

HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XXVII

1973

GENT 1973

19/1966

Geschied. M. L.

HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XXVII

1973

GENT 1973

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter :

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, 9820 St.-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters :

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, 9110 St.-Amandsberg

Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, 9000 Gent

Professor Dr. S. J. DE LAET, Chr. Soenenslaan 2, 9820 St.-Denijs-Westrem

Secretaris-penningmeester :

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 18, 9821 Afsnee

Adjunct-secretaresse :

Dr. H. DE RIDDER-SYMOENS, Blandijnberg 2, 9000 Gent

Lidmaatschap :

Bijdrage : 200 F jaarlijks

Prijs van deze aflevering voor niet-leden : 300 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot de adjunct-secretaresse.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 Blandijnberg 2, Gent.

Ruiladres : Dr. H. DE RIDDER-SYMOENS, Blandijnberg 2, 9000 Gent

---

INHOUD

	blz.
J. ROEGIERS : <i>De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijke Seminarie te Gent (1569-1623)</i>	3
R. DEGRYSE : <i>De Vlaamse Westvaart en de Engelse represailles omstreeks 1378</i>	193
H. VAN WERVEKE : <i>Westeuropese muntstelsels in de tweede helft van de veertiende eeuw</i>	241
M. DESITTERE : <i>Archeologische Kroniek</i>	249
M. RYCKAERT : <i>Bibliografie van de geschiedenis van Gent 1969-1973</i>	253
RUILDIENST : <i>Adressen van verenigingen en tijdschriften</i>	265

DE OPRICHTING EN DE BEGINJAREN VAN HET BISSCHOPPELIJK SEMINARIE TE GENT

(1569 - 1623)

door

Jan ROEGIERS

Aspirant van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek

WOORD VOORAF

Aan het begin van deze studie druk ik graag mijn dank uit aan allen die dit werk en de uitgave ervan hebben mogelijk gemaakt. Deze studie werd opgesteld als een licentieverhandeling in de Morele en Religieuze Wetenschappen en verdedigd aan de Fakulteit der Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit te Leuven. Ik dank vooreerst zeer oprecht Prof. Dr. Kan. J.M. De Smet, hoogleraar aan de K.U.L., die de leiding van deze verhandeling heeft willen aanvaarden en die door zijn gewaardeerde raadgevingen mede vorm eraan heeft gegeven. Graag vermeld ik hier ook de twee korrektoeren die deze verhandeling hebben nagelezen en van wier opmerkingen ruim gebruik werd gemaakt voor deze uitgave : Prof. Dr. E. van Eijl, O.F.M., docent aan de K.U.L., en Prof. P. Vanovermeire, professor aan het Bisschoppelijk Seminarie te Gent en archivaris van het Bisdom en het Seminarie. Deze laatste en zijn kollega's, de president en de professoren van het Bisschoppelijk Seminarie, die mij indertijd de ordening van het seminariearchief hebben toevertrouwd, dank ik omdat zij mij alle mogelijkheden hebben verschaft om dit archief te ontginnen. Dank ben ik ook verschuldigd aan Prof. Dr. J. Buntinx, departementshoofd aan het Rijksarchief te Gent en buitengewoon hoogleraar aan de K.U.L., die mij heeft ingewijd in de praktijk van het archiefwerk en mij behulpzaam was bij het ordenen van het seminariearchief en bij het raadplegen van het Rijksarchief te Gent. Graag herinner ik eraan dat deze studie als onderzoeksobject werd aanvaard door het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek en dat mij werd toegestaan deze verhandeling tijdens mijn mandaat als bursaal van het N.F.W.O. te voltooien.

Een heel speciaal woord van dank richt ik tenslotte tot de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent die dit werk heeft willen uitgeven.

Leuven, 19 november 1973.

INLEIDING

Nog al te vaak moeten wij de lacunes in onze kennis van het verleden opvullen met vage affirmaties, met algemene beweringen die het gebrek aan kennis van de feitelijke toestanden moeten verdoezelen. Alhoewel Pasture reeds in 1925 een uitvoerige studie publiceerde over het katholieke herstel in de Nederlanden onder de Aartshertogen¹ en Willocx vier jaar later een degelijk werk uitgaf over de uitvoering van de Tridentijnse dekretten in de Nederlanden², zijn we nog steeds slecht ingelicht over vele aspecten van de katholieke hervorming zoals die in de Nederlanden in de nieuw opgerichte bisdommen werd ingevoerd. Slechts detailstudies die aan de lokale toestanden, aan de afzonderlijke instellingen en aan de levensloop van de belangrijkste figuren een grondig onderzoek wijden, zouden op vele nog open vragen een antwoord kunnen bezorgen. Jammer genoeg vertoont de documentatie waarop dit onderzoek zou moeten steunen voor de zestiende eeuw soms grote leemten, zodat wij op vele vragen wellicht nooit een definitief antwoord zullen mogen verwachten.

Het vormen van een voldoende aantal goed voorbereide zielzorgers was een *conditio sine qua non* voor het welslagen van het grootse hervormingsplan voor de Kerk waarvan reeds lang sprake was eer de concilievaders van Trente de verwezenlijking ervan op het plan van de hele Kerk hebben aangevat. De oplossing die in Trente voor dit probleem gekozen werd, de oprichting van bisschoppelijke seminaries, geldt als een der voornaamste realisaties van het concilie. Het duurde echter een volle eeuw eer deze nieuwe instelling in de hele westerse Kerk ingeburgerd was. Omdat niet enkel de uitvoering van het Tridentijnse seminariedekreet, maar ook de konkrete uitwerking van de daarin slechts rudimentair geschetste plannen volledig aan de plaatselijke bisschoppen werden toevertrouwd, vertonen de vroegste stichtingen elk een eigen fysionomie; pas na een periode van zoeken en tasten, experimenteren, mislukken en herbeginnen kwam men tot algemeen aanvaarde formules. Hoe een bisschop te werk ging bij de oprichting van zijn seminarie, hoe het door zijn omgeving onthaald werd, hoe het groeide en evolueerde, hoe algemene voorschriften in de lokale situatie werden uitgewerkt, zijn kostbare inlichtingen voor onze kennis van het doorvoeren en het welslagen van de katholieke hervorming. Dat wij in een tijd leven waarin de klassieke seminaries het monopolie van priesteropleiding verliezen en waarin opnieuw gezocht wordt naar nieuwe vormen voor de opleiding tot het priesterambt, maakt de studie van dit aspect van het kerkelijke verleden bijzonder boeiend.

In weinig streken kwam de seminariebeweging zo vlug op gang als in de Nederlanden. Rythovius' stichting te Ieper was een der eerste Tridentijnse seminaries en de seminariewetgeving van het eerste provinciaal concilie van Kamerijk liep vooruit op de publikatie van de dekretten van

(1) A. Pasture, *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633)*, Leuven, 1925.

(2) F. Willocx, *L'introduction des décrets du Concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la principauté de Liège*, Leuven, 1929.

Trente in de Nederlanden. Het is daarom jammer dat men zo slecht is ingelicht over de vroegste geschiedenis van de seminaries in de Mechelse kerkprovincie. Aan de seminaries van Mechelen en Antwerpen werden goede monografieën gewijd maar de gegevens over de zestiende eeuw vallen eerder schaars uit³. Zeer belangrijk is de studie die P. Declerck wijdde aan de priesteropleiding in het bisdom Ieper in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw⁴, maar ook hij beschikte niet over voldoende bronnenmateriaal om een duidelijk beeld van de seminarie-inrichting te kunnen bieden. Dezelfde auteur schreef het enige behoorlijke historische overzicht van de seminaries in de Mechelse kerkprovincie⁵. Als men aan genoemde studies nog de twee lijvige delen toevoegt die A.C. De Schrevel aan het Brugse seminarie wijdde, een deel bronnenuitgaven en een deel met de voorgeschiedenis van het seminarie, dan is daarmee een praktisch volledige bibliografie van de seminariehistoriografie in de provincie Mechelen onder het oud Regime gegeven⁶.

Over de geschiedenis van het Gentse seminarie werd nog bijna niets gepubliceerd, behalve over de treurige jaren 1813-1814 toen een veertigtal Gentse seminaristen hun verzet tegen de Napoleontische kerkpolitiek met hun leven betaalden⁷. De nog vaak geciteerde seminariegeschiedenis die H.F. Bracq rond 1836 opstelde en waarvan slechts een samenvatting gepubliceerd werd, is volledig verouderd en handelt de zestiende-eeuwse seminariegeschiedenis af op één enkele bladzijde⁸.

Tijdens het ordenen en beschrijven van het seminariearchief rijpte het plan, aan dit seminarie, en vooral aan zijn beginperiode een studie te wijden. Het bewaarde materiaal, dat grotendeels onbekend of minstens

(3) J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930; V. Sempels, *Het Antwerpsch Seminarie*, - *Collectanea Mechliniensia*, 2e reeks, VII, 1933, p. 509-528; VIII, 1934, p. 5-31; L. De Clercq, *Het Antwerpsch Seminarie*, - *Collectanea Mechliniensia*, 2e reeks, X, 1936, p. 19-41, 107-130, 251-271.

(4) P. Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper (1565-1626)*, - *Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation" te Brugge*, C, 1963, p. 1-67.

(5) Idem, *De priesteropleiding in de Mechelse kerkprovincie na Trente (1563-1796)*, - *Collationes Brugenses et Gandavenses*, XIII, 1967, p. 487-517; XIV, 1968, p. 82-102. Dit artikel vervangt op gelukkige wijze de totaal verouderde studie van (H.F. Bracq), *Coup d'œil sur les séminaires en Belgique, depuis l'érection des évêchés jusqu'à nos jours*, - *Journal Historique et Littéraire*, VI, 1839, p. 127-134, 240-247, 240-247, 321-329, 373-377, 477-483, 538-542; VII, 1840, p. 113-117, 543-545; VIII, 1841, p. 445-449, 496-503. Deze artikelen werden vaak ten onrechte toegeschreven aan de uitgever van het tijdschrift, P. Kersten.

(6) A.C. De Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, I: *Documents*; II: *Fondation du Séminaire*, - *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, XXXIII, 1883 en XXXVII, 1887. Enkele minder belangrijke studies en een bibliografie over de seminaries in de provincie Kamerijk vindt men vermeld in het geciteerde artikel van P. Declerck, *Collationes Brugenses et Gandavenses*, XIII, 1967, p. 487-488.

(7) Zie vooral F. Claeys-Bouaert, *Le diocèse et le séminaire de Gand pendant les dernières années de la domination française (1811-1814)*, Gent-Parijs, 1913.

(8) H.F. Bracq, *Annotationes historicae in Seminarium Clericorum Gandavense ab anno 1569 ad annum 1836*, in handschrift, vroeger bewaard in het Archief van het Bisdom te Gent als C/VII aa, daarna in het Rijksarchief te Gent als B. 4147 en thans in depot in het seminarie. Gedeeltelijke uitgave in het *Journal Historique et Littéraire*, VI, 1839-1840, p. 321-329.

ongebruikt was, gaf de indruk dat een dergelijke studie mogelijk was en heel wat nieuw licht kon werpen op meerdere problemen⁹. Deze studie zou dus de eerste uitvoerige monografie zijn van een zestiende-eeuws seminarie uit de Nederlanden. Achteraf bleek dat de rijkdom van deze documenten in het seminariearchief niet mocht overschat worden. Om de grote leemten in de dokumentatie aan te vullen, — het grootste deel van het oudste seminariearchief ging verloren¹⁰, — moesten ook andere archief-fondsen aangesproken worden. Het vrij rijke oud archief van het Bisdom Gent en het Sint-Baafskapittel, op de *Acta Episcopatus* na bewaard in het Rijksarchief te Gent, leverde vaak meer gegevens op dan het eigenlijke seminariearchief. Daarnaast kon gebruik gemaakt worden van archivalia uit het Stadsarchief te Gent en uit enkele fondsen van het Algemeen Rijksarchief te Brussel, en van een paar stukken uit de Vatikaanse archieven. Als bronnenuitgaven die van groot nut waren, dienen de delen I en IV van het *Synodicon Belgicum* vermeld¹¹. Voor de stichtingsgeschiedenis kwamen kostbare inlichtingen uit de deels uitgegeven, deels in handschrift bewaarde kroniek van Cornelis en Philips van Campene¹².

Deze studie wil een zo volledig mogelijk overzicht geven van alle aspecten van een seminarie in de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw: wetgeving en algemene organisatie; dotatie en beheer; het onderwijs, de pastorale vorming en het dagelijks leven; een typering van de rol die de bisschop, het kapittel, de provisoren, de president en eventueel anderen in het seminarie hebben gespeeld. Dat de opzet niet volledig geslaagd is, hangt op de eerste plaats samen met de leemten in en de eenzijdigheid van het bronnenmateriaal. Zoals steeds zijn er overvloedige in-

(9) We denken hier vooral aan de „ontdekking” van het cijnsboek van de *Hiëronymieten* en het Seminarie (ABSG, H. 8) en van een reeks ongebruikte charters uit de stichtingsperiode van het seminarie in het Rijksarchief te Gent, fonds *Seminarie*.

(10) Een korte geschiedenis van het seminariearchief vindt men in J. Roegiers, *Inventaris van het archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent. Fondsen Hiëronymieten, Seminarie, Fundatie Lemmens-Broeckx en Fundatie Goethals*, Brussel, 1970, p. V-XI.

(11) *Synodicon Belgicum*, uitg. J.F. Van De Velde en P.F.X. De Ram, I: *Nova et absoluta collectio synodorum tam provincialium quam dioecesanarum Archiepiscopatus Mechliniensis*, Mechelen, 1828; IV: *Nova et absoluta collectio synodorum Episcopatus Gandavensis*, Mechelen, 1839.

(12) Het eerste deel van deze kroniek (tot 1566) is verloren gegaan; het tweede deel (1566-1571) werd in de originele Nederlandse tekst uitgegeven door F. De Potter: *Dagboek van Cornelis en Philips van Campene, behelzende het verhaal der merkwaardigste gebeurtenissen voorgevallen te Gent sedert het begin der godsdienstberoerten tot den 5e april 1571*, Gent, 1870; dit tweede en het onuitgegeven derde deel berusten in latijnse vertaling in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel als handschrift 16892-93: *Diarium Rerum Gandavensium ab Anno MDLXVI usque ad Annum MDLXXXV Aevi Christiani per Magistrum Philippum Campanaeum*. Een 18e-eeuwse, minder goede Nederlandse vertaling van dit Latijnse handschrift met de delen II en III, werd uitgegeven door Ph. Blommaert als: *Ph. De Kempenaere, Vlaemsche Kronyk of Dagregister van al hetgene gedenkweerdig voorgevallen is binnen de stad Gent, sedert den 15 july 1566 tot 15 juny 1585, onderhouden in 't Latijn door Ph. De Kempenaere, overgezet door J.P. Van Male*, Gent, 1839. Van Male had ook de verlatijnste naam *Campanaeus* (verkeerd) vertaald. Aan de uitgave van F. De Potter is een goede inleiding toegevoegd die de waarde en de betrouwbaarheid van deze kroniek voldoende aantoonde.

lichtingen bewaard over financiële en materiële kwesties, veel meer dan over onderwijs en vorming. Over de herkomst van de seminaristen, hun aantal en hun later leven is bijna niets geweten; van de meesten is niet eens de naam bewaard. Niettemin bleek het toch mogelijk het algemeen verloop van de seminariegeschiedenis te schetsen en elk van de periodes van relatieve bloei of van kwijnend bestaan te karakteriseren. Sommige resultaten van dit onderzoek zijn verrassend: alhoewel b.v. de meeste auteurs beweerd hebben dat Gent tussen 1584 en 1613 geen seminarie bezat, of in alle geval hier een groot vraagteken plaatsten, konden ook over deze stille periode heel wat inlichtingen verzameld worden.

De afbakening van het onderwerp heeft weinig problemen gesteld. De begindatum 1569, stichtingsjaar van het seminarie, hoeft niet verantwoord te worden. Dat 1623 als einddatum voor deze studie werd gekozen, kan minder evident lijken. Een volledige studie van de seminariegeschiedenis tot 1797 zou de omvang van een licentieverhandeling te buiten gaan. Ommeerdere redenen betekent het jaar 1623 een belangrijke, zonië de voornaamste, cesuur in de seminariegeschiedenis onder het Oud Regime. In dat jaar verhuisde het seminarie van de oude Hiëronymietengebouwen in en rond het Duivelsteen, waar het gesticht was, naar een nieuw complex dat tot 1926 in gebruik zou blijven. Vanaf dat jaar ook zijn de archivalia talrijker: met 1623 begint de bijna integraal bewaarde reeks rekeningen, de ruggegraat van het seminariearchief. Bovendien werd op datzelfde ogenblik de instelling ingrijpend hervormd door bisschop Triest. Ik meende deze studie te mogen afsluiten met een beschrijving van deze hervorming.

De indeling van deze studie volgt in grote lijnen de opeenvolging van de verschillende episkopaten. Dit kan een gemakkelijheidsoplossing lijken, of misschien aan verouderde dynastische geschiedenis doen terugdenken. Uit het onderzoek echter is gebleken dat het seminarie in de letterlijke zin een bisschoppelijke instelling was; elk van de eerste zeven bisschoppen van Gent heeft tegenover het seminarie een eigen houding aangenomen en daardoor rechtstreeks het verloop van de seminariegeschiedenis bepaald: het begin van een episkopaat is bijna steeds het begin van een nieuw hoofdstuk in de seminariegeschiedenis.

Aan het slot van deze studie werden in bijlage de belangrijkste bronnen van de vroegere seminariegeschiedenis uitgegeven en een goederen- en namenlijst toegevoegd die ook voor andere onderzoekingen inlichtingen kunnen bezorgen.

In 1969 ging de vierhonderdste verjaardag van het Gentse seminarie onopgemerkt voorbij. Moge dan, — beter laat dan nooit, — deze studie als een bescheiden herdenking gelden.

BIBLIOGRAFIE

I. BRONNEN

A. Onuitgegeven bronnen

1. Archivalia

Brussel. Algemeen Rijksarchief

Fonds *Universiteit Leuven*

H. De Vocht, *Inventaire des archives de l'Université de Louvain*, 1426-1797, Brussel, 1927.

Nrs. 502-503, 505 Registers van de bedel van de Fakulteit der Theologie, 1535-1619.

1691 Heilig-Geestkollege, fundatie Cornelius Jansenius.

3082 Vigliuskollege, statuten.

3425 Koningskollege, schenking Lindanus.

Fonds *Gebeime Raad van Spanje*

E. De Breyne, *Inventaire sommaire des archives du Conseil Privé sous le régime espagnol*, s.d.

Carton 1153 Seminaries, 1587-1698.

Fonds *Raad van State en Audiëntie*

H. Nelis, *Inventaire du fonds de l'Audience et des papiers du Conseil d'Etat*, gedact., s.d.

Nrs. 243 Brieven van de bisschoppen, 1564-1576.

244 Brieven van en aan Alva en Margareta van Parma, 1567-1568.

1718 Bisdom Gent

1806 Korrespondentie met de bisschoppen.

Fonds *Archieven van de Jezuïetenorde. Vlaamse Provincie*

A. Gaillard, *Inventaire sommaire des archives de la Compagnie de Jésus, conservées aux Archives générales du Royaume à Bruxelles*, Brussel, s.d.

Nrs. 981. *Historia Collegii Gandavensis Societatis Jesu usque annum 1695*. 991-992. Jaarverslagen van de provinciaal. 1612-1620.

Gent, Archief van het Bisdom

Acta Episcopatus et Vicariatus

Reg. I 1584-1589 en 1609-1621.

II 1622-1632.

Gent. Archief van het Bisschoppelijk Seminarie

J. Roegiers, *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970.

Nrs. H.8 Cijnsboek van de Hiëronymieten en van het seminarie, ca. 1508-1613.

H.9 Cartularium van de Hiëronymieten.

S.1, 3-4 Oude inventarissen.

S.11-12 Reglementen.

S.27 Acta provisorum. 1613-1714.

S.213 Missen waarmee de goederen van de Hiëronymieten en van het seminarie belast waren.

S.227-228 Stukken in verband met de seminarietaks.

S.254-255 Rekeningen van de ontvanger, 1623-1628.

S.315-321 Manualen van de ontvanger. 1611-1627.

S.329-330 Kwijtschriften bij de rekeningen van de ontvanger. 1611-1637.

Gent. Rijksarchief

Fonds *Bisdom en Sint-Baafskapittel*

M. Gysseling, *Voorlopige, gedeeltelijke inventaris van het oud-archief van Sint-Baafs en het bisdom te Gent*, gedact., Gent, (1962).

Kapittel :

Nrs. K.3 *Acta Capituli Sancti Bavonis*. 1567-1572.

K.4 *Id.* 1572-1576.

K.8 *Id.* 1577-1580.

K.2529 *Id.* 1579-1583.

K.2522 *Id.* 1583-1584.

K.10 *Id.* 1590-1591.

K.11 *Id.* 1591-1593.

K.12 *Id.* 1593-1601.

K.13 *Id.*, 1601-1611.

K.14 *Id.*, 1612-1618.

K.15 *Id.* 1618-1628.

B.4913 Ontvangen korrespondentie van het kapittel, 1568-1788.

K.173 Rekening van de Nieuwe Fabrica, 1584-1597.

K.3526-3588 Rekeningen van de koralen, 1549-1624.

K.7095 Rekening Sint-Annahospitaal, 1600-1609.

B.553 Rekening Sint-Annahospitaal en klooster Assenede, 1690.

B.8498 Presentiekohieren bij de jaargetijden, 1578-1592.

Personalia :

Nrs. B.4814 Cornelius Breydel. Korrespondentie ontvangen van Viglius, 1561-1576.

K.6128 Simon Arents. Testament en uitvoering. 1597 ; 1605-1608.

K.6136 Arnoult van Brigilles. Uitvoering testament, 1587.

- K.6162 Jacob Coemans ab Horst. Testament en uitvoering, 1592-1593
 K.6145 Jacob Van den Eechaute. Testament, 1600-1609.
 K.6157 Jan de Hertoge. Testament en uitvoering, 1606-1609 en later.
 K.8484 Frans Del Rio. Testament, 1617.
 K.8487,8491 Willem del Vael (Guilielmus Valerius). Testament en uitvoering, 1605-1606.
 B.3751,4883 Adriaan de Vare. Korrespondentie als uitvoerder van testament van Willem Lindanus, 1588-1598.
 B.3738 Testament Viglius, 1577.
 K.8751 Stukken in verband met de beurzen Viglius, 16e-17e eeuw.
 K.8689-8699 Rekeningen van het Vigliuskollege, 1608-1618 en 1622-1627.
 R.19 Register afschriften i.v.m. het leven en de fundatie van proost Viglius, 18e eeuw.

Bisschoppelijk archief :

- Nrs. B.1984 Formulierboek Jansenius en Damant.
 B.3757 Relatio dioecesis, 1625.
 B.1437 Tonsuren en wijdingen, 1590-1609.
 B.4916 Id., 1610-1649.
 B.155 *Collationes Beneficiorum*, door proost Viglius en de bisschoppen, 1562-1646.
 B.1594 *Liber collationum*, 1569-1597.
 B.134 *Liber beneficiorum*, ca. 1606 en ca. 1612.
 B.363 *Acta* van het Geestelijk Hof, 1568-1572.
 B.364 *Id.*, 1572-1576.
 B.4155 Seminarie. Varia, 1613-1797 en s.d.
 B.8019 Dekanale rekeningen Evergem, 1575-1660.
 3592 Dekanale rekeningen Hulst, 1604-1620.
 B.3618 Dekanale rekeningen Oudenaarde, 1608-1672.
 B.2263 Dekenij Waas. Beneficies met inkomsten en lasten ca. 1612.
 B.2058 Parochie Kruishoutem. Korrespondentie, 17e-18e eeuw.

Fonds *Hiëronymieten*

J. Roegiers, *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970.

Deze charters dragen twee nummers : één in de (chronologische) schikking in het Rijksarchief, en één in de inventaris ; het tweede wordt tussen haakjes toegevoegd.

- Nrs. 5 (H.2)
 31 (H.51)
 40 (H.31)
 41 (H.32)
 42 (H.33)
 S.300 (H.43)

Fonds *Seminarie*

J. Roegiers, *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970.

Deze stukken dragen twee nummers : één in de (chronologische) ordening in het Rijksarchief, en één in de genoemde inventaris ; dit laatste wordt tussen haakjes toegevoegd.

Nrs. 3	(S.6)
4	(S.7)
5	(S.211)
6	(S.236)
8	(S.235bis)
10	(S.238)
11	(S.8)
12	(S.9)
13	(S.10)

Fonds *Raad van Vlaanderen*

J. Buntinx, *Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen*, reeds 5 delen, Brussel, 1964-1970.

Nrs. 981 Wettelijke passeringen 1575-1578.
7548 *Sententien ende appointementen interlocutoire* 1571-1572.

Gent. Stadsarchief

V. Van der Haeghen, *Inventaire des Archives de la Ville de Gand. Catalogue méthodique général*, Gent, 1896.

Serie 2ter, nr. 1 Autografen, 1457-1599.

94bis, nr. 12 Alimentatiegelden voor de geestelijkheid, 1579.

14 Verkoop geestelijke goederen, 1579-1580.

19 *Ecclesiasticque rekeninghe*, 1580-1581.

21 *Handelingen van het Magistraet en den Bisschop*, 1565-1570.

107, nr. 1 Keure Resolutien, 1549-1569.

301, nr. 120 Jaarregister van de Keure, 1571-1573.

P. Van Duyse en E. De Busscher, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la Ville de Gand*, Gent 1867.

Nrs. 1704 Verkoop van het oude seminarie aan de Stad, 21 juli 1623.

1705 Koninklijke goedkeuring van deze verkoop voor de bisschop, 30 augustus 1623.

1706 Koninklijke goedkeuring van deze verkoop voor de Stad, 2 oktober 1623.

Atlas Goetgebuer

Doos 56, Farde 101 Bisdome en Seminarie.

Doos 59, Farde 106 Geraard Duivelsteen.

Mechelen. Archief van het Aartsbisdom

Register *Mechliniensia* I.

Rome. Archivio Segreto Vaticano

Fonds *Congregazione del Concilio*
Relationes diocesis Gandavensis, 1597 en 1625.

Fonds *Congregazione Concistoriale*
Processi dei Vescovi e Abati, nr. 16, 1619-1621.

Utrecht. Rijksarchief

Fonds *Oud-Bisschoppelijke Cleresie*

J. Bruggeman, *Inventaris van de archieven bij het metropolitaan kapittel van Utrecht van de Rooms-katholieke Kerk der Oud-bisschoppelijke Cleresie*, Den Haag, 1928.

Nr. 39 Formulierboek van Cornelius Jansenius, bisschop van Gent.

2. Handschriften

Brussel. Koninklijke Bibliotheek

Handschriftenkabinet

Nrs. 16542-57 J.F. Foppens, *Varia Episcopatus Gandavensis*.

16638-46 Akten van de synodes van de Vlaamse en Hollandse hervormde Kerk, 16e eeuw.

16892-93 Cornelis en Philips Van Campene, *Diarium Rerum Gandavensium ab anno MDLXVI usque ad annum MDLXXXV*.

17569-70 J.F. Foppens, *Doctores sacrae Theologiae Lovanienses ac Juris utriusque, qui hunc titulum adepti sunt*. Ca. 1740.

11187 Ontvangen briefwisseling van de Universiteit te Leuven. 3 dln. ca. 1558-1728.

Gent. Bisschoppelijk Seminarie

Bibliotheek, handschriften

H.F. Bracq, *Annotationes historicae in Seminarium Clericorum Gandavense ab anno 1569 ad annum 1836*. Vroeger in het archief van het Bisdom als C VII Aa, daarna in het Rijksarchief gedoneerd als B.4147.

B. Uitgegeven bronnen

- Analecta Belgica*. Uitg. C.P. Hoyneck van Papendrecht, 6 dln. in 3 vols. 's-Gravenhage, 1743.
- Campene, Cornelis en Philips van. *Dagboek van Cornelis en Philips van Campene, behelzende het verbaal der merkwaardigste gebeurtenissen, voorgevallen te Gent sedert het begin der godsdienstberoerten tot den 5e april 1571*. Uitg. F. De Potter, Gent, 1870.
- Diplomatum Belgicorum nova collectio sive supplementum ad Opera diplomatica Auberti Miraei*. Dl. IV, Brussel, 1748.
- Documents inédits sur l'érection des nouveaux diocèses aux Pays-Bas (1521-1570)*. Uitg. M. Dierickx. (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis). 3 dln. Brussel, 1960-1962.
- Guidi di Bagno G.F. *Correspondance du Nonce Giovanni Francesco Guidi di Bagno (1621-1627)*. Uitg. B. De Meester (*Analecta Vaticano-Belgica*, 2e reeks : Nonciature de Flandre, nr. 5). 2 dln. Rome-Brussel, 1938.
- Matricule de l'Université de Louvain*. Dln. IV-V. Uitg. A. Schillings. (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis). Brussel, 1961-1962.
- Memorieboek der Stad Gent van t'jaer 1301 tot 1793*. Uitg. P. C. Van der Meersch. (Werken uitgegeven door de Maatschappij der Vlaemsche Bibliophilen, 2e reeks, nr. 15). 4 dln. Gent, 1852-1861.
- Monumentorum ad Historiam Concilii Tridentini potissimum illustrandam spectantium amplissima collectio*. Uitg. J. Leplat. Dl. VII. Leuven, 1787.
- Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*. Uitg. J.D. Mansi. Dl. XXXIII. Anastatische herdruk, Parijs, 1902.
- Simons, P. *Petri Simonis Tiletani episcopi Yprensensis, de Veritate libri sex, et reliqua eius quae supersunt multae eruditionis et pietatis opera*. Uitg. J. David. Antwerpen, 1609.
- Synodicon Belgicum, sive acta omnium ecclesiarum Belgii a celebrato concilio Tridentino usque ad concordatum anni 1801*. Uitg. J.F. Van de Velde en P.F.X. De Ram. Dln. I en II : *Nova et absoluta collectio Synodorum tam provincialium qua dioecesanarum Archiepiscopatus Mechliniensis*. Mechelen, 1828-1829. Dl. IV : *Nova et absoluta collectio synodorum Episcopatus Gandavensis*. Mechelen, 1839.

II. WERKEN

- Bernard, P. Art. *Del Rio, Martin-Antoine*, — *Dictionnaire de Théologie Catholique*, IV, 1911, kol. 262-263.
- Beylard, H. Art. *Douai. Le Collège d'Anchin*. In : *Les établissements des Jésuites en France depuis quatre siècles*, uitg. o.l.v. P. Delattre, dl. II, Edingen-Wetteren, 1953, kol. 173-262.
- Beuninge, P.Th. Van. *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop. Bijdrage tot zijn biografie (1525-1576)*. (Maaslandse Monografieën, nr. 5). Assen, 1966.
- Bled, O. *Les évêques de Saint-Omer depuis la chute de Théroutan (1553-1613)*. Saint-Omer, 1898.
- (Bracq, H.F.) *Coup d'œil sur les séminaires en Belgique, depuis l'érection des évêchés jusqu'à nos jours*. — *Journal historique et littéraire*, IV, 1839, p. 127-134, 240-247, 321-329, 373-377, 477-483, 538-542 ; VII, 1840, p. 113-117, 543-545 ; VIII, 1841, p. 445-449, 496-503.
- Brand, P.J. *De Geschiedenis van Hulst*. Hulst, 1972.
- Brouwer, J. De. *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de Bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*. 2 dln. Tiel, 1971-1972.
- Chartier, M. Art. *Burch (François van der)*. — *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, X, 1938, kol. 1226-1227.
- Claeys-Bouaert, F. *Le diocèse et le séminaire de Gand pendant les dernières années de la domination française (1811-1814)*. Gent - Parijs, 1913.
- Clercq, L. De. *Het Antwerpsch Seminarie*. — *Collectanea Mechliniensia*, 2e reeks, X, 1936, p. 19-41, 107-130, 251-271.
- Cloet, M. *Karel-Filips de Rodoon en het bisdom Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616)*. (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jaargang XXXII, nr. 67). Brussel, 1970.
- Cloet, M. *Het kerkelijke leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tiel van 1609 tot 1700*. (Universiteit te Leuven. Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, 5e reeks, dl. 4). Leuven, 1968.
- Cockx-Indestege, Elly, en Glorieux, Geneviève. *Belgica Typographica. 1541-1600*. Dl. I : *Bibliotheca Regia Bruxellensis*. Nieuwkoop, 1968.
- Declerck, P. *De diocesane priesteropleiding na Trente*. — *Collationes Brugenses et Gandavenses*, XII, 1967, p. 373-389.
- Declerck, P. *De priesteropleiding in het bisdom Ieper (1565-1626)*. — *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge*, C, 1963, p. 7-57.
- Declerck, P. *De priesteropleiding in de Mechelse Kerkprovincie na Trente (1563-1696)*. — *Collationes Brugenses et Gandavenses*, XIII, 1967, p. 487-517 ; XIV, 1968, p. 82-102.
- Declerck, P. *Het seminariedekreet van Trente*. — *Collationes Brugenses et Gandavenses*, XI, 1965, p. 3-41.

- Degert, A. *Histoire des séminaires français jusqu'à la Révolution*. 2 dln. Parijs, 1912.
- Deprez, P. *Pachtprijzen in het Land van Nevele (17e en 18e eeuw)*. In : *Documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, nr. 125), Brugge, 1959, p. 181-204.
- Deprez, P. *De verkoopprijs van akkergrond in de Heerlijkheid Nevele*. In : *Bijdragen tot de prijzengeschiedenis*, dl. III, Leuven, 1958, p. 121-132.
- Dhanens, E. *Le scriptorium des Hiéronymites à Gand*. — *Scriptorium*, XXIII, 1969, p. 361-379.
- Dierickx, M. *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II*. Antwerpen - Utrecht, 1950.
- Dierickx, Ch.L. *Mémoires sur la Ville de Gand*, 2 dln. Gent, 1814-1815.
- Duflot, L. *Un orateur du XVIIe siècle. François Richardot, évêque d'Arras*. Atrecht-Parijs, 1898.
- Ekker, A. en Brandt, C.D.J. *De Hieronymusschool te Utrecht*. 3 dln. 1863-1924.
- Elias, H.J. *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der Aartsbisschoppen Albrecht en Isabella (1598-1621)*. Antwerpen, 1931.
- Fredericq, P. *L'enseignement public des calvinistes à Gand. 1578-1584*. In : *Travaux du cours pratique d'histoire nationale*, dl. I, Gent-Den Haag, 1883, p. 51-121.
- Frenken, A.M. *Inventarissen van het sterfhuis van twee Bossche bisschoppen*. — *Bossche Bijdragen*, XXIX, 1969, p. 84-130.
- Fris, V. *Histoire de Gand*. Brussel, 1913.
- Fruytier, J. Art. *Jansenius, Cornelius*. - *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, VII, 1927, kol. 655-665.
- Grypdonck, M. *Eligius Houckaert. Een schoolman uit het begin der XVIIe eeuw*. — *De Gulden Passer*, XX, 1942, p. 27-57, en XXI, 1943, p. 29-78.
- Gysseling, M. *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*. Antwerpen, 1954.
- Haeghen, V. Van der. *Inventaire des archives de la Ville de Gand. Etablissements religieux*. Gent, 1887.
- Halkin, L. *Les origines du collège des Jésuites et du séminaire de Liège*. — *Bulletin de l'Institut archéologique Liégeois*, II, 1926, p. 83-191.
- Havensius, A. *Commentarius de erectione novorum in Belgio episcopatum*. Keulen, 1609.
- Hellin, A.E. *Histoire chronologique des évêques et du chapitre exempt de l'église cathédrale de S. Bavon à Gand, suivie d'un recueil des épitaphes modernes et anciennes de cette église*. Gent, 1772.
- Hummelen, W.M.H. *Repertorium van het Rederijkersdrama. 1500 - ca. 1620*. Assen, 1968.
- Huyghebaert, N.N. Art. *Goethals, Arnout*, — *Nationaal Biografisch Woordenboek*, II, 1966, kol. 256-259.
- Jadin, L. *Histoire du séminaire de Namur*. — *Revue diocésaine de Namur*,

- XIII, 1959, p. 3-29, 147-176, 350-380, 498-526, 598-632, 786-807 ;
 XIV, 1960, p. 27-52, 137-154, 269-291, 617-640.
- Janssen, H.Q. *Geschiedenis der Kerkhervorming in Vlaanderen*. 2 dln. Arnhem, 1868.
- Janssens, P. *Mgr. Antoon Triest. - Het Land van Beveren*, XII, 1969, p. 7-23.
- Jedin, H. *Die Bedeutung des tridentinischen Dekretes über die Priesterseminare für das Leben der Kirche. - Theologie und Glaube*, LIV, 1964, p. 181-199.
- Jonghe, B. De. *Ghendtsche geschiedenissen of chronycke van de beroerte en ketterije binnen en omrent de stadt van Ghendt sedert 't Jaer 1566 tot het jaer 1585*. 2e uitg. 2 dln. Gent, 1752.
- Joos, G. *Een Latijnsche Opvoering te Gent in de 16e eeuw. - Wetenschap in Vlaanderen*, IV, 1928-1929, kol. 78-80.
- Joos, G. *Enkele aantekeningen over Eligius Houckaert. 1488-1544. - Wetenschap in Vlaanderen*, IV, 1938-1939, kol. 165-168.
- Kok, Th.B.W. *Dekanaat in de steigers. Kerkelijke opbouwwerk in het Gentse dekanaat Hulst. 1596-1648*. (Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland, dl. XXII). Tilburg, 1971.
- Laenen, J. *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*. Mechelen, 1930.
- Lefebvre, Ch. Art. Douai. - *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XIV, 1960, kol. 703-732.
- Leuridan, Th. *Les théologiens de Douai*. VII : *Georges Colveneere. - Revue des sciences ecclésiastiques*, LXXVIII, 1898, p. 308-325, 481-504.
- Lourdaux, W. *Moderne Devotie en christelijk humanisme. De geschiedenis van Sint-Maarten te Leuven van 1433 tot het einde der XVIe eeuw*. (Universiteit te Leuven. Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, 5e reeks, nr. 1). Leuven, 1967.
- Moreau, E. De. *Le clergé des Pays-Bas méridionaux à l'époque des Troubles (1566-1585)*. - *Bulletin de l'Académie royale de Belgique. Classe des Lettres*, XXXIII, 1947, p. 195-214.
- Moreau, E. De. *Histoire de l'Eglise en Belgique*. Dl. V : *L'Eglise des Pays-Bas. 1559-1633*. Brussel, 1952.
- Munck, G. De. *Het Bisdom Gent van 1576 tot 1609. Guilielmus Lindanus (1587-1588). Petrus Damant (1590-1609)*. - *Collationes Gandavenses*, XII, 1925, p. 184-188.
- Munck, G. De. *Cornelius Jansenius, eerste bisschop van Gent*, - *Collationes Gandavenses*, XIII, 1926, p. 85-89.
- Munck, G. De. *De Oprichting van het Bisdom Gent*. - *Collationes Gandavenses*, X, 1923, p. 33-41, 193-201 ; XI, 1924, p. 33-42 ; XII, 1925, p. 196-200.
- O'Donohoe, J.A. *The Seminary Legislation of the Council of Trent*. In : *Il Concilia di Trento e la Riforma Tridentina*, Freiburg, 1965, p. 157-172.
- O'Donohoe, J.A. *Tridentine Seminary Legislation. Its Sources and its Formation*. (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, dl. X). Leuven-Boston, 1957.
- Pasture, A. *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les*

- archiducs Albert et Isabelle* (1596-1633). (Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie de l'Université de Louvain, 2e reeks, nr. 3). Leuven, 1925.
- Perez, F. Art. *Contreras, Alphonse de*. - *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XIII, Parijs, 1956, kol. 790.
- Persoons, E. *De Broeders van het Gemene Leven in België*. - *Ons Geestelijk Erf*, XLIII, 1969, p. 3-30.
- Poncelet, A. *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas*. (Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres. Mémoires in —8°, 2e reeks, dl. XXI) Brussel, 1927-1928.
- Potter, F. De. *Gent van den Oudsten Tijd tot Heden. Geschiedkundige beschrijving der Stad*. 8 dln. Gent, 1883-1901.
- Ram, P.F.X. De. *Mémoire sur le part que le clergé de Belgique et spécialement les docteurs de l'Université de Louvain ont prise au Concile de Trente*. (Académie Royale de Belgique. Nouveaux mémoires, dl. XIV). Brussel, 1841.
- Renouard, Ph. *Bibliographie des impressions et des œuvres de J. Badius Ascensius*. Parijs, 1908.
- Reusens, E.H.J. Art. *Crabbeels (Clement)*. - *Biographie Nationale*, IV, 1873, kol. 470-471.
- Reusens, E.H.J. *Documents relatifs à l'histoire de l'Université de Louvain*. 5 dln. Leuven, 1881-1903.
- Reusens, E.H.J. *Promotions de la Faculté des Arts de l'Université de Louvain*. Leuven, 1869.
- Roegiers, J. *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent. Fondsen Hiëronymieten, Seminarie, Fundatie Lemmens-Broeckx en Fundatie Goethals*. Brussel, 1970.
- Roersch, A. Art. *Massaeus (Chrétien)*. - *Biographie Nationale*, XIII, 1894-1895, kol. 993-935.
- Rogier, L.J. *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw*. 2e uitg. 2 dln. Amsterdam, 1947.
- Roy, A. Le. Art. *Jansenius (Corneille)*. - *Biographie Nationale*, X, 1888, 103-105.
- Ryssel, D. Van. *De Gentse huishuren tussen 1500 en 1795. Bijdrage tot de kennis van de konjunktuur van de stad*. (Pro Civitate. Historische uitgaven, reeks in —8°, nr. 15). 1967.
- Scheerder, J. *Het wonderjaar te Gent. 1566-1567*. Onuitgegeven doctorale dissertatie, gestencild. Leuven, 1971.
- Schrevel, A.C. De. *Histoire du Séminaire de Bruges*. Dl. I : *Documents*. Dl. II : *Fondation du Séminaire*. (Annales de la Société d'Emulation de Bruges, dln. XXXIII en XXXVII). Brugge, 1883-1887.
- Schrevel, A.C. De. Art. *Simons, Pierre*. - *Biographie Nationale*, XXII, 1914-1920, kol. 597-619.
- Sempels, V. *Het Antwerpsch Seminarie*. - *Collectanea Mechliniensia*, 2e reeks, VII, 1933, p. 509-528 ; VIII, 1934, p. 5-31.
- Sempels, V. Art. *Boonen (Jacques)*. - *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, IX, 1937, kol. 1144-1160.

- Smet, J.J., De. Art. *Damant (Pierre)*. - *Biographie Nationale*, IV, 1837, kol. 649-650.
- Snellaert, F.A. Art. *David, Jean*. - *Biographie Nationale*, IV, 1837, kol. 721-732.
- Tambuyser, R. *Kardinaal Granvelle en de oprichting van een seminarie te Mechelen in 1593*. - *Handelingen van de Koninklijke Kring voor oudheidkunde, letteren en kunst te Mechelen*, LII, 1948, p. 206-210.
- Vanderhaeghen, F. *Bibliographie Gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)*. 7 dln. Gent, 1858-1867.
- Varenbergh, E. Art. *Lindanus (Guillaume-Damase)*. - *Biographie Nationale*, XII, 1892-1893, kol. 211-216.
- Veegaete, A. Van der. *Lieven van Pottelsberghe, een Gents Mecenas uit het begin van de XVIe eeuw*. - *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe serie, III, 1948, p. 93-104.
- Viaene, A. *Vlaamse vluchtelingen te Douai. Hun verweer tegen Marnix' Biënkorf. 1578-1584*. - *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge*, XCIII, 1956, p. 5-37.
- Voosen, E. *L'exécution du Concile de Trente dans le diocèse de Namur. Erection d'un séminaire*. - *Revue diocésaine de Namur*, IX, 1954, p. 321-349.
- Vos, A. De. *Geschiedenis van Ertvelde*. Ertvelde, 1971.
- Willocx, F. *L'introduction des décrets du Concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la principauté de Liège*. (Université de Louvain. Recueil des travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, 2e reeks, nr. 14). Leuven, 1929.
- Worp, J.A. *Geschiedenis van het drama en van het toneel in Nederland*. 2 dln. Groningen, 1904-1908.

GEBRUIKTE SIGELS EN AFKORTINGEN

ABG Archief van het Bisdom Gent

ABG,AE I/1 Ibidem, *Acta Episcopatus*, dl. I, eerste deel : *Acta Episcopatus et Vicariatus*, 1584-1589, en *Acta Vicariatus*, 1609-1613.

ABG,AE I/2 Ibidem, *Acta Episcopatus*, dl. I, tweede deel : *Acta Episcopatus*, 1610-1621.

ABG,AE II Ibidem, *Acta Episcopatus*, dl. II : 1622-1632.

ABSG Archief van het Bisschoppelijke Seminarie te Gent

ABSG, H Ibidem, fonds *Hiëronymieten*

ABSG, S Ibidem, fonds *Seminarie*

ARAB Algemeen Rijksarchief te Brussel

ARAB, GR Ibidem, fonds *Geheime Raad van Spanje*

ARAB, FUL Ibidem, fonds *Universiteit van Leuven*

ARAB, SA Ibidem, fonds *Staat en Audiëntie*

ASV Archivio Segreto Vaticano

ASV, *Relat. doc. Gand.* Ibidem, fonds *Congregazione del Concilio, Relationes diocesis Gandavensis*

ASV, *Processi Concist. Vescovi.* Ibidem, Fonds *Congregazione Concistoriale, Processi dei Vescovi e Abati*

RAG Rijksarchief te Gent

RAG, *Bisdom* Ibidem, fonds *Oud-archief van het Bisdom en de Sint-Baafskathedraal te Gent*

SAG Stadsarchief te Gent

Dagboek van Campene = C. en Ph. Van Campene, *Dagboek van Cornelis en Philips van Campene, behelzende het verhaal der merkwaardigste gebeurtenissen, voorgevallen te Gent sedert het begin der godsdienstberoerten tot den 5e April 1571*, uitg. F. De Potter, Gent, 1870.

Declerck, *De Priesteropleiding in het bisdom Ieper* = P. Declerck, *De Priesteropleiding in het bisdom Ieper (1565-1626)*, - *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge*, C, 1963, p. 7-57.

Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse kerkprovincie* = P. Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse Kerkprovincie na Trente (1563-1796)*, - *Collationes Brugenses et Gandavenses*, XIII, 1967, p. 487-517; XIV, 1968, p. 82-102.

Hellin = A.E. Hellin, *Histoire chronologique des évêques et du chapitre exempt de l'église cathédrale de S.Bavon à Gand, suivie d'un recueil des épitaphes modernes et anciennes de cette église*, Gent, 1772.

Pasture = A. Pasture, *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle (1596-1633)*, Leuven, 1925.

Willocx = F. Willocx, *L'introduction des décrets du Concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la principauté de Liège*, Leuven, 1929.

De meeste archivalia van de Hiëromieten en sommige archiefstukken van het Bisschoppelijk Seminarie berusten in het Rijksarchief te Gent; volledigheidshalve werden ook deze opgenomen in de inventaris van het seminariearchief: J. Roegiers, *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970. In de voetnoten wordt verwezen naar de huidige bewaarplaats van deze archiefstukken in het Rijksarchief, maar tussen haakjes wordt eventueel het nummer in de genoemde inventaris vermeld. B.v. RAG, *Hiëronymieten*, nr 40 (= H.31).

Voor de spelling van de eigennamen werd de Nederlandse of Franse vorm verkozen boven de verlatijnste (b.v. Karel Maes i.p.v. Carolus Masius, Antoine Havet, i.p.v. Antonius Havetius, tenzij dit zou ingaan tegen het algemeen gebruik, niet enkel in de bronnen, maar ook in de recente historiografie; dit is het geval met sommige bisschopsnamen uit de 16e eeuw: Jansenius, Lindanus, Rhythovius).

Hoofdstuk I

DE STICHTINGSJAREN (1569-1576)

Voor de oplossing van het probleem van de priesteropleiding ontwierpen de concilievaders van Trente een nieuwe instelling, het bisschoppelijk seminarie. Verschillende Nederlandse bisschoppen begonnen in hun bisdom reeds dadelijk met de uitvoering van het seminariedekreet; de stichting van de seminaries kwam ook ter sprake op de eerste provinciale concilies. Cornelius Jansenius, de eerste bisschop van Gent, richtte binnen het jaar na zijn installatie een seminarie op. Daartoe hief hij het Gentse Sint-Hiëronymushuis op, een stichting van de Broeders van het Gemene Leven waaraan een school verbonden was, en inkorporeerde zijn bezittingen in het seminarie. Ook op de andere manieren, die door het Tridentijnse seminariedekreet waren voorgesteld, zorgde hij voor een stevige dotatie van zijn seminarie. Bij Jansenius' dood in 1576 was het seminarie volledig uitgebouwd.

Art. 1. Het seminariedekreet van Trente en zijn vroegste uitvoering in de Nederlanden

§ 1. Het Dekreet *Cum adolescentium aetas* van 1563

De wantoestanden onder de klerus en een nijpend tekort aan waardige, plichtbewuste en voldoende gevormde priesters, behoorden tot de voornaamste problemen waarvoor de concilievaders van Trente zich geplaatst zagen. Een gebrek aan vorming en voorbereiding op de pastoraal leek een van de voornaamste oorzaken van deze situatie. Na lange discussies over de mogelijke remedies en o.m. geïnspireerd door de Jezuïetenkolleges, opteerde het Concilie voor het algemeen invoeren van een nieuwe instelling, het bisschoppelijk seminarie¹. Tijdens het Concilie was het concept, samen met de naam, langzaam gerijpt, zodat tijdens de XXIIIe zitting de idee in een definitieve vorm kon gegoten worden. Het seminariedekreet *Cum adolescentium aetas*, werd uitgevaardigd op 15 juli 1563 als canon 18 van de dekreten *de reformatione* die gevoegd waren bij de dogmatische dekreten en de canons over het wijdsakrament².

Het dekreet opent met een beschouwing over de noodzaak om de jonge-

(1) Over de genese van het seminariedekreet zie J.A. O'Donohoe, *Tridentine Seminary Legislation. Its Sources and Its Formation*, Leuven-Boston, 1957; een samenvatting hiervan is Id., *The Seminarie Legislation of the Council of Trent, - Il Concilio di Trento e la Riforma Tridentina*, Freiburg, 1965, pp. 157-172. Een uitstekend overzicht geeft ook P. Declerck, *Het Seminariedekreet van Trente, - Collationes Brugenses et Gandavenses*, XI, 1965, p. 3-41. Verdere bibliografie bij deze twee auteurs en enkele aanvullingen bij P. Declerck, *De diocesane priesteropleiding na Trente, - Collationes Brugenses et Gandavenses*, XIII, 1967, p. 373.

(2) Uitgegeven o.m. in *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* door J. Alberigo e.a., Freiburg, 1962, p. 726-729 en in bijlage bij P. Declerck, *Het seminariedekreet...*, p. 39-41.

ren tijdig tot vroomheid en godsdienstigheid te vormen. Slechts dan zullen ze zonder buitengewone hulp van de genade kunnen volharden in de kerkelijke tucht. Daarom besluit het Concilie dat voortaan aan alle bisschopskerken, een *collegium* zal verbonden zijn, waarin een aantal jongeren zullen opgevoed worden en onderwezen in de *ecclesiastica disciplina*. Waar de bisdommen te arm zijn kan één seminarie voor twee of meer diocesen opgericht worden, en in grote bisdommen kunnen meerdere seminaries gesticht worden : die zullen echter steeds blijven afhangen van het seminarie in de bisschopsstad. De kandidaten voor de seminaries moeten minstens twaalf jaar oud zijn en uit een wettig huwelijk geboren zijn, zij moeten kunnen lezen en schrijven, en geschikt zijn voor de dienst van de Kerk. Arme studenten krijgen voorrang, maar rijkeren worden niet uitgesloten, indien ze voor hun eigen onderhoud instaan en God en de Kerk willen dienen. De leerlingen moeten dadelijk in de clerus opgenomen worden : zij krijgen de tonsuur en de geestelijke klederdracht.

De organisatie van de instelling en van het onderwijs wordt in grote lijnen geschetst. De bisschop zal de leerlingen indelen in klassen naar hun aantal, leeftijd en vooruitgang in de vorming. Hij kan aan een deel onder hen een kerkelijke bediening geven en een ander deel in het *collegium* houden om verder te worden gevormd. De opengevallen plaatsen moet hij aanvullen, zodat dit kollege een voortdurende kweekschool voor dienaars van God kan blijven, *ita ut hoc collegium Dei ministrorum perpetuum seminarium sit*.

Het studieprogramma bestaat uit twee delen. Vooreerst een traditionele reeks van vakken : *grammatica, cantus, computi ecclesiastici aliarumque bonarum artium disciplinam*. Daarnaast wordt ook op de praktijk gerichte theologische vorming voorzien : Schriftuur, kerkelijke schrijvers (*libri ecclesiastici* en *homiliae sanctorum*), sacramentenbediening en liturgie, inzonderheid wat nuttig lijkt voor het biechthoren. Een dagelijkse mis, minstens een maandelijks biecht en een regelmatige kommunie moeten de grondslagen leggen voor een stevige vroomheid. Op feestdagen moeten de leerlingen helpen bij de dienst in de katedraal en in andere kerken van de stad.

De uitvoering van het dekreet wordt toevertrouwd aan de bisschop, bijgestaan door twee oudere en wijze kanunniken, die hij hiervoor zelf zal uitkiezen. Zij zullen voortdurend blijven waken over het onderhouden van de genoemde punten en zullen desnoods straffen en wegzenden.

De dotatie van het seminarie en het onderhoud van leraars, leerlingen en dienstpersoneel, m.a.w. de financiële organisatie van de nieuwe instelling, vormt een speciaal probleem waarvoor een afdoende oplossing moet gevonden worden, wil het instituut leefbaar blijven. Het grootste deel van het dekreet is hieraan gewijd.

Drie bronnen van inkomsten worden voorzien. De inkomsten die reeds vroeger voor de opleiding en het onderhoud van de jeugd bestemd waren, zullen aan het seminarie toegekend worden. Van de opbrengsten van de *mensa episcopalis*, van het kapittel, van de abdijen, kloosters en hospitaalen, van de prebenden, de pastorieën en alle andere beneficies, zal een deel afgehouden worden voor het bisschoppelijk seminarie ; enkel de bedel-

orden, de Ridders van Sint-Jan en de instellingen die zelf instaan voor de vorming van geestelijken, worden hiervan ontslagen. Voor de opvoeding ervan mag de bisschop alle kerkelijke censuren en andere wettelijk voorziene middelen hanteren en desnoods zelfs de hulp inroepen van de burgerlijke overheid. Tenslotte mogen ook de inkomsten van *beneficia simplicia*, waaraan geen taak in de zielzorg verbonden is, in het seminarie worden geïncorporeerd.

Voor het tot stand brengen van deze dotatie en het bepalen van de taksen, zal de bisschop zich laten bijstaan door twee kanunniken, één verkozen door hem zelf en één door het kapittel, en door twee priesters uit de bisschopsstad, waarvan opnieuw één door de bisschop en één door de klerus zal gekozen worden. Met de bisschop moeten deze *deputati* ook jaarlijks de rekeningen van het seminarie afhoren en beslissen in alle betwistingen die rond deze dotatie zouden kunnen rijzen.

Om de onkosten te drukken wordt voorzien dat de bezitters van een prebende van scholaster voortaan in de seminaries zullen doceren; indien ze niet bekwaam zijn moeten ze zich laten vervangen.

§ 2. Seminaries en Seminariewetgeving in de Nederlanden vóór 1569

Enkel bij de bespreking van de dotatie van de nieuwe instelling gaf het seminariedekreet details. Voor het overige werd de hele uitvoering van de opzet overgelaten aan de bisschoppen, iets waarvoor op het Concilie o.m. Maarten Rythovius, bisschop van Ieper, gepleit had³. Het is dan ook geen wonder dat de eerste seminaries, zowel in Italië als elders, gesticht werden door bisschoppen die zelf aan het Concilie van Trente hadden deelgenomen en die vandaar uit een sterke impuls hadden ontvangen⁴.

Het was trouwens Rythovius die, dadelijk na zijn terugkeer uit Rome, nog vóór midden juli 1564 en dus nog vóór de publikatie van de conciliedekreten in de Nederlanden, een diocesane synode bijeenriep en daar de oprichting van een seminarie te berde bracht. In het voorjaar van 1565 werden deze plannen reeds uitgevoerd en opende het eerste Tridentijnse seminarie van de Nederlanden zijn deuren⁵. De andere twee Nederlandse bisschoppen die op de laatste zittingen van Trente aanwezig waren volgden vlug. Antoine Havet startte in 1567 met een seminarie te Namen en François Richardot besloot in 1568 het kollege van Anchin aan de Universiteit van Douai uit te bouwen tot een seminarie voor zijn bisdom Atrecht⁶.

Laatstgenoemde bisschoppen waren trouwens intussen aangemoedigd op het eerste provinciaal concilie dat in 1565 te Kamerijk bijeenkwam; het

(3) Zie P. Declerck, *Het seminariedekreet...*, p. 32 en Id., *De Priesteropleiding in het bisdom Ieper*, - *Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation" te Brugge*, C, 1963, p. 7-8.

(4) Zie H. Jedin, *Die Bedeutung des Tridentinischen Dekrets über die Priesterseminare für das Leben der Kirche*, - *Theologie und Glaube*, LIV, 1964, p. 195.

(5) Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper*, p. 10-12.

(6) Zie E. Voosen, *L'exécution du Concile de Trente dans le diocèse de Namur*, *Revue diocésaine de Namur*, IX, 1954, p. 326-327; L. Jadin, *Histoire du Séminaire de Namur*, - *Revue diocésaine de Namur*, XIII, 1959, p. 21-29; L. Dufлот, *Un orateur du XVIe siècle. François Richardot, évêque d'Arras*, Arras, 1898, p. 181-183.

zou van betekenis blijven voor de seminariebeweging in de Nederlanden. Wellicht op initiatief van Richardot en Havet werd de seminariekwestie aldaar uitvoerig behandeld ⁷. Het vierde hoofdstuk van de conciliedekreten was er in zijn geheel aan gewijd. Het concilie gaf de indruk haast te willen maken met de seminaries. Iedereen moest overtuigd worden van het nut en de noodzaak van een instelling die in Trente werd gekreëerd, en allen moesten het mogelijke doen om zo vlug mogelijk tot realisaties te komen. In elk bisdom moest op alle beneficies een taxatie gelegd worden. Uit de som van deze inkomsten zou blijken van hoeveel leerlingen het seminarie het onderhoud kon dragen. Daarna kon men een huis zoeken en inrichten; vóór 12 maart 1566 moesten de seminaries een werkelijkheid geworden zijn. Ook de inwendige organisaties van het seminarie werd te Kamerijk geregeld. De leerlingen moesten, zoals Trente had voorgeschreven, twaalf jaar oud zijn en de nodige aanleg vertonen. Na vier jaar studie konden zij die geschikt bleken *ad majora studia*, naar de universiteit worden gezonden. Arme studenten zouden jaarlijks 36 ponden van 40 groten Vlaams als studietoelage ontvangen, kinderen van enigszins goeude ouders 18 ponden; rijken moesten zelf instaan voor hun onderhoud. In de plaats van de nog onstandvastige jongeman, moest de vader of voogd verklaren dat deze later in dienst van de Kerk zou treden. Verdere schikkingen liet het concilie aan de diocesane synodes over.

Hoewel de opzet van het Kamerijkse concilie nog erg beperkt bleef, — er is geen sprake van theologische opleiding of van wat wij grootseminarie zouden noemen, — waren de resultaten gering. Aan de genoemde realisaties van Havet en Richardot was geen lang leven beschoren, evenmin als aan de instellingen die in de volgende jaren te Doornik, Sint-Omaars, Rijsel, Nijvel en Bergen werden opgericht. In 1581 moest het derde provinciaal concilie dat te Bergen bijeenkwam, het failliet van deze pogingen erkennen ⁸.

Belangrijker dan de rechtstreekse resultaten van het Kamerijkse concilie, was de inspiratie die ervan uitging. Naast afgevaardigden uit de hele provincie Kamerijk, was immers een ruime delegatie uit de Mechelse provincie komen opdagen: bisschop Maarten Rythovius van Ieper, Willem Lindanus van Roermond en Cornelius Jansenius, de benoemde bisschop van Gent, verschenen er samen met afgevaardigden van de klerus uit het hele oude bisdom Kamerijk, dat zich uitstreekte tot Brussel en Antwerpen ⁹. Deze

(7) L. Willocx, *L'introduction des décrets du Concile de Trente dans les Pays-Bas*, Leuven, 1929, p. 156-161; A. Pasture, *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les Archiducs...*, Leuven, 1925, p. 173. Uitgave van de *Acta et Decreta* door J. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, XXXIII, heruitg. Parijs, 1902, kol. 1391-1486; titulus IV, *De Seminario*, kol. 1398-1399.

(8) Willocx, p. 178-187, 187; Pasture, p. 175.

(9) Voor de deelname van Rythovius, Lindanus en Jansenius, zie *Documents inédits sur l'érection des nouveaux diocèses*, uitg. M. Dierickx, III, Brussel, 1962, nr. 720, p. 520-521; de aanwezigen uit het oude bisdom Kamerijk tussen de ondertekenaars van de concilieakten, uitg. Mansi. Willocx, p. 159-160, vergist zich wellicht wanneer hij schrijft dat ook delegaties uit het oude bisdom Doornik aanwezig waren.

drie bisschoppen waren reeds, of werden, de voornaamste promotoren van de seminaries in hun provincie.

Samen met verschillende kollegas' uit de drie provincies waren dezelfde drie bisschoppen trouwens aanwezig op het tweede provinciaal concilie van Kamerijk in april 1567, waar de seminaries opnieuw op tafel kwamen ¹⁰. Bisschop Richardot van Atrecht hield er een lange programmatische uiteenzetting over de noodzakelijke hervorming van reguliere en sekuliere klerus, en pleitte er voor de oprichting van echte grootseminaries, theologische vormingscentra, waar ook aandacht zou geschonken worden aan rechtstreekse voorbereiding op de latere pastorale praktijk. Zelfs de oudere priesters zouden in deze seminaries een bijscholing krijgen. Van dergelijke instellingen was volgens hem meer te verwachten dan van de voorziene instituten waar enkel kinderen school konden lopen. Hij stelt voor twee provinciale grootseminaries op te richten, één te Douai en één te Leuven, een plan dat in Willem Lindanus een vurige verdediger zou vinden en in 1590 te Douai werkelijkheid werd ¹¹.

De deelnemers aan het tweede concilie van Kamerijk richtten een rekwest aan de koning, waarin zij o.m. vroegen om koninklijke steun, waar nodig, voor het innen van de seminarietaks die de bisschoppen aan de klerus wilden opleggen. Deze steun werd hun daarop uit Brussel toegezegd ¹².

In 1570 boog zich ook het eerste provinciaal concilie van Mechelen over de seminariëpolitiek. Intussen waren er, naast dit van Ieper, nog twee andere seminaries in deze kerkprovincie opgericht: Gent en Brussel.

Art. 2. Een nieuw seminarie in een nieuw Bisdom

§ 1. Cornelius Jansenius, eerste bisschop van Gent

Na de oprichting van de nieuwe bisdommen in 1559, duurde het nog tot november 1564 eer Filips II een definitieve benoeming voor de Gentse bisschopszetel kon uitvaardigen. Daarmee kwam Gent het laatst in de rij. Moeilijkheden rond de dotatie van de *mensa episcopalis* hadden de zaak laten aanslepen en wanneer de nieuw benoemde bisschop, Cornelius Jansenius, in juli 1566 eindelijk zijn benoemingsbul in handen kreeg, was de inkomenskwestie nog steeds hangende ¹³.

(10) Willockx, p. 170-173. Deze auteur noemt dit concilie een „bisschoppenvergadering” en ook andere auteurs nemen het, ten onrechte, niet op in de nummering van de provinciale concilies van Kamerijk. De aanhef van het rekwest van het concilie aan de koning is nochtans duidelijk: „Les Prelatz, Evesques et aultres de la province de Bray assemblez audit lieu, avec aulcuns des aultres provinces pour le redressement de la doctrine et discipline ecclésiastique et chrestienne...”

(11) Uitgave van deze redevoering door J. Le Plat, *Monumentorum ad Historiam Concilii Tridentini potissimum illustriandam spectantium amplissima Collectio*, VII, Leuven, 1787, pp. 169-194; zie vooral p. 176-178.

(12) Rekwest, s.d., een apostille d.d. 2 juni 1567 in ARAB, SA 244.

(13) Over de dotatie van het bisdom Gent en de benoeming van de eerste bisschop, zie M. Dierickx, *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II*, Antwerpen-Utrecht, 1950, p. 77-79, 236-288; G. De Munck, *De*

Aan de installatie van een bisschop te Gent viel op dat ogenblik niet te denken. De politiek-religieuze beroering eiste alle aandacht op. In augustus 1566 sloeg de Beeldenstorm naar Gent over en slaagden de calvinisten erin een deel van de macht in handen te nemen. Een jaar later, op 30 augustus 1567, trokken de troepen van Alva de stad binnen en werd de orde hardhandig hersteld¹⁴. Toen nog in datzelfde jaar 1567 Franciscus de Helfaut, abt van Sint-Pieters en eerste kandidaat voor de Gentse bisschopszetel, overleed, kon ook de dotatiekwestie beslecht worden¹⁵. Op 8 september 1568 deed Cornelius Jansenius zijn plechtige intrede als eerste bisschop van Gent¹⁶.

Jansenius was geboren op het grondgebied van zijn diocees, te Hulst in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen, in 1510¹⁷. Zijn ouders stuurden hem naar de befaamde latijnse school van Eligius Eucharius (Elooi Houckaert) op de Zandberg te Gent¹⁸. Vandaar trok hij naar Leuven, waar hij, na twee jaar studie, in 1529 promoveerde in de *artes* als *secundus academicus*. Tijdens zijn theologische studies verbleef hij op het Heilig-Geestkollege, waar de latere inquisiteur Ruard Tapper president was. Hij was reeds werkzaam als lector in de theologie in de abdij van Tongerlo, toen hij in 1545 de licentie behaalde. De exegetische werken die hij publiceerde blijken deels daar ontstaan te zijn. Uit Tongerlo verhuisde hij na enkele jaren naar Kortrijk, waar hij gedurende minstens twaalf jaar als pastoor van Sint-Maarten actief was. In 1561 werd hij te Leuven benoemd tot professor in de Schriftuur en het jaar daarop promoveerde hij tot doctor in de theologie. De landvoogdes benoemde hem tot deken van Sint-Jakobs te Leuven, en in januari 1563 stelde de Fakulteit der Theologie hem aan tot president van het Heilig-Geestkollege.

Pas twee maand later werd hij door Margareta van Parma met zijn kollega's Michael Baius en Jan Hessels, met de bisschoppen Maarten Rythovius van Ieper, François Richardot van Arras en Antoine Havet van Namen, naar de derde zitting van Trente afgevaardigd. Zij kwamen net op

Oprichting van het Bisdome Gent, - Collationes Gandavenses, X, 1923, p. 33-41; 193-201; XI, 1924, p. 33-42; XII, 1925, p. 196-200.

(14) Over de beeldenstorm te Gent en de gebeurtenissen in de daaropvolgende maanden, zie J. Scheerder, *Het Wonderjaar te Gent, 1566-1567*, onuitgegeven doktoraal proefschrift, Leuven, 1971; V. Fris, *Histoire de Gand*, Brussel, 1913, p. 199-214.

(15) M. Dierickx, *o.c.*, p. 278-288.

(16) Zie de kleurrijke beschrijving in het *Dagboek van Cornelis en Philips van Campene*, uitg. F. De Potter, Gent, 1870, p. 178-179.

(17) De meest bruikbare biografie van Jansenius is nog steeds die van J. Fruytier, art. *Jansenius, Cornelius* - *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, VII, 1927, kol. 655-665. Zie verder A. Le Roy, art. *Jansenius, Corneille*, - *Biographie Nationale*, X, 1888, kol. 103-105 en G. De Munck, *Cornelius Jansenius, eerste bisschop van Gent, - Collationes Gandavenses, XIII, 1926, p. 85-95.*

(18) Jansenius volgde nooit de lessen van de Hiëronymietenschool, zoals vaak verkeerdelijk beweerd werd. Over Houckaert en zijn school, zie G. Joos, *Enkele aantekeningen over Eligius Houckaert, 1488-1544, - Wetenschap in Vlaanderen*, IV, 1938-1939, kol. 165-168, en M. Grypdonck, *Eligius Houckaert. Een schoolman uit het begin van der XVIe eeuw. - De Gulden Passer*, XX, 1942, 27-57 en XXI, 1943, p. 29-78.

tijd aan om nog de XXIIIe zitting mee te maken, precies die waarin de dekretten *de ordine* met het seminariedekreet werden besproken en goedgekeurd¹⁹. Na de slotzitting in december 1563 keerde hij met zijn kollega's naar de Nederlanden terug, waar nieuw werk op hem wachtte: de landvoogdes benoemde hem prompt tot lid van de kommissie van negen die maatregelen moest voorstellen om het katholiek geloof in de Nederlanden te vrijwaren en de hervormden te straffen. Op hun raad om het harde optreden te milderen ging Filips II niet in.

Eind 1564 werd Jansenius door de Koning tot bisschop van Gent benoemd, wat hij slechts na lang aarzelen aanvaardde. Als *episcopus designatus* woonde hij in 1565 het eerste provinciaal concilie te Kamerijk bij en, twee jaar later, het tweede²⁰. Zoals gezegd duurde het nog tot september 1568 eer hij kon geïnstalleerd worden.

Jansenius leek uitstekend voorbereid te zijn op zijn taak: naast een soliede theologische vorming had hij zich te Leuven een flinke dosis apologetiek en anti-protestantse kontroversetheologie eigen gemaakt: te Kortrijk had hij geleerd wat parochiepastoraal was; hij was vertrouwd met de belangrijkste politici van de Nederlanden en met de kerkelijke politiek van de regering; in Trente had hij een ruim inzicht verworven in de belangrijkste problemen van Kerk en geestelijkheid, en de nodige stimuli ontvangen om vastberaden hervormingen aan te pakken. Die bleken trouwens dringend nodig.

In 1566-67 was het duidelijk geworden dat de calvinisten te Gent een stevige minderheid vormden, 12 à 15 % van de bevolking, dat de hervormde gemeente goed georganiseerd was en heel wat aanhangers telde onder de vooraanstaanden²¹. Daarnaast waren er ook heel wat anabaptisten in de stad, die echter een minder hechte groep vormden. De beeldenstorm had grote vernieling aangericht; geen enkele stadskerk of klooster was eraan ontsnapt. In 1568 was men nog volop bezig met de eerste strikt noodzakelijke herstellingen²². De intocht van de Spaanse troepen had, na de aanvankelijke terreur, wel de rust min of meer doen terugkeren, maar de brandstapels van de Raad van Beroerte hadden waarschijnlijk weinig bekeeringen opgebracht.

Buiten de stad was de toestand al niet veel beter. Het nieuwe bisdom bestond uit het noordoostelijk deel van het oude bisdom Doornik, het territorium van de Vier Ambachten, die tot dan toe onder Utrecht geressorteed hadden, en de stad Dendermonde, die voorheen tot het bisdom Kamerijk behoorde. In geen enkele hoek van het bisdom was de Beeldenstorm on-

(19) Zie P.F.X. De Ram, *Mémoire sur la part que le clergé de Belgique et spécialement les docteurs de l'Université de Louvain ont prise au Concile de Trente*, Brussel, 1841, p. 46-76; E. De Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, V, Brussel, 1952, p. 33.

(20) Cfr. *supra*, p. 22-23.

(21) Zie J. Scheerder, *o.c.*, p. 244-274.

(22) Zie b.v. SAG, Serie 107, *Resolutieboeken van de Keure*, nr. 1 (1549-1569), f. 482-484, waar nog in mei-juni 1569 herhaaldelijk sprake is van de bijdragen van de stad voor het aan de gang zijnde herstel van de kerken.

opgemerkt voorbijgegaan, de onveiligheid bleef groot op het platteland en vele pastorieën stonden onbezet.

Jansenius kwam te Gent in een weinig aantrekkelijke situatie terecht. Hij blijkt het werk met vastberadenheid en entoesiasme, maar ook met takt en doorzicht te hebben aangepakt. Veel aandacht besteedde hij aan de catechisatie en de prediking. Elke zondag preekte hij in de kathedraal of in een andere stadskerk voor een talrijk publiek²³. Van december 1568 af gaf een jezuïet, in opdracht van de bisschop, elementair godsdienstondericht in de krypte van Sint-Baafs aan *kinderen ende simple*²⁴. Voor de vorming van de klerus toonde hij dadelijk belangstelling. Op 12 augustus 1569 presideerde de bisschop in zijn paleis een dispuut over de vrije wil en de genade, een typische vorm van hoger onderricht²⁵. Twee weken later richtte hij een seminarie op in het oude Hiëronymietenklooster.

§ 2. Voorgeschiedenis van een studiehuis. De Hiëronymietenschool.

Aan de Sint-Baafskerk te Gent was geen kapittelschool verbonden, wel een instelling die ermee kon worden vergeleken. Kort nadat de oude Sint-Baafsabdij in 1537 gesekulariseerd werd tot kapittel en overgebracht naar de vroegere Sint-Janskerk, had Lucas Munich, laatste abt van de Sint-Baafsabdij en eerste proost van het Sint-Baafskapittel, een zangkoor opgericht en voor de nodige dotatie gezorgd in zijn kollegiale. De twaalf *chorauli* die het koor vormden, woonden in bij de *magister cantus* of *phonascus*, die hen moest onderwijzen in de zang, het lezen en het schrijven. Zij ontvingen gratis woning, voeding, kleding en onderwijs. Het huiselijk leven was er streng geregeld als in een school. De koorknepen die blijkbaar op zeer jonge leeftijd werden aangeworven, bleven in dienst tot ze de baard in de keel kregen en niet meer geschikt bleken voor de koorzang²⁶.

Daarnaast telde Gent rond 1569 ongeveer veertig scholen, waaronder een dozijn „Latijnse”; de meeste waren in handen van private *ludimagistri*; sommige hadden slechts twintig tot dertig leerlingen²⁷. De meest bekende van de Latijnse scholen was die van de Hiëronymieten. Zij werd tot seminarie omgebouwd. Een nadere kennismaking lijkt dan ook gewenst.

Alhoewel de meeste kroniekschrijvers 1429 opgeven als stichtingsdatum van het Sint-Hiëronymushuis, kan men toch uit de bewaarde afchiefstukken van de Fraters slechts leren, dat, op 10 mei 1439, door Jan van Impe,

(23) Zie *Dagboek van Campene*, passim vanaf p. 180, vooral p. 194 en 225-227.

(24) *Ibid.*, p. 199.

(25) „Den xiien heeft men tsachternoens, ten huuse vanden bisschop ghehouden een disputatie in materie vanden vrijen willen ende gratie des Heeren... ende meer andere artiden, daer overe presideerde de voornomde bisscop. Aldaer de religieusen vande vier orden vergaedert zijn gheweest ende andere gheleerde. Dese arguatie duerde vanden iijen totten vjen”. *Dagboek van Campene*, p. 233-234. Zie ook het *Memorieboek der Stad Ghent*, uitg. P.C. Van Der Meersch, II, Gent, 1854, p. 370-371.

(26) Zie de archiefstukken van *het membre van de koralen* in RAG, *Bisdóm*, vooral de bewaarde rekeningen vanaf 1549, K. 3526 e.v.

(27) *Dagboek van Campene*, p. 317.

prochiepape van Sint-Jans te Gent, aan Gillis Walrams, rektor van Sint-Maartensdal te Leuven, een huis werd afgestaan in de Nederscheldestraat, ten noorden van het Geraard Duivelsteen, om daarin „vrome priesters” te laten komen „zoals men er vindt te Deventer, Zwolle en 's-Hertogenbosch”, dus Broeders van het Gemene Leven Het nieuwe Godshuis zou de naam dragen van Sint-Hiëronymus²⁸. De stichting werd door Eugenius IV in 1444 erkend²⁹. In tegenstelling met de broeders van vele andere fraterhuizen, sloten de Gentse Hiëronymieten zich nooit aan bij de Windesheimse Kongregatie.

Het huis werd bestuurd door een *pater* of *rector*, voor het leven verkozen, bijgestaan door een *procurator* voor het beheer van de goederen en andere financiële kwesties, en door een *rector scholarum*. Mettertijd verwierven de fraters, zoals ze te Gent meestal heetten, door aankoop of schenking het aanpalende Geraard Duivelsteen (1476) en het ganze huizenblok tussen de Nederscheldestraat, de Wijdenaard en de Schelde tot voorbij het Geraard Duivelsteen, naast eigendommen, cijnznen en renten te Gent en in zowat het hele huidige Oost-Vlaanderen, maar speciaal in de streek van Geraardsbergen³⁰.

De voornaamste aktiviteit en de eerste bron van inkomen van de broeders bestond vooral uit het kopiëren, verluchten en inbinden van boeken, de verkoop van schrijfmateriaal en verder ook onderwijs³¹. Vóór 1463 richtten zij een school op die weldra grote faam verwierf. Zowel meer gegede als arme scholieren werden er na hun twaalfde of dertiende jaar gedurende vier jaar onderwezen in de godsdienst, de grammatika, het Latijn, het Grieks en de andere *bonae artes*³². De *pauperes* genoten hier-

(28) Over het Sint-Hiëronymushuis bestaat nog geen volledige studie. De voornaamste gegevens en verdere bibliografie vindt men bij E. Persoons, *De Broeders van het Gemene Leven in België, - Ons Geestelijk Erf*, XLIII, 1969, p. 6-9; E. Dhanens, *Le Scriptorium des Hiëronymites à Gand, - Scriptorium*, XXIII, 1969, p. 361-371; J. Roegiers, *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970, pp. V-VII en 1-16.

Gillis Walrams (Aegidius Walrami) was de stichter van het Leuvense fraterhuis, de eerste rector ervan (1433-1447) en, na de overgang van Sint-Maartensdal naar de orde van de Reguliere kanunniken van Sint-Augustinus, in 1447, prior tot bij zijn dood in 1459. Zie W. Lourdaux, *Moderne Devotie en christelijk humanisme. De geschiedenis van Sint-Maarten te Leuven van 1433 tot het einde der XVIe eeuw*, Leuven, 1967, vooral pp. 25, 29, 41, 57, 82-83.

(29) Bul van Eugenius IV van 13 september 1444, uitg. Miraeus-Foppens, *Diplomatum Belgicorum Collectio*, IV, Brussel, 1748, p. 68. Zie ook het origineel in RAG, *Hiëronymieten*, charters, nr. 2 (= ABSG, H. 1).

(30) Zie het cijnsboek en cartularium van de Hiëronymieten, ABSG, H. 8-9. De Wijdenaard heet thans Bisdomplein; de Nederscheldestraat is sinds de aanleg van de Limburgstraat grotendeels verdwenen, een deel ervan vormt de huidige Geraard de Duivelstraat. Zie M. Gysseling, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 64, nr. 306, en de bijgevoegde kaartjes. De bezittingen in en rond Geraardsbergen zijn vooral te verklaren door de nauwe relaties die de broeders onderhielden met het fraterhuis Sint-Gregorius in die stad. Zie ook E. Persoons, *o.c.*, p. 10-11.

(31) Zie vooral E. Dhanens, *Le Scriptorium*, *passim*.

(32) De bul van Pius II van 8 februari 1463 voor de Gentse Fraters, spreekt uitdrukkelijk over de bestaande school: RAG, *Hiëronymieten*, charters nr. 5 (= ABSG, H. 2): uitg. Miraeus-Foppens, *Diplomatum Belgicorum Collectio*, IV, Brus-

voor van een beurs uit een of andere fundatie. De belangrijkste van deze stichtingen was die welke Lieven van Pottelsberghe, heer van Vinderhoute en thesaurier-generaal van Vlaanderen, en zijn echtgenote Lieve van Steelant, in 1521, oprichtten voor tien beurzen, en in 1529 uitbreidden tot dertien³³. De fundatie van de Vivere, in 1518 gesticht in uitvoering van het testament van Pieter van de Vivere, poorter van Rijsel, verschaftte onderdak aan vier arme scholieren³⁴.

De school zou in het begin van de XVIe eeuw twee- tot driehonderd leerlingen geteld hebben³⁵. Tussen de bekendste leerlingen van de instelling ontmoet men de kroniekschrijver Arnout Goethals en de drukker-humanist Judocus Badius, onder de leraars Christianus Massaeus, auteur van verschillende grammaticale en vrome werken³⁶. In 1509 namen de Gentse broeders nog het kollege van de Bonenfanten te Kamerijk over, een stichting van Jan Standonck³⁷.

Het huis en de school blijken hun grootste bloei te hebben gekend onder het rectoraat van Jacob de Proost, *pater* van ca. 1497 tot 1534. Na zijn dood begon stilaan maar zeker een aftakeling, op de eerste plaats op het financieel terrein. De redenen hiervoor zijn niet helemaal duidelijk. Het blijkt zowat een algemeen verschijnsel te zijn geweest dat ook andere fraterhuizen trof, b.v. te Geraardsbergen, Brussel en Luik³⁸. Wellicht speelden zowel uitwendige, sociaal-ekonomisch en algemeen-religieuze, als inwendige, organisatorische, factoren mee. Een faktor van

sel, 1748, p. 68-69. Over de organisatie van het onderwijs worden inlichtingen verstrekt door de stichtingsvoorwaarden van de Fundatie Van Pottelsberghe-Van Steelant.

(33) Zie de stukken i.v.m. deze fundatie in RAG, *Seminarie* (zonder nr.) en *Hiëronymieten*, charters nr. 28 (= ABSG, H. 43-50) en verder V. Van Der Haeghen, *Inventaire des archives de la Ville de Gand. Etablissements religieux*, Gent, 1887, p. 87-102; A. Van Der Veegaete, *Lieven van Pottelsberghe, een Gents Mecenas uit het begin van de XVIe eeuw*, - *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe serie, III, 1948, p. 93-104.

(34) Stichtingsakte in RAG, *Hiëronymieten*, charters nr. 31 (= ABSG, H. 51)

(35) *Dagboek van Campene*, p. 317.

(36) Zie A. Roersch, art. *Massaeus (Chrétien)*, - *Biographie Nationale*, XIII, 1894-1895, kol. 933-935; E. Persoons, *De Broeders...*, p. 7-8. In 1509 trok Massaeus naar Kamerijk, waar de Gentse broeders de Standonckschool overnamen, waar hij in 1546 overleed.

Judocus Badius, wellicht uit Asse (1462-1534/35) studeerde later in Italië, werd leraar en drukker te Lyon, en vestigde zich in 1499 te Parijs. Hij onderhield relaties met vele bekende humanisten en was zelf een vruchtbaar latijns auteur. Zie Ph. Renouard, *Bibliographie des impressions et des œuvres de J. Badius Ascensius*, Parijs, 1908.

Arnout Goethals (1500-1553) werd Benediktijn in de abdij van Sint-Andries en schreef er een kroniek van de abdij. Na 1546 ging hij over naar de kartuizers van Genadendaal te Brugge. Zie N.N. Huyghebaert, art. *Goethals, Arnout*, - *Nationaal Biografisch Woordenboek*, II, 1966, kol. 256-259.

(37) E. Persoons, *De Broeders*, p. 9.

(38) *Id., id., passim*. In het klooster Nazaret te Brussel was het in 1569-1570 zover gekomen, dat na een visitatie van vicaris-generaal Morillon en het kapittel van Sint-Goedele, niet enkel een zeer ongunstig verslag van de financiële en algemene situatie van de instelling werd opgemaakt, maar dat zelfs de *pater* en de *procurator* in de bisschoppelijke gevangenis werden gestopt. Zie J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930, p. 12-13.

belang was zeker de opkomst van de boekdrukkunst die het scriptorium, één van de voornaamste bronnen van inkomsten voor de broeders, deed teniet gaan; een andere faktor was misschien de verhoging van het aantal scholen te Gent³⁹.

Bij de verkiezing van broeder Willem Ghys als pater in 1537, werd besloten *omme de groote lasten ende sculden*, gronden te Moerbeke bij Geraardsbergen, te Eine en te Heurne en een kleine rente te verkopen. Met de opbrengst konden vier zware renten worden gelost en met het resterende geld konden zelfs nog twee lapjes grond en een huisje worden gekocht⁴⁰.

Onder het rektorat van Lieven van der Schueren, rond 1550 verkozen tot laatste pater van het huis, en vooral vanaf 1560, werd de toestand dramatisch. De ene eigendom van de fraters na de andere kwam onder de hamer. In 1561 waren de jaarlijkse lasten van het huis reeds opgelopen tot vijftig ponden grooten en moest men drie dagwand en vijfenzestig roeden grond in Sint-Maria-Oudenhove van de hand doen⁴¹. In 1565 werden, zoals steeds met toestemming van de bisschop van Doornik, gronden en hoeven te Schendelbeke, Kruishoutem en Langerbrugge verkocht⁴². In januari 1567 waren de broeders niet in staat een schuld van 44 lb. 8 s. gr. Vlaams te betalen en namen zij hiervoor een erfelijke rente op zich⁴³. In oktober van hetzelfde jaar moesten de Hiëronymieten bekennen dat zij Jan van der Cruusen 192 lb. gr. Vlaams schuldig waren voor levering van boter en kaas, en stichtten zij daarvoor een erfrente van 12 lb. gr. 's jaars⁴⁴. Zij gingen pas tot deze belangrijke transactie over nadat de *superieurs ofte superintendanten* van het huis, de *patres* van de fraterhuizen te 's-Hertogenbosch en te Brussel en van een zusterhuis eveneens in 's-Hertogenbosch, hen hiertoe hadden gemachtigd. Blijkbaar waren deze laatsten naar Gent gekomen om overleg te plegen over de hachelijke financiële situatie van hun konfraters. Bij hun instemming noemden zij de toestand van het huis bijna hopeloos⁴⁵.

De beeldenstorm van 1566 en de crisisjaren ervóór zullen zeker mee verantwoordelijk zijn geweest voor deze katastrofale en uitzichtloze situatie; het is niet onwaarschijnlijk dat de broeders met een zucht van verlichting

(39) Volgens het *Dagboek van Campene*, p. 317, waren er in het begin van de 16e eeuw te Gent twee of drie latijnse scholen, (de fraters en Elooi Houckaert) en rond 1570 een twaalftal.

(40) Cijnsboek, ABSG, H. 8, ff. 86 en 112 v°.

(41) *Ibid.*, f. 47.

(42) Te Schendelbeke 17 dagwand en 29 roeden land en meers, 1/2 dagwand erf en nog eens een dagwand meers (cijnsboek, ABSG, H. 8, f. 51-52 v°); te Kruishoutem verschillende percelen, samen 1 bunder, 15 1/2 vierendeel en 40 roeden (*ibid.*, f. 59 v°); op Langerbrugge den *Peerdenbulck*, groot 1 gemet, den *Zuutackere*, 1 bunder, een hofstede van 4 gemeten en 24 roeden en het goed *de Hulst* met 5 gemeten zaai- en weiland (*ibid.*, f. 92).

(43) Zie RAG, *Hiëronymieten*, charters nr. 40 (= ABSG, H. 31).

(44) Zie de stukken onder RAG, *Hiëronymieten*, charters nr. 41-42 (= ABSG, H. 32-33).

(45) Afschrift van deze autorisatie d.d. 16 oktober 1567 in de konstitutiebrief van de rente van 31 oktober 1567, RAG, *Hiëronymieten*, charters nr. 41 (ABSG, H. 31).

de radikale oplossing hebben aanvaard die hun door bisschop Jansenius werd aangeboden, ook al kwam die neer op de feitelijke opheffing van het huis ⁴⁶.

§ 3. De oprichting van het Seminarie te Gent (1569)

Kort na zijn installatie begon Jansenius de oprichting van een seminarie voor te bereiden. De onverkwikkelijke situatie van het bisdom, overspoeld door de Hervorming, deed hem uitzien naar bekwame en vlijtige helpers. Inspiratie had hij kunnen opdoen door wat hij in 1563 te Trente zelf had horen beslissen en in 1565 en 1567 te Kamerijk had zien uitwerken; het voorbeeld van zijn vriend en kollega Maarten Rythovius, die er te Ieper in geslaagd was een seminarie op te richten en te doteren, gaf misschien de doorslag. Blijkbaar heeft ook de gouverneur Alva aangedrongen op een snelle realisatie van Jansenius' seminarieplannen ⁴⁷.

Het Tridentijnse Seminariedekreet gaf de bisschoppen volmacht om op de eerste plaats de inkomsten, *quae ad instituendos vel alendos pueros sunt in aliquibus ecclesiis et locis destinata*, voor het seminarie te bestemmen. Alhoewel deze passus op de eerste plaats de kapittelscholen leek te bedoelen, heeft Jansenius, — die immers over geen kapittelschool beschikte, in tegenstelling met Rythovius, — hierbij gedacht aan de Hiëronymietenschool, op dat ogenblik de enige goed georganiseerde school in handen van de klerus te Gent en tevens de best befaamde van alle Gentse onderwijsinstellingen. Dat de vroegere glorie wat getaand was en dat het instituut in zware moeilijkheden verkeerde, vormde geen beletsel om de zaak over te nemen, maar vroeg integendeel om een nieuwe en stevige aanpak. De ligging van het fraterhuis, net achter de katedraal, was opvallend geschikt ⁴⁸.

Een visitatie van het Sint-Hiëronymushuis leverde zekerheid over de bedenkelijke financiële toestand van de fraters ⁴⁹. In de laatste dertig-veertig jaar was het patrimonium van het huis door verkoop en hypothekeren van goederen verminderd met 1890 lb. gr. Vlaams; de gewone uitgaven en lasten van het huis overtroffen jaarlijks de inkomsten met meer dan 40

(46) In de brief van de Schepenen van Gent aan Jean Barrat d.d. 2 november 1569 (cfr. *infra*, p. 41), heet het zelfs dat de oprichting van het seminarie gebeurde „suyvant... le commun consentement et grande prière à luy (de bisschop) faite par les Religieux et convent de la maison dudict St. Jeronime”. SAG, serie 94 bis, nr. 21, f. 74 v°.

(47) Aan de schepenen van de stad, waarmee de bisschop eind oktober 1569 overleg pleegde i.v.m. de overname van de fundatie Van Pottelsberghe-Van Steelant door het Seminarie, zou de bisschop gezegd hebben dat het Seminarie opgericht werd met instemming van Alva. Zie de geciteerde brief van Jean Barrat, SAG, serie 94 bis, nr. 21, f. 74. Een lijstje van stukken i.v.m. de stichting van het seminarie in ABSG, S. 4, „Litterae ducis Alpani quibus urget seminarii erectionem”. Wellicht is dit een andere brief dan die van 1 februari 1571 (= 1572 n.s.) waarover *infra*, p. 38. Geen enkele van deze brieven van Alva konden we in origineel, minuut of afschrift terugvinden.

(48) Deze redenen worden ook opgegeven in de oprichtingsoorkonde van 26 augustus 1569, *infra*, Bijlage I.

(49) Zie *infra*, Bijlage III.

lb. gr. Verder verkopen leek de enige uitweg, maar zou mettertijd leiden tot het volledig verbruiken van alle inkomsten en bezittingen⁵⁰. Jansenius vatte onderhandelingen aan met de broeders en hun oversten om het huis over te nemen⁵¹.

Zoals het seminariedekreet voorzag, liet Jansenius zich bij deze besprekingen en bij de uitwerking van zijn plannen ter zijde staan door twee afgevaardigden van het kapittel en twee van de klerus van de stad. De bisschop duidde zelf zijn aartsdiaken en oudleerling Clemens Crabeels aan, het kapittel kanunnik Antoon van Heetvelde; Lodewijk Huyghe, pastoor van Sint-Baafs werd door de bisschop verkozen en Jan de Bane, deken van de christenheid te Gent, door de geestelijkheid om de stadsklerus te vertegenwoordigen⁵².

Omstreeks half augustus 1569 kwam men klaar met de beslissingen. Op 16 augustus werden de jaarrekeningen van Sint-Hiëronymus afgesloten in aanwezigheid van de afgevaardigden van de bisschop⁵³. Op 26 augustus werd een definitief akkoord opgesteld dat kan gelden als de oprichtingsoorkonde van het seminarie⁵⁴.

De zeven fraters, Lieven van der Schueren, *pater* van Sint-Hiëronymushuis, Marcus Liebaert, *senior*, Jan Alaert, *procurator*, Adriaan Stueperaert, *gubernator scholae*, Jan Jacobs, alle vijf priesters, met de twee lekebroeders Joris Zoetinckx en Gilles de Cock, droegen het Sint-Hiëronymushuis met al zijn toebehoren, bezittingen, schulden en baten, over aan de bisschop en de genoemde *deputati*, voor de oprichting van een seminarie. Zij zouden voortaan geen nieuwe fraters meer kunnen opnemen; alleen de bisschop kon nog broeders toelaten tot het habijt, de professie of de geloften. De bisschop en zijn gedelegeerden namen verder alle schulden en

(50) Oprichtingsoorkonde, *infra*, Bijlage I.

(51) Bijlage III: „hadde diversche communicatie met heml. ende haerl. superieurs gehad...” Wellicht zijn dit de *superieurs ofie superintendentes* waarvan sprake was in 1567, nl. de oversten van het broeders- en van het zustershuis in 's-Hertogenbosch en van het fraterhuis Nazaret te Brussel. Cfr. *supra*, p. 30.

(52) *Infra*, Bijlage I. Clemens Crabeels (1530-1592) studeerde theologie aan de universiteit van zijn geboortestad Leuven en werd in 1557 kanunnik van Sint-Baafs. Na zijn bisschopsbenoeming benoemde Jansenius zijn leerling tot zijn sekretaris. Op 25 augustus 1568 deed hij zich zijn licentieakt (RAG, *Bisdom*, B. 4913) en werd daarop door Jansenius benoemd tot zijn aartsdiaken en officiaal en weldra ook tot vicaris-generaal. Na de dood van Jansenius in 1576 bestuurde hij het bisdom Gent als vicaris capitularis; in 1578 moest hij zich te Antwerpen vestigen, waar men hem verkoos tot deken van Sint-Baafskapittel. In die functie nam hij deel aan de Keulse vredeshandel en vestigde zich na zijn terugkeer te Oudenaarde. In 1584 werd hij benoemd tot bisschop van 's-Hertogenbosch. Zie E.H.J. Reusens, art. *Crabbeels (Clement)*, - *Biographie Nationale*, IV, 1873, kol. 470-471. Antoon van Heetvelde, geboren te Leuven, werd kanunnik te Gent in 1558 en tesaurier van het kapittel op 9 september 1583. Hij stierf te Keulen op 12 oktober 1584. Zie Hellin, p. 164.

Lodewijk Huyghe, reeds geruime tijd pastoor van Sint-Baafs, werd kanunnik in 1586 en overleed te Gent op 76-jarige leeftijd in 1597. *Ibid.*, p. 347-348. Over Jan de Bane hebben wij geen verdere gegevens aangetroffen.

(53) De inventaris in ABSG, S. 3 vermeldt op f. 21 een rekening van het Fraterhuis afgesloten door „Fraters ende ghedeputeerden van syne hooghw. den bisschop van Ghent den xvjen aug. 1569”.

(54) Zie de uitgave van dit stuk als Bijlage I.

lasten van het huis op zich; zij verbonden zich ertoe in te staan voor voeding en onderhoud van de broeders, totdat de bisschop hun een voldoende en passend beneficie zou bezorgd hebben, al dan niet in de zielzorg. Voor zover het nodig mocht blijken, zouden de bisschop en zijn afgevaardigden ervoor zorgen dat voor dit akkoord de koninklijke en pauselijke goedkeuringen bekomen werden.

Het was wellicht voor het verkrijgen van deze goedkeuringen, en mogelijk ook reeds vroeger voor voorbereidende gesprekken, dat kanunnik Van Heetvelde in augustus-september 1569 op reis ging⁵⁵. Een afschrift van de akte van overdracht werd overgemaakt aan Alfonso Contreras, de biechtvader van Alva⁵⁶. Jansenius had hem leren kennen in Trente, waar hij als koninklijk theoloog aan de werkzaamheden van de derde zitting deelnam. Kort daarop werden de verhoopte koninklijke patentbrieven verleend⁵⁷. De goedkeuring van aartsbisschop Granvelle werd naderhand in diens naam verleend door Maximiliaan Morillon, vicaris-generaal en hulpbisschop van Mechelen, tijdens het eerste provinciaal concilie in juni 1570⁵⁸.

Vooraleer effectief het Sint-Hiëronymushuis over te nemen, wilde de bisschop de overdracht laten goedkeuren door de voornaamste leden van de geestelijkheid van zijn bisdom. Blijkbaar wilde hij zich langs die zijde gedekt weten bij het opnemen van de zware schuldenlast van het fratershuis. Op 25 oktober 1569 legde Jansenius het akkoord voor aan de abten van de Sint-Pietersabdij en van de Premonstratenzerabdij van Drongen, aan de vertegenwoordigers van het Sint-Veerlekapittel en aan meerdere landdekens uit zijn bisdom. Er werd besloten dat de sekuliere klerus die een beneficie bezat en de kloosters tijdens de komende twee jaren telkens een bijdrage zouden leveren gelijk aan de twintigste penning van de som die zij in 1553 voor Karel V hadden moeten opbrengen en die de helft van hun jaarlijks inkomen bedroeg, m.a.w. dat een taks van 2,5 % op de beneficiëns en kloosterinkomens zou geheven worden⁵⁹.

Veel verdere goedkeuringen en garanties waren nu niet meer nodig: Trente had de hele uitvoering van het seminarieplan in de handen van de bisschoppen gelegd en een pauselijke goedkeuring leek dus overbodig. Precies één maand na de konferentie van de bisschop met de geestelijkheid,

(55) *Acta Capituli* van 23 september 1569 in RAG, Bisdom, K. 3, f. 80 v°: „Declaravit Dominus Heetvelde se toto illo tempore quo abfuit continue Ecclesiae et Seminarij negocijs, tum sedulo invigilasse, tum adversa valetudine laborasse”.

(56) Zie de originele brief in RAG, *Bisdom* B. 4155. Alfonso Contreras, O.F.M., magister in de theologie, woonde namens zijn orde de tweede zitting, en als koninklijk theoloog namens Filips II, de derde zitting van Trente bij. Na zijn terugkeer in Spanje werd hij biechtvader van de hertog van Alva en vertrok met deze naar de Nederlanden, waar hij overleed. Zie P. Perez, art. *Contreras, Alphonse de*, - *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, XIII, 1956, kol. 790.

(57) De inventaris in ABSG, S. 1, vermeldt onder D3: „Lettres patentes par où sa Majesté Catholique accorde l'incorporation des bien meubles et maison de St.-Jerome pour l'érection d'un séminaire”. Origineel en minuut blijken verloren gegaan. Zie ook het lijstje ABSG, S. 4, met als D: „Consensus Regis desuper” (nl. over de incorporatie van het Fraterhuis).

(58) RAG, *Seminarie*, 3 (= ABSG, S. 7); uitg. door J. Foppens, *Diplomatum Belgicorum Nova Collectio*, IV, Brussel, 1748, p. 461-463.

(59) Bijlage III.

op 25 november 1569, feestdag van Sint Catharina, werd de administratie van het Sint-Hiëronymushuis door de bisschop en zijn afgevaardigden overgenomen en werd het seminarie geopend. In de kapel van het huis werd een plechtige mis opgedragen en de aartspriester Pieter Simons hield een lange toespraak tot de scholieren van het fratershuis, die vanaf die dag seminaristen werden⁶¹. Hij noemde het de wil van de Voorzienigheid dat deze *schola ecclesiastica*, of, zoals Trente ze betitelde een *seminarium*, geopend werd precies op de feestdag van de patrones van studenten en beoefenaars van de wijsbegeerte. De hoofdbrok van de preek was een aansporing tot de vreze Gods en de ware wijsheid in tegenstelling met de schijnwijsheid van de antieke wijsgeren.

Tijdens zijn preek in de katedraal van 8 januari 1570, stelde bisschop Jansenius het nieuwe initiatief voor aan de gelovigen. Hij verhaalde hun wat in Trente was besloten en hoe de uitvoering hiervan aan de bisschoppen was toevertrouwd, hoe de geestelijkheid een bijdrage zou moeten leveren voor het seminarie en dat het schoolgeld voor rijkere jongelui in de gewezen fratersschool voortaan zes of zeven ponden gr. zou bedragen, in plaats van de vroegere vier-vijf pond. Hij vroeg ook om de nodige medewerking van de ouders⁶².

Wat er met de laatste zeven broeders van Sint-Hiëronymus gebeurd is, is niet volledig duidelijk. Minstens een paar bleven in het huis om verder les te geven⁶³. Broeder Jan Alaert werd op 5 september 1570 tot pastoor

(61) Zie Bijlage III en de uitgegeven preek in *Petri Simonis Tiletani episcopi Yprensensis de Veritate libri sex, et reliqua eius... opera*, uitg. J. David, Antwerpen, 1609, p. 557-560: *De timore Domini. Exhortatio ad Iuventutem Domus Fratrum habita, in D. Catharinae festo, cum Domus illa erigeretur in Seminarium Dioecesis Gandavensis, anno M.D. LXIX.* Pieter Simons, geboren te Tielt in 1538, studeerde te Leuven theologie onder Cornelius Jansenius en kwam als sekretaris van deze mee naar Gent. In 1570 benoemde de bisschop hem tot aartspriester. Terwijl hij, voor de calvinisten uit Gent gevlucht, te Kortrijk verbleef, werd hij in 1584 benoemd tot bisschop van Ieper. Hij overleed in zijn bisschopsstad in 1605. Zie A.C. De Schrevel, art. *Simons, Pierre*, - *Biographie Nationale*, XXII, 1914-1920, kol. 597-619, en A. Viaene, *Vlaamse vluchtelingen te Douai*, - *Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation" te Brugge*, XCIII, 1956, p. 13-14.

(62) „Den VIIIen de bisscop. prekende smorghens in zijn cathedrale kercke, heeft te kennen ghegheven hoe dat hij groote neerstigheyt daghelics dede omme een goede schole op te rechten, daer men de jonghers zoude moghen leeren ende bequaem maken totten gheestelichen staet, biddende dat de ouders ooc souden willen huerlieder deivoir doen, want zonder hemlieden es hem onmoghelick tselve te vulbringhen. Ende dit werdt ghedaen bijden bisscop, inde schole ghenaeamt de Fratres, daer de bisscop stelt naer zijn goetduncken schoolmeesters, ende de rijke jonghers, die van oudts tijden daer ghewoont hadden voor een cleen prijs van IV zo V p.gr., bedwinghende meer te ghevene zes of zeven pond gr.; ende dit wierdt bijden bisscop ghedaen uut bevele ende ordonnantie van tconcilie van Trenten... en omme tselve te bet te vulbringhen, zo werden de pastuers, canuncken ende capellanen daertoe ghetaxteert, omme ter voorderinghe vande voornoemde schole te contribuieren...” *Dagboek van Campene*, p. 242-243. Zie ook *Memorieboek der Stad Ghent*, uitg. P.C. Van Der Meersch, II, Gent, 1854, p. 371.

(63) „...int huus wijlent ghenaeamt de Fratres, ende nu Seminarium, want dese schole es nu alzo verandert gheweest bijden bisschop ende zijnen raedt, zodat daer nu gheen priesters meer wonen, ghecleedt ghelijc zij hier voortijds pleghen te gane, maer die hebben bij consente vanden bisschop huerlieder cleedt verandert; ende die

te Oostwinkel benoemd, waar men het reeds vele jaren zonder parochiepriester had moeten stellen⁶⁴. De laatste rector, Lieven van der Schueren, werd op 12 oktober 1571 benoemd tot eerste pastoor van de nieuw opgerichte Sint-Amandsparochie buiten Gent (het huidige Sint-Amandsberg)⁶⁵.

Met de overname van het Sint-Hiëronymushuis als seminarie heeft bisschop Jansenius een voorbeeld gegeven dat school heeft gemaakt. Op 17 maart 1570 werd het Brusselse fratershuis Nazaret door vicarius Morillon omgevormd tot seminarie voor het aartsbisdom Mechelen⁶⁶. In mei 1571 opende Laurens Mets, tweede bisschop van 's-Hertogenbosch, zijn seminarie in het Sint-Gregoriushuis in Den Bosch. Omwille van de tegenkanting van het kapittel moest het, na de dood van Metsius, in 1582 opgeheven worden⁶⁷. Reeds in 1584 bewerkte Willem Lindanus, bisschop van Roermond, dat in dit huis, waar nog steeds broeders waren blijven wonen, een seminarie voor de noordelijke bisdommen werd ingericht; het initiatief bleek echter niet levenskrachtig⁶⁸. In 1612 verkreeg Nicolaas Zoes de definitieve opheffing van het Sint-Gregoriushuis en installeerde hij er zijn nieuw seminarie⁶⁹.

Het nooit uitgevoerde projekt van Granvelle en Morillon uit 1573 om het Mechelse Bogaardenklooster tot seminarie in te richten, vond blijkbaar zijn oorsprong in de overname van de fraterhuizen⁷⁰. De Standonck-school te Mechelen, een instelling die sterk leek op de scholen van de Broeders van het Gemene Leven en die trouwens ook wel „Fraterhuis” heette, werd in 1595 aan bisschop Matthias Hovius overgedragen voor de inrichting van zijn seminarie, in omstandigheden en onder voorwaarden die dezelfde waren als die te Gent in 1569⁷¹.

souffisant waren, ende wilden de jonghers onderwijsen int Latijn, die zijn daer blevan, ende andere zijn elders beschict omme pastuers te wesene, als eene in sinte Amantskercke, boven tnieu casteel...” *Dagboek van Campene*, p. 393.

(64) Collatieboek in RAG, Bisdom, B. 1594: „V Septembris 1570 collata D. Joanni Alaert pbro. Ganden. dioc. Ecclesia parrochialis de Oostwijnckele jure devoluta eo quod longo tempore vero caruerit possessore...” Jan Alaert werd dus blijkbaar de eerste opvolger van de humanist Maarten de Smet, de grondlegger der epigrafie, die een paar jaren tevoren vermoord werd.

(65) *Ibid*: „Item xij Octobris 1571 data D. Livino van der Schuere pbro., Ecclesia parrochialis S. Amandi, noviter erecta iuxta Gandavum, ad presentationem R.D. Praepositi S. Bavonis, cum cura animarum.” Cf. ook *supra*, noot 63. Door de sekularisatie van de Sint-Baafsabdij in 1537 was een deel van de oude Sint-Baafsheerlijkheid zonder zielzorg gevallen. In Viglius' autobiografie wordt de oprichting van een nieuwe parochie aan de aktie van de proost zelf toegeschreven. Als patroon bezat hij het collatierecht. Zie *Vita Viglii*, uitg. C.P. Hoyneck Van Papendrecht, *Analecta Belgica*, I, Den Haag, 1743, p. 54; en het register met de collationes beneficiorum door de proost van Sint-Baafs, RAG, *Bisdom*, B. 155, f. 13.

(66) Zie J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930, p. 12-14 en p. 22-23.

(67) L.J. Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw*, 2e uitg., I, Amsterdam, 1947, p. 365.

(68) A. Havensius, *Commentarius de Ereptione novorum in Belgio Episcopatum*, Keulen, 1609, p. 197-200.

(69) Rogier, *o.c.*, II, p. 540-541; *Pasture*, p. 193.

(70) R. Tambuyser, *Kardinaal de Granvelle en de oprichting van een seminarie te Mechelen in 1573*, - *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst te Mechelen*, LII, 1948, p. 206-210.

(71) J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie*, p. 43-44, 47.

*Art. 3. De eerste Seminariewetgeving in de Mechelse Kerkprovincie
(1570-1574)*

§ 1. Het eerste Provinciaal Concilie (1570)

Terwijl Cornelius Jansenius zich te Gent inspande voor het inrichten en het doteren van zijn seminarie, werd het eerste provinciaal Concilie te Mechelen bijeengeroepen; het zou een nieuwe stimulans geven om het aangevatte werk te voltooien.

Alhoewel te Trente voorzien was dat provinciale concilies en diocesane synodes zo vlug mogelijk de getroffen besluiten moesten toepassen op de lokale situatie en ten uitvoer brengen, duurde het meer dan zes jaar eer dit in de Mechelse provincie kon gebeuren. Het lange uitblijven van de installatie der nieuwe bisschoppen van Gent en Roermond, de troebelen van de Beeldenstorm en de voortdurende afwezigheid van aartsbisschop Granvelle verdaagden het bijeenroepen van de vergadering. Ongetwijfeld heeft dit ook de oprichting van de seminaries vertraagd. Het was tenslotte Maarten Rythovius, bisschop van Ieper, die, als oudste bisschop van de provincie, in afwezigheid van de aartsbisschop, het initiatief nam en het concilie presideerde ⁷².

Samen met Jansenius vertrokken uit Gent aartsdiaken Clemens Crabeels en aartspriester Pieter Simons, afgevaardigden van het Kapittel en nauwe medewerkers van de bisschop, beiden ook van dichtbij betrokken bij de oprichting van het Gentse seminarie, naar het concilie te Mechelen ⁷³.

De zittingen vingen aan op zondag 11 juni 1570. De eerste dagen, tot en met 23 juni, werden de dekretten van Trente voorgelegd en aangenomen. Daarna werd de situatie in de Nederlanden besproken en werden de meeste conciliedokumenten opgesteld. Het concilie besloot op 15 juli met een toespraak van Pieter Simons, blijkbaar een gewaardeerd predikant ⁷⁴.

De vraag of zij reeds een seminarie hadden opgericht, kwam voor op het vragenlijstje dat aan alle bisschoppen vóór de opening van het concilie was voorgelegd ⁷⁵. Zoals gezegd bestonden er reeds drie: Ieper, Gent en Brussel.

Tijdens het concilie kwamen de seminaries uitdrukkelijk ter sprake ⁷⁶. Het rapport *Pro reformatione utriusque Cleri Belgici*, dat bisschop Willem Lindanus van Roermond aan de vergadering ter bespreking voorlegde, ging uitvoerig in op de vraag hoe bekwame en ijverige parochiepriesters konden gevormd worden ⁷⁷. Omwille van de actuele noodsituatie pleitte hij voor een vorm van seminarie die wel enigszins afweek van het instituut dat de

(72) Zie *Synodicon Belgicum*, I, Mechelen 1828, p. 3-19; Willocx, p. 263 e.v.

(73) *Acta Capituli* van 26 mei 1570, RAG, *Bisdom*, K. 3, f. 97.

(74) Uitg. in *Petri Simonis...opera*, uitg. J. David, Antwerpen, 1609, p. 509-514, en overgenomen in *Synodicon Belgicum*, I, p. 78-88.

(75) *Synodicon Belgicum*, I, p. 35.

(76) Een overzicht van wat over de seminaries gezegd en besloten werd, vindt men bij P. Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse Kerkprovincie* p. 498-500.

(77) Uitgave van het rapport van Lindanus in *Synodicon Belgicum*, I, p. 45-63; zie vooral p. 47-52.

vaders van Trente zich hadden voorgesteld ; zijn betoog sloot, ook op andere punten, nauw aan bij wat François Richardot, bisschop van Arras, op het tweede concilie van Kamerijk in 1567 had verdedigd⁷⁸. In de seminaries moest men, volgens Lindanus, niet zozeer kinderen opvoeden, maar zich toeleggen op de vorming van arme jongelui van 22-23 jaar die reeds de latijnse school achter de rug hadden of zelfs reeds universitaire studies hadden aangevat, die reeds sommige wijdingen hadden ontvangen of zelfs reeds priester waren gewijd, m.a.w. die dus ernstige garanties boden dat ze inderdaad parochiewerk zouden aanvatten. Verder moest men aan de Leuvense universiteit een kollege oprichten waar priesters voor de zielzorg in de verschillende bisdommen konden gevormd worden ; men kon hiervoor een deel van de inkomsten van de diocesane seminaries aanwenden.

Lindanus had haast : indien elke bisschop twintig, dertig, vijftientig kandidaten kon vinden, dan kon men binnen het jaar reeds verschillende volleeerde zielzorgers gevormd hebben, binnen de twee jaar een flink deel en binnen drie jaar een hele troep. Wie zich voor een functie in de zielzorg zou aanmelden en minder goed voorbereid leek, kon de bisschop voor een half jaartje naar het provinciaal seminarie te Leuven zenden. Pastoors die reeds in functie waren, maar niet voldeden, kon men enkele maanden bijscholen in het diocesaan of provinciaal seminarie, of elders. Lindanus ontwierp zelfs een volledig leerplan voor dergelijke nascholing.

Van het hele plan van Lindanus kwam voorlopig niets terecht ; zijn ideeën bleven echter hangen en zouden later o.m. leiden tot de oprichting van het Koningskollege te Leuven ; misschien hebben zij mee de achtergrond gevormd voor het besluit van bisschop Triest die in 1623 zijn Gentse theologanten naar de universiteit stuurde⁷⁹.

De dekretten van het concilie waren bondig wat de seminaries betrof : er werd verwezen naar Trente. Waar nog geen seminarie bestond moesten in de komende diocesane synode en in alle geval binnen de zes maand, de nodige schikkingen getroffen worden om ermee te beginnen ; voor de dotatie hiervan moest men beroep doen op de inkomsten die op sommige plaatsen voor het onderwijs en onderhoud van de jeugd bestemd waren. In dit laatste punt werd woordelijk het Tridentijnse dekreet gevolgd ; niettemin konden deze woorden bedoeld zijn om het initiatief van Jansenius en Morillon, die te Gent en te Brussel de fratersschool hadden overgenomen tot voorbeeld te stellen⁸⁰.

(78) Cfr. *supra*, p. 24. De soms woordelijke gelijkkluidendheid van de twee rapporten en andere argumenten, deden Willocox, p. 171, besluiten dat Lindanus zijn tekst voorlegde te Kamerijk in 1567. Van de Velde en De Ram in het *Synodicon Belgicum*, plaatsen het rapport in 1570. P. Van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur* en bisschop, Assen, 1966, p. 272-275, bewees o.i. afdoende dat het rapport thuishoort in 1570. In dit geval heeft Lindanus zich zeker ruim op Richardot geïnspireerd.

(79) Cfr. *infra*, p. 110 e.v. Over het Koningskollege zie E. Reusens, *Documents relatifs à l'histoire de l'Université de Louvain*, III, 1881-1885, p. 368-383.

(80) Zie Tit. XVIII van de dekretten en statuten van het concilie, uitg. in *Synodicon Belgicum*, I, p. 124.

§ 2. De eerste Diocesane Synode van Gent (1571)

Reeds op 31 september 1570 deelde Cornelius Jansenius aan zijn kapittel mee dat hij kort daarop een diocesane synode zou bijeenroepen⁸¹. Aan de nieuwsgierige kanunniken kon hij reeds de voornaamste twee punten van de agenda meedelen: het publiceren en uitvoeren van het provinciaal concilie en de verdere uitbouw en dotatie van het seminarie⁸². Problemen rond het drukken van de dekreten van het Provinciaal concilie deden de bisschop de synode verdagen van begin november naar de eerste zondag van februari 1571⁸³.

De uitnodigingen voor de synode, die op 24 december verstuurd werden naar de abten en abdisen, dekenen, kapittels en andere leden van de seculiere geestelijkheid, vermeldden uitdrukkelijk de dotatie en de organisatie van het seminarie als agendapunt⁸⁴. Begin februari 1571 ontving Jansenius trouwens nog een schrijven van gouverneur Alva, waarin deze hem verzocht op de komende synode te zoeken naar middelen om het seminarie een stevige dotatie te verschaffen⁸⁵.

Enkele dagen vóór de opening van de synode konfereerde de bisschop in zijn ambtswoning met scholaster Jacobus Horstius, procurator van kapittelproost Viglius, en met drie afgevaardigden van het kapittel, deken Marcus Stercke, cantor Petrus Damant en kanunnik Adrianus De Meyer, om de dotatie van het seminarie te bespreken⁸⁶. Er werd overeengekomen de taks, die op 25 oktober 1569 voor twee jaar was aanvaard (2,5 % van het inkomen van de beneficiés en de kloosters), ook nog de volgende vier jaar verder te heffen; tijdens de jaren die hierop volgden zou die taks om de twee jaar telkens met één zesde van de oorspronkelijke som verminderd worden⁸⁷. De kapittelheren aanvaardden deze schikkingen op voorwaarde dat de vier *deputati*, twee van het kapittel en twee van de stedelijke

(81) *Acta Capituli*, RAG, *Bisdom*, K. 3, f. 114.

(82) „...In quo duo haec potissimum tractarentur: de publicando atque etiam executioni mandando concilio provinciali mechliniensi, et de confirmando stabiliendoque aut etiam ulterius dotando seminario”. *Acta Capituli* van 6 oktober 1570, RAG, *Bisdom*, K. 3, f. 115.

(83) *Ibidem*, f. 116; *Synodicon Belgicum*, I, p. 161-163; IV, p. 3.

(84) Zie Bijlage III.

(85) De inventaris in ABSG, S. 3, noemt op f. 28 „Item copie vanden brief van date 1en februarij 1570 ghescreven bij den hertogh van Alve nopende terigieren vant seminarie”. Wellicht mogen we hier verstaan 1571 n.s. en wordt hier een van de brieven bedoeld waarover sprake is in het geschil met de Sint-Pietersabdij in 1573: „Om welc zyn Seminarie terigieren ende stabileren hadde zyn Eer. (de bisschop) ontfanghen diversche briefven van zyn Excellentie daerby hy verzocht was dat men in Synodo diocesana middele vinden zoude omme tzelve niet alleenlic te erigieren, maer ooc omme te stabileren”. Zie Bijlage III.

(86) *Acta Capituli* van 29 januari 1571 en 4 februari 1571, RAG, *Bisdom* K. 3, ff. 124 en 125.

(87) *Ibidem*, f. 125: „Consensus fuit in contributione vigesimi denarij medietatis fructuum et bonorum suorum ecclesiasticorum, Caesareae Majestati anno 1553° concessae, quae contributio ascendit ad summam quinquaginta librorum grossorum, idque iuxta concordiam cum Rmo et deputatis initam et hoc pro quatuor annis ultra duos annos per modum provisionis concessos, salvo quod singulis posterioribus duobus annis detrahetur sexta pars predictae contributionis”.

klerus, jaarlijks de rekeningen van het seminarie zouden mogen afhoren, zoals trouwens door Trente voorzien was.

Tijdens de diocesane synode van 5 tot 7 februari werd het grootste deel van de tijd besteed aan de publikatie van het provinciaal concilie van Mechelen⁸⁸. In de namiddag van de eerste dag werd op het bisschoppelijk paleis een vergadering belegd om de aangekondigde punten in verband met het seminarie te bespreken. Het voorstel van Jansenius over de taksen, dat reeds door het kapittel was aanvaard, werd nu algemeen aangenomen. Mogelijk werden ook een reglement en andere schikkingen voor het seminarie uitgevaardigd⁸⁹.

De werkzaamheden werden besloten met een plechtige zitting in Sint-Baafs na de mis en en sermoen van, — hoe kon het anders?, — aarts-priester kanunnik Pieter Simons, werden de synodale statuten voorgelezen door Jan David, sekretaris van de bisschop⁹⁰. Deze statuten, de enig bewaarde neerslag van de activiteiten van de eerste diocesane synode, maken nergens melding van beschikkingen omtrent het seminarie, evenmin als de aanvullingen erop die, tijdens een vergadering met de dekens, op 5 mei 1573 werden afgekondigd⁹¹.

Op 18 maart 1571, een goede maand na de synode, besprak Jansenius tijdens zijn zondagssermoen in Sint-Baafs de onderwijspolitiek die was uitgestippeld door de concilies van Trente en Mechelen en die nu te Gent was aangenomen⁹². Binnen het bisdom onderscheidde hij drie soorten scholen: één school per parochie waar aan alle kinderen, zonder onderscheid, de elementaire begrippen van de godsdienstleer en de voornaamste gebeden zullen aangeleerd worden; één school per parochie waar de kinderen kunnen leren lezen en schrijven, minstens in het *Wals ende Vlaemsch*, eventueel ook in het Latijn; tenslotte de *derde schole, die men noomt Seminarium Ecclesiasticum*, waarin jongelui zullen voorbereid wor-

(88) Het uitvoerigste verslag van de synode vindt men in het *Dagboek van Campene*, p. 300-304. Het stemt volledig overeen met een voorop opgesteld schema met de *Ceremoniae concilii diocesani*, als los stuk bewaard in het formulierboek van Jansenius in Rijksarchief in Utrecht, *Oud-Bisschoppelijke Cleresie*, 39. Zie verder *Synodicon Belgicum*, IV, pp. 3-48.

(89) Zie Bijlage III. De uitnodiging voor de synode vermeldde als agendapunt i.v.m. het seminarie: „... Ut quaedam constiuantur pro morum correctione opportuna et necessaria”. *Ibidem*.

(90) *Dagboek van Campene*, p. 303; *Synodicon Belgicum*, IV, p. 40. Uitgave van de preek van P. Simons in diens *Opera*, Antwerpen, 1609, p. 515-519 en hieruit in het *Synodicon*, IV, p. 6-17.

Jan David (Kortrijk 1546 - Antwerpen 1613) studeerde met Pieter Simons te Leuven en werd samen met deze aangeworven als sekretaris van bisschop C. Jansenius, zijn professor te Leuven en zijn pastoor te Kortrijk. In 1576 werd David, voor de calvinisten uit Gent gevluht, pastoor te Kortrijk. In 1582 trad hij in bij de Jezuïeten, waar hij bekendheid verwierf als auteur van polemische werken tegen het protestantisme. In 1609 liet hij Plantijn de verzamelde werken van zijn vriend Simons in druk uitgeven. Cfr. A. Viaene, *Vlaamse vluchtelingen te Douai, - Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation” te Brugge*, XCIII, 1956, p. 14-16; F.A. Snellaert, art. *David (Jean)*, - *Biographie Nationale*, IV, 1873, kol. 721-732.

(91) Uitgave van de statuten en de aanvullingen in *Synodicon Belgicum*, IV, p. 17-43.

(92) Zie het verslag van de preek in *Dagboek van Campene*, p. 316-318.

den op de zielzorg. Zo'n vorming moest immers, volgens de bisschop, tijdig worden aangepakt; aan kandidaten voor de geestelijke ambten was er trouwens een schromelijk tekort. De geestelijkheid zou instaan voor het onderhoud van de school en schonk daartoe elk jaar 2000 gulden. Niet enkel arme studenten zouden onderwezen worden, maar ook kinderen van meer gegoede ouders die deels zelf kunnen instaan voor hun onderhoud. De bisschop prees ook zijn kollega Rythovius, die te Ieper op dit vlak het voorbeeld had gegeven en een reeks geschikte leraars voor zijn seminarie had kunnen aantrekken. Een latere brief van Jansenius aan Alva suggereerde dat de bisschop deze onderwijsplannen wel niet helemaal, maar toch goeddeels had kunnen realiseren⁹³.

§ 3. Het tweede Provinciaal Concilie en de tweede Diocesane Synode van Gent (1574)

In de akten en dekreten van het tweede provinciaal concilie, dat van 8 tot 21 mei 1574 onder voorzitterschap van Rythovius te Leuven vergaderde, is nergens sprake van de seminaries⁹⁴. Bisschop Jansenius en het Gentse kapittel hadden trouwens niet verwacht dat veel belangrijks zou worden gezegd in verband met hun seminarie; daarom was blijkbaar geen delegatie van het Sint-Baafskapittel aanwezig⁹⁵. Nochtans zijn de seminaries zeker ter sprake gekomen. In zijn openingstoespraak, een soort gewetensonderzoek over de uitvoering van de besluiten van Trente en van het eerste provinciaal concilie, haalde Rythovius het seminariedekreet aan als één van de voornaamste resultaten van het concilie van Trente⁹⁶. Een suppliek van de Brabantse abdijen, waarin gevraagd werd om vrijstelling van de seminarietaks, werd door de vergadering afgewezen⁹⁷.

Op 30 augustus 1574 vergaderde te Gent de tweede diocesane synode. De inlichtingen erover zijn zo schaars, dat de samenstellers van het *Synodicon Belgicum* en de andere historici met hen, ze over het hoofd hebben gezien⁹⁸. Naast wellicht een verslag van de publikatie van het tweede pro-

(93) „Et quidem nos in civitate Gandavensi ante aliquot hos annos non paenitenda fundamenta iecimus, tametsi negotium absolvere omnino ex animi sententia non potuimus. Praeter enim parochiales scholas diversas, erectae sunt et aliae praeterea, in quibus pauperes utriusque sexus gratis instituuntur in ijs quae ad rudimenta christianae pietatis spectant”. C. Jansenius aan Alva, 26 december 1574, ARAB, SA 243, f. 97.

(94) Uitgave van de akten in *Synodicon Belgicum*, I, p. 193-221. Over het concilie, zie verder Willocx, p. 274-278.

(95) Acta Capituli van 15 april 1574, RAG, *Bisdom*, K. 4, f. 73 v°: „In qua (Jansenius' uitnodiging voor het concilie tot het kapittel) Reverentia Sua satis videbatur indicare neminem mittendum esse, quod forte existimaret difficultatem nullam fore de seminarijs. Quando si propterea opus esset aliquem mittere, se id capitulo significaturum”.

(96) *Synodicon Belgicum*, I, p. 185.

(97) *Ibidem*, p. 222.

(98) We vinden deze synode vermeld in de *Acta Capituli* van 27 augustus 1574 (als binnenkort te houden) en van 3 september (als reeds voorbij), cfr. volgende noot. De *Acta* gebruiken, net als in 1571, de term „concilium diocesanum”. In het voorwoord tot het *Synodicon Belgicum*, IV, p. VII-IX, signaleert P. De Ram dat Jansenius tegen 30 augustus een diocesane synode had bijeengeroepen en publiceert

vinciaal concilie, blijkt de dotatie van het seminarie het voornaamste agendapunt van de synode te zijn geweest. De kanunniken Vossius en Martins, afgevaardigden van het Sint-Baafskapittel, en de overige aanwezige of vertegenwoordigde abten en andere geestelijken, stemden erin toe de bijdrage voor het seminarie gedurende de komende vier jaar verder te blijven betalen ⁹⁹.

Art. 4. De dotatie van Jansenius' Seminarie

§ 1. De erfenis van de Hiëronymieten

Met de overname van het Sint-Hiëronymushuis legde Jansenius een eerste grondslag voor de materiële organisatie van zijn seminarie. Er bleef echter nog heel wat te doen: de zware schulden van de Fraters moesten afgelost worden, er diende gezorgd voor gelden om in de direkte noden van het seminarie en van zijn bewoners te voorzien, en men moest uitkijken naar middelen om het seminarie een voldoende en vast gewaarborgd inkomen te verschaffen. Zoals het meestal gebeurt, lichten de bronnen ons beter in over wat Jansenius en zijn medewerkers op dit terrein gepresteerd hebben, dan over het feitelijk seminarieleven zelf, over wat zij deden voor het onderwijs, het dagelijks leven, de spirituele en de pastorale vorming van hun seminaristen.

Van de fraters erfde het seminarie op de eerste plaats het ruime gebouwencomplex van en naast het Geraard Duivelsteen. Voor het seminarie bleek dit meer dan ruim genoeg: in 1571 stelde de bisschop aan het kapittel voor, een deel van de gebouwen te verhuren aan geestelijken ¹⁰⁰ en in de rekeningen van het seminarie zien we dat tot bij de verkoop van deze gebouwen in 1623 een huis op de Wijdenaard verpacht werd ¹⁰¹. De Hiëronymieten bezaten verder in de stad nog enkele huisjes die konden verhuurd worden ¹⁰².

De hoeven, gronden en bossen die het seminarie overnam, gelegen te Nazaret, Huise, Kruishoutem, Onkerzele, Nukerke, Overboelare, Geraardsbergen, Merelbeke, Melle, Oostakker, Zwijnaarde en in de Sint-Amandsparochie, brachten later rond 1610 gemiddeld honderd pond per jaar op. Een paar dozijn erf- en cijsrechten, bezet op gronden en huizen te Gent, Wachtebeke, Nazaret, Kruishoutem, Huise, in het Oudenaardse en rond

hij de procuratiebrief die de abt van Drongen aan zijn gevolmachtigd had meegegeven. De Ram echter meende dat de synode in feite nooit bijeenkwam.

(99) *Acta Capituli* van 3 september 1574: „Exposuerunt domini Vossius et Martins tamquam deputati ex parte capituli ad comparendum in concilio diocesano, nuper in edibus domini Reverendissimi celebrato, ibidemque audiendum diffinitionem super petitione contributionis Seminarij per Dominum Reverendissimum facta, qualiter petita fuit dicta contributio usque ad quadriennium; quodque ipsi in dictum servicium quadriennii sub capituli beneplacito consenserunt, quem consensum domini approbarunt”. RAG, *Bisdom*, K. 4, f. 91.

(100) *Acta Capituli* van 19 oktober 1571, RAG, *Bisdom*, K. 3, f. 151 v°.

(101) Zie de bewaarde manualen van de ontvanger, 1611-1623 in ABSG, S. 315-321.

(102) Voor de gegevens en de volgende, zie de goederenlijst van het seminarie in Bijlage VII, nrs. 1-65.

Geraardsbergen, zorgden elk jaar nog voor een tiental ponden extra, indien men tenminste erin slaagde ze te innen.

De enige losrenten van belang die de fraters hadden geïnd, waren verbonden aan de beursstichting Van Pottelberghe-Van Steelant; zij rendeerden jaarlijks met 35 lb. 8 s. 4 d. gr. Vlaams. De beurzen die hiermee aan arme scholieren moesten betaald worden, werden nu overgedragen op de seminaristen, met toestemming van de stadsmagistraat te Gent en van de provisors van de stichting, raadsheer Jean Barrat van de Rekenkamer te Rijsel, en Cornelius Wouters, heer van Vinderhout, oudste bloedverwanten van de stichters. Gezien de dotatie onvoldoende gebleken was voor het onderhoud van de dertien scholieren, die door de stichters voorzien waren, o.m. omdat het kostgeld in het seminarie hoger lag dan indertijd in de fratersschool, werd het aantal beurzen tot zes gereduceerd. De provisors behielden hun rechten als collator, maar zij zouden zich voortaan bij het aanduiden van de bursalen moeten schikken naar de voorschriften van Trente over de kandidaten voor de seminaries¹⁰³.

In 1518 had Pieter van de Vivere uit Rijsel bij testament beurzen gesticht voor vier arme scholieren van de fraters. Ook het resterende patrimonium van deze stichting, een rente, ging over naar het seminarie, en werd aangewend voor het uitkeren van twee beurzen. Na 1576 werd de rente niet meer ontvangen en werden blijkbaar ook de beurzen niet meer uitbetaald¹⁰⁴.

Naast het uitkeren van beurzen, waren nog andere lasten verbonden aan de goederen van de fraters. Met de opbrengsten van vijf schenkingen moesten elke week in het seminarie vijf missen worden gelezen¹⁰⁵, en de fundaties die uitgingen van de Grauwzusters bij Sint-Baafs belastten het huis met nog eens zes missen per week, benevens één zondagse mis en nog acht andere missen per jaar¹⁰⁶.

De onroerende goederen van de broeders waren belast met talrijke kleine erf- en cijnsrechten, ten belope van ca 2 lb. 2 s. 10 d. gr. Vlaams 's jaars, naast enkele kapoen- en evenrenten. Een deel van deze renten werd door

(103) Cfr. de brief van de stadsmagistraat aan J. Barrat, 2 november 1569, en diens antwoord van 4 november 1569; afschriften in het register *Handelingen van de Magistraat van Gent en de bisschop*, SAG, serie 94 bis, nr. 21, ff. 74-78. Zie verder het akkoord van 16 november 1569 tussen bisschop C. Jansenius, Clemens Crabeels en Antheunis van Heetvelde, provisors van het seminarie, enerzijds, en Cornelius Wouters en Jacob Liebaert, procurator van Jean Barrat, anderzijds, na overleg met Adriaen van Rybeke en François van den Haeghe, gevolmachtigden van de schepenen van de Keure; afschrift in RAG, S, zonder nr.; cfr. de samenvatting bij V. Van der Haeghen, *Inventaire des archives de la ville de Gand. II: Etablissements religieux*, Gent 1887, p. 97-98, en bij J. Roegiers, *Inventaris van het archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970, p. 39, nr. 336 a.

(104) Stichtingsoorkonde van de beurs in RAG, *Hiëronymieten*, charter nr. 31 (= ABSG, H. 51). De rekeningen van het seminarie vermelden een rente van 3 lb. gr. VI. uit de fundatie Van den Vyvere „tot advancement van twee cameristen int Seminarium" die in 1625 reeds 49 jaar verachterd was: ABSG, S. 254.

(105) Zie de *Memorie vande missen daermede tseminarie des bisdoms van Ghent is belast als angetrocken hebbende de goederen vande fraters* (1710), in ABSG, S. 213.

(106) Deze missen werden afgekocht in 1571, cfr. het cijnsboek van het seminarie, ABSG, H. 8, f. 129 v° en *infra*, p. 43.

de pachters zelf betaald¹⁰⁷. De zwaarste last vormden de losrenten die de fraters in hun geldnood sinds 1530 hadden verkocht en die gehypotikeerd waren op de bezittingen van het huis. Jaarlijks moest hiervoor 18 lb. 5 s. 6 d. gr. Vlaams in renten uitgekeerd worden; om die terug te kopen was een kapitaal van 294 lb. gr. Vlaams nodig¹⁰⁸.

Ook de roerende goederen van het Sint-Hiëronymushuis en het huisraad gingen over op het seminarie. Elk van de fraters die het huis verliet, kreeg hieruit het nodige mee¹⁰⁹. Wat overbleef volstond blijkbaar ruim voor de installatie van het seminarie. De kapel van de broeders leek de bisschop en de provisors te goed voorzien van zilverwerk en gewaden, zodat zij in 1571 besloten een groot deel hiervan van de hand te doen. Kanunnik Crabeels zorgde ervoor dat een zilveren wierookvat, een rood fluwelen en een groen damasten parament, een koperen en een grote zilveren ciborie, een zilveren chrismatorium, een zilveren pyxis, twee kelken een rode kazuifel, een albe, altaardwalen en nog meer verkocht werden. De verkoop bracht samen 60 lb. 14 s. 6 d. gr. Vlaams op¹¹⁰.

Het geld dat Jansenius door deze verkoop en door de bijdragen van de geestelijkheid, — waarover straks meer, — kon verzamelen, was bestemd om in de meest dringende behoeften van het seminarie te voorzien. De bisschop noemde er steeds twee: het onderhoud van de eerste seminaristen en het aflossen van de schulden van de fraters¹¹¹.

Eind 1571 bleek er genoeg geld voorhanden om het delgen van de schulden aan te vatten. Op 15 december werden de zes wekelijkse missen voor de Grauwzusters door de bisschoppen en de provisors afgekocht voor 80 lb. gr. Vlaams. De zondagsmis en de acht andere jaarlijkse missen, eveneens gesticht door de Grauwzusters, werden rond dezelfde tijd afgekocht voor 16 lb. gr. Vlaams¹¹².

De zware rente van 12 lb. gr. die de fraters sinds 1567 schuldig waren aan Jan vander Cruusen voor een achterstallige schuld van 192 lb. gr., werd door het seminarie in 1570-1573 in drie etappes afgelost¹¹³. Op 21 februari

(107) Bijlage VII, nrs. 1-19, 11-16, 19-21, 23-24, 28-29, 37.

(108) *Ibidem*, nrs. 7, 19, 37; cfr. ook *supra*, p. 30.

(109) „Nota dat elc religieus uut den huusraet, binnen den huuse ghevonden, condicie aenveert hebbende, voorsien zyn gheweest uut den zelve huusraet naer haerliedre condicie”. ABSG, H. 8, f. 43.

(110) Op 19 oktober 1571 deelde C. Jansenius de verkoop mee aan het kapittel: „Predictus D. Rmus declaravit multa insignia ornamenta ecclesiastica ac sacerdotalia ibidem esse vendenda, quorum administrationem Dominus Archidiaconus habet, omnibus videre vel emere cupientibus monstrabit”. RAG, *Bisdom*, K. 3, f. 151 v°. Een gedetailleerde lijst van de verkochte voorwerpen in ABSG, H. 8, f. 43.

(111) Zie b.v. Bijlage III: „Pro cuius (*domus*) intercessione onerum seu aeris alieni solutione ac iuventis alimentacione...”

(112) Zie de omstandige nota van F. Fraye, „Aflissinghe van Renten ende andere lasten ghedaen by mynen Eer. Heere den Bisscop ende de ghedeputeerde, daermede tgodshuys van Sinte Hieronimus belast was”, in het cijnsboek, ABSG, H. 8, f. 129 v°.

(113) Reeds in 1570 betaalde de abt van Sint-Pieters als zijn jaarlijkse bijdrage voor het seminarie, 67 lb. 2 s. 2 d. gr. Vl. aan de schuldeiser om hiermee een deel van de rente af te lossen ende resterende rente voor één jaar te betalen. Cfr. Bijlage III. Op 1 mei 1572 ontving Jan van der Cruusen van het seminarie het nog nodige geld om tien ponden af te lossen. De resterende twee ponden werden afgelost met geld van de *Matrologie Canonicaele*, een van de kassen van Sint-Baafskapittel, die voortaan de rente zou innen van het seminarie. Op 21 november 1573 werd deze

1573 werd een eerste deel van de renten van 2 lb. 15 s. 6d. gr. Vlaams, die de Hiëronymieten in 1564-65 hadden moeten opnemen ten voordele van de voogden van de kinderen van Charles Minne, afgelost, en op 24 november van hetzelfde jaar het nog resterende pond. Samen kostte dit het seminarie 44 lb. 8 s. gr. Vlaams¹¹⁴. Op 15 november 1573 betaalde de ontvanger van het seminarie 40 lb. gr. Vlaams aan de heiliggeestmeesters van Sint-Baafs als povisors van de fundatie van Pieter van de Vivere, en loste zo een rente van 2 lb. 10 s. gr. Vlaams af, die de genoemde stichting ten laste van het fraterhuis bezat¹¹⁵.

Het grootste deel van het kapitaal, waarmee in november 1573 drie renten waren gelost, bestond uit de 80 lb. gr. die de scholaster Jacobus Coemans van Horst aan het seminarie had geschonken. Het seminarie verplichtte zich hiervoor jaarlijks een beurs van 5 lb. gr. uit te keren aan een van de seminaristen¹¹⁶.

Een laatste rente werd gelost op 9 september 1574. De moeder van het Sint-Jorishuis *by den vyf Wintgaeten* ontving 20 lb. gr. Vlaams voor een ente van 20 schellingen 's jaars¹¹⁷.

In amper drie jaar tijd werd dus door de bisschop en de provisors 392 lb. 8 s. gr. Vlaams uitgegeven om de zwaarste schulden van het huis af te lossen. De erfenis van de Hiëronimieten zou voortaan winstgevend zijn.

rente door het seminarie van het kapittel afgekocht. Zie de kwijschriften op de originele rentebrief, RAG, *Hiëronymieten*, charters nr. 40, de notities in het cijnsboek ABSG, H. 8, ff. 30 en 129 v°, en de oorkonde met de overdracht van de resterende rente op de *Matrologie*, verleden voor de schepenen van Gent, 3 juli 1572, in RAG, Seminarie, nr. 6 (= ABSG, S. 236).

(114) Over de konstitutie van deze rente, cfr. *supra*, p. 30. Over de aflossing, zie de kwijschriften op de rentebrief zelf, RAG, *Hiëronymieten*, charters nr. 40 (= ABSG, H. 31) en de nota's in het cijnsboek, ABSG, H. 8, f. 30 en f. 129 v°.

(115) Zie de nota's in het cijnsboek, ABSG, H. 8, ff. 30 en 130, en de kwitantie, verkeerdelijk geklasseerd in RAG, *Hiëronymieten*, charters nr. 40, en door mij verkeerd beschreven als van de Heiliggeestmeesters van Sint-Veerle (ABSG, H. 31). De rentebrief is niet bewaard en de preciese oorsprong van de rente konden wij niet achterhalen.

(116) Cfr. ABSG, H. 8, f. 30, en *infra*, p. 51.

Jacobus Coemans van Horst (Horstius) was aanvankelijk kanunnik van Sint-Gereon te Keulen. Op 29 augustus 1564 promoveerde hij te Leuven tot doctor in de theologie, samen met Bucho Motzima, een neef van Viglius Aytta (ARAB, *FUL* 503, f. 9). Kort tevoren was Bucho benoemd tot scholaster van Sint-Baafs te Gent; op 5 december 1564 werd hij geïnstalleerd ondanks het verzet van het kapittel. In 1565 werd Bucho benoemd tot proost van Sint-Jan in Utrecht en werd Horstius door Viglius tot zijn opvolger benoemd. Deze bleef in functie tot zijn dood in 1592. Hij doceerde misschien aan het seminarie en was de auteur van een *Defensio pro Communionem sub una specie adversus Hamelanum*, Keulen, 1563. Zie HELLIN, p. 180-182 en J.F. Foppens, *Doctores sacrae Theologiae Lovanienses ac Juris utriusque, qui hunc titulum adepti sunt*, Brussel, Koninklijke bibliotheek, Handschrift 17569-70.

(117) Notitie in ABSG, H. 8, f. 130. De rente was door de broeders gesticht op 30 april 1519.

§ 2. De seminarietaks

Het nodige liquide geld voor het aflossen van die schulden en voor het onderhoud van zijn seminaristen dacht Jansenius vooral te kunnen vinden bij zijn sekuliere en reguliere klerus, de bezitters van beneficië's en de rijkgedoteerde abdijen en kloosters. Bisschop Rythovius van Ieper en de concilies van Kamerijk hadden vóór hem deze maatregel uit het Tridentijnse seminariedekreet reeds konkreet uitgewerkt¹¹⁸. Reeds vroeger had Jansenius de kwestie van het onderhoud van het seminarie en meteen de seminarietaks als oplossing ervoor, als eerste en voornaamste punt op de agenda van zijn diocesane synodes geplaatst¹¹⁹. Maar reeds vóór de eerste synode en nog vóór de definitieve overname van het Sint-Hiëronymushuis, was hij bij de geestelijkheid gaan aankloppen. Hij wilde blijkbaar langs die zijde gedekt zijn voor de financiële risico's die hij op zich nam. Op 25 oktober 1569 legde hij de overeenkomst met de fraters voor aan de abten van Sint-Pieters en Drongen, aan afgevaardigden van de kapittels van Sint-Baafs en van Sint-Veerle, en aan verschillende landdekens. De vergadering beloofde dat de geestelijkheid, de bezitters van een beneficië en de kloosters, de komende twee jaren telkens zouden zorgen voor een bijdrage ten belope van 2,5 % van hun jaarlijks inkomen¹²⁰. Deze taks lag hoger dan wat in andere bisdommen gevraagd werd en moest naar schatting per jaar ruim tweeduizend gulden opbrengen¹²¹.

Enkele bijzonder rijk gedoteerde heren werden door de *deputati*, die Jansenius en het kapittel hadden aangesteld om voor het seminarie te zorgen, afzonderlijk aangepakt. Kanunnik Van Heetvelde trok dadelijk naar Brussel om, mede in naam van het Sint-Baafskapittel, met proost Viglius de bijdrage van het kapittel en van de proost zelf te bespreken. Viglius hechte zijn goedkeuring aan een jaarlijkse bijdrage van 50 lb. gr. Vlaams

(118) Vanaf 1565 werden in het bisdom Ieper de kerkelijke instellingen voor zes jaar getakseerd tegen de elfde penning van de belasting die ze in 1542 en 1543 aan de keizer betaald hadden, wat niet zonder problemen geïnd werd. In 1571 werd deze regeling herzien: voor de eerstkomende vier jaar zou men de elfde, in de volgende vier jaar de vijftiende, en dan vier jaar de twintigste penning van de genoemde belasting betalen. Zie P. Declerck, *De Priesteropleiding in het bisdom Ieper, - Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation” te Brugge*, C, 1963, p. 18-20. Voor Kamerijk, cfr. *supra*, p. 23-24. In Sint-Omaars b.v. werd beslist op de diocesane synode van 1565 de vijftigste penning van de beneficië's te innen, behalve van de parochiepastoors, te berekenen op basis van de belasting van 1549: O. Bled, *Les évêques de Saint-Omer*, Saint-Omer, 1898, p. 124-125.

(119) Cfr. *supra*, p. 38.

(120) Zie Blijlage III en *supra*, p. 33. Een lijst van ca. 1570 met de taxaties van de inkomsten van de parochies, die dus zou kunnen gediend hebben voor het bepalen van deze taks, vindt men in het register RAG, *Bisdom B.* 1984, f. 4-7.

(121) *Dagboek van Campene*, p. 318. In Sint-Omaars bedroeg de taks 2 % van het inkomen van de beneficië's en waren de parochiepastoors vrijgesteld; elders in de provincie Kamerijk en in het bisdom Mechelen werd de zestigste penning geheven. Cfr. *supra*, noot 118; P. Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse Kerkprovincie*, p. 501-502; J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930, p. 19-20.

door het kapittel en beloofde daarenboven zelf twee jaren voor 20 lb. te zorgen ¹²².

Twee *deputati*, wellicht Crabeels en Van Heetvelde, gingen aankloppen bij de abt van de Sint-Pietersabdij, Gisleen Timmerman, om hem te overtuigen in plaats van de 56 lb. 5 s. gr. waarop hij getakseerd was, jaarlijks 400 gulden te betalen, wat ruim tien pond meer was. De abt stemde hierin toe, als hij maar niet elk jaar alles ineens en vooraf moest betalen ¹²³.

Tijdens de diocesane synode van februari 1571 werd Jansenius' voorstel, dat reeds voordien door het kapittel was goedgekeurd, algemeen aangenomen: de bestaande seminarietaks zou nog vier jaar verder geheven worden; daarna zou hij om de twee jaar met een zesde van het oorspronkelijke totaal verminderd worden ¹²⁴. In 1574 werd op de tweede diocesane synode besloten de taks vier jaar verder te innen ¹²⁵. Uit deze herhaalde verlengingen en ook uit andere inlichtingen blijkt duidelijk dat het oorspronkelijk niet in de bedoeling van de bisschop lag, van de seminarietaks een blijvende instelling te maken, alhoewel het seminariedekreet hem daartoe machtigde ¹²⁶.

Een deel van de pastoors slaagde erin de taks af te kopen. De plattelandspastoors van de oude dekenij of aartsdiakonie Gent bezaten in de stad het *Papenhuus*, een huis op de Steendam, vlak bij de Sint-Jorispoort, dat blijkbaar oorspronkelijk bedoeld was als rusthuis voor bejaarde priesters. In de loop van 1571 zagen eerst de pastoors van de nieuwe dekenij Evergem, en later die van de nieuwe dekenij Deinze en de overigen af van hun rechten op het *Papenhuus*. Deze eenenvijftig pastoors en hun opvolgers zouden voortaan vrij zijn van alle lasten ten voordele van het seminarie. Het huis werd voortaan beschouwd als eigendom van het seminarie en verhuurd aan partikulieren ¹²⁷.

(122) Zie het verslag van kanunnik van Heetvelde over zijn zending in de *Acta Capituli* van 31 oktober 1569, RAG, Bisdom, K. 3, f. 83 v°, en de brief van Viglius aan zijn sekretaris te Gent, Cornelius Breydel, 17 december 1569: „Il est (comme escripvez) que j'ay promis de furnir vingt lb. gros pour ceste année soixanteneuf au prouffit du seminaire. Et suis content que les avancez..." RAG, Bisdom, B, 4814.

(123) Cfr. Bijlage III. Het eerste jaar betaalde de abt 67 lb. 2 s. 2 d. gr. VI. aan Jan van der Cruusen tot aflossing van de rente die deze had op het seminarie in 1570-71 betaalde hij f. 100. - om de drie maand.

(124) Cfr. *supra*, p. 38.

(125) Cfr. *supra*, p. 41.

(126) Zie b.v. de dotatieakte van 29 januari 1572, Bijlage II: de genoemde beneficiaries worden geïncorporeerd in de hoop de geestelijkheid niet verder te moeten belasten.

(127) Zie het citaat uit de (niet bewaarde) rekening van het seminarie van 1574 in de inventaris ABSG, S. 3, f. 17 v°-18: „Item Pieter Decroock heeft in huere een huys staende opden Steendam neffens Sinte Jooris poorte, hier voortijts toebehoort hebbende den afgaende pasteuren vande Dekenie van Ghent, buijten int ghemeene, nu bij transporte van hemlieden den Seminarie gheincorporeert, eenen pacht van ses jaeren om seven ponden grooten tsaers". Uitvoerige samenvatting van de overdracht in het cijnsboek, ABSG, H. 8, f. 122, en in afschrift hieruit in RAG, Bisdom, B. 134, f. 122. Het ging om volgende parochies: Evergem, Lochristi, Zeveneken, Zaffelare, Mendonk, Desteldonk, Oosteeklo, Waarschoot, Bassevelde, Nazaret, Bachte, Zevergem, Vinkt, Lotenhulle, Knesselare, Ursel, Zomergem, Bellem, Merendree, Sint-Martens-Leerne, Zwijnaarde, Sint-Denijs-Westrem, Assenede, Baarle, Mariakerke, Lovendegem, Deinze, Meigem, Sint-Maria-Leerne, Wondelgem, Latem,

Het heffen van de seminarietaks verliep niet steeds zonder moeilijkheden. Verschillende kloosters verzetten zich tegen de nieuwe lasten. Franciscus Fraye, die benoemd was tot regent en ontvanger van het seminarie, deed al het mogelijke om de gelden te innen en bracht de weerspannigen desnoods voor de rechtbank.

In 1571 weigerde de abt van Sint-Pieters zijn hoge bijdrage verder te betalen. Hij had blijkbaar spijt gekregen over zijn vrijgevigheid en trachtte nu datgene wat hij vroeger meer betaald had dan zijn feitelijke taxatie, af te trekken van datgene waarte hij verplicht was. Ook die vond hij trouwens nog te hoog: men was vergeten dat de Sint-Pietersabdij reeds belast was met een jaargeld van vierduizend gulden voor de bisschop van Gent; volgens de abt moest men deze som aftrekken van het jaarlijks inkomen waarop hij in 1553 getaxeerd was, en op deze basis dan zijn bijdrage berekenen. Regent Fraye liet het niet bij bedreigingen tegen de zuinige abt en verkreeg op 14 april 1572 van de Raad van Vlaanderen executiebrieven om de taks te innen. De abt beklaagde zich bij de Geheime Raad en zo belandde de zaak op 4 december 1572 opnieuw bij de Raad van Vlaanderen, waar men, na beide partijen gehoord te hebben, erin slaagde een minnelijke schikking tot stand te brengen, waarbij de bijdrage van de abt gevoelig werd verminderd ¹²⁸.

Op aandringen van ontvanger Fraye stuurde het Geestelijk Hof van Gent op 10 oktober 1571 besloten brieven naar het kapittel van Sint-Veerle te Gent, de abdis van Zwyveke en de priorin van het hospitaal te Oudenaarde, om hen aan te manen hun achterstallige taks voor 1570 te betalen ¹²⁹.

Ook de overste van het Rijke Gasthuis te Gent maakte moeilijkheden. In haar naam tekenden de schepenen van de stad, als curatoren van het Gasthuis, protest aan tegen een bevel van de Gentse officiaal om de verschuldigde taksen te betalen. Het Geestelijk Hof verwierp dit protest op 12 december 1572 en de schepenen gingen in beroep, blijkbaar zonder resultaat ¹³⁰.

Deurle, Kanegem, Ronsele, Vinderhoute, Poesele, Sleidinge, Astene, Petegem, Hansbeke, Nevele, Landegem, Drongen, Heusden, Laarne, Kalken, Ruiselede, Destelbergen, Vosselare, Zeveren en Aalter. Zie het lijstje bij de samenvattingen van de transportakte en een ander in ABSG, S.227.

(128) Zie het register *Sentencien ende appointemente interclouatoire* (1571-72), RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7548, f. 439 v° - 442, met een uitvoerige uiteenzetting van de argumenten van beide partijen. Een expeditie van het arrest in RAG, *Sint-Pietersabdij*, als charter nr. 2308; zie A. Van Lokeren, *Chartes et Documents de l'Abbaye de Saint Pierre au Mont Blandin à Gand*, II, Gent 1871, p. 425. Een deel van dit arrest, het verhaal van de stichting en de dotatie van het seminarie, in Bijlage III.

(129) Zie de *Acta* van het Geestelijk Hof, RAG, *Bisdóm*, B. 363, f. 107; samenvatting bij J. De Brouwer, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de Bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, II, 1972, p. 591. De abdis van Zwijveke was getakseerd op 2 lb. 10 s. 3 d. gr. VI. en de priorin van Oudenaarde op 8 lb. 6 s. 8 d. lb. gr. VI. De taks van het Sint-Veerlekapittel wordt niet vermeld.

(130) *Acta*, RAG, *Bisdóm*, B. 364, f. 113. Samenvatting bij J. De Brouwer, *o.c.*, II, p. 700. In latere takslijsten en rekeningen werd het Rijke Gasthuis nog steeds vermeld.

Op 19 november 1574 moest de officialiteit de grootjuffer van het begijnhof te Dendermonde aanmanen haar bijdrage voor 1573 te betalen ¹³¹.

De urbanisten van Petegem en Gent, de zogenaamde Rijke Klaren, weigerden te betalen. Wellicht steunden zij zich op het Tridentijnse seminariedekreet zelf, dat de kloosters van de bedelorden ontsloeg van bijdragen voor de seminaries. De bisschop liet echter niet zo vlug af. Langs de minister-generaal van de franciscanen belandde het protest van de zusters bij de landvoogd; eind 1574 en begin 1575 stuurde de Requesens drie brieven naar bisschop Jansenius, om hem te verbieden nog verder bij de zusters aan te dringen op het betalen van de taksen ¹³².

§ 3. Geïncorporeerde beneficies

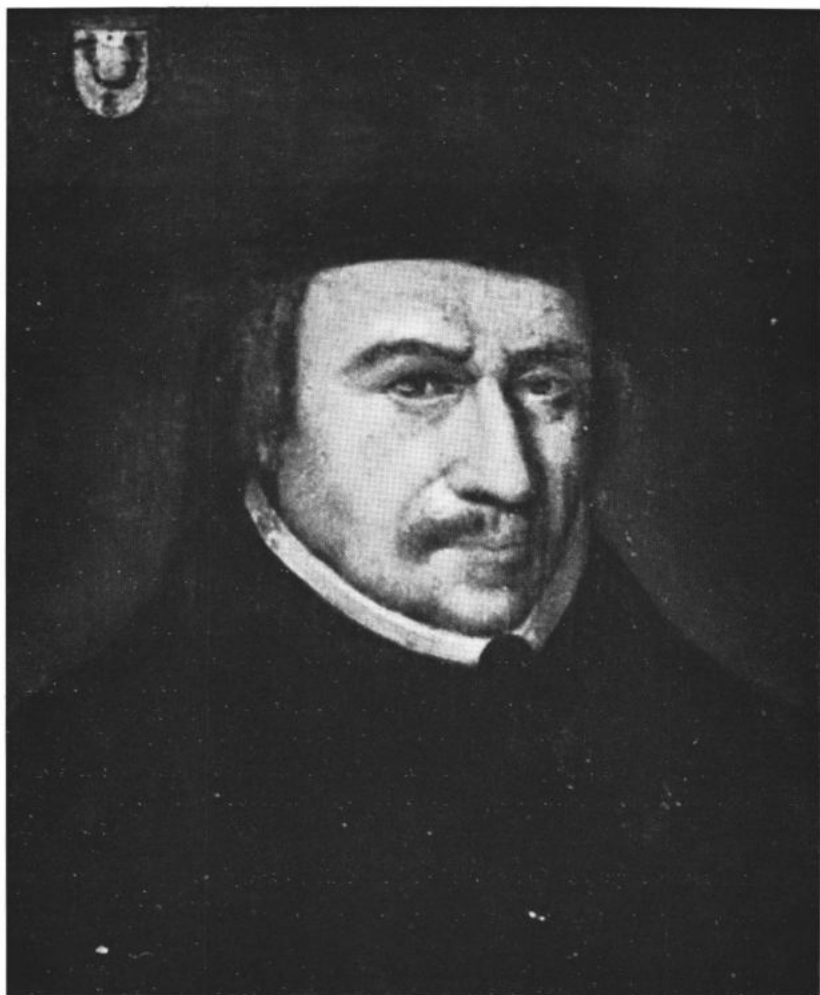
Voor een verdere en blijvende dotatie van zijn seminarie, greep Jansenius naar het derde middel dat door Trente was voorzien naast de inkorporatie van inkomsten bestemd voor het onderwijs (de goederen van de fraters) en de bijdragen van de geestelijkheid: de inkorporatie van *beneficia simplicia*, beneficies waaraan geen taak in de zielzorg was verbonden. Hij hoopte op die manier over voldoende middelen te kunnen beschikken om de geestelijkheid van verdere bijdragen voor het seminarie te kunnen ontslaan en dus de seminarietaks te kunnen afschaffen. Het oog van Jansenius en zijn medewerkers viel hiervoor op een dozijn kapelanieën in de rijkste kerken van het bisdom en op een deel van de tienden van enkele zeer rijk gedoteerde pastorieën.

In de loop van 1571 werd een eerste stap gezet door de inkorporatie van de kapelanie van Sint Jan of *het Roode Choorcken* in de kollegiale van Dendermonde, tevoren in het bezit van Willem de Keersmaeckere ¹³³. De lijst omvatte verder: één derde van alle inkomsten van de kerk van Kallo (bezitter: Laurentius Pratanus), een vierde van de inkomsten van de kerken van Kieldrecht (Guillelmus Everaert), Beveren (Guillelmus Denys), Hamme (Arnoldus Bax) en Zele (Henricus Bleus), de kapelanijen van het Heilig Kruis te Kruishoutem (Carolus de Ladeuze), Onze-Lieve-Vrouw te Lokeren (Zigerus de Blezere), Sint-Niklaas in Sint-Baafskatedraal te Gent (Balduinus van der Piet), Onze-Lieve-Vrouw-achter-het-koor in Sint-Jakobs te Gent (Hermannus van Steeland), Onze-Lieve-Vrouw in Sint-Niklaas te Gent (Philippus Torrentius), Sint-Gillis in Sint-Michielskerk te Gent (Johannes Backereel), de kapelanie aan het hoogaltaar in Sint-Maartens te Ekkergem (Michael van Steeland), Sint-Daniël in Sint-Veerle

(131) *Acta*, RAG, *Bisdom*, B. 364, f. 122; samenvatting bij J. De Brouwer, *o.c.*, II, p. 700. Zij was getakseerd op 16 s. 8 d. gr. VI. 's jaars.

(132) Zie de minuten van de brieven van Requesens aan C. Jansenius van 3 september en 13 december 1574 en een concept van een brief van januari-februari 1575 in ARAB, SA 1718/1. De inventaris ABSG, S.1, vermeldt onder K: „Een paccken: Tangit processus institutos contra Abbatissas de Peteghem et divitum Clarissarum pro constitutione Semenarij”.

(133) De grote inkorporatieakte van 29 januari 1572 (Bijlage II) en de samenvatting ervan in het cijnsboek ABSG, H. 8, f. 122 v°, vermelden deze inkorporatie als reeds tevoren gebeurd.

1. Cornelius Jansenius, eerste bisschop van Gent (1568-1576) en stichter van het Seminarie. Onuitgegeven anoniem portret op paneel, einde 16e-begin 17e eeuw (Herverlee, Abdij van Park ; foto Archivum Artis Lovaniense).

te Gent ((Johannes Plasschaert), Sint-Nicasius in de kerk van Pamele (Jacobus de Bleeckere), Sint-Ludgerus te Zele (Andreas Zweems) en de kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw in de kerk van Tielt (Franciscus Broeders).

Tegen 31 oktober 1571 riep bisschop Jansenius de patroons en de bezitters van deze beneficië's bijeen te Gent, om hun eventuele opwerpingen tegen de voorgenomen inkorporaties te horen. Het Sint-Baafskapittel, dat door de bisschop verwittigd en uitgenodigd werd omwille van de kapelanie van Sint-Niklaas in Sint-Baafs, vroeg voor de inkorporatie de instemming van proost Viglius en vaardigde de kanunniken De Meyer en t'sFolders af naar de besprekingen¹³⁴. Verder verschenen nog, alle *per procuratorem*: de abten van Sint-Pieters (patroon te Kallo en Kieldrecht), Eename (patroon van de kapelanie te Pamele) en Lobbes (patroon van Hamme), het kapittel van Harelbeke (om de kapelanie te Tielt), de vijf vicarii van het hoogaltaar in de kathedraal te Doornik (om de kerk van Beveren), de kapelaans van Tielt en van Sint-Niklaas in Sint-Baafs. Verschillende opperden bezwaren en vroegen bedenktijd¹³⁵.

Na raadpleging van verschillende juristen en ervaren geestelijken oordeelde Jansenius dat aan die opwerpingen geen gevolg kon gegeven worden. Tegen 29 januari 1572 liet hij alle belanghebbenden opnieuw bijeenroepen, ditmaal voor het opstellen van de definitieve inkorporatieakte.

Door deze akte werden de genoemde delen van de inkomsten van de Kerken van Kallo, Kieldrecht, Beveren, Hamme en Zele, losgemaakt van het beneficie pastoreel en toegekend aan het seminarie. Er werd één belangrijke restriktie toegevoegd, die weldra zou moeten toegepast worden: indien het resterende deel van die beneficië's door overstromingen of andere omstandigheden zou verminderd worden, of indien de pastoors buiten de schuld van de tiendeheffers niet meer zouden beschikken over voldoende inkomsten, dan zou men die ook niet van de patroons-tiendeheffers kunnen terugvorderen, maar zouden deze vruchten door het seminarie aan de pastoors teruggeschonken worden, voorzover dat zou nodig zijn om hun een behoorlijk inkomen te verschaffen.

De twaalf genoemde kapelanijen, met inbegrip van die van Dendermonde, werden opgeheven en hun inkomsten aan het seminarie toegekend. Dit alles moest gebeuren *absque modernorum possessorum et divini cultus preiudicio*, dit is, dat deze inkorporaties, ook die van de tienden, eerst effectief werden na het overlijden van de aktuele bezitter van het beneficie¹³⁶, en dat het seminarie verplicht was te zorgen voor het celebreren

(134) Zie de *Acta Capituli* van 15 oktober 1571 (voorlezing van de brief van de bisschop, besluit Viglius te raadplegen en De Meyer en t'sFolders af te vaardigen), 26 oktober 1571 (positief antwoord van Viglius onder voorbehoud van instemming van het kapittel) en van 27 oktober 1571 (beraadslaging over de voorwaarden van de inkorporatie) en tenslotte 31 oktober (verslag van De Meyer en t'sFolders) RAG, *Bisdóm*, K. 3, f. 151 v° - 153.

(135) Voor deze en de volgende gegevens, zie de inkorporatieakte in Bijlage II, Een samenvatting ervan in ABSG, H. 8, f. 122-123 en in afschrift hieruit in RAG, *Bisdóm*, B. 134, f. 132-132 v°.

(136) Daarom ook werd de overlijdensdatum van een paar van deze gebeneficieerden in het cijnsboek genoteerd: Arnoldus Bax, pastoor van Hamme, overleed op

van de missen die aan deze stichtingen verbonden waren ¹³⁷.

Pas anderhalf jaar na het opstellen van deze akte, op 19 juli 1573, werd een afschrift ervan door een notaris aangeplakt aan de deuren van Sint-Baafskathedraal en werd ze aldus gepubliceerd en uitvoerbaar verklaard ¹³⁸.

Ondanks de strenge censuren die Jansenius in de inkorporatieakte voorzien had, doken reeds vlug moeilijkheden op met de patroon en de bezitter van één van de geïnkorporeerde beneficiëes. Het kapittel van Harelbeke ging tegen de inkorporatie van de kapelanij te Tielt in beroep bij de Officiaal van Mechelen en vroeg hem deze inlijving te vernietigen. Het appel werd op 31 augustus 1573 verworpen ¹³⁹.

Op aanvraag van meester Jaso van der Straten, de nieuwe pastoor van Hamme, en van regent Fraye, werd de inkorporatie van één vierde van de inkomsten van Hamme meer gespecificeerd. In overleg met twee provisors van het seminarie, Clemens Crabeels en Ludovicus Huyghe, werden aan het seminarie de tienden van de *Oostackere* en het *Noubrouck* toegewezen. Op 23 mei 1573 ratificeerde bisschop Jansenius deze overeenkomst ¹⁴⁰.

§ 4. Schenkingen en Fundaties

Een laatste manier waarop aan het seminarie een dotatie bezorgd werd waren private schenkingen en fundaties. Bisschop Jansenius gaf zelf het goede voorbeeld.

Een eerder alleenstaand geval was de schenking van Berthelmeeus Callin, landdeken van Waas en pastoor van Waasmunster, die op 22 maart 1573 het seminarie een jaarlijkse rente van 10 s. gr. Vlaams schonk, bezet op gronden te Waasmunster ¹⁴¹. Aan deze gift waren geen voorwaarden verbonden.

25 augustus 1572, en Zigerus de Blezere, kapelaan te Lokeren, op 4 november 1573; ABSG, H. 8, f. 122 v°.

(137) De voorwaarden die het Sint-Baafskapittel stelde voor de inkorporatie van de kapelanij van Sint-Niklaas, ook genoemd *den bonten mantele*, en die door de bisschop aanvaard werden, kunnen dit konkreet illustreren: het seminarie moet de ontvanger van de kapelanieën van Sint-Baafs elk jaar 30 s. gr. VI. betalen om daarmee de wekelijkse mis, die aan de kapelanij verbonden is, te laten celebreren en te zorgen voor brood, wijn en gewaden; het kapittel zal voortaan ontslagen zijn van de belastingen of beden die op genoemd beneficij zouden kunnen geheven worden; indien het seminarie ooit zou opgeheven worden, dan wordt de kapelanij hersteld. *Acta Capituli* van 27 oktober 1571, RAG, *Bisdóm*, K. 3, f. 152 v°.

(138) Notitie in het cijnsboek, ABSG, H. 8, f. 122 v°.

(139) Samenvatting van de uitspraak van de officiaal van Mechelen in ABSG, H. 8, f. 123 v°; afschrift hieruit in RAG, *Bisdóm*, B. 134, f. 133. Zie ook de inventaris ABSG, S. 1, onder H: „Proces ende andere Briefven raekende d'inkorporatie vande capelrije van Thielt”.

(140) Het oude afschrift van deze akte in ABSG, S. 228, spreekt van de *Vestackere*. Gezien de slordigheid waarmee dit afschrift gemaakt lijkt, zijn wij geneigd meer geloof te hechten aan de samenvatting van die akte in het cijnsboek, ABSG, H. 8, f. 123, en het afschrift hieruit door George Chamberlain in RAG, *Bisdóm*, B. 134, f. 133, die spreken over *Oostackere*.

(141) Notitie in het cijnsboek, de ABSH, H. 8, f. 30, met verwijzing naar de rentekoop ten laste van Jan de Cock, fs. Cornelis, op 2 april 1568 (= 69 n.s.) voor de schepenbank van de heerlijkheid van Buchaute te Waasmunster en de transport voor de schepenen van Gent d.d. 22 maart 1572 (= 1573 n.s.).

De meeste schenkingen waren bedoeld als beursstichtingen. Reeds in Trente was voorzien dat de seminaries op de eerste plaats zouden bestemd zijn voor minder geboede studenten; ook bisschop Jansenius had dit zo aangekondigd. De dotatie van het seminarie was grotendeels bestemd voor het onderhoud van deze scholieren, zodat het aantal seminaristen rechtstreeks afhankelijk was van het inkomen van het seminarie.

De beurzen die in de Hiëronymietenschool gesticht waren, werden door het seminarie overgenomen. In de eerste jaren van het seminarie kon hiermee een achttal scholieren onderhouden worden¹⁴². In 1571-1574 werd door bisschop Jansenius een nieuwe beurs gesticht door het transporteren van vier losrenten die samen 6 lb. gr. opbrachten¹⁴³. Bij testament schonk de bisschop voldoende om een rente van 6 lb. 5 s. gr. te kopen voor een tweede beurs¹⁴⁴.

Het voorbeeld van de bisschop vond vlug navolging, maar toch niet op een zo grote schaal als b.v. in Rythovius' seminarie te Ieper gebeurde¹⁴⁵. De eerste weldoener van de jonge instelling na de bisschop, werd de schoolmaster Jacobus Coemans van Horst. Op 28 januari 1573 beschikte deze dat zijn nicht Helena van den Berghe na zijn overlijden een lijfrente van 10 lb. gr. zou genieten en zou kunnen beschikken over al zijn huisraad. Na haar dood zouden die rente en het huisraad moeten dienen voor het stichten van beurzen in het seminarie te Gent of aan de universiteit te Leuven. Deze stichting blijkt niet uitgevoerd te zijn, mogelijk door een voortijdig overlijden van de nicht in kwestie¹⁴⁶.

Op 15 november 1573 schonk Horstius het seminarie 80 lb. gr. Vlaams voor het kopen van een rente van 5 lb. of het aflossen van schulden¹⁴⁷. Op 1 februari 1574 vermeerderde hij deze stichting tot een jaarlijks totaal van 1 lb. gr. Vlaams, bestemd voor een beurs¹⁴⁸. In 1578 vroeg Horstius 4 lb.

(142) Cfr. *supra*, p. 42.

(143) Een eerste losrente van 3 lb. gr. VI., bezet op gronden in Sint-Lievens-Houtem, werd door C. Jansenius op 26 juli 1571 getransporteerd voor schepenen van de Keuren om „te funderene ende stichtene eene burse in seminario van Ghendt, om eenen student aldaer te onderhaudene”: SAG, Schepenregister Keure 1571-1573, serie 301, nr. 120, f. 42 v°-43, en ABSG, H. 8, f. 29 v°. Een tweede rente van 30 s.gr., bezet op het huis *De Jonghe Zwane* op de Muide, werd getransporteerd op 21 maart 1573, een derde van 20 s.gr. en een vierde van 10 s. op 29 januari 1574, ABSG, H. 8, f. 29 v°.

(144) Zie Jansenius' testament van 12 maart 1575 en de codicille van 24 oktober 1575, uitg. *Synodicon Belgicum*, IV, p. 265-266. Met de gelegateerde som van 100 lb. gr. VI. werd op 4 mei 1576 door de provisors voor de Raad van Vlaanderen een rente gekocht ten laste van Gillis en Cornelis Coolman. Registratie van de rentebrief in RAG, Raad van Vlaanderen, 981, f. 104 v° - 105 v°; samenvatting in het cijnsboek, ABSG, H. 8, f. 30 v°.

(145) Zie P. Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper*, p. 20-22: vóór de dood van Rythovius werden reeds 5 beurzen gesticht door kanunniken; hijzelf voegde er bij testament een dozijn beurzen aan toe.

(146) Zie de registratie van deze akte in het Schepenregister van de Keure, SAG, serie 301, nr. 120, f. 92. De archieven van het seminarie of van de Universiteit van Leuven maken nergens melding van een dergelijke fundatie, evenmin als Horstius' testament in RAG, *Bisdóm*, K. 6162.

(147) Cfr. ABSG, H. 8, f. 30 en *supra*, p. 44.

(148) Op 1 februari 1573 (= 1574 n.s.) transporteerde Horstius een rente van

gr. hiervan na twee jaar te mogen transporteren op de *ghemeene aermen schole*, wat de provisorsen van het seminarie wel toestonden. Het is echter mogelijk dat het niet is doorgegaan : misschien heeft de politieke situatie in 1580 de uitvoering van dit transport verhinderd ¹⁴⁹.

Ook kapittelproost Viglius wilde in vrijgevigheid niet ten achter blijven. De studies hadden trouwens in hem reeds vroeger een mecenas gevonden : in 1567 stichtte hij te Leuven een kollege met twaalf beurzen, zes voor studenten uit Viglius' geboortestreek Friesland en zes voor oudkoralen van Sint-Baafs ¹⁵⁰. Een maand vóór het seminarie te Gent had ook het Vigliuskollege zijn deuren geopend. Tot aan zijn dood in 1577 bleef Viglius ijveren voor de dotatie van zijn kollege en een groot deel van zijn testament was er aan gewijd. In feite vormde dit kollege uit de aard van de stichting, — bestemd voor priesterkandidaten gekozen uit de oudkoralen of, in de tweede plaats, uit de stad Gent, — een universitair seminarie voor het bisdom Gent.

In oktober 1574 liet proost Viglius zijn kapittel weten dat hij renten wilde stichten ten voordele van zijn kollege en van beurzen in het seminarie te Gent ; hij stelde voor enkele renten die gehypotekeerd waren op goederen van de proostdij en van het kapittel, af te kopen van de schuldeisers en op hem te transportereren ¹⁵¹. Blijkbaar was dus toen reeds de fundatie gepland waarover men in zijn testament beter wordt ingelicht : hij bepaalde daarin dat uit zijn nalatenschap in het seminarie van Gent twee beurzen zouden gesticht worden voor oudkoralen die ofwel niet voldoende begaafd waren om universitaire studies aan te vatten, ofwel niet dadelijk een plaats konden vinden in het kollege te Leuven. De proost en de scholaster van Sint-Baafs moesten, na een onderzoek door de rektor van het Seminarie naar de kwaliteiten van de kandidaten, de meest geschikte aanduiden ¹⁵².

20 s. gr. VI., bezet op het huis van Clays de Vyt in de Ieperstraat, en een tweede van 20 s. gr., bezet op het huis *De Raeve* in de Gingebeerstraat, ten laste van Joris Cardoen : ABSG, H. 8, f. 30 v°.

(149) Zie de notitie met een afschrift van de brief van Horstius aan de provisors, d.d. 2 maart 1577 (= 1578 n.s.) in ABSG, H. 8, f. 30 v°. Het bewaarde testament van Horstius van 11 april 1592, spreekt slechts over 3 lb. gr. ; de rekening van de uitvoerders van het testament daarentegen, over een sinds lang bestaande rente van 7 lb. gr. VI., bezet op de goederen van het seminarie : RAG, *Bisdóm*, K. 6162. In feite spreken de bronnen dus elkaar tegen.

(150) Over dit kollege, zie E. Reusens, *Documents relatifs à l'histoire de l'Université de Louvain*, III, 1881-1885, p. 289-307. In zijn testament bepaalt Viglius over de zes koralen : „Sex autem dictorum scholarium desumi volo per Praepositum et scholasticum Sti. Bavonis ex choralis ejusdem ecclesiae, qui ob vocis mutationem ad cantum et musicam ecclesiasticam idonei amplius non erunt, et tamen ad divinum officium continuandum, studium litterarum prosequendum, indolem ac voluntatem prae se ferunt, et spem ad sacerdotium progrediendi, ecclesiasticisque muneribus inscribendi praebere videbuntur”. Uitg. C.P. Hoyneck Van Papendrecht, *Analecta Belgica*, I, 's-Gravenhage, 1743, p. 203 ; origineel testament in RAG, *Bisdóm*, B. 3738.

(151) *Acta Capituli* van 12 oktober 1574, RAG, *Bisdóm*, K. 4, f. 93.

(152) Zie § 18 van Viglius' testament : „Et quoniam non omnes qui choralium officio dictae ecclesiae Sti. Bavonis inserviere, et ob mutationem dimissi ad litterarum studia continuanda idonei erunt, vel ecclesiastico ministerio se dedere volent,

De dotatie van het seminarie, zoals die tijdens het episkopaat van Jansenius tot stand kwam, heeft vóór het einde van de achttiende eeuw geen grondige wijzigingen ondergaan, behalve de verkoop van het oude huis en het betrekken van een nieuw complex in 1623. Kan ze niet bijzonder rijk genoemd worden, als inkomen bleek ze toch ongeveer te volstaan.

Art. 5. De vroegste Organisatie van het Seminarie te Gent

§ 1. Bestuur en Beheer

De concilievaarders van Trente zagen de seminaries op de eerste plaats als bisschoppelijke instituten en zij lieten dan ook de konkrete uitwerking van de plannen aan de plaatselijke bisschop over. Ook te Gent was de stichting van het seminarie vooral het werk van de bisschop zelf. Cornelius Jansenius regelde de nodige juridische formaliteiten, zorgde voor een dotatie, stichtte zelf een paar fundaties, benoemde professoren en oefende ongetwijfeld ook toezicht uit over onderwijs, tucht en organisatie. Terecht spreken de bronnen niet enkel over „het bisschoppelijk seminarie” (*seminarium episcopale*) maar ook over „het seminarie van de bisschop” (*seminarium Reverendissimi*)¹⁵³. Bij Jansenius' overlijden in 1576 leek het seminarie stevig gevestigd en zijn voortbestaan gewaarborgd.

Volgens het seminariedekreet moest de bisschop zich voor de stichting en de organisatie van het seminarie, en daarna voor het toezicht op orde en tucht, laten bijstaan door twee van zijn kanunniken, die hij zelf mocht uitkiezen. Het is niet duidelijk of dit te Gent inderdaad is gebeurd. Aartsdiaken Clemens Crabeels en kanunnik Antoon van Heetvelde waren, meer dan wie ook buiten de bisschop, druk in de weer voor het seminarie, maar het is niet duidelijk of zij dit deden als de twee speciaal aangewezen kanunniken, dan wel als twee van de vier provisoren van het seminarie. In Trente was immers ook bepaald dat twee vertegenwoordigers van het kapittel en twee van de stadsklerus, waarvan telkens één aangeduid door de bisschop, deze moesten terzijde staan bij het tot stand brengen van een dotatie voor het seminarie en bij het toezicht op het beheer en de financiën van de instelling. Naast de twee genoemde kanunniken, werden Lode-

nec etiam, cum dimittentur, locus forsitan in collegio vacabit, ubi recipi statim poterunt; lego pro duobus choraulis, cum dimissi a capitulo fuerint, quatenus bonae indolis foelicisque ingenii et ad litteras apti videbuntur, mille sexcentos florenos ad comparandum annuum redditum, qui interea, dum locus aliquis in collegio vacabit, in seminario Gandavensi institui ac erudiri poterunt, ex quibus deinde, cum locus vacabit, deligi poterit, qui ad eum assumatur. Praeferri autem illum cupio, qui iudicio Praepositi ac scholastici ejusdem ecclesiae, atque seminarii ejusdem Rectoris examine prae habito, magis idoneus comperietur, quem sic electum Praepositus praedictus et scholasticus Praesidi collegii mei, et visitoribus ejusdem per me ordinatis, praesentabunt...” Uitg. C.P. Hoyneck Van Papendrecht, p. 205. Op 20 december 1577 vernemen we dat de genoemde renten nog niet gekocht waren, *Acta Capituli*, RAG, *Bisdóm*, K. 8, f. 14 v°; de stichting is dus niet, zoals andere punten uit het testament, b.v. de stichting van het Vigliuskollege, reeds bij leven van de proost uitgevoerd.

(153) De twee uitdrukkingen komen naast elkaar voor op de uitnodiging voor een toneelopvoering in het seminarie uit 1576, RAG, *Bisdóm*, B. 4155.

wijk Huyghe, pastoor van Sint-Baafs, en Jan de Bane, deken van de christenheid van Gent, afgevaardigd ¹⁵⁴. In feite zien we enkel de twee kanunniken reëel optreden; pastoor Huyghe verschijnt wel eens in de bronnen, maar Jan de Bane wordt enkel in de stichtingsoorkonde genoemd. Om dit viertal aan te duiden spreekt het seminariedekreet vrij vaag over *deputati*, zonder hen verder een specifieke titel te geven. De terminologie blijkt in de eerste jaren te Gent ook zeer onvast. Men sprak meestal van *deputati seminarii* of de *ghedeputeerde* ¹⁵⁵, maar ook van *provisores et gubernatores* ¹⁵⁶, *gouverneurs* ¹⁵⁷, *gouverneurs ende regierders* ¹⁵⁸ en *gouverneurs ende administrateurs* ¹⁵⁹. Mettertijd zou de titel *provisores* zich doorzetten, misschien naar analogie met de titel van hen die te Leuven toezicht uitoefenden over de verschillende universitaire kolleges.

De provisorsen traden op, samen met of in naam van de bisschop, of ook wel in hun eigen naam, in alles wat de materiële belangen van het seminarie aanging: het verschaffen van een dotatie, het aflossen van de schulden van de fraters, het aankopen van renten, betwistingen en processen over de seminarietaks en over de geïncorporeerde benificies, beheer van de goederen en van de fundaties. Het feitelijke administratieve werk werd blijkbaar meestal door de regent-ontvanger verricht, maar dan steeds namens de provisorsen.

Naast dat van de twee provisorsen uit het kapittel, blijkt bisschop Jansenius ook vaak het advies te hebben ingewonnen van het kapittel in zijn geheel. De voorstellen in verband met de seminarietaks b.v., werden eerst aan het kapittel voorgelegd, en pas nadat ze daar waren goedgekeurd, werden ze ter sprake gebracht op de diocesane synode ¹⁶⁰. Dit wijze optreden van Jansenius heeft ervoor gezorgd dat hij op het stuk van het seminarie vanwege zijn kapittel geen tegenwerking ondervond, terwijl elders het verzet van het kapittel soms de seminarie-plannen van de bisschop kelderde ¹⁶¹. Anderzijds mag men de Gentse kapittelheren toch niet van overdreven entoesiasme voor het seminarie verdenken; de Ieperse kanunniken b.v. waren heel wat prompter met schenkingen en fundaties ¹⁶².

De financies van het seminarie en het beheer van de goederen waren toevertrouwd aan een ontvanger. Als eerste *receptor* werd Adriaan Janssens genoemd ¹⁶³. Mogelijk is hij te identificeren met de gelijknamige broer van de bisschop, in dit geval dus een leek ¹⁶⁴. Deze functie was hem blijk-

(154) Cfr. *supra*, p. 32.

(155) ABSG, H. 8, ff. 122 v°, 123, 129 v°, 130; ABSG, S. 228; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7548, f. 440 v°.

(156) ABSG, H. 8, f. 30 v°.

(157) *Ibidem*.

(158) RAG, *Raad van Vlaanderen*, 981, f. 104 v°.

(159) *Ibidem*.

(160) Cfr. *supra*, p. 38.

(161) B.v. te Luik; zie L.E. Halkin, *Les origines des Jésuites et du Séminaire de Liège*, - *Bulletin de l'Institut archéologique Liégeois*, II, 1926, vooral pp. 128 en 171.

(162) Cfr. *supra*, p. 51.

(163) Adrianus Janssens „qui fuit primus dicti Seminarii receptor”: zie Bijlage III.

(164) Een Adrianus Janssens werd als broer van de bisschop genoemd in diens testament, uitg. *Synodicon Belgicum*, IV, p. 265; zie ook P.J. Brand, *De Geschiedenis van Hulst*, Hulst, 1972, p. 243.

baar slechts voorlopig toevertrouwd, want ten laatste in oktober 1571 bleek hij reeds te zijn opgevolgd door Franciscus Fraye; deze was niet enkel met de financiële administratie, maar ook met het dagelijks bestuur van het seminarie belast. Regent Fraye, afkomstig van Ingelmunster, had te Leuven gestudeerd in de Artes samen met zijn streekgenoot Pieter Simons¹⁶⁵. Mogelijk heeft aartspriester Simons zijn gewezen studiemakker aanbevolen als opvolger van Adrianus Janssens. Over Fraye weten we verder enkel dat hij tot in 1587 pastoor van Emelgem was; hij was daar zeker niet vóór 1574 benoemd¹⁶⁶.

Ook voor Fraye bleek de titulatuur niet erg vast. Hij noemde zichzelf *regent ende ontfangher* van het seminarie¹⁶⁷. Elders spreken de bronnen van *receptor*¹⁶⁸, maar ook van *rector*¹⁶⁹, *regens*¹⁷⁰ of *moderator*¹⁷¹. Zoals die titulatuur uitwijst, was de opdracht dubbel. We zagen Fraye herhaalde malen optreden bij het innen van de seminarietaks en van andere inkomsten van het seminarie. De financiële administratie van het seminarie en het beheer van de goederen waren dus blijkbaar aan hem toevertrouwd. Anderzijds wijzen zijn titels er duidelijk op dat ook de huishouding, de tucht en het dagelijks bestuur tot zijn opdracht behoorden. Daar regent Fraye een universitaire titel bezat, die van *magister* in de artes, is het niet uitgesloten dat hij bovendien een deel van de lessen voor zijn rekening nam.

Vanaf 1574 trad Guillaume de Roosemont op als ontvanger van het seminarie¹⁷². Wellicht werden de functies van ontvanger en regent ont-dubbeld; er is immers geen enkele aanwijzing dat deze ook optrad als regent of bestuurder van het huis zelf, evenmin als één van zijn opvolgers vóór 1617, wanneer beide functies voor korte tijd herenigd werden¹⁷³.

De rekeningen van het seminarie werden door de ontvanger elk jaar

(165) *Matricule de l'Université de Louvain*, uitg. A. Schillings, IV, Brussel, 1961, p. 536-537, vermeldt op 30 augustus 1556 de inschrijving van *Franciscus de Fraye de Engelmunster* en *Petrus Simoens Tiletanus* als leerlingen van de pedagogie het Castrum; bij de promotie van 20 maart 1559 eindigde Petrus Simons als tweede en Franciscus de Fraye Tiletanus als twintigste: E.H.J. Reusens, *Promotions de la Faculté des Arts de l'Université de Louvain*, Leuven, 1869, p. 216. We ontmoeten Fraye daarna niet tussen de studenten in de theologie te Leuven. In de bronnen heet hij meermaals *magister*: na de licentie behaalde hij dus nog het magisterium in de artes.

(166) „Die xxiv Julij 1587, magister Franciscus de Fraye, pbr. resignavit Ecclesiam parochialem de Emelgem quam hactenus obtinuit...” RAG, *Bisdóm*, B. 1594. We bezitten geen bronnen uit de periode 1574-1587 waarin de naam van een seminariergent vernoemd wordt; vanaf 1574 treedt Guillaume de Roosemont op als ontvanger van het seminarie. Is Fraye vertrokken toen de functies van regent en ontvanger ont-dubbeld werden?

(167) RAG, *Hiëronymieten*, charter nr. 31; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7548, f. 429 v°.

(168) RAG, *Bisdóm*, B. 364 (12 december 1572).

(169) ABSG, H. 8, f. 123 v°; RAG, *Bisdóm*, K. 3, f. 163.

(170) ABSG, H. 8, f. 123; ABSG, S. 228.

(171) RAG, *Bisdóm*, B. 363, f. 107.

(172) Zie de lijst van de rekeningen van het seminarie in de inventaris ABSG. S. 3, f. 21.

(173) Van 1617 tot 1622 was Lodewijk van den Berghe president en ontvanger van het seminarie, cfr. *infra*, p. 98-99.

voorgelegd aan de bisschop, de vier *deputati* of provisoren en een speciale afgevaardigde van het kapittel¹⁷⁴.

§ 2. De Seminaristen

Over de studenten van Jansenius' seminarie zijn we slecht ingelicht. Blijkbaar werden de leerlingen van de Hiëronymietenschool, of minstens het grootste deel van hen, bij de opening van het seminarie op 25 november 1569 automatisch seminarist¹⁷⁵. De leeftijd van deze leerlingen schommelde ongeveer tussen twaalf en zestien jaar, een leeftijd waarop men toen evenmin als nu theologie studeerde. Bleef het seminarie van Jansenius dan beperkt tot wat wij een klein-seminarie zouden noemen? Blijkbaar niet: kanunnik Adriaan de Vos, overleden in 1583, stichtte twee beurzen voor theologische studies in het seminarie; plannen voor het oprichten van een theologische afdeling werden zeker niet gesmeed in de troebele jaren 1578-1584, en hoogstwaarschijnlijk ook niet na de dood van bisschop Jansenius in 1576¹⁷⁶. Er is ook minstens éénmaal duidelijk sprake van een seminariestudent die reeds priester is en die een beneficium ontvangt¹⁷⁷. Dit veronderstelt dat de man minstens reeds rond de vijftientig was en wellicht in het seminarie iets anders studeerde dan Latijn en grammatica.

De seminaries waren, in de optiek van Trente, op de eerste plaats bestemd voor arme studenten die gratis onderwijs zouden genieten; de rijkere konden aan de universiteiten studeren en belandden toch zelden in de zielzorg. De seminariewetgeving in de Nederlanden lag in dezelfde

(174) Aanduiding van een afgevaardigde van het kapittel in de vergaderingen van 13 februari 1572 en 3 december 1575, RAG, *Bisdóm*, K. 3, f. 163, en K. 4, f. 119.

(175) Zie de titel van de gelegenheidstoespraak van Pieter Simons, *supra*, p. 34, noot (61).

(176) Adriaan de Vos, kanunnik sinds 1545, werd in 1578 tot thesaurier verkozen en overleed te Douai op 6 juli 1583. De meest volledige vermelding van de fundatie is die in de inventaris ABSG, S. 3, f. 20 v°: „Item copie, vande fondatie van xiiii lb. gr. tsaers ghedaen bijden Eerweerden Heer Adriaen de Vos, canoninck ende Tresorier van Sinte Baefs, voor twee Religieusen, inde Theologie vant Seminarie, ist dat den Hooghweerdigsten Heere Bisschop ende tcapittele belieft, synde van date XVen meije 1585". De datum 1585 stelt een probleem: is het een verschrijving voor 1583, of werd de fundatie pas later uitgevoerd, na de terugkeer van het kapittel te Gent, b.v. door Adriaans broer Petrus de Vos, zijn voorganger als kanunnik en in leven tot 1587? Over de gebroeders De Vos, zie Hellin, p. 163-164, en 380-381.

(177) *Acta Capituli* van 15 juli 1575: „Petijt mgr. Balduinus Meghanck canonicus de gratia concedendi et expediri litteras presentationis pro magistro Philippo Clerici presbytero et Seminarij Gandavensis didascalo, de capellania ad altare Sanctae Catharinae huius ecclesiae..." RAG, *Bisdóm*, K. 4, f. 107. Ook in de seminaries die Morillon te Brussel oprichtte en in Mechelen plande, moesten priesters als student verblijven; zie J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930, p. 18; R. Tambuyser, *Kardinaal de Granvelle en de oprichting van een seminarie te Mechelen in 1573*, - *Handelingen van de Koninklijke Kring voor oudheidkunde, letteren en kunst te Mechelen*, 1948, LII, p. 210: „Provectores et sacerdotes ad dictum locum venire volentes, gratis in sacris litteris publica lectione instituentur et in alijs omnibus quorum cognitio dignos ecclesiae ministros decere videtur".

lijn en ook Jansenius zag het zo. Hij stelde zijn seminarie nadrukkelijk aan het publiek voor als bedoeld voor minder gegoeden; meer gegoede studenten en zelfs rijken wilde hij ook toelaten, maar zij moesten minstens een deel van het kostgeld betalen, drie tot zeven pond¹⁷⁸. Uit de bedragen van de beurzen blijkt dat het volledige kostgeld zes-zeven pond gr. Vlaams per jaar bedroeg.

Wellicht waren de meeste seminaristen beursstudenten en was hun aantal zelfs afhankelijk van de beschikbare inkomsten. De fundaties van de Hiëronymieten zorgden voor een achttal beurzen¹⁷⁹. Vóór 1578 werden hieraan nog een vijftal toegevoegd¹⁸⁰. Daarnaast werd blijkbaar nog een deel van de gewone inkomsten van het seminarie, meer speciaal van de seminarietaks, bestemd voor het onderhoud van seminaristen¹⁸¹. Deze gegevens laten niet toe op een verantwoorde manier het aantal seminaristen in de beginjaren te bepalen; twintig lijkt in alle geval het minimum.

De koralen, de leden van het knapenkor van de katedraal, vormden na enkele jaren een vaste rekruteringsbasis voor het seminarie. Jansenius heeft misschien zelfs gestreefd naar een versmelting van de twee instellingen, en heeft in alle geval voorgesteld de koralen de lessen in het seminarie te laten volgen, iets waarop het kapittel niet is ingegaan¹⁸². In april 1573 vroeg het kapittel aan de bisschop David Douveliers, ex-koraal, in zijn seminarie op te nemen¹⁸³. Dit was zeker geen alleenstaand geval¹⁸⁴. Bij testament van 14 maart 1577 stichtte kapittelproost Viglius twee beurzen in het seminarie voor gewezen koralen; het zangkor zou voortaan een vast kontingent seminaristen leveren¹⁸⁵.

Koorknaap worden lijkt werkelijk in vele gevallen een eerste stap naar het seminarie te zijn geweest: Antoon van den Steene, een van de zangers

(178) „Dese schole werdt onderhouden ten coste vande gheestelicke personen, daertoe jaerlicx werden gheconfereert twee duisent guldens, daarmede dat men leeren ende onderwijsen sal nyet alleene aerne jonghers, maer oock middelbaer, die zullen gheven naer de conditien vande oudders, tsij drije pond gr. ofte meer, regardt nemende up huerlieder ghestaethede, ende subleverende den oudders vanden cost, updat zij te bet huerlieder kinderen daertoe moghen beweghen met alle goede neersticheyt“. *Dagboek van Campene*, p. 318; „... de rijke jonghers, die van oudts tijden daar (nl. in de fratersschool) ghewoont hadden voor een cleen prijs van IV zo V p.gr., bedwinghende (de bisschop) meer te ghevene zes of zeven pond gr.“. *Dagboek van Campene*, p. 242. Dergelijke regeling werden ook door Morillon te Mechelen voorzien: zie R. Tambyser, *Kardinaal de Granvelle*, p. 210.

(179) Cfr. *supra*, p. 42.

(180) Cfr. *supra*, p. 51-52.

(181) Cfr. *supra*, p. 43.

(182) *Acta Capituli* van 10 november 1570: „Proponit interea idem Reverendissimus utilius fore quod omnes choraules Dominicis et festivis diebus interessent summe misse et vespers (zoals de seminaristen) et quod multo honestius ac decentius esset quod frequentarent scholas seminarij. Domini quoad primum constituerunt Dominum scholasticum ut precipiat magistro cantus quatenus diebus prescriptis suos ad Ecclesiam mittat, de cetero deliberabitur“. RAG, *Bisdom*, K. 3, f. 118.

(183) *Acta Capituli* van 17 april 1573, RAG, *Bisdom*, K. 4, f. 37 v°

(184) Op 20 december 1577 vernemen we dat de ex-koraal Willem de Keyser minstens sinds anderhalf jaar in het seminarie studeert; daar hij van eenvoudige afkomst is, vraagt hij het kapittel te willen tussenkomen in de studiekosten. *Acta Capituli*, RAG, *Bisdom*, K. 8, f. 14 v°.

(185) Cfr. *supra*, p. 52.

van de hofkapel, werd in 1574 door gouverneur Requesens bij bisschop Jansenius aanbevolen voor een plaats in het Gentse seminarie¹⁸⁶. Misschien is dit een aanduiding dat ook seminaristen van buiten het bisdom Gent werden aangenomen. Het is ook mogelijk dat regulieren tot het seminarie toegelaten werden¹⁸⁷.

Het is een vraag of men te Gent met de gebouwen, de goederen en de leraars van de fratersschool, niet tevens het onderwijssysteem, de dagorde en de huisgewoonten heeft overgenomen. Dit gebeurde b.v. bij de omvorming van het Brusselse Fraterhuis Nazaret en van de Mechelse Standonck-school tot seminarie¹⁸⁸. Continuïteit bleef er in alle geval: nog vijftig jaar na de oprichting van het seminarie te Gent werd de feestdag van Sint Hiëronymus er op speciale wijze gevierd¹⁸⁹.

§ 3. Onderwijs en Vorming

Uit wat hiervoor gezegd is blijkt dat men zich Jansenius' seminarie mag voorstellen als een tweeledige instelling: een lagere cyclus („klein-seminarie”), voorzetting van de Hiëronymietenschool, waarin jongelui van ca. twaalf tot ongeveer zestien jaar een soort humanioraopleiding ontvingen, en een hogere cyclus („grootseminarie”) waarin theologieonderwijs werd verstrekt aan meer gevorderden en ouderen, afkomstig uit die lagere cyclus, gevormd in een andere school, of misschien zelfs reeds voordien werkzaam in de zielzorg¹⁹⁰.

Het programma van dit onderricht kan men enkel vaag reconstrueren. Het seminariedekreet zelf onderscheidde twee reeksen vakken in de leerstof: „*grammatices, cantus, computi ecclesiastici aliarumque bonarum artium disciplinam*” en anderzijds „*sacram scripturam, libros ecclesiasticos, homilias sanctorum, atque sacramentorum tradendorum, maxime quae ad confessiones audiendas videbuntur opportuna, et rituum ac caeremoniarum*”.

(186) Requesens aan Jansenius, 13 december 1574: „Nous vous envoyons cy enclose la requeste que nous a este presente de la part de Antoine vander Steene, enfant de cœur de nostre chapelle, lequell vous recommandons par ceste a fin que veuillez le recevoir en vostre seminaire a fin quil puist y apprendre la langue latine, en quoy vous ferez plaisir bien agreable...” ARAB, SA 1718/1.

(187) Cfr. *supra*, p. 56, noot 176. Mogelijk ging deze stichting terug op vroegere toestanden. In Ieper stond in alle geval het seminarie open voor kloosterlingen. Er waren tevens enkele studenten uit andere bisdommen (één uit Luik, Mechelen, Middelburg en Kamerijk), maar niet uit het bisdom Gent, misschien o.a. omdat dit toch een eigen seminarie bezat. Zie P. Declerck, *De priesteropleiding in het Bisdom Ieper*, pp. 25 en 27.

(188) J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, 1930, pp. 19 en 72. De laatste rector van de Standonckschool werd de eerste president van het seminarie.

(189) Cfr. het manuaal ABSG, S. 317: in 1613-14 worden speciale uitgaven geneoteerd voor en gezongen mis en waslicht op de feestdag van Sint Hiëronymus.

(190) Dergelijke tweedeling bestond ook te Ieper en wellicht te Brussel; zij werd voorzien door het Concilie van Kamerijk van 1565 en in het seminarieplan dat Morillon in 1573 voor Mechelen uitwerkte. Cfr. P. Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper*, p. 27; J. Laenen, *Geschiedenis van het seminarie van Mechelen*, p. 18; Pasture, p. 173; R. Tambuyser, *Kardinaal de Granvelle*, p. 210.

formas"¹⁹¹. In de eerste cyclus zal de nadruk wellicht op de eerste reeks gelegen hebben, in de tweede cyclus op een meer specifiek kerkelijke op-
leiding en direkte voorbereiding op de zielzorg¹⁹².

Wie al deze lessen gaf is niet duidelijk. Een paar fraters Hiëronymieten bleven ook na de opheffing van hun huis verder les geven in het seminarie¹⁹³. Daarnaast benoemde de bisschop ook nieuwe leraars¹⁹⁴. Het is weinig waarschijnlijk dat de broeders ingestaan hebben voor het onderwijs in de theologie. Misschien was regent Fraye ook hier actief. Het seminariedekreet voorzag dat de scholaster van het katedraal kapittel voortaan in het seminarie zou doceren, of, indien hij daartoe niet bekwaam was, zich hiervoor zou laten vervangen¹⁹⁵. Het is dus mogelijk dat de Gentse scholaster Jacobus Coemans van Horst in het seminarie heeft gedoceerd. Als doctor in de theologie, een titel die meestal met het oog op het onderwijs behaald werd, was hij hiertoe zeker bekwaam. In het cijnsboek van het seminarie heet hij in 1573 *Sacrae Theologiae Professor*, wat echter gewoon een synoniem van *doctor* kan zijn¹⁹⁶. Dat hij in het seminarie onderwees, zou tevens beter verklaren waarom hij een der eerste weldoeners van het seminarie werd.

De *lector* van het seminarie die in 1570 een nieuw lectionarium schreef voor het Sint-Baafskapittel, was wellicht een van de overgebleven fraters die hiermee de tradities van het scriptorium van de Hiëronymieten voortzette¹⁹⁷.

Een onderwijsmethode die in de zestiende eeuw opgang maakte, was het Latijnse schooltoneel. De oudste schoolopvoeringen van Latijnse drama's in de Nederlanden grepen plaats te Gent, waar Elooi Houckaert van 1504 af vreemde stukken en van 1512 af ook eigen werk liet ten tonele brengen door zijn leerlingen¹⁹⁸. Rond 1570 bezaten de Gentse scholen reeds een echte toneeltraditie; elk jaar voerden een drietal Latijnse scholen één

(191) Cfr. *supra*, p. 21.

(192) Men kan b.v. vergelijken met het studieprogramma dat de Ieperse seminariestatuten van 1577 voorschrijven, cfr. P. Declerck, *De Priesteropleiding in het bisdom Ieper*, p. 12-13, en met het seminarieplan voor Mechelen uit 1573, cfr. *supra*, p. 56, noot 177.

(193) Cfr. *supra*, p. 34.

(194) Cfr. *supra*, p. 34, noot 62.

(195) Cfr. *supra*, p. 22.

(196) „Venerabilis Vir ac Dominus Magister Jacobus Cooman van Horst, Sacrae Theologiae Professor ac scholasticus Ecclesiae Cathedralis Gandavensis”, ABSG, H.8, f. 30. Over Horstius zie verder *supra*, p. 44. Hij kan in het seminarie onderwezen hebben tot bij zijn dood in 1592.

(197) „Exhibuit idem succentor lectionarium novum a Lectore Seminarij scriptum. Deputarunt Dni Dnum Erasmum cum Dno Adriano Vale fabricae receptore ut procurerent dicto lectori de labore suo satisfieri.” *Acta capituli* van 1 december 1570, RAG, *Bisdom*, K.3, f.119v°.

(198) Zie J.A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het toneel in Nederland*, I, Groningen, 1904, p. 202-203, en meer speciaal G. Joos, *Een Latijnse Opvoering te Gent in de 16e eeuw*, - *Wetenschap in Vlaanderen*, IV, 1938, kol. 78-80; Id., *Enkele Aantekeningen over Eligius Houckaert (1488-1544)*, - *Wetenschap in Vlaanderen*, IV, 1938, kol. 165-168; M. Grypdonck, *Eligius Houckaert. Een schoolman uit het begin der XIVe eeuw*, - *De Gulden Passer*, XX, 1942, p. 27-57 en XXI, 1943, p. 29-78.

of zelfs meerdere stukken op voor een talrijk en belangstellend publiek¹⁹⁹. Ook in de verschillende scholen van Broeders van het Gemene Leven was Latijns schooltoneel een gewoonte²⁰⁰.

Op zondag 3 juni 1576 voerden op hun beurt de leerlingen van het seminarie te Gent een bijbels drama op met als thema de verdrukking van de Israëlieten in Egypte, de uittocht en de doortocht door de Rode Zee²⁰¹. Aan de hand van het uitvoerig verslag van deze opvoering dat Filips van Campene in zijn dagboek inlaste, is het stuk te identificeren met de *Exodus sive Transitus maris rubri* van Cornelius Laurimannus, die in 1562 te Leuven werd gedrukt²⁰². De auteur van dit ellenlange stuk volgde de befaamde toneelschrijver Macropedius op als hoofd van de Hiëronymietenschol te Utrecht; het is wellicht omdat hij Broeder van het Gemene Leven was, dat zijn stuk te Gent door zijn gewezen konfraters op het programma werd geplaatst.

Om het publiek tot dit schouwspel uit te nodigen werden uitnodigingen in versvorm verspreid, net als het stuk in het Latijn gesteld. Een lange en een korte versie zijn bewaard, waarvan de eerste het werk is van een zekere Dionysius Wymersch²⁰³. De man blijkt verder volledig onbekend. Uit de tekst mag men wellicht afleiden dat hij in het Seminarie woonde²⁰⁴.

(199) Verslagen van dergelijke opvoeringen vindt men in *Dagboek van Campene, passim*, en in de Latijnse vertaling van de voortzetting hiervan in het handschrift 16892-92 van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Het grootste deel van deze toneelwerken waren dramatiseringen van verhalen uit het Oude Testament (Judith, Job, Eli, Tobias, Daniel, Jefe, Suzanna), soms ook uit het Nieuwe Testament (Bekering van Paulus, Het Kind Jezus in de Tempel). Daarnaast komen een paar klassieke stukken voor (Oidipoes, Elektra, een fragment uit de Aeneis) en één enkele latijnse moraliteit (*Een comédie vanden christelicken Ridder*). Sommige van deze stukken waren het werk van de schoolmeester zelf. Zij werden meestal gevolgd door een klucht in de volkstaal.

(200) Zie Worp, *o.c.*, I, pp. 195, 200, 209-215 (Georgius Macropedius), 217-218, 222...

(201) „Die iija scholastici Seminarij ecclesiastici, ubi quondam erat ludus literarius fratrum divi Hieronymi, exhibuerunt tragicomoediam desumptam ex primis capitibus Exodi, de tyrannide novi regis Pharaonis...”. Volgt een lange samenvatting van het verhaal dat ten tonele werd gebracht. Zie Philips Van Campene, *Diarium rerum Gandavensium* (1565-1585), Brussel, Koninklijke Bibliotheek, handschrift 16892-93, f. 173.

(202) Uitgegeven in een verzamelbundel: C. Laurimannus, *Esthera regina comedia sacra*, Leuven, A. Bergagne, (1562). Zie Elly Cockx-Indestege en Geneviève Glorieux, *Belgica Typographica*, I, Nieuwkoop, 1968, p. 143, nr. 1833.

Cornelius Laurimannus (Lauerman) stond van 1554 tot zijn dood in 1573 aan het hoofd van de Hiëronymusschool te Utrecht. Hij was de auteur van verschillende, meestal zeer lange, schooldrama's. Zie J. Worp, *Geschiedenis van het drama*, I, p. 217-218, waar ook de *Exodus* geanalyseerd wordt, en A. Ekker, *De Hiëronymusschool te Utrecht*, dl. I, Utrecht, 1863, p. 30.

(203) Bewaard in RAG, *Bisdóm*, B. 4155. Wymersch of Wymeersch is een bekende Gentse familienaam. Een uitgave van deze teksten in *Humanistica Lovaniensia* wordt voorzien.

(204) We verwijzen naar de aanhef van het stuk:

Dionysius Wymersch benevolò Lectori
S.P.D.

Si tibi sunt lector spectacula scenica cordi,
Nostros penates visito.

Of hij een van de nieuwbenoemde leraars of een van de studenten was, valt niet uit te maken.

Van Campene deelt nog mee dat de Seminaristen na de *Exodus* nog een klucht in de volkstaal opvoerden. Het thema is typisch voor de rederijersklucht: een man geeft zijn kwaad en babbelziek wijf terecht een flink pak slaag met de roede; het bekomt haar slecht en om haar te genezen overgiet hij haar, op aanraden van een geneesheer, met ijskoud water²⁰⁵. Het stuk blijkt niet bewaard of bekend²⁰⁶.

Het kan ons verwonderen zo'n boertigheden te zien opvoeren door de leerlingen van een streng Tridentijns seminarie; blijkbaar bepaalden plaatselijke gewoonten al evenzeer het imago en het karakter van het Gentse seminarie als de voorschriften van het seminarietiek.

De vaders van Trente zagen de seminaries niet enkel als onderwijsinstellingen, maar ook als vormingscentra waar de basis voor een priesterlijke spiritualiteit moest gelegd worden. Zij schreven dagelijkse mis en minstens maandelijks biecht en kommunie voor. Naast de godsdienstoefeningen van elke dag in de seminariekapel, woonden de seminaristen wellicht op zon- en feestdagen het officie, met de hoogmis en het sermoeen, bij in de naburige katedraal. Zij namen in alle geval deel aan de algemene processies die door de bisschop voorgeschreven werden, en hadden er een vaste plaats: na de begijnen, de bedelorden en de parochiescholen, vóór de pastoors, de kapittels en de Sint-Pietersabdij²⁰⁷.

Net als ten tijde van de fraters was de kapel van het seminarie, ten minste bij sommige gelegenheden, b.v. voor predikaties, voor het publiek toegankelijk²⁰⁸. Sinds 1570 preekte aartspriester Pieter Simons elk jaar op de morgen van Goede Vrijdag de passie in het Latijn²⁰⁹.

Uit deze schaarse inlichtingen mag men wellicht besluiten dat de semina-

Memnonis ut primum genitrix cras humida celum
 Infecerit, necnon suis
 Phebus equis medium cum carpserit aethera candens,
huc, huc statim concurrito.
 Est domus Argenti Ripa quam Schaldis inundat,
 Exstructa duro marmore...

(205) „Post quam tragicomoediam subiunctus est actus ludicer, idiomate flandrigo, de mala et loquaci muliere, quam pro merito maritus volens retundere eius loquacitatem tractavit verberibus et aqua superfusa [est] ex consilio medici, qui consultus a marito recuperandae sanitatis ergo dedit consilium quod maritus ducet suae uxori aquam refrigeratam.” Ph. Van Campene, *Diarium Rerum Gandavensium*, f. 173.

(206) Het stuk komt niet voor bij W.M.H. Hummelen, *Repertorium van het Rederijersdrama, 1500-ca. 1610*, Assen, 1968.

(207) *Ordinantie van processie generael* in het Formulierboek van bisschop Janenius, Rijksarchief in Utrecht, *Oud-Bisschoppelijke Cleresie*, 39.

(208) Op 30 september 1568, feest van Sint Hiëronymus, hield de bekende anti-reformatorische volkspredikant Jan vander Haeghen O.P. een gelegenheidspreek in de kapel van de fraters: *Dagboek van Campene*, p. 184.

(209) „Den XXXIIIen, wesende goeden vriendach, heeft een canunnick van sinte Baefs, penitentiariis vanden bisschop, inde kercke vande schole wijlent ghenaeemt de Fratres, ghepredict int latijne de passie ons liefs heeren Jesu Christi, beghinnende smorghens ten V huere, dewelcke duerde tot naer den VIIIen, welke predicatie hij ooc gebruyct heeft de naervolghende jaeren.” *Dagboek van Campene*, p. 251-252; zie ook *ibidem*, p. 392 voor 1572.

risten naast de vaste godsdienstoefeningen in het seminarie, zoveel mogelijk de bisschoppelijke liturgie in de Sint-Baafskathedraal bijwoonden en ingeschakeld werden in het publieke godsdienstige leven van de stad.

De algemene sfeer van het huis en de strekking van onderwijs en vorming in de stichtingsjaren van het Gentse seminarie vallen moeilijk te achterhalen. Zoals het eerste Brugse seminarie rechtstreeks aansloot bij de tradities van de *refectoriales* of kapittelschool, Morillon's seminarie te Brussel de huisordening van de fratersschool Nazaret overnam en het seminarie van Mechelen de tradities van de Standonckschool voortzette, zo zullen de huisordening, de tucht en het onderwijsprogramma van de lagere cyclus van Jansenius' seminarie wellicht grotendeels de gewoonten van de Sint-Hiëronymusschool hebben voortgezet²¹⁰.

Met het materiële kader en een deel van de fratergemeenschap kwam zeker ook een flink stuk moderne devotie en humanistische erfenis over. Wellicht trachtten Jansenius en zijn medewerkers daarnaast nieuwe elementen te introduceren: de geest, de spiritualiteit en het aktivisme van de katholieke reformatie, het priesterideaal van Trente, een anti-protestantse apologetica. De bisschop en zijn kring handelden duidelijk van uit een dergelijke inspiratie en het zou normaal zijn dat zij ook hun helpers en opvolgers in die geest hebben trachten te vormen²¹¹. Dat deze nieuwe inspiratie duidelijk anti-humanistische en anti-klasseke trekken vertoonde, kon men reeds merken in Petrus Simons' toespraak bij de opening van het seminarie²¹².

Samenvattend mag men besluiten dat, ook al waren de Tridentijnse seminaries naar conceptie iets nieuws en al was Jansenius' seminarie een ge-

(210) Zie A.C. De Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, II, Brugge, 1887, p. 919-927 (het seminarie-reglement van 1571 is een aanpassing door Driutius van het reglement van de *refectoriales* van 1550); J. Laenen, *Geschiedenis van het seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930, p. 13-14 en p. 72.

(211) De beste bronnen voor de kennis van de sfeer en de inspiratie waaruit de eerste bisschop van Gent en zijn helpers werkzaam waren, lijken ons de uitvoerige verslagen van Jansenius' wekelijkse preek in het *Dagboek van Campene* en voortzetting ervan, en de toespraken tot de Gentse klerus van aarts priester P. Simons, uitgegeven door J. David in diens *Opera*, Antwerpen, 1609. Deze laatste geven een duidelijk beeld van Simons' Tridentijns herdersideaal.

(212) Cfr. *supra*, p. 34. Motto van de preek is het citaat uit 1 Kor 1,20: „stultam fecit Deus sapientiam huius mundi”. Simons trekt daarna van leer tegen Platoon, Aristoteles, Demosthenes, Cicero, Vergilius en Ovidius. Ook elders in Simons' toespraken hoort men dergelijke geluiden. In zijn *Exhortatio de studio sacrarum literarum amplectendo, otioque vitando: ad pastores et sacerdotes* (*Opera*, p. 521-526) heeft hij het over „studium sapientiae saecularis quas bonas (nescio quam recte) appellat litteras.” Elders citeert hij Erasmus bij de dwaalleraars (*Opera*, p. 513).

Anderzijds mogen we deze anti-humanistische instelling zeker niet overdrijven: Simons durft ook Platoon en Cicero citeren (*Opera*, p. 516-519) en aartsdiaken Crabeels, die zo dicht bij Jansenius' seminarieplannen betrokken was, had in zijn bibliotheek niet enkel werken over theologie en Schriftuur, maar ook heel wat van Erasmus, Clenardus, Despauterius, Verepaeus, Vives, Trapezantius, Valla en de klassieken: zie de inventaris van zijn bibliotheek bij A.M. Frenken, *Inventarissen van het sterfhuys van twee Bossche bisschoppen*. - *Bossche Bijdragen*, 1969, XXIX, p. 111-124. Ook het Ieperse seminarieprogramma van 1577 stond afkerig t.o.v. de klassieke heidense letterkunde: P. Declerck, *De Priesteropleiding in het Bisdom Ieper*, p. 12.

trouwe uitvoering van het Tridentijnse seminariedekreet, de konkrete instelling toch in ruime mate gebonden bleek aan lokale gewoonten en aan traditionele opvattingen over het schoolwezen. Dit verschijnsel kan bijgedragen hebben tot de aanvaarding en de integratie van deze nieuwe instelling.

Hoofdstuk II.

„BEROERLICHE TYDEN" (1576-1609)

Op 5 maart 1576 overleed landvoogd Requesens en een goede maand later, op 11 april, volgde bisschop Jansenius van Gent hem in het graf. De politieke orde en de religieuze vrede die na de Beeldenstorm van 1566 met alle mogelijke middelen, met harde hand of door overreding, min of meer waren hersteld, vervielen na korte tijd tot anarchie en godsdienstoorlog. Bisschop Jansenius werd niet dadelijk vervangen en de resultaten van zijn opbouwend werk, waaronder het seminarie, dreigden volledig te verdwijnen onder de Calvinistische terreur die van 1578 tot 1584 Gent stevig in haar greep hield. Na de overgave van de stad aan Farnese was de situatie op alle gebied slechter dan tevoren en ook het religieuze herstel kwam in het bisdom Gent, dat van uit het Noorden voortdurend bedreigd werd, slechts traag op gang. Het seminarie werd, zo goed en zo kwaad als het ging, dadelijk heropgericht. Bisschop Lindanus had grootse plannen, maar overleed na drie maanden residentie te Gent. Zijn opvolger Petrus Damant had met zoveel problemen tegelijk te kampen, dat hij, ondanks goede voornemens, er niet toe kwam het kwijnende seminarie nieuw leven in te blazen. Eerst wanneer met het Twaalfjarig Bestand de rust terugkeerde, zou in het kader van het algemeen herstel ook aan het Gentse seminarie voldoende aandacht worden besteed.

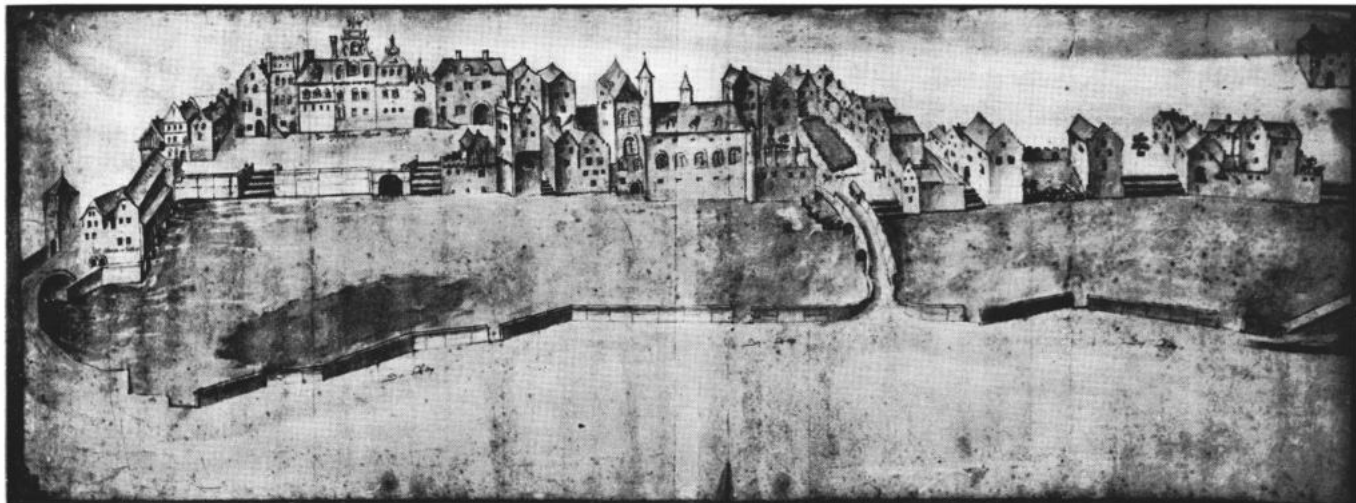
Art. 1. Het Gentse Seminarie onder de Calvinistische Republiek (1578-1584)

§ 1. Naar een tweede Beeldenstorm.

Vanaf augustus 1576 verkeerde Gent in oorlogsstemming¹. De Spaanse troepen verschansten zich in de citadel en sloegen aan het muiten, hielden plundertochten in de omgeving en beschoten de stad, zodat de kanunniken van Sint-Baafs uit schrik voor de bombardementen de officies in de krocht lieten doorgaan². De troepen van de Staten sloegen het beleg vóór het Spanjaardenkasteel. De publicatie van de Pacificatie van Gent (8 november 1576), de overgave van de Spaanse muiters (11 november 1576) en de amnestiebeloften van Don Juan deden niet de verhoopde rust terugkeren, maar wel de talrijke protestantse bannelingen die onder Alva naar

(1) Voor een relaas van de politieke gebeurtenissen te Gent in 1578-1584 verwijzen wij vooral naar V. Fris, *Histoire de Gand*, Brussel, 1913, p. 218 sqq., en naar het levendige en gedetailleerde ooggetuigenverslag bij Philips Van Campene, *Diarium Rerum Gandavensum*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 16892-93, f. 180 sqq.

(2) „In de maent October 1576 moeten de canonicken van St. Baefs in den crocht hennen dienst doen, vyt vreesse van geschoten te worden van die van het casteel." *Memorieboek der Stad Ghent*, uit P.C. Van der Meersch, dl. III, Gent, 1854, p. 25.

2. Het Gerard Duivelsteen en de aanpalende gebouwen, gezien van de Reep. Deze gekleurde pentekening op papier (ca. 1550) geeft een vrij schematisch beeld van de gebouwen van het Sint-Hiëronymushuis, kort vóór de oprichting van het Seminarie. (Gent, Universiteitsbibliotheek).

Engeland of het Noorden waren gevlucht. In oktober 1577 waagden de kopstukken van de Gentse hervormingsgezinden, Frans van de Kethulle, heer van Ryhove, en Jan van Hembyse een machtsgreep. Naast de groten-deels katholieke stadsmagistraat werd een Raad van Achttien geïnstalleerd. Op 14 januari 1578 werd de wet vernieuwd onder voorzitterschap van Willem van Oranje en sindsdien werd Gent bestuurd door een overwegend hervormingsgezinde magistraat. De radicalen haalden het weldra op de gematigden, de principes van de Pacificatie raakten vlug vergeten en vanaf mei 1578 was het stadsbestuur openlijk en militant calvinistisch. Een tweede, ditmaal systematische, Beeldenstorm werd ingezet, ook in de omstreken van Gent. Hetzelfde terreurregime werd door de Gentse calvinisten opgelegd aan Oudenaarde, Kortrijk, Brugge en Hulst. Het grootste deel van de geestelijkheid en de kloosterlingen vluchtte naar veiliger streken.

De meeste kanunniken van Sint-Baafs trokken in augustus 1578 naar Doornik, Rijsel of Antwerpen³. Aartspriester Pieter Simons en de bisschoppelijke sekretaris Jan David vestigden zich weldra met enkele andere leden van het kapittel te Douai en in 1580, na de herovering van die stad, te Kortrijk⁴. Van uit Antwerpen trokken o.m. aartsdiaken Clemens Crabeels, scholaster Jacob Horstius en kanunnik Antoon van Heetvelde in september 1578 naar Keulen samen met hun kapittelproost Bucho Aytta, ondertekenaar van de Pacificatie, die in naam van de Staten van Vlaanderen ging deelnemen aan de Keulse vredeshandel⁵. Als vicaris-generaal *sede vacante* werd Crabeels tijdens die afwezigheid vervangen door Pieter Damant, tot hij zich, na zijn terugkeer, in het inmiddels door de katolieken heroverde Oudenaarde vestigde en vandaar uit zo goed en zo kwaad als het ging het bisdom Gent bestuurde⁶.

(3) Over de lotgevallen van de gevluchte leden van het kapittel vindt men gegevens in de *Acta Capituli* (1577-1579), RAG, *Bisdom*, K. 8, blijkbaar verder bijgehouden door de groep te Antwerpen met deken Marcus Stercke; in de *Acta Capituli* (1579-1583) in RAG, *Bisdom*, K. 2529 en de *Acta* 1583-1584). RAG, K. 2522, bijgehouden door de groep kanunniken te Doornik en Douai. Verder nog in de biografie van Clemens Crabeels door Sonnius, opgenomen in afschrift door J.F. Poppens in de *Varia Episcopatus Gandavensis*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 16542-57, ff. 199-200v^o, en in het artikel van A. Viaene, *Vlaamse Vluchtelingen te Douai. Hun verweer tegen Marnix' Bienkorf. 1578-1584*, - *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis „Société d'Emulation” te Brugge*, XCIII, 1956, p. 5-37. Slechts vier kanunniken bleven te Gent: Erasmus de Reynheere die blijkbaar als onder-thesaurier in opdracht van zijn konfraters bleef waken over de goederen van het kapittel; Lucas Baert, die, als *concupinarius* met vier kinderen, reeds lang overhoop lag met zijn konfraters; Cornelis van Loo, overgegaan tot de hervorming, en Loys Hueribloq, een calvinist die door de Staten als deken van het kapittel was aangesteld. Zie de *Ecclesiastieke Rekeningbe* (1580-1581) in SAG, serie 94 bis nr. 19, f.41: uitbetaling van pensioenen aan de geestelijken die in de stad gebleven waren.

(4) Zie Viaene, *Vlaamse Vluchtelingen*, p. 13-16.

(5) Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 16542-57, f.200: RAG, *Bisdom*, K.8, f. 54; A.E. Hellin, p. 82-83.

(6) *Acta Capituli*, RAG, *Bisdom*, K. 8, f. 69 v°; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 16542-57, f. 200v^o.

§ 2. Een Calvinistisch Seminarie

Sinds juli 1578 was Gent officieel een calvinistische stad. De nieuwe machthebbers beijverden zich om een nieuw Genève uit te bouwen en alle sporen van de katolieke reformatie te doen verdwijnen. Reeds op 24 januari hadden de Staten de instelling van de nieuwe bisdommen strijdig verklaard met de privileges van onze gewesten en met de Pacificatie, en het bisdom Gent opgeheven⁷.

Ook het seminarie kon aan de nieuwe ijveraars niet ontsnappen. Op 1 juli 1578 trok Jan van Campene, stadssekretaris en een van de vurigste hervormingsgezinden, met een heel gezelschap naar het seminarie om er, in naam van de magistraat en de achttienmannen, de leer van Calvijn op te leggen⁸. Het stadsbestuur nam het bestuur van het seminarie en het beheer van zijn goederen over. De ontvanger van het seminarie, Guillaume de Rosemont, legde voortaan zijn jaarrekeningen voor aan de Schepenen van de Keure⁹.

In oktober besloot de stad de school van het gewezen seminarie over te brengen naar het opgeheven klooster van Groenenbriel; de seminariegebouwen dacht men te gebruiken als krankzinnigengesticht, een plan echter dat wellicht niet werd uitgevoerd¹⁰. Terzelfdertijd werd in het klooster van de karmelieten een theologicum ingericht, waar vanaf 6 oktober twee

(7) B. De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, 2e uitg., dl. II, Gent, 1752, p. 3.

(8) „Eadem die magistratus et viri xviii miserunt M. Joannem Campeneum et quosdam alios ad scholam seminarij ecclesiastici, quondam vulgo fratrum divi Hieronymi appellatam ante adventum episcopi, cuius auctoritate migrarunt praedicti fratres, quorum loco positi sunt ludi literarij paedagogi catholici en quidam ecclesiastici curam habentes scholae, cui etiam episcopus huius civitatis contulit redditum xij lib. Flandriae annum. Et nunc predicti magistratus ad se sumpserunt curam huius scholae et bonorum quae possidet, quemadmodum fecerunt de quatuor cenobiis ordinum mendicatum, volentes in eadem schola institui iuventutem secundum doctrinam Calvini et sequacium, relicta doctrina ecclesiastica et catholica hactenus observata a maioribus nostris”. Ph. Van Campene, *Diarium*, f. 199; ook uitgegeven in bijlage bij P. Fredericq, *L'enseignement public des Calvinistes à Gand (1578-1584)*, - *Travaux du cours pratique d'histoire nationale*, I, Gent-Den Haag, 1883, p. 101.

Het seminarie te Brussel onderging hetzelfde lot en werd nooit meer heropgericht: J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen 1930, p. 21.

(9) Zie de lijst van de rekeningen in de inventaris ABSG, S.3: op 12 december 1579 werd de rekening over 1578 afgehoord door Schepenen van de Keure; dit gebeurde telkenjare opnieuw tot 14 januari 1584, wanneer Rosemont de rekening over 1583 voorlegde. In de *Ecclesiasticque Rekeninghe omme tjaer bendende half ougst 1581*, vindt men een nota van ontvangst van Guillaume de Rosemont, die blijkens het slot van zijn laatste rekening de stad 285 lb. 7 s. 1 d. gr. VI. schuldig was: SAG, serie 94 bis, nr. 19, f. 16v°.

(10) „Et magistratus cum xviii viris meditatur Scholam Latinam Seminarij, quondam ecclesiastici et nunc Calvinistarum, transferre ad monasterium *Groene briele* vulgo nuncupatum et ex predicta schola instituere hospitale pro hominibus phrenesi vel furore laborantibus, ut tunc ferebat.” Ph. Van Campene, *Diarium*, f. 204v°; uitg. bij P. Fredericq, *L'enseignement public*, p. 101-102. De laatste drie woorden werden door de auteur achteraf toegevoegd, wat o.i. erop wijst dat de zaak niet doorging. Het blijkt echter wel zeker dat de Latijnse school naar Groenenbriel verhuisde, van waaruit zij op 1 juli 1580 werd overgebracht. naar het Dominikanenklooster, zie P. Fredericq, *o.c.*, p. 66.

cursussen in de theologie (Schriftuur en catechismus), een in de Griekse grammatica en in de dialectica werden gedoceerd door calvinistische ministers¹¹.

De Religievrede die Willem van Oranje op 12 juli 1578 te Antwerpen had laten uitvaardigen, had te Gent weinig effect, tot de prins zelf ze in december te Gent kwam opleggen, op aandringen van Ryhove en tegen de radikale Hembyse in; vanaf 1 januari 1579 zouden de twee confessies op voet van gelijkheid erkend worden¹². Het is weinig waarschijnlijk dat, tijdens de korte periode van gedeeltelijk herstel die daarop volgde, het katolieke seminarie werd heropgericht.

In maart 1579 kreeg de radikale calvinistische vleugel opnieuw het stuur in handen en weldra vestigde Hembyse een echte diktatuur. Zijn vlucht voor Oranje in augustus van dat jaar, bracht weinig verandering in de religieuze situatie te Gent. Onder het bestuur van Ryhove werd in februari 1580 het katholicisme officieel verboden en begon de magistraat de aangeslagen kerkelijke goederen te veilen ten voordele van de stad die immers moest instaan voor de wedden van de protestantse ministers en leraars, en voor het onderhoud van de kerken. Ook verschillende onroerende goederen van het seminarie, o.m. het *Papenhuis* op de Steendam en de *lochtinck* (moestuin) op de Reep, kwamen in de loop van 1580 onder de hamer¹³.

In juli 1580 werden alle Latijnse scholen en het protestants theologicum overgebracht naar het gewezen klooster van de dominikanen langs de Leie. Aan de nieuwe Latijnse school was ook een internaat verbonden waarin o.m. twaalf beursstudenten werden opgenomen¹⁴. De hele conceptie van deze protestantse akademie was duidelijk een kopie van de seminaries; een lagere cyclus met humanioravorming zou toegang verlenen tot een hogere cyclus waar theologie werd gedoceerd, op de eerste plaats om nieuwe ministers te vormen. Dit wordt nog duidelijker wanneer men leest hoe de provinciale synode van de Vlaamse Kerk op 8 maart 1581 besluit: „Noopende een Seminarium om christelicke dat zelve up te richten up een of meer plaetsen, zullen die ghedeputeerde haer debvoir doen byder Overhe. om redelicke middelen, dienende tot instauratie ende conservatie, uut de gheestelicke goederen te vercryghen.”¹⁵. De synode schrikte er dus

(11) Voor meer gegevens over de geschiedenis van deze school verwijzen wij naar het artikel van P. Fredericq, p. 59 sqq.

(12) V. Fris, *Histoire de Gand*, p. 229-230 en Ph. Van Campene, *Diarium*, f. 208.

(13) Zie het register *Verkoopinge geestelyke goederen, 1579-1580*, in SAG, serie 94bis, nr. 14. Bij de achtste veiling (4-6 februari 1580, f. 32v^o-34) kwamen onder de hamer: als eerste koop, 't *Papenhuis an Joorispoorte*, verkocht voor 156 lb. 12 s. 9 d. gr. VI. aan Gillis de Knudt; als derde koop: *fraters lochtinck up den reep met zyne toebehoirten* (verkocht voor 142 lb. 16 s. 8 d.); als vierde koop: *Den ghebeelen boomgaert toebehoirende de fraters achter Jan Brouckaert*, voor 186 lb. 10 s. gr. VI. De drie huizen en en boomgaard *up d'boye*, die tijdens de dertigste verkoop op 20 juli 1580 geveild werden, behoorden misschien eveneens tot het seminariebezit (f. 102).

(14) Zie Fredericq, *o.c.*, p. 63 sqq en p. 121.

(15) Acta van de provinciale synode in Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 16638-46, f. 116 (= nr. 16643); zie ook H.Q. Janssen, *Geschiedenis der Kerkbervorming in Vlaanderen*, II, Arnhem, 1868, p. 70.

niet voor terug om voor de calvinistische instelling de Tridentijnse term „seminarie” te gebruiken.

Aan de vraag van de synode en een rekwist in die zin van de ouderlingen van de Gentse parochies aan de stadsmagistraat werd vlug voldaan : op 12 augustus 1581 vaardigden de Gentse schepenen een uitgebreide ordonnantie uit waardoor de dotatie van de protestantse eredienst en onderwijs werd geregeld¹⁶. Een groot deel van de aangeslagen kerkgoederen werd hiervoor bestemd, daaronder ook „alle het incommen eertyts ghecompeteert hebbende den cloostere vanden fraters”, m.a.w. de nog niet geveilde goederen van het seminarie. De nieuwe inkomsten deden de academie snel uitbreiding nemen : in 1582 werden twee nieuwe professoren aangeworven, een voor theologie en een voor de nieuwe ingestelde leerstoel in de filosofie. Er werden nog vierentwintig nieuwe beurzen gesticht¹⁷.

Leek het de calvinistische ministers te Gent voor de wind te gaan, voor de politici bleven de tijden onzeker. Ryhove, die steeds Oranje bleef steunen, verloor alle populariteit na het mislukte avontuur van Frans van Anjou, die door de prins tot landsheer was gepromoveerd ; hij werd in oktober 1583 opnieuw door Hembyse vervangen. De diktator zocht wraak te nemen op Oranje en begon op eigen houtje met landvoogd Farnese te onderhandelen. Dit lokte een calvinistische opstand uit die Hembyse het hoofd kostte. Zes weken later, op 12 september 1584, gaf het uitgeputte Gent zich aan Farnese over ; hongersnood en epidemies hadden de laatste weerstand van de stad gebroken.

Art. 2. De eerste Pogingen tot herstel (1584-1588)

§ 1. Moeizaam herbeginnen (1584-1587)

Op 26 september 1584 vertrokken de hervormde predikanten uit Gent naar Sluis en twee dagen later kwamen vicaris-generaal Clemens Crabeels, intussen benoemd tot bisschop van 's-Hertogenbosch, en het grootste deel van het Sint-Baafskapittel in de stad terug¹⁸. Zij vonden Gent ontvolkt en deels verwoest, volledig verarmd, de kerken leeggehaald of door zes jaar verwaarlozing onbruikbaar, de kloosters geplunderd of zelfs afgebroken. Alle calvinisten en vele verdachten, samen een flink deel van de actieve bevolking, hadden de stad verlaten en zo handel en nijverheid geruïneerd. Voorlopig kwam in die situatie geen verbetering. In 1568 heerste algemene hongersnood en tot na de eeuwwisseling bleef het gebied benoorden Gent volledig verlaten en ontvolkt, het toneel voor schermutselingen en strooptochten¹⁹.

In dergelijke omstandigheden en zonder de leiding van een bisschop,

(16) Uitgegeven naar de *Keure Resolutien* door Fredericq, *o.c.*, p. 114-118, als bijlage XIX.

(17) Fredericq, *o.c.*, pp. 71 en 78-85.

(18) Zie Ph. Van Campene, *Diarium*, f. 284 en De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, 2e uitg., II, Gent, 1752, p. 444-455.

(19) V. Fris, *Histoire de Gand*, p. 237-238.

kwam het kerkelijk herstel vóór het bewind van de Aartshertogen slechts moeilijk op dreef. Niettemin bleef men niet bij de pakken zitten. Reeds op 2 oktober 1584 kwam aartsbisschop Johannes Hauchin de Sint-Baafskathedraal en de andere kerken reconciliëren en werd het kapittel hersteld²⁰. De diensten in de katedraal, in de andere kerken en in de bewaarde kloosters werden in de loop van oktober of begin november hervat²¹. De rampspoedige situatie van de stad en de nasleep van de troebelen woog echter zwaar. Zo zag het kapittel zich b.v. verplicht het aantal koralen van twaalf tot twee te herleiden; in 1588 kwamen er nog twee bij en pas in 1599 werd het aantal op zes gebracht²². Het duurde trouwens tot 1 augustus 1591 eer het kapittel organisatorisch volledig werd hersteld en de *Acta Capituli* weer regelmatig werden bijgehouden²³.

In tegenstelling met wat steeds werd beweerd, werd ook het seminarie zo goed als mogelijk hersteld. Misschien is hierin de invloed te zien van G.F. Bonomi, nuntius te Keulen, die in 1585 en opnieuw in 1586 te Gent op visitatie kwam; de man staat bekend als een groot promotor van de seminaries²⁴.

Reeds op 28 januari 1585 legde ontvanger Guillaume de Rosemont zijn rekeningen opnieuw voor aan de *ghedeputeerde vant Seminarie*. Zijn laatste rekening sloot op 18 september 1585²⁵. Werd hij dan als gewezen „collaborateur” met het republikeins regime door de *deputati* aan de dijk gezet? Of waren de kanunniken hem dankbaar omdat hij de goederen van het seminarie, zo goed en zo kwaad als ging, door zijn beheer had gered van de verstrooiing en is hij b.v. in 1585 overleden? Rosemont werd als ontvanger opgevolgd door Marten Spieghelman, die slechts vier jaar in dienst bleef²⁶.

In 1586 is sprake van een *schoolmeester seminarij, Mr. Jacob N.*²⁷. Vanaf 1587 waren seminaristen aanwezig op het jaargetijde voor bisschop Jansenius, dat op 11 april gecelebreerd werd²⁸. In november van hetzelfde jaar deden twaalf seminaristen dienst als toortsdragers bij de uitvaart van kanunnik Arnoult de Brigilles²⁹. Het is dus duidelijk dat het Gentse semi-

(20) „Fuit expurgata et reconciliata (*sic*) Ecclesia Sancti Bavonis 2a octobris, Laus Deo; ac per hoc capitulum per omnia in integrum restitutum”. *Acta Capituli*, RAG, *Bisdóm*, K. 2522, f. 24. Zie ook Ph. Van Campene, *Diarium*, f. 284.

(21) De Jonghe, *Ghendtsche Geschiedenissen*, II, p. 456-461.

(22) Rekeningen van de koralen uit 1584-1596, RAG, *Bisdóm*, K. 3553-3565; *Acta capituli* van 16 juli 1599, RAG, *Bisdóm*, K. 12, f. 138 v°.

(23) *Acta Capituli* van 1591-1593 in RAG, *Bisdóm*, K. 11.

(24) Zie Willocx, p. 184 en 186.

(25) Lijst van de rekeningen in ABSG, S. 3.

(26) *Ibidem*.

(27) „Item noch betaelt an den Schoolmeester Seminarij, Mr. Jacob N. voor boucken by hem voor de choralen gecocht... Item voor pampier, pennen ende int...” RAG, *Bisdóm*, K. 3553.

(28) Zie de presentiekohieren bij de jaargetijden 1578-1592 in RAG, *Bisdóm*, B. 8494.

(29) „Item betaelt aenden meester van het Seminarie voer het draeghen van twaelf torsen by xij kijnnders van tvoorn. Seminarie - xij sch. gr.”. Rekening van de uitvoerders van het testament van kanunnik A. de Brigilles, overleden op 6 november 1587, RAG, *Bisdóm*, K. 6136.

narie zo vlug als mogelijk bleek en ten laatste in 1586 werd hersteld, wellicht vooral onder impuls van leden van het Sint-Baafs kapittel.

In alle geval kreeg het seminarie al zijn goederen terug, ook wat in 1580 was geveild. Reeds op 7 oktober 1579 was door Filips II een edikt uitgevaardigd dat dergelijke verkopen nietig verklaarde; in 1585 werd het te Gent nog eens gepubliceerd³⁰. Het rekupereren van de inkomsten van het seminarie, bestaande uit huren, pachten, cijzen en renten, blijkt wel problemen te hebben gesteld³¹.

De onvolledigheid der inlichtingen i.v.m. deze periode van de seminarie-geschiedenis is grotendeels te wijten aan het volledig ontbreken van een der voornaamste bronnen: de kapittelakten van Sint-Baafs tussen 3 oktober 1584 en 22 augustus 1590 zijn niet bewaard of wellicht zelfs nooit opgesteld. Eén besluit lijkt wel duidelijk: de vanzelfsprekendheid waarmee het herstel van het seminarie in 1584-1586 blijkt gebeurd te zijn, toont o.i. aan dat de stichting van Jansenius stevig gevestigd was en haar leefbaarheid en nut reeds had bewezen. De situatie te Gent steekt inderdaad gunstig af tegenover die in vele andere bisdommen waar de troebelen voorlopig een einde betekenden voor de bestaande seminaries of voor de pogingen om er een op te richten.

§ 2. Een gemiste kans: Bisschop Lindanus en het Seminarie (1588)

Echt herstel van de religieuze situatie in de stad en het bisdom Gent kon pas mogelijk worden na de installatie van een nieuwe bisschop. Jan Funck en Mattheus Rucquebusch die in 1584-1586 door de koning tot bisschop van Gent werden benoemd, stierven beide vóór ze hun pauselijke benoemingsbul ontvingen. In het najaar van 1587 werd dan uiteindelijk de onvermoeibare strijder Willem Lindanus, bisschop van Roermond, tot bisschop van Gent benoemd. Hij trad dadelijk op als vicaris-generaal van het vacante bisdom³². Deze onvermoeibare apologete en polemist van de Contrareformatie, de gewezen inquisiteur die zich bovendien te Roermond een kundig organisator en een ware herder had getoond, en die het vertrouwen van de koning en van de regering genoot, leek de geschikte man om in het zwaar geteisterde Gent de zaken weer in orde te brengen³³.

Voor de seminaries en de vorming van de klerus in het algemeen had Lindanus steeds grote belangstelling getoond. Daarvan zijn voorbeelden in overvloed te vermelden: zijn optreden op het provinciaal concilie van

(30) F. Vanderhaeghen, *Bibliographie Gantoise*, VII, Gent, 1867, p. 42, nr. 12163.

(31) Bisschop Lindanus moest zich nog in 1588 inspannen om al de verschuldigde gelden te rekupereren, cfr. *infra*, p. 71. Eén voorbeeld is bekend: op 2 augustus 1585 liet ontvanger Rosemont door de amman beslag leggen op een huis in de Ieperstraat om twee jaar achterstallige rente erop te verhalen: RAG, *Seminarie*, nr. 8 (= ABSG, S. 235 bis)

(32) Zie *Synodicon Belgicum*, IV, p. 267.

(33) Over Lindanus' vroegere activiteiten, zie vooral P. Th. Van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop. Bijdrage tot zijn biografie* (1525-1576), Assen, 1966.

Mechelen in 1570³⁴; de bekende *Oratio synodica* over het leven en de plichten van de priesters die hij uitsprak op de tweede diocesane synode van Roermond in 1570 en die in druk werd verspreid³⁵; zijn herhaalde pogingen, in 1570, 1580 en 1585-1587, om in Roermond met een seminarie te beginnen, iets waarin hij slechts de derde maal geslaagd is³⁶; zijn aktie voor de oprichting van een seminarie voor de hele Nederlanden, die hem in 1578-1579 naar Madrid en Rome voerde en die leidde tot de oprichting van het Koningscollege te Leuven³⁷; zijn reis naar Rome in 1584 om de oprichting van een seminarie voor de noordelijke bisdommen te 's-Hertogenbosch te bepleiten³⁸.

Als seminariestichter had Lindanus dus reeds zijn sporen verdiend vóór hij te Gent aankwam. Hij wachtte met ongeduld op het ogenblik waarop hij ook in zijn nieuwe bisschopsstad zou kunnen het werk aanvangen. Reeds in februari 1588 vroeg hij de medewerking van de stadsmagistraat om het onderwijs in de stad te herstellen en te reorganiseren en zo één van de voornaamste voorwaarden voor het herstel van de religie te verwezenlijken³⁹. Eén week vóór de plechtige installatie te Gent schreef hij een brief aan de rektor en de *deputati* van de Universiteit te Leuven, om hen te bezweren de kolleges, waarin de priester-studenten verbleven, en de daaraan verbonden beurzen te herstellen; uit diezelfde brief blijkt, dat hij te Gent reeds al het mogelijk had gedaan om het seminarie zijn inkomen terug te schenken, en dat hij hoopte de instelling in korte tijd opnieuw tot bloei te laten komen⁴⁰.

In september was hij met de seminariezaken bezig: Lindanus kwam tussen in een konflikt tussen de parochie Zele, waar een kapelanie in het seminarie geïncorporeerd was, en de provisoren van het seminarie⁴¹. Een uitspraak kon hij niet meer doen, want aan alle hooggespannen verwachtingen

(34) Cfr. *supra*, p. 36-37.

(35) Zie Van Beuningen, *o.c.*, pp. XIII en 276-280.

(36) Zie vooral Willocx, p.279-280, en Van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus*, pp. 283-288.

(37) Zie A. Havensius, *Commentarius de Ereptione novorum in Belgio Episcopatum*, Keulen, 1609, p. 174-176.

(38) *Ibidem*, p. 197-200.

(39) Lindanus aan de magistraat van Gent, 18 februari 1588, SAG, serie 2ter, dl. I, Autografen 1457-1599, nr. 58; bijgevoegd als nr. 59 een bisschoppelijke ordonnantie over het onderwijs waarvan Lindanus aan de stad de bevestiging en de publikatie vroeg.

(40) „...Gandenses nostri Seminario Gandensi nostra intercessione in singulos menses bonam antiquorum debitorum portionem solvunt; unde collapsum hoc Seminarium propediem speramus, Christo aspirante atque favente, reffloriturum, quod faxit Deus!” Lindanus aan de Rector en deputati van de Universiteit van Leuven, 14 juli 1588, uitg. *Synodicon Belgicum*, IV, p. 268; origineel in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, handschrift II 187, dl. I, f. 293.

(41) De pastoor, schepenen, kerk- en heiligeestmeesters van Zele vroegen dat de bezitters van de beneficies in hun kerk, m.a.w. ook van de geïncorporeerde kapelanie, ofwel ter plaatse zouden resideren, ofwel zouden afstand doen van de vruchten van het beneficie ten voordele van een residerende kapelaan. Lindanus hoorde de partijen op 12 september 1588 en vroeg de administratoren van het Seminarie een rekening van de opbrengsten en lasten van de kapelanie voor te leggen. ABG, *Acta Episcopatus*, I, f. 51.

gen kwam plots een einde toen Lindanus drie maand na zijn installatie, op Allerzielen 1588, te Gent overleed. Het is weinig waarschijnlijk dat hij tijdens dit korte episkopaat het seminarie volledig heeft kunnen herstellen. Tot op zijn sterfbed bleef hij erom bekommerd : hij legateerde een deel van zijn bibliotheek aan het Gentse seminarie ⁴².

Art. 3. Een stil bestaan : het Seminarie onder Bisschop Damant (1590-1609)

§ 1. Bisschoppelijk Seminarie of Kapittelschool? Het bestuur van het Seminarie

Pieter Damant had een succesrijke kerkelijke loopbaan achter de rug toen Filips II hem in 1590 tot bisschop van Gent benoemde ⁴³. Dat hij de zwager was van de chef-president Viglius (die pas na de dood van zijn echtgenote priester werd en proost van Sint-Baafs) kan wel mede aan de oorsprong gelegen hebben van het grote aantal beneficiés dat hij beurte- lings bekwam en soms kumuleerde. Sinds 1554 was Damant o.m. lid van het Sint-Baafskapittel, waarvan hij nadien cantor (1556) en deken (1585) werd. Hij had dus vanaf de eerste stichtingsdagen het wel en wee van het seminarie kunnen volgen. Het herstel van Jansenius' stichting was echter niet de eerste en de voornaamste zorg van Damant. In feite moest hij het hele werk van de eerste bisschop hervatten, en alles samen genomen in nog ongunstiger omstandigheden dan deze. Tot na de eeuwwisseling bleef de onveiligheid in het noorden van het bisdom voortduren ; bisschop Damant stierf in het jaar waarin het Twaalfjarig Bestand inging. In 1592 berichtte hij de landvoogd dat de vrijbuiters Oostakker kwamen brandschat- ten, dus dat zij tot vóór de poorten van de bisschopsstad opereerden ⁴⁴. In zijn *Relatio Status* die hij in 1597 aan de paus voorlegde, kwam hij op dergelijke feiten terug en gaf hij een lange opsomming van in puin gelayde kerken en verwoeste kloosters, niet enkel in het Noorden van het

(42) Zie de brief van de uitvoerders van Lindanus' testament aan de Geheime Raad, 29 december 1593 in ARAB, G.R., 1153/18. De tekst van het testament blijkt niet bewaard. Het grootste deel van de bibliotheek, o.a. zijn persoonlijke papieren en eigen geschriften, schonk Lindanus aan het door hem opgerichte Koningskollege te Leuven ; de rest moest verdeeld worden tussen het seminarie en de dominikanen te Gent. Deze punten konden slechts uitgevoerd worden na heel wat moeilijkheden, vooral veroorzaakt door schuldeisers te Roermond waar de bibliotheek zich nog steeds voor het grootste deel bevond. Zie het dossier over deze kwestie in ARAB, G.R. 1153/18 en verder stukken in ARAB, FUL, 3425 (uit het archief van het Konings- kollege), RAG, *Bisdom*, B. 3751, 3751a, 4883.

(43) De biografische nota van J.J. De Smet, *Damant (Pierre)*, - *Biographie Nationale*, IV, 1873, kol. 649-650, geeft niet meer inlichtingen dan Hellin p. 26-29, of G. De Munck, *Het Bisdom Gent van 1576 tot 1609. Guilielmus Lindanus (1587-1588)*, *Petrus Damant (1590-1609)*, - *Collationes Gandavenses*, XII, 1925, p. 184-188. Een behoorlijke biografische schets van Damant ontbreekt nog.

(44) P. Damant aan de gouverneur-generaal, 13 februari 1592, ARAB, SA, 1806. Ook in zijn *Relatio Status* van 1597 vermeldde hij nog het optreden van vrijbuiters voor de poorten van Gent als recent.

bisdom, maar al evenzeer in de dekenijen Oudenaarde en Dendermonde ⁴⁵. Een bijzonder prangend probleem, volgens de bisschop, vormde het nijpend gebrek aan priesters voor de zielzorg. Heel wat pastoors van zijn bisdom moesten twee of drie parochies bedienen ⁴⁶. Dit priestertekort was trouwens een algemeen verschijnsel in alle bisdommen van de Nederlanden tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw en vooral na de troebelen ⁴⁷.

Men zou verwachten dat bisschop Damant als remedie tegen dit priestertekort, waarvan hij zich duidelijk bewust bleek, zich volledig zou ingezet hebben voor de heropbloei van het seminarie. De weinige bronnen, — de *Acta episcopatus* ontbreken, — geven echter een tegengestelde indruk. In de genoemde *Relatio status* wordt met geen woord gerept over het bestaande seminarie, een punt dat nochtans in Rome van groot belang werd geacht. Was het onder druk van de overstelpende hoeveelheid werk, of uit gebrek aan werkelijke interesse dat Pieter Damant blijkbaar weinig gedaan heeft voor zijn studiehuis? Van enig initiatief of konkrete bemoeienis van bisschop Damant in verband met de tucht, het onderwijs, de goederen of het beheer van het seminarie vinden we in de weliswaar schaarse bronnen uit diens twintig jaren episkopaat geen spoor. Vanaf 1595 nam het kapittel regelmatig zelf het initiatief om de bisschop over het seminarie te spreken, meer speciaal om te vragen de nodige provisorsen te benoemen of de stadsklerus bijeen te roepen voor de verkiezing van een provisor. Deze vraag verscheen voor het eerst in augustus 1595 en keerde terug bij de algemene kapittels van 1596, 1597, 1598, 1600 en 1603 ⁴⁸. Enkel in 1599 en 1603 blijkt de bisschop dergelijke stappen te hebben ondernomen. Het is niet waarschijnlijk dat hij zou geweigerd hebben om zelf alle gezag over het seminarie te kunnen in handen houden; in dat geval had hij minstens gebruik gemaakt van zijn recht om zelf twee van de vier provisorsen aan te duiden, en ook dit gebeurde pas definitief, na lang aandringen, in 1603.

Misschien heeft het provinciaal concilie van 1607, dat de stoot gaf tot een tweede reeks seminariestichtingen, op Damant indruk gemaakt en was hij zinnens meer over het seminarie te beslissen op de diocesane synode, die hij had gepland om de dekreten van het derde concilie van Mechelen uit de voeren ⁴⁹. Zijn dood op 14 september 1609 verhinderde echter het bijeenkomen van deze synode.

De enige instantie die zich om het Gentse seminarie leek te bekommeren

(45) ASV, *Relat. dioc. Gand.*, 1597.

(46) „Sunt insuper ultra dictas parochias oppidanus in eodem decanatu Teneramundensi novendecim aliae ecclesiae parochiales, quarum plurimae a dictis haeticis dirutae parochianorum inopia difficulter restaurari ac proprijs curatis de raritate etiam sacerdotum provideri possunt, ita ut ad praesens unus sacerdos curatus debeat duabus aut tribus ecclesijs deservire, prout it ex eadem causa in alijs decanatibus ruralibus eiusdem Episcopatus Gandavensis.” *Ibidem*.

(47) E. De Moreau, *Le clergé des Pays-Bas méridionaux à l'époque des Troubles (1566-1568)*, - *Bulletin de l'Académie royale de Belgique, Classe des Lettres*, XXXIII, 1947, p. 213; *Pasture*, p. 207-224.

(48) *Acta Capituli*, RAG, *Bisdom*, K.12, ff.57v°, 77v°, 99, 118, 163v°; K.13, f. 41.

(49) Over deze synode en de ontworpen synodale statuten, zie *Synodicon Belgicum* IV, p. 44-49.

was het Sint-Baafskapittel, dat in 1591 door Damant volledig was hersteld. De kanunniken vaardigden ten laatste vanaf 1593 opnieuw twee kollega's af om de jaarlijkse rekeningen van de ontvanger van het seminarie af te horen⁵⁰. Zij waren erom bekommerd dat regelmatig provisors verkozen werden en maakten gebruik van hun recht om één van de vier zelf aan te duiden. Het kapittel werd in zijn geheel geraadpleegd voor belangrijke beslissingen, als de verkoop van een onroerend goed dat het seminarie toebehoorde⁵¹.

De macht van het kapittel blijkt misschien nog het beste uit de controlebevoegdheid die door de seminariewetten aan de kapittelproost werd toegekend. Elke zaterdag mocht hij een algemene inspectie houden van het onderwijs en de tucht. Daarna kon overleg gepleegd worden over alles wat nuttig en nodig leek voor het seminarie; de seminariewetten vermelden niet of bij dit overleg enkel de seminariepresident of ook de andere provisors betrokken werden⁵².

Via één door henzelf en één door de bisschop uit hun midden aangeuide provisor oefenden de kanunniken een direkte macht en controle uit over het seminarie. De kapittelakten van 1590-1610 noemen hen meestal *praefecti seminarij*, of een paar keer ook, *administratores*⁵³. De term *praefectus* alleen reeds wijst o.i. op een rechtstreeks en verregaand gezag van deze kapittelleden over het seminarie; hij komt niet voor in de stichtings-tijd en verdwijnt definitief, ten voordele van *provisores*, rond 1615 wanneer de bisschop zelf zich weer met het seminarie gaat bemoeien. In andere bronnen ontmoet men ook de oude term *deputati*, *ghedeputeerde*.

Alhoewel de kapittelakten van 1597-1599 het *officium* van de *praefecti seminarij* vermelden als *biennale*, voor een periode van twee jaar, bleven alle provisors in feite tot bij hun dood in functie; in 1604 werd deze feitelijkheid bevestigd wanneer de *Acta* noteerden dat men deze functie bekleedde *usque ad revocationem*⁵⁴.

Lodewijk Huyghe, de oude pastoor van Sint-Baafs, provisor uit de stads-kerkerus sinds de stichting van het seminarie, werd kanunnik van het katedraal kapittel in 1586 en bleef provisor tot bij zijn dood in 1597, ook al oordeelden de kanunniken in 1595 dat hij wegens zijn gevorderde leeftijd en zwakke gezondheid moest vervangen worden⁵⁵. Als provisor namens

(50) Een van de kanunniken-provisors van het seminarie nodigde telkens het kapittel uit een delegatie te sturen. Vermeldingen in de *Acta Capituli* van 30 september 1593, 30 juni 1595, 31 mei 1599 (telkens worden cantor Folcard Ayta en thesaurier Meghanc afgevaardigd) en 5 maart 1610 (Meghanc en scholaster Wilgiers): RAG, *Bisdom*, K.12, ff. 10v°, 52v° en 135; K.13, f. 159v°.

(51) *Acta Capituli* van 28 juli 1595, RAG, *Bisdom*, K.12, f. 54v°; cfr. *infra*, p. 81.

(52) Bijlage IV, § 27.

(53) „Elegitur in administratorem Seminarij ex parte Capituli dominus decanus...” *Acta Capituli* van 19 september 1603, *Bisdom*, K.13, f. 45v°; en verder *infra*, noot (55) en Bijlage IV, voorrede.

(54) *Acta Capituli* van 30 juli 1604, RAG, *Bisdom*, K. 13, f. 61v°.

(55) „Ex quo D. Ludovicus Hughe per aetatem et infirmam valetudinem impeditur nec vacare valet negotijs eiusdem [seminarii], conclusum est presente Rmo Dno, quatenus idem Rmus D. iuxta S. Conc. Trid. decretum convocet clerum ad eiusdem Seminarij praefectos et Administratores renovandos, qui promisit diem statutum,”

het kapittel ontmoet men vanaf 1591 (voordien is geen naam bekend) aarts priester Jan van Daele ; wellicht had hij in die functie Antoon van Heetvelde opgevolgd die in 1584 overleden was. Ook van Daele die in 1602 aartsdiaken werd, bleef provisor tot bij zijn dood het jaar daaropvolgend ⁵⁶. Het kapittel verkoos toen deken Pieter Bernaerts tot opvolger als *praefectus* ⁵⁷. Van 1591 tot bij zijn dood in 1600 fungeerde ook kanunnik Jan van Ravesteyn als provisor, blijkbaar in die functie benoemd door de bisschop ⁵⁸.

Na 1600 verscheen opnieuw een provisor van buiten het kapittel : Egidius Werniers (of Warniers), kanunnik van Sint-Veerle, eveneens door de bisschop geïnstalleerd ⁵⁹. Vanaf 1604 is het getal provisors opnieuw volledig ; wellicht werd de zaak eens en voorgoed geregeld op de *congregatio cleri* van september 1603 ⁶⁰. Deken Bernaerts bleef zetelen namens het Sint-Baafskapittel ; kapittelproost Adriaan de Vare was door de bisschop benoemd, evenals Adriaan Steelandt, deken van Sint-Veerlekapittel ; de stadsklerus verkoos Nicolaas Pletinckx, pastoor van Sint-Niklaas ⁶¹. Steelandt bleef net als de anderen levenslang die functie bekleden, ook al ruilde hij in 1605 zijn dekenprebende van Sint-Veerle voor een kanonikaat in Sint-Baafs, zodat drie van de vier provisors leden waren van dit kapittel.

Hoe deze provisors vrij eigenmachtig en in alle geval zonder direkte bemoeiing van de bisschop de seminariezaken beredderden, blijkt uit het feit dat zij ca. 1600-1610 op eigen initiatief een reglement van het seminarie uitvaardigen ⁶².

De titulatuur voor de man die met het dagelijks bestuur van het semi-

Acta Capituli van 28 juli 1595, RAG, *Bisdóm*, K.12, f. 57v°. Het jaar daarop, in 1597 en in 1598 stuurde het kapittel een delegatie naar de bisschop om hem aan deze niet ingeloste belofte te herinneren, cfr. *supra*, p. 73, noot 48.

(56) Jan van Daele, S.T.L., kreeg een prebende in Sint-Baafs in 1585, werd hetzelfde jaar tot aarts priester aangesteld en in 1602 tot aartsdiaken. Hij overleed op 29 juni 1603. Zie Hellin, pp. 129, 206, 268.

(57) Petrus Bernaerts (Bernartius), S.T.L. en een bekend predikant, ruilde zijn prebende in Sint-Rombouts te Mechelen voor een in Sint-Baafs in 1599 ; het jaar daarop werd hij tot scholaster en in 1602 tot deken van Sint-Baafs verkozen. Hij overleed in 1613. Hellin, pp. 105, 183, 367.

(58) Jan van Ravesteyn uit Tielt werd in 1588 door de Universiteit van Leuven tot kanunnik te Gent benoemd ; hij overleed op 13 mei 1600. Hellin, p. 328-329.

(59) De *Acta Capituli* van 30 juli 1603 vermelden Warniers als provisor en noteren terzelfdertijd dat een provisor moet verkozen worden door de stadsklerus.

Het is tevens de laatste maal dat Warniers als provisor in de *Acta* genoemd wordt. RAG, *Bisdóm*, K. 13, f. 41.

(60) Zie de *Acta Capituli* van 30 juli en 10 september 1603 en van 30 juli 1604, RAG, *Bisdóm*, K. 13, ff. 41, 45v° en 61v°.

(61) Adriaan de Vare (Vareus) uit Meulebeke, S.T.L. en aanvankelijk kanunnik te Brugge in Sint-Donaas, werd kanunnik-pentitencier van Sint-Baafs in 1584 aartsdiaken in 1585 en werd door de aartshertogen, buiten het kapittel om, in 1600 tot proost van Sint-Baafs benoemd. Hij fungeerde nadien verschillende malen als vicaris *sede vacante* en overleed op 97-jarige leeftijd in 1633. Zie Hellin, pp. 84, 128, 219 en M. Cloet, *Karel-Filips de Rodoan en het Bisdóm Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616)*, Brussel, 1970, p. 39.

Adriaan Steelandt, J.U.L., deken van Sint-Veerle, werd in 1605 kanunnik van Sint-Baafs en overleed in 1613. Hellin, p. 295-296.

(62) Uitgegeven in Bijlage IV.

narie was belast bleef, net als vroeger, zeer onvast. Hij heet nu *rector*⁶³, *magister* of — om de verwarring ten top te drijven, — *prefectus*⁶⁴. Misschien werd aanvankelijk met de Nederlandse term *meester* of *schoolmeester* dezelfde persoon bedoeld⁶⁵. Dit zou dan inhouden dat hij op zijn eentje instond voor alles wat de dagelijkse gang van zaken in het seminarie betrof en meteen ook (een deel van?) het onderwijs verzorgde. Uit latere inlichtingen blijkt echter dat bestuurs- en onderwijsfuncties gescheiden werden. Het reglement uit de eerste jaren van de 17e eeuw maakt duidelijk onderscheid tussen de *rector* en de *hypodidasculus*; deze laatste is wellicht te identificeren met een eveneens genoemde *praeceptor*⁶⁶.

In 1568 heette die meester Jacob N.⁶⁷. In 1601 bleek hij opgevolgd door Lieven Baers (of Baes). Deze was zijn kerkelijke loopbaan begonnen als koraal van Sint-Baafs (1568-1575), studeerde wellicht in het seminarie of in het Vigliuskollege en was verder o.a. in 1578-1588 kapelaan aan Sint-Germanusaltaar in de katedraal⁶⁸. Na 1602 is er noch over hem, noch over zijn mogelijke opvolger nog iets te horen. Zowel Baers als zijn niet met name genoemde voorganger uit 1591 waren *subscholaster* van Sint-Baafs, een functie waarover verder niets bekend blijkt⁶⁹.

§ 2. De seminaristen. Dagelijks leven en onderwijs

Het blijft een open vraag of het Gentse seminarie onder het episkopaat van Pieter Damant meer was dan een Latijnse school in handen van het kapittel, een „kleinseminarie”, dan wel of er ook in de theologie onderwezen werd. Men zou eerder vermoeden van niet, ook al zijn er een paar gegevens die op het eerste zicht suggereren dat wel degelijk theologisch onderwijs verstrekt werd. In 1604 werd blijkbaar de beurs De Vos toegekend; zij was bestemd voor theologisch onderwijs aan reguleren in het seminarie⁷⁰.

(63) „Ad supplicationem Livini Baes *rectoris* Seminarii, domini concedunt illi officium subscholastriae cum immunitate eidem annexis (sic)” *Acta Capituli* van 12 oktober 1601, RAG, *Bisdóm*, K. 13, f. 6v°. Zie ook Bijlage IV, §§ 7, 14.

(64) „Conquerente Domino Scholastico choraules deficientes coactos fuisse per *magistrum* seminarij numerare et solvere precium scholare sive minervale, domini iudicaverunt eosdem choraules ab huiusmodi precio solvendo immunes fore, ipsunque *prefectum* debere eos gratis docere ratione scholastriae Sti. Bavonis quam idem *prefectus* possidet.” *Acta Capituli* van 5 december 1591, RAG, *Bisdóm*, K. 11, f. 11v°.

(65) Rekeningen van de koralen van 1586-1587 en 1590-1591, RAG, *Bisdóm*, K. 3553 en 3557; cfr. *supra*, p. 69, noot (27), en *infra*, p. 78, noot (74).

(66) Bijlage IV, §§ 6, 7, 14.

(67) Cfr. *supra*, p. 69.

(68) Cfr. *supra*, noot (63). Livinus Baers wordt genoemd in de rekeningen van de koralen van 1568 tot 1575, RAG, *Bisdóm*, K. 3543-3550. In 1602 kreeg hij van het kapittel 2 lb. gr. VI, als vruchten van de kapelanie van Sint-Germanus over 1578-1588, *Acta Capituli*, RAG, *Bisdóm*, K. 13, ff. 9v° en 12v°.

(69) Cfr. *supra*, noot (63) en (64).

(70) De beurs voor studies in de *Theologie vant Seminarie*, bestemd voor een karmeliet en een augustijn, en gesticht door kanunnik Adriaan de Vos in 1585 (cfr. *supra*, p. 56, noot (176)) werd wellicht in 1604 toegekend: „Domini visa supplicatione prioris et conventus carmelitarum ordinant uit ante omnia videatur testamentum domini Vossii et casu quo permittat fratres dictae domus studere in seminario, consentiunt ut sub bursa fundata frequentent idem Seminarium.” *Acta Capituli*

Daarnaast waren er een paar seminaristen die een beneficie ontvingen⁷¹. In de XVIIe eeuw werd dit een frekwent gebruik, bedoeld om de seminaristen voor hun subdiakenwijding een *titulus ad ordines* te bezorgen⁷². Mag men dus aannemen dat deze seminaristen theologanten waren die op het punt stonden de hogere wijdingen te ontvangen? De gevallen lijken te geïsoleerd om zo verregaande konklusies eruit te mogen trekken. De enige vereiste om een beneficie te mogen bezitten was de tonsuur, en die moest volgens het Tridentijnse seminariedekreet toegediend worden bij de intrede in het Seminarie, wat inderdaad de gewoonte was. Wellicht mag men deze kleine beneficië beschouwen als een soort beurs die door de bisschop of het kapittel aan sommige seminaristen, net als aan sommige koralen, op nog zeer jonge leeftijd werd toegekend. De lessen in de theologie die onder bisschop Van der Burch in 1613 werden ingevoerd, werden steeds als iets nieuws voorgesteld. Dit veronderstelt dat er een hele tijd geen theologisch onderwijs was geweest. Dat de troebelen van 1578-1584 daaraan een einde zouden gemaakt hebben, is een plausibele veronderstelling waarvoor echter geen bewijzen voorhanden zijn.

Seminaristen die in 1590-1612 hogere wijdingen ontvingen, hebben wellicht een deel van hun studies voltooid aan de universiteit te Douai of te Leuven, waar ze b.v. aanspraak konden maken op een beurs in het Vigliuskollege, of op de beurs die bisschop Jansenius had gesticht in het Groot Kollege van de Heilige Geest⁷³.

Zoals vroeger in de stichtingsjaren, bleven er nauwe banden tussen het seminarie en de koralen. Na de dood van de zangmeester Jan Michiels in 1590 werden de vier koralen die aan hem waren toevertrouwd ondergebracht in het seminarie, waar ze een paar jaar kost, inwoning en onder-

van 19 november 1604, RAG, *Bisdóm*, K. 13, f. 67. Het lijkt ons echter ook best mogelijk dat jonge fraters humanioraonderwijs kregen in het seminarie.

(71) Twee gevallen zijn bekend: Gislenus van der Smessen, *clericus Seminarista* (hij ontving de tonsuur op 6 december 1590, RAG, *Bisdóm*, B. 1437), kapelaan in het Sint-Egbertshospitaal in Sint-Pieters, die in 1595 zijn beneficie ruilde met Jacobus Blommaert voor de Sint-Niklaaskapelanie in Sint-Baafs, met goedkeuring van het kapittel; RAG, *Bisdóm*, K. 12, ff. 50v° en 52, en B. 1594, onder 24 juni 1595; Cornelius Cockuijt, *seminariste*, die op 20 november 1598 door het kapittel werd „geadmitteert als vicaris deser keercken up de costumiere gaigen” en toen nog een half jaar de beurs Viglius mocht blijven genieten (RAG, *Bisdóm*, K. 12, f. 126).

Anderzijds zien we dat ook koralen een beneficie konden krijgen, daar ook zij meestal in de klerus werden opgenomen: Adrianus Claus, getonsureerd op 28 maart 1592 (RAG, *Bisdóm*, B. 1437) en koraal tot juli 1599, die op 22 juni 1595 kapelaan werd *ad altare B. Mariae in Bodio* in Sint-Jacobs te Gent, ruilde dit beneficie op 15 maart 1596 met Antonius Martens voor de kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw in de parochiekerk te Zele (RAG, *Bisdóm*, B. 1594).

(72) Cfr. *infra*, p. 105. Bij de subdiakenwijding moest de wijdeling kunnen bewijzen dat hij voor zijn onderhoud kon instaan, hetzij uit eigen middelen (wijding *titulo patrimonii*), hetzij uit de inkomsten van een beneficie (wijding *titulo beneficii*).

(73) Van de beurs Jansenius bezit men geen lijsten voor kollaties. De rekeningen van het Vigliuskollege zijn in het ARAB slechts zeer fragmentarisch bewaard; de reeks die in het kapittelarchief van Sint-Baafs bewaard werd, begint echter met 1608 en is zo goed als volledig voor de verdere periode. Vanaf de eerste rekeningen tref men er Gentse seminaristen aan: Niklaas de Somer, Adriaan Vorsters, Adriaan Claus, Joost van de Putte... Zie RAG, *Bisdóm*, K. 8689-8690.

wijs genoten ⁷⁴. Tussen 1591 en 1608 werd een tiental ex-koralen door het kapittel in het seminarie geplaatst ⁷⁵. Het lage aantal koralen oefende wellicht een ongunstige invloed uit op de rekrutering van het seminarie; naarmate de groep van de koralen weer aangroeide, steeg het aantal van hen die naar het seminarie verhuisden. Het werd blijkbaar de gewoonte dat de meeste, zoniet alle, koralen achteraf naar het seminarie overgingen.

Verschillende van deze koralen gingen naderhand hun studies verder zetten te Leuven in het voor hen gestichte Vigliuskollege ⁷⁶. In alle geval volstond dit aantal niet om de zes beurzen te vergeven, die proost Viglius voor hen gereserveerd had. Na overleg tussen het kapittel, vertegenwoordigd door proost De Vare en de scholaster Wilgiers, en de bisschop van Gent enerzijds, en de Leuvense provisors van het Vigliuskollege anderzijds, werd op 4 juli 1609 besloten dat de resterende beurzen ook aan andere studenten uit Gent konden gekollateerd worden, zonder dat echter hierdoor de koralen mochten benadeeld worden ⁷⁷.

Vanaf 1604 volgden ook regulieren, in alle geval minstens één karmeliet, de lessen van het seminarie, hoogstwaarschijnlijk zonder daar te logeren ⁷⁸. Tenslotte trof men ook niet-seminaristen of geestelijken aan tussen de leerlingen. Het reglement maakte onderscheid tussen *seminaristae* en *pauperes* ⁷⁹; deze categorieën herinneren aan de *cameristen* en *pauperes*, de twee klassen leerlingen van de vroegere fratersschool. Naast studenten die zich voorbereiden op het priesterschap werden dus blijkbaar ook anderen, armen, opgenomen in het seminarie.

Door de seminariewetten die in de eerste jaren van de 17e eeuw werden uitgevaardigd door de provisors, werd het dagelijks leven tot in de puntjes geregeld. Uit deze *leges* kan volgende dagorde gerekonstrueerd worden :

5 u.:	opstaan
5.30 u.:	naamafroeping in de school, morgengebed, mis
ca. 6.30 u.:	eerste les
8 u.:	ontbijt, daarna kamer en bed in orde brengen, studie

(74) „Item noch betaelt de meester vant Seminarie over de tafelkosten van vier choralen tsichtet de doot vanden voorn. Mr. Jan Michiels tot ende met den xxijje december 90...”: Rekening van de koralen over 1590-1591, RAG, *Bisdóm*, K. 3557. Zij waren nog in het seminarie in december 1591: zie *supra*, p. 76, noot (64).

(75) Gerard Demolyn op 5 december 1591, twee niet met name genoemden op 28 januari 1594, Adriaan Claus op 16 juli 1599, Joost Putteurs op 7 augustus 1602, Niklaas de Somere op 17 september 1604, Adrianus Vorsters op 5 mei 1606, Petrus Kenens op 28 september 1607, Joost van de Putte op 3 oktober 1608 en Joris Gheyle op 24 oktober 1608. RAG, *Acta Capituli*, RAG, *Bisdóm*, K. 11, f. 12; K. 12, ff. 17, 138 v°; K. 13, ff. 26, 65, 96v°, 140 en 140v°.

(76) In de rekeningen van het Vigliuskollege treft men na 1608 volgende oud-koralen aan: Niklaas de Somere (1608-1609), Adriaan Vorsters (1609), Adriaan Claus (1609-1610), Judocus Puteanus (Joost van de Putte: 1609-1616), Georgius Giele (Joris Gheyle: 1612-1614): RAG, *Bisdóm*, K. 8689-8696.

(77) Afschrift van het akkoord in het register RAG, *Bisdóm*, R. 19, f. 40 en bij de *Acta Capituli* van 17 juli 1609, RAG, *Bisdóm*, K. 12, f. 147-148; zie verder RAG, *Bisdóm*, K. 8751.

(78) Cf. *supra*, p. 76.

(79) Bijlage IV, § 16.

ca. 9 u.:	lessen
12 u.:	middagmaal, daarna studie
13 u.:	lessen
15 u.:	studie
17 u.:	les
18 u.:	avondgebed en avondmaal
ca. 19 u.:	disputen, studie of gebed
21 u.:	slapen gaan

's Winters stonden de seminaristen een half uur later op en gingen ze een half uur vroeger slapen. Op zondag woonden ze vóór het ontbijt de predikatie bij in de katedraal, lazen en bestudeerden het epistel en het evangelie van de dag en gingen daarna naar de hoogmis. Om 14 u. waren ze in Sint-Baafs aanwezig voor de vespers.

Voor vrije tijd en ontspanning bleef, zo te zien, niet veel tijd over op weekdagen. Kaart- en dobbelspel, jacht, vis- en vogelvangst, zwemmen, waren hun trouwens verboden, net als herbergbezoek, dronkenschap en wapendracht. Al deze verboden golden trouwens voor alle geestelijken. Het reglement schonk ook aandacht aan orde en netheid: zich wassen, haren kammen en tijdig laten knippen, kleren en beddegoed onderhouden. Onder elkaar was Latijn praten verplicht, en dan nog volgens de regels van de grammatica, behalve voor de jongste studenten.

Een strafsysteem met *signa* moest de tucht waarborgen. Wie een overtreding beging kreeg zo'n *signum* in handen gestopt: hij moest het doorgeven aan een kameraad die een soortgelijke fout beging. Behield men het *signum* drie dagen lang, dan volgde een lijfstraf. Er waren *signa* voor luidruchtig gedrag, het gebruik van de volkstaal en taalfouten in het Latijn; daarnaast was er een *signum* voor de kapel, één per kamer en één per tafel. Elke dag vóór de eerste les werden de *signa* gecontroleerd door de president.

Scriptores, één seminarist per kamer, moesten toezicht houden over hun medeseminaristen; zonder hun toelating mocht men de kamer niet verlaten en 's avonds moesten zij zorgen dat om negen uur alles stil werd. Naast deze *scriptores particulares* was er nog een *scriptor generalis* die voor alle seminaristen verantwoordelijk was. De *scriptores* moesten hun taak nauwgezet en onbevooroordeeld waarnemen.

Dit regime verschilde slechts weinig van wat sinds lang in andere scholen gold. Het vertoont b.v. nog een zeer sterke gelijkenis met het reglement dat in 1571 op basis van oudere voorbeelden voor het Brugse seminarie werd opgesteld, maar al evenzeer met de seminariestatuten die aartsbisschop Van den Hove rond 1600 voor zijn Mechels seminarie uitvaardigde⁸⁰. Men mag wellicht aannemen dat het ook niet sterk verschilde van oudere Gentse seminariereglementen en zelfs niet van de statuten van de fratersschool.

De seminariewetten geven ook enkele inlichtingen over het onderwijs.

(80) Het Brugse reglement werd uitgegeven door A. C. De Schrevel, *Histoire du Séminaire de Bruges*, II, 1887, p. 145-152, het Mechelse door J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930, p. 134-138.

Als onderwijsmethodes vindt men, naast de lessen, ook nog *themata*, *declamationes* en *argumenta* vermeld; zij moesten door de leerlingen goed voorbereid worden⁸¹. Het eerste was duidelijk gericht op het taalonderwijs; de *declamationes* konden misschien ook als voorbereiding op de prediking bedoeld zijn. De *argumenta* vormden het aandeel van de *studenten* in de *disputationes*. In alle geval doen deze termen niet denken aan hoger onderwijs of theologische scholing, doch enkel aan humaniora-onderwijs. In een aangepaste vorm werden de leerlingen reeds voorbereid op latere schrijftuurstudie en prediking: de seminaristen moesten de epistels en evangeliën van de zondagen in het Latijn en zelfs in het Grieks kunnen lezen en uitleggen; elke zondag werd hieraan een uur besteed⁸². Deze verplichtig veronderstelde een stevige klassieke opvoeding, waarin niet enkel het Latijn, maar ook het Grieks een plaats kreeg; het reglement schreef binnen het seminarie een dagelijkse praktijk van het Latijn voor, tot onder de rekreatie toe⁸³.

Een seminarie moest in de geest van Trente niet enkel een onderwijsinstelling zijn, maar ook een vormingsplaats waar de basis voor een stevige priesterlijke spiritualiteit moest gelegd worden. Zoals de Tridentijnse dekreten voorschreven, voorzagen ook de Gentse seminariewetten een dagelijkse mis waarvoor de seminaristen een gebedenboek bezaten⁸⁴. Daarnaast schreef het reglement nog een gezamenlijk morgen- en avondgebed voor en private gebeden bij het opstaan en aankleden; de seminaristen moesten hun dag beginnen en eindigen met een kruisteken⁸⁵. De mis en de gezamenlijke gebeden hadden plaats in de seminariekerk.

Op zon- en feestdagen woonden de studenten in de vroege morgen het sermoen bij in de katedraal, later nog de hoogmis en in de namiddag de vespers. Het reglement bleek erg bekommerd om het gedrag, de aandacht en de vroomheid van de seminaristen bij de plechtigheden in Sint-Baafs⁸⁶.

Een nieuwigheid was dat verschillende kanunniken in hun testament bepaalden dat twaalf seminaristen bij hun begrafenissen moesten dienst doen als toortsdragers; zij kregen daarvoor een vergoeding⁸⁷. De seminaristen woon-

(81) Bijlage IV, §§ 14 en 18.

(82) *Ibidem*, § 16.

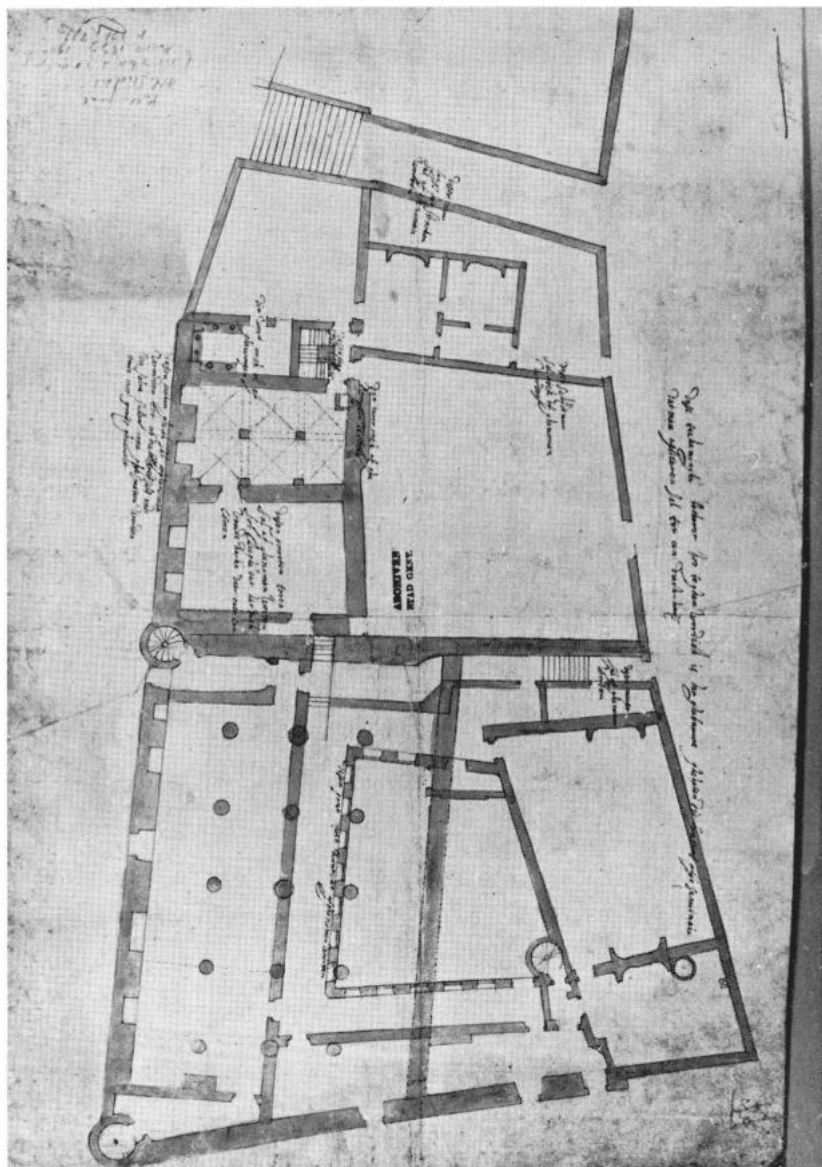
(83) *Ibidem*, § 17.

(84) *Ibidem*, § 3.

(85) *Ibidem*, §§ 1-3, 5, 12, 14.

(86) *Ibidem*, §§ 15-16.

(87) Kanunnik Arnoult de Brigilles (†6 november 1587) schonk elk van de twaalf toortsdragers 1 s.gr. (rekening van de uitvoerders van het testament, RAG, *Bisdom*, K. 6136); voor elk van de twaalf seminaristen-toortsdragers bij zijn begrafenissen verzag scholaster Jacobus Coemans (†16 september 1592) 2 s.gr. (testament dd. 11 april 1592, RAG, *Bisdom*, K. 6162); Kanunnik Simon Arents (†22 april 1605) schonk hen elk een wit brood en drie stuivers, maar liet voor alle seminaristen samen een gift na (testamentontwerp uit 1600, RAG, *Bisdom*, K. 6128); van aartspriester Jacob van den Ee Haute (†20 oktober 1609) kregen de toortsdragers elk 6 d.gr., naast het pond gr. dat onder de arme seminaristen moest verdeeld worden; hiervoor moesten twee arme seminaristen na zijn dood 30 zielemissen dienen (testament van 1 mei 1607, RAG, *Bisdom*, K. 6145).

3. Grondplan van een deel van de oude seminariegebouwen. Opgemaakt door de architect Jacques Francquart in 1626 met het oog op de verbouwing tot een tuchthuis; toen waren aan de gebouwen sinds het begin van de 16e eeuw belangrijke veranderingen aangebracht. Onderaan, langs de Schelde, rechts het Gerard Duivelsteen waarin de kapel van de Fraters en van het Seminarie was gevestigd; links daarvan blijkbaar de klaslokalen en de toiletten (goederenlijst, nr 5). Uiterst links boven het gebouw nr 6. Boven rechts, aan de Nederscheldestraat, de refter van de studenten (nr 3). Tussen dit laatste en het Gerard Duivelsteen een kloosterpand, gebouwd door de Fraters. Het complex strekte zich verder uit naar het noorden (rechts) tot op de Wijdenaard, het huidige Bisdomplein (Gent, Stadsarchief).

den verder het jaargetijde bij voor Cornelius Jansenius en dat voor Willem Lindanus en kregen ook hiervoor een gratificatie⁸⁸.

§ 3. De financiële situatie van het seminarie

Jansenius' dotatie voor zijn seminarie was aanvankelijk voldoende gebleken. De troebelen van 1578-1584 hadden enerzijds de bezittingen van het seminarie vrijwel ongeschonden gelaten, maar anderzijds de economische situatie van het land zo ontredderd, dat de waarde van de onroerende goederen, samen met de huur -en pachtprizen ineenstortten, en dat het lange tijd onmogelijk was alle verschuldigde inkomsten, renten, cijnznen en taksen verder te innen⁸⁹. De veramde geestelijkheid, — zo er nog een pastoor ter plaatse was, — moest men zeker niet om de seminarietaks vragen. Uit het noorden van het bisdom moest men geen geld verwachten vóór 1609 en een deel van de dekenij van Hulst ging in de praktijk definitief verloren voor het bisdom Gent. Gelukkig was het merendeel van de goederen van het seminarie in het zuidelijk deel van het bisdom gelegen, maar ook het Oudenaardse had onder de onlusten bijzonder zwaar te lijden gehad; daar keerde de rust echter vroeger terug.

Geldnood, aanvankelijk nog gepaard met voedselschaarste en zelfs hongersnood, zal lange tijd een reële belemmering voor een volledig herstel van het seminarie gebleven zijn en heeft misschien tot aan de sanering van de seminariefinancies door de bisschoppen Maes en Van der Burch een nadelige invloed op het leven van de stichting uitgeoefend.

Slechts eenmaal zijn de provisorsen tussen 1584 en 1609 overgegaan tot de verkoop van goederen van het seminarie en het is geenszins zeker dat dit gebeurde uit geldnood, eerder op verzoek van de kopers, namelijk de kartuizers die op Meerhem hun vernield klooster herbouwden. In 1595 verkochten de provisors hun voor 1400 gulden twee oude bunders meers, gelegen achter het kartuizerklooster. Een flink deel van deze som werd omgezet in een rente, wat er kan op wijzen dat de geldnood van het seminarie niet zo akuut was⁹⁰.

Het beheer van de seminariegoederen en -gelden bleef als vroeger in handen van een ontvanger, onder toezicht van de provisorsen, het kapittel en de bisschop. Na elf jaren dienst was Guillaume de Rosemont in 1585-

(88) Presentiekohieren bij de jaargetijden, 1578-1592, RAG, *Bisdom*, B. 8498.

(89) Over de ineenstorting van de waarde van de onroerende goederen, de huishuren en de landpacht in en rond Gent na 1584, zie b.v. D. Van Ryssel, *De Gentse huishuren tussen 1500 en 1795*, Brussel, 1967, vooral pp. 46-47, 52-54, 103; P. De prez, *De verkoopprijs van akkergrond in de Heerlijkheid Nevele. — Bijdragen tot de Prijzengeschiedenis*, III, Leuven, 1968, p. 121-132; Idem, *Pachtprizen in het land van Nevele — Documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, Brugge, 1959, p. 181-204. Volgens al deze studies komt er enige verbetering in de toestand vanaf 1592, begint het werkelijke herstel in 1598 en gaat het pijlsnel omhoog vanaf 1609.

(90) Goedkeuring van deze verkoop in de kapittelvergadering van 28 juli 1595, RAG, *Bisdom*, K. 12, f. 54v°; nota over de stichting van een rente van 6 lb. gr. bezet op de brouwerij *de Raeke* op Meerhem, bij brieven van de Raad van Vlaanderen op 11 augustus 1595, in ABSG, S,254, f. 6v°.

1586 opgevolgd door Marten Spieghelman, verder een onbekend personage. De zangmeester Jan Michiels, aan wie de koralen waren toevertrouwd, volgde hem op in 1590, maar hij overleed nog hetzelfde jaar. Daarna was het de beurt aan Jan de Spira, die ook ontvanger was van verschillende kassen van het kapittel en die in functie bleef tot 1610⁹¹. Het afhoren van de rekeningen gebeurde vanaf 1591 niet enkel in aanwezigheid van de provisoren en de gedelegeerden van het kapittel, maar ook van bisschop Damant⁹².

Rond 1591 grepen blijkbaar belangrijke verbouwings- of misschien afbraakwerken plaats in het seminarie: het kapittel verkocht het lood dat van deze werken afkomstig was voor 16 lb. gr. Vl.⁹³.

Slechts op één manier groeide de dotatie van het seminarie enigszins aan: door een paar beursstichtingen en schenkingen van kapittelheren. Nog vóór het einde van de troebelen stichtte kanunnik Adriaan de Vos twee beurzen, die echter niet door het seminarie zelf, maar door het kapittel werden beheerd; zij waren bestemd voor twee regulieren, een augustijn en een vrouwebroeder of karmeliet, die in het seminarie theologie zouden studeren⁹⁴. In 1604 herinnerden de karmelieten zich deze stichting en werd de beurs, misschien voor de eerste maal, toegekend⁹⁵. Het beheer van deze stichting was sinds 1598 toevertrouwd aan de twee kanunniken die om de twee jaar werden aangeduid, provisors van de fundaties Van de Vivere en Petrus de Vos⁹⁶.

Toen scholaster Jacobus Coemans van Horst in 1592 overleed, bleek dat in zijn testament de beursstichting die hij reeds in 1573-1574 had gedaan, werd bevestigd; de uitvoerders van zijn laatste wil noteerden pro memorie dat deze sinds lang was uitgevoerd⁹⁷.

(91) Zie de lijst van de rekeningen in de inventaris ABSG, S.3, ff. 21v^o-22v^o, met o.a. de vermelding: „Item de Rekenynghe ghedaen by Guislain de Poortere over de Weduwe ende Kijnderen van Mr. Jan Michiels, aende selve heeren ghedeputeerden, den xiijen december 1591 voor tjaer 1590.”

(92) *Ibidem*.

(93) Deze 16 lb.gr. werden op 28 juni 1591 omgezet in een jaarlijkse rente van 1 lb. gr. die gevoegd werd bij een rente van 3 lb. gr. die vroeger ten laste was van Jan Meganc en die door het kapittel was afgelost; de nieuwe rente van 4 lb. gr. werd, bij akte gepasseerd voor Schepenen van Ghedeele door het kapittel bezet op Sint-Katelijnekerkhof. De betalingen aan het seminarie geschieden zeer onregelmatig. Zie de *Acta Capituli* van 28 juni 1591, 13 maart 1592 en 16 januari 1598, RAG, *Bisdome*, K.10, f. 27; K.11, f. 19v^o, en de Rekening van de Nieuwe Fabrica, 1591-1592, *Bisdome*, K.173, f. 12v^o, 14vv^o, en 19v^o.

(94) Over deze fundatie, cfr. *supra*, p. 56.

(95) Cfr. *supra*, p. 76.

(96) Zie de lijst van de officia bij het jaarlijkse algemeen kapittel, normaal op 30 juli, vanaf 1598, voor het eerst in RAG, *Bisdome*, K.12, f. 118v^o. Petrus de Vos was de broer van kanunnik Adriaan de Vos, aan wie hij zijn prebende afstond in 1587, en liet het kapittel een omvangrijke schenking na, bestemd voor het uitdelen van jaarlijks 53 lb. gr. aan de armen van de parochie. Hellin, p. 380. Over de fundatie van de Vivere, cfr. *supra*, p. 42.

(97) Rekening van de uitvoerders van het testament uit 1593, RAG, *Bisdome*, K.6162: „Mits dat de voorn. Rente van zeven ponden gr. over veel jaeren het Seminarie ghetransporteert is geweest ten behouwe van eenen bursier, studerende int zelve Seminarie, en niet en mach verandert worden dus hier - Memorie.” Over deze fundatie, cfr. *supra*, p. 51-52.

Kanunnik Jan de Hertoghe, overleden in 1605, stichtte twee beurzen van 5 lb. gr. voor familieleden die zouden studeren in het seminarie, of één beurs van 10 lb. gr. voor een verwant aan de universiteit te Leuven; de eerste beneficiant was zijn neef Jan de Hertoghe, leerling van het seminarie⁹⁸. Ook deze beurs werd niet door het seminarie beheerd.

Ook bisschop Damant volgde het voorbeeld van zijn voorgangers en van zijn kanunniken. In zijn testament voorzag hij een flinke schenking (wellicht 1600 guldens) aan het seminarie voor het oprichten van twee beurzen; zij zouden gecollateerd worden door het kapittel op voordracht van de provisors die de meest geschikte kandidaten zouden uitkiezen. Deze stichting werd blijkbaar prompt na zijn dood uitgevoerd⁹⁹.

Naast deze beursstichtingen kwamen ook eenvoudige schenkingen in de testamenten van de kapittelleden voor. Kanunnik Simon Arents liet in 1605 f. 30.- na aan de arme seminaristen¹⁰⁰. Zijn kollega Willem del Vael, overleden in hetzelfde jaar, schonk het seminarie 20 s. gr.¹⁰¹. Kanunnik Van den Echaute bedacht de arme seminaristen met een zelfde som¹⁰².

De vroegere stichtingen bleven alle ongewijzigd verder bestaan. Op 2 januari 1597 sloten de administrators van het seminarie een overeenkomst met de pastoors en kerkmeesters van Sint-Michiels over de fundaties die Lieven van Pottelberghe in die kerk gedaan had; zij droegen aan het kerkbestuur een totale jaarlijkse som van 21 lb. 15 s. gr. VI. aan renten over, waardoor het seminarie bevrijd werd van de zorg voor het uitvoeren van de lasten die aan deze fundaties verbonden waren en die samen met de beurzen Van Pottelberghe-Van Steelant gesticht waren¹⁰³.

Samenvattend kan gezegd worden dat het episkopaat van Pieter Damant voor het seminarie, op financieel gebied zowel als op andere terreinen, een stille tijd is geweest. Jansenius' stichting bleef in deze moeilijke periode weliswaar verder bestaan, maar dan enkel in een veel bescheidener vorm. De bisschop had op de eerste plaats andere zorgen en intussen beredderden het kapittel en de provisors de seminariezaken. Het is hun verdienste geweest op die manier de continuïteit te hebben verzekerd en de erfenis te hebben doorgegeven waarmee de volgende bisschoppen hebben getracht opnieuw een goed georganiseerd seminarie uit te bouwen.

(98) Codicille van 14 oktober 1605 bij het testament van 9 oktober 1605, RAG, *Bisdóm*, K.6157. Het seminarie bezat een afschrift van dit testament: ABSG, S.3, f. 20v°. Jan de Hertoghe was kanunnik geworden in 1584 en overleed enkele weken na het opstellen van genoemd testament op 28 oktober 1605. Hellin, p. 38.

(99) Het testament van bisschop Damant blijkt niet bewaard te zijn. De inventaris in ABSG, S.3, f. 20, vermeldt de aankoop op 24 november 1609 van een rente van 8 lb. 6 s. gr. ten laste van de abdis van Roosenberg te Waasmunster, met een deel van de gelden nagelaten door Damant; een tweede gelijke rente werd gekocht bij de abt van Drongen: ABSG, S.254. De procedure van collatie komt ter sprake in de *Acta Capituli* van 13 mei 1616, RAG, *Bisdóm*, K.13, f. 101.

(100) Cfr. *supra*, p. 80, noot (87).

(101) Zie het testament van 10 augustus 1605 en de rekening van de uitvoerders uit 1606 in RAG, *Bisdóm*, K.8487 en 8491. Willem del Vael (Guilielmus Valerius), J.U.L., geboren te Oudenaarde in 1529, werd kanunnik in 1570 en overleed op 15 augustus 1605. Hellin, p. 302-303.

(102) Cfr. *supra*, p. 80, noot (87).

(103) Zie de aantekening in ASBG, S.255, f. viij v°.

Hoofdstuk III.

OPBOUW EN AFBRAAK VAN EEN THEOLOGICUM (1610-1623)

Reeds tijdens de laatste levensjaren van bisschop Damant leek er een redelijke kans te bestaan dat het seminarie nieuw leven zou ingeblazen worden. Het derde provinciaal concilie van 1607 gaf in alle bisdommen van de Spaanse Nederlanden de stoot voor een nieuwe aanpak van de seminariepolitiek. Vóór het overlijden van Pieter Damant werd echter in Gent niets gerealiseerd. Zijn opvolger Karel Maes (1610-1612), geïnspireerd door de dekreten van het provinciaal concilie en door de manier waarop die te Mechelen en te Ieper in de praktijk waren gebracht, besteedde aandacht aan de financiële reorganisatie van het seminarie, maar overleed vóór hij de geplande grondige hervorming tot een goed einde kon brengen. In de volgende sedesvacatie kwam het tot een ernstig bevoegdheidsconflict betreffende het seminariebestuur tussen het Sint-Baafskapittel en het vicariaat dat de plannen van bisschop Maes trachtte verder uit te werken. Bisschop Frans van der Burch (1613-1616), „de tweede stichter van het seminarie”, nam de draad van zijn voorganger terug op en pakte de seminariezaken grondig aan; hij organiseerde een volledige theologische cyclus. Jacob Boonen (1617-1621) plukte de eerste vruchten van dit werk, maar wisselde eveneens na korte tijd zijn Gentse zetel voor die van een aartsbisdom. Antoon Triest (1622-1657), vierde bisschop van Gent in twaalf jaar, trof binnen het jaar kordate beslissingen: het theologicum werd opgeheven en te Gent bleef alleen een kleinseminarie van beperkte omvang bestaan.

Art. 1. Tekens van leven

§ 1. Het derde provinciaal concilie (1607)

Tijdens het eerste decennium van de zeventiende eeuw kwam het in de Nederlanden tot een betrekkelijke rust. Nijpende financiële problemen dwongen de Aartshertogen af te zien van verdere militaire expedities tegen de noordelijke provincies. In 1606 werden de eerste vredesonderhandelingen in Den Haag aangevat. Nu kwam er ook meer aandacht vrij voor de binnenlandse situatie. Op kerkelijk gebied werd een algemene restauratie aangepakt, in hechte samenwerking tussen de Aartshertogen, de bisschoppen en regulieren als de Jezuïeten en de Kapucijnen¹.

Eén van de eerste opdrachten was het bijeenroepen van een provinciaal concilie dat de beslissende stoot moest geven voor een volledig herstel

(1) Zie A. Pasture, *La restauration religieuse aux Pays-Bas catholiques sous les archiducs...*, Leuven, 1925; H.J. Elias, *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regeering der Aartshertogen...*, Leuven, 1931; E. De Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, V, Brussel, 1922, vooral p. 265-274.

van de kerkelijke situatie en voor de definitieve uitvoering van de maatregelen van Trente in de Zuidelijke Nederlanden. Het werd reeds tegen juni 1607 bijeengeroepen. Tussen de belangrijke punten die op de agenda voorkwamen, verscheen de volledige realisatie van de Tridentijnse seminariëplannen². Er werd hierbij uitsluitend of op de eerste plaats gedacht aan een theologicum waar bekwame en waardige zielzorgers zouden gevormd worden. Het studieprogramma moest op de praktijk gericht zijn: de catechismus van Trente, schriftuurstudie en moraaltheologie verengd tot *casus conscientiae*, moesten de theoretische basis bieden; liturgiestudie, sacramentenbediening en preekoefeningen zouden het tweede luik vormen³. Dit programma, dat in de voorbereidende documenten voor het concilie aangeprezen werd, was duidelijk gekopieërd naar het model dat Carolus Borromeus had opgesteld⁴.

Tijdens het concilie zelf verliepen de besprekingen in verband met de seminaries zonder al te veel problemen. De concilievaarders hadden bij Frans Buisseret, bisschop van Namen, inlichtingen ingewonnen over de toepassing van de seminarietaks in zijn bisdom en in de provincie Kamerijk in het algemeen⁵. Blijkbaar werden de Tridentijnse voorschriften dienaangaande daar stipt nageleefd en werd de zestigste penning geheven op alle beneficiëes en kloosterinkomens. De Mechelse vergadering volgde dit voorbeeld en vroeg de bisschoppen een min of meer gelijke som te heffen voor hun seminaries⁶. Een protest van de aanwezige abten en prelaten kon hieraan niets veranderen⁷. Sommige deelnemers aan het concilie brachten het oude voorstel om aan de universiteit van Leuven of Douai een provinciaal seminarie op te richten opnieuw op tafel. Zij meenden ook dat het kon zinvol zijn de oudere studenten uit de bisschoppelijke seminaries gewoon naar de universiteit te sturen⁸.

In de definitieve *Decreta et statuta* van het concilie was hiervan geen sprake meer. De vier *capita* van de titulus over de seminaries werden beknopt en algemeen gehouden: alle bisschoppen moesten in hun komende diocesane synode ervoor zorgen dat het heilzame seminariëdekreet van Trente zonder dralen uitgevoerd werd en konden hiervoor naargelang de mogelijkheden ongeveer de zestigste penning op de beneficiëes heffen; het programma

(2) Zie de instructie *Proponenda in Synodo*, mogelijk van de hand van Lessius en bestemd voor aartsbisschop Matthias van den Hove, uitg. *Synodicon Belgicum*, I, p. 254-267, speciaal p. 260-261: *De Seminarijs*.

(3) *Ibidem*.

(4) P. Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse Kerkprovincie na Trente*, - *Collationes Brugenses et Gandavenses*, XIII, 1967, p. 501.

(5) Het antwoord van F. Buisseret werd opgenomen in de *Acta* van het concilie, uitg. *Synodicon Belgicum*, I, p. 398.

(6) *Decreta et Statuta Synodi Provincialis Mechliniensis*, Tit. XXI, *De seminarijs*, cap. 1, uitg. *Synodicon Belgicum*, I, p. 398.

(7) De abten en prelaten oordeelden dat zo'n zaken moesten overgelaten worden aan de diocesane synodes: waren de dotaties van de verschillende seminaries niet erg uiteenlopend? Moesten niet op de eerste plaats zoveel mogelijk *beneficia simplicia* geïncorporeerd worden? Was die taks door Trente niet als een voorlopige maatregel bedoeld? *Synodicon Belgicum*, I, p. 309.

(8) *Synodicon Belgicum*, I, p. 321-322. Cfr. *supra*, p. 24 en 36-37, de besprekingen op het tweede concilie van Kamerijk en het eerste concilie van Mechelen.

moest ook Gregoriaanse zang en de *caeremoniae Ecclesiae*, het liturgisch ritueel omvatten, met oefeningen in de kathedraal en in andere kerken; de rektor of president van het seminarie moest jaarlijks zijn rekeningen voorleggen; voor al het overige werd verwezen naar het Tridentijnse dekreet⁹.

De richtlijnen van dit concilie hebben in alle bisdommen van de Mechelse provincie de stoot gegeven tot een definitieve realisatie van de oude seminarieplannen: waar nog geen seminarie bestond kwam er rond deze tijd een van de grond, op andere plaatsen werden de bestaande bescheiden stichtingen uitgebouwd tot een grootseminarie, nog elders werd aan de instelling een definitieve en stabiele vorm gegeven¹⁰. Er zijn aanwijzingen dat ook bisschop Damant te Gent deze weg wilde opgaan. Hij overleed echter op het ogenblik dat de geplande diocesane synode moest vergaderen¹¹. In alle geval hing de inspiratie nu in de lucht: zijn opvolgers en zijn medewerkers, die het Mechelse concilie hadden bijgewoond, zouden in de eerstkomende jaren op velerlei wijzen pogen het vegeterende Gentse seminarie tot nieuw leven te wekken. Dat de resultaten soms aan de bescheiden kant bleven, kan misschien verband houden met de korte duur van de volgende episkopaten, die dwong de draad steeds opnieuw op te nemen.

§ 2. Pogingen van bisschop Maes (1610-1612)

Karel Maes, die als opvolger van Pieter Damant op 21 november 1610 zijn intrede deed in de bisschopsstad, had op het stuk van de seminaries reeds ervaring opgedaan. Als pas gewijd bisschop van Ieper woonde hij in 1607 het provinciaal concilie bij, en voor de uitvoering hiervan trof hij in zijn diocesane synode van 1609 een reeks maatregelen met betrekking tot het Ieperse seminarie¹². Hij liet o.a. enkel studenten van ten volle negentien jaar toe en verhoogde het inkomen van het seminarie.

Te Gent ging Maes zonder dralen aan het werk. Hij begon met zich grondig te informeren over de situatie van het seminarie. Reeds op 10 december 1610 werd het door hem, samen met de kathedraal en het Sint-Baafskerkhof, gevisiteerd¹³. Tien dagen later riep hij de provisoren van het seminarie en de voornaamste leden van het kapittel bij zich om met hen de situatie van het seminarie te bespreken¹⁴. Na een onderzoek van de

(9) *Synodicon Belgicum*, I, p. 398-399.

(10) Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse kerkprovincie*, p. 501-517; zie b.v. het concrete voorbeeld van Brugge waar bisschop de Rodoan na 1611 van het herstel van het seminarie zijn levenswerk maakte: M. Cloet, *Karel-Filips de Rodoan en het bisdom Brugge tijdens zijn episkopaat*, Brussel, 1970, p. 114-126.

(11) Cfr. *supra*, p. 75.

(12) P. Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper*, p. 44-45. Karel Maes (1559-1612) was achtereenvolgens kapitteldeken te Antwerpen (1590), grootaalmoezenier van de aartshertogen, bisschop van Ieper (1607-1610) en van Gent (1610-1612) waar hij voortijdig overleed. Hellin, p. 30-31.

(13) ABG, *Acta Episcopatus*, I, 10 december 1610, f. 1.

(14) ABG, *Acta Episcopatus*, 1/2, 20 december 1610, f. 2: „Eodem die Rmus Dnus a prandio vocavit RR.DD. Praepositum, Decanum, Archidiaconum, Scholasticum, Archipresbyterum, Poenitentiarium, D.Steelant et pastorem S.Nicolai qui omnes

dotatie en de toestand van het seminarie kwamen zij tot de vaststelling dat van de instelling niet veel te verwachten was. Inkomen, bestuur en studentenbevolking konden moeilijk de verwachtingen inlossen, namelijk op korte termijn de nodige zielzorgers vormen om de ongeveer zestig vakante pastorieën van het bisdom te bezetten. De vergadering besloot unaniem dat terstond „steverige grondslagen voor een goed seminarie” moesten gelegd worden. Zij zouden zich daarvoor laten inspireren door het voorbeeld van de overige bisdommen van de provincie, en om te beginnen voor de taxatie de regel van het provinciaal concilie, d.i. de zestigste penning, invoeren. Dit blijkt effectief gebeurd te zijn ¹⁵.

Het is mogelijk dat in uitvoering van deze besluiten dadelijk maatregelen werden getroffen in verband met de organisatie en de structuur van het seminarie. Misschien moet de benoeming van een nieuwe ontvanger in dit licht gezien worden : vanaf 1611 werden de goederen van het seminarie beheerd door kanunnik Jacob Ryckaert, die Jan de Spira na twintig jaren dienst opvolgde ¹⁶. In plaats van *receptor* wordt in de bronnen vaak de klassiciserende benaming *quaestor* op Ryckaert toegepast ¹⁷. Een reeks gekoördineerde maatregelen in verband met het seminarie dacht bisschop Maes waarschijnlijk uit te vaardigen ter gelegenheid van de diocesane synode die hij onmiddellijk na zijn aankomst te Gent gepland had. Hij had het bijeenroepen hiervan echter uitgesteld tot na een grondige visitatie van zijn bisdom ¹⁸.

Begin 1612 echter oordeelde bisschop Maes dat de reorganisatie van het seminarie niet langer meer mocht uitgesteld worden. Hij begon met een reeks beslissingen te treffen om het inkomen van het seminarie te vergroten.

Op 5 februari vaardigde hij een dekreet uit waarbij het al te grote batig

comparuerunt sub horam tertiam, declaravit se quamprimum velle prospicere episcopatu de seminario et bonis pastoribus, quaesivit ab eis, incipiendo a D. Praeposito, quae esset dos Seminarij, quis status et num super ijs aliquod possit fundamentum poni, juvenesque assumi qui cum tempore ecclesiae et episcopatu deservirent, super quibus etiam examinati computus seminarij. Cumque nihil aut parum sperandum videretur a moderna dote, administratione et juvenibus seminarij, essetque tamen plus minus quam sexaginta pastoribus providendum, prout constat ex enumeratione eorum tum facta, tandem Rmus Dnus Petijt ut domini sententiam singuli super eo dicerent, et maxime quod solidum fundamentum boni seminarij iam statim poni posset. Qui omnes in eo convenerunt imitandam institutionem aliorum seminariorum huius provinciae, et in taxationibus sequendum Concilium Provinciale Mechliniense. Itaque discesserunt.”

(15) Bij de reorganisatie van de taks onder bisschop Van der Burch werd verwezen naar de maatregelen van Maes en naar de uitvoering ervan: *Acta provisorum* van 29 oktober 1613, ABSG, S.27, f. 1.

(16) Lijst van de rekeningen in de inventaris ABSG, S.3, f. 22v°. Jan de Spira was zeker nog in leven : op 27 juni werden allerlei archiefstukken en geld bij hem opgeëist door het vicariaat : ABG, AE I/1, f. 94. Jacob Ryckaert (Jacques Richard) werd geboren te Leuven als zoon van Pieter, dokter in de geneeskunde en later lijfarts van de aartshertogen. Hij verkreeg een prebende in Sint-Baafs van Paulus V en nam er bezit van op 7 januari 1608. Hij overleed op 7 maart 1647. Hellin, p. 329-330.

(17) B.v. *Acta vicariatus* van 27 juni 1612 : ABG, AE I/1, f. 94.

(18) *Synodicon Belgicum*, IV, p. 70.

saldo van de rekeningen van het Sint-Annahospitaal, — die in lange jaren niet waren afgesloten, — toekende aan het seminarie. Zo beschikte dit ineens over ruim 1041 lb. gr. Vlaams om renten af te lossen en nieuwe renten te kopen¹⁹. Met deze nieuwe opbrengsten kon het seminarie twaalf bursalen onderhouden²⁰. Op 26 februari 1612 publiceerde de bisschop een vastenbrief die o.a. een algemene dispensatie bevatte voor het gebruik van zuivelprodukten tijdens de vasten, behalve op Aswoensdag, de vigilie van Onze-Lieve-Vrouw-Boodschap en Goede Vrijdag. Voor deze dispensatie moesten de gelovigen dagelijks driemaal het Vaderons en het Weesgegroet bidden, ofwel ineens een stuiver storten in de speciaal daarvoor bestemde „vastenblok”. Van de stuiver was de helft bestemd voor de plaatselijke kerk en de andere helft voor het bisschoppelijk seminarie. De dekens moesten instaan voor het inzamelen en het overbrengen van deze gelden²¹. Daar deze beschikking voortaan elk jaar opnieuw gepubliceerd werd, maakte vanaf dat jaar het *lacticinium*, „zuivelgeld”, een vast deel uit van de inkomsten van het seminarie²². Een derde manier om het seminarie nieuwe

(19) Uitgave van dit dekreet naar ABG, AE I/2, f. 9 v°, in *Synodicon Belgicum*, IV, p. 271-272. Op 19 juli 1612 besloot het vicariaat *vacante sede*, het grootste deel van het geld, dat nog bij de weduwe van de ontvanger berustte, op te eisen, ABG, AE I/1, f. 100 v°. Op 1 februari 1613 was dit nog niet gebeurd en werd de vrouw daarvoor gedaagd: *ibidem*, f. 125 v°. Twee renten aan 5 %, een van 12 lb.gr. 's jaars en een van 8 lb. gr., werden dadelijk met dit geld gelost: ABG, AE I/2, f. 10 v° en rekening van het Sint-Annahospitaal 1600-1609, RAG, K. 7095.

Het Sint-Annahospitaal was gesticht door de abt van Sint-Baafsabdij in 1307; het was gelegen in Sint-Baafsdorp, over de Schelde. Na de sekularisatie van de abdij ging het beheer over op het Sint-Baafskapittel. De gebouwen werden in 1578 afgebroken en sindsdien hoopten de inkomsten van de stichting zich op. De gelden werden nadien gebruikt voor allerlei liefdadige doeleinden; de rekeningen werden vaak samen bijgehouden met die van de aalmoezenie van Sint-Baafs en, vanaf 1690, steeds samen met die van de goederen van het gewezen klooster van O.-L.-Vr. van Nazaret uit Assenede. Zie Ch. L. Dierickx, *Mémoires sur la ville de Gand*, II, Gent, 1815, p. 417-420 (met verschillende fouten, o.a. een vergissing van een eeuw bij de stichtingsdatum) en de rekeningen van de stichting in RAG, *Bisdome*, vooral K. 7094-7100 en B. 553.

(20) *Acta Episcopatus* van F. Van der Burch, 30 mei 1616, ABG, AE I/2, f. 86 v°: „Consensi ut ex eo quod ex proventibus Hospitalis S. Annae ultra solutionem 12. bursarum seu portionum quotiannis excrescet, cedat membro capellaniarum ecclesiae nostrae cathedralis”.

(21) Zie de vastenbrief in ABG, AE I/2, f. 15: „Pro quo [nl. de dispensatie] tenebuntur omnes, qui ad observationem dicti ieiunij quadragesimalis obligantur, legere singulis diebus ter orationem dominicam et angelicam pro exaltatione Sancti Matris Ecclesiae, vel semel persolvere unum stuferum, mediatim applicandum ad fabricam huiusque ecclesiae parochialis et seminarii nostri episcopalis. In quem finem mandabitur singulis pastoribus ut curent in navi ecclesiae suae parochialis loco conspicuo constitui certum gazophylacium cum titulo super imposito, in quod recipiatur dicto tempore quadragesimali supradicta eleemosyna. Quo facto, pastor cum aedilibus suae parochiae medietatem eiusdem curabit consignari ad manus decani sui districtus, qui eam postmodum numerabit receptori dicti nostri seminarii”. Op 16 juli 1612 schreven de leden van het vicariaat naar de dekens om hen aan te manen deze gelden in te leveren bij de ontvanger van het seminarie met een specificatie van de herkomst: ABG, AE I/1, f. 99 v°.

(22) In 1613 herhaalde het vicariaat *sede vacante* de maatregelen van 1612: ABG, AE I/1, f. 125 v°. Bisschop van der Burch stond in 1613 aan de dekens toe de twintigste penning van de opgehaalde zuivelgelden, net als van de zestigste penning of

inkomsten te bezorgen werd in 1612 wel niet als nieuw ingevoerd, maar dan toch voor het eerst op ruime schaal toegepast. Het werd een gewoonte om bij allerlei bisschoppelijke dispensaties een aalmoes op te leggen die bestemd was voor het seminarie²³. Geen van de laatste twee maatregelen was volslagen nieuw of origineel: in Ieper werden vanaf 1568 inkomsten van de kerkelijke rechtbank aan het seminarie afgestaan, en de diocesane synode van Mechelen had in 1574 het zuivelgeld ingevoerd; daarvan gingen twee derden naar het seminarie en één derde naar de plaatselijke kerk²⁴. Misschien bestonden dergelijke gewoonten ook nog elders.

Karel Maes dacht op dat ogenblik echter niet alleen aan financiële innovaties, maar vooral aan een nieuwe organisatievorm voor het seminarie. De bestaande toestand bevredigde hem allerminst en blijkbaar hebben een paar streken, die de jonge seminaristen hadden uitgehaald, de maat doen overlopen. Was de president, Cornelius de Somere, tegen zijn taak niet opgewassen? Op 11 februari 1612 benoemde de bisschop hem tot pastoor te Ertvelde, op dat ogenblik helemaal geen schitterende post voor een geïngeduceerde in de theologie²⁵. Op 23 februari besprak de bisschop met de leden van het pas ingestelde vicariaat de nieuwe voorwaarden tot toelating in het seminarie die hij wou opleggen²⁶. Wellicht waren deze gelijkaardig, zonet dezelfde, als die welke hij in 1609 te Ieper had ingevoerd: te aanvaarden seminaristen moesten negentien jaar oud zijn en moesten verklaren

seminarietaks, voor zich te houden: *Synodicon Belgicum*, IV, p. 281. De opbrengst van de zuivelgelden varieerde tussen 1613 en 1616 van 11 lb. 8 s. 10 gr. VI. tot 21 lb. 8 s. 10 gr. VI. per jaar: ABSG, S. 316, 318 en 319.

(23) Het eerste dergelijk voorbeeld te Gent dateert van 28 november 1609: de leden van het vicariaat vroegen twee zakken koren voor het seminarie voor een toelating om tijdens de advent te mogen huwen, ABG, AE I/1 f. 63 v°. Vanaf 1612 werden voor dergelijke dispensaties (zeer vaak het afkopen van huwelijksbannen door rijkere lui) aalmoezen in geld gevraagd, soms *pro discretione*, maar meestal een gegeven som, variërende van drie tot tien gulden; wellicht waren deze sommen evenredig met de welstand van de betrokkenen. Een eerste voorbeeld op 28 april 1612: „Dispensatum super tribus bannis pro D. Adriano de Beer, domino de Meulebeke et Agnete de Aubremont, sub elemosyna decem florenorum in usum seminarij”. ABG, AE I/1, f. 81 v°.

(24) Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper*, p. 18; J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930, p. 59.

(25) Benoeming: ABG, AE I/2, f. 12 v°. Ertvelde had zwaar te lijden gehad tijdens de troebelen; toen pastoor de Somere aankwam, lag de kerk nog in puin, en was een deel van de bevolking nog niet teruggekeerd. Reeds in 1617 zou de Somere Ertvelde verlaten. Intussen had hij, in 1616, de licentie in de theologie behaald: A. De Vos, *Geschiedenis van Ertvelde*, Ertvelde, 1971, p. 224. Blijkbaar gebeurde dit te Douai, want in de registers van de Leuvense Faculteit der Theologie komt zijn naam niet voor. Hij moet, ook te Douai, vóór zijn benoeming in het seminarie het baccalaureaat behaald hebben. De Somere kan hoogstens tien jaar president geweest zijn, want in 1601 werd Lieven Baers nog in die functie genoemd. Cfr. *supra*, p. 76. In mei 1612, na de dood van de bisschop, vroeg de Somere aan het vicariaat nog om 14 lb. gr. als achterstallig salaris „pro labore in seminario in qualitate praefecti praestito”: ABG, AE I/1, f. 84 en 88 v°.

(26) *Acta vicariatus* van 23 februari 1612, ABG, AE I/1, f. 71 v°: „Visis et examinatis conditionibus quas Rmus Dnus cupit imponi admittendis in seminarium, videtur DD. de vicariatu articulum decimum explicandum et mitigandum, ne maneat in perpetua obligatione”. Dit laatste punt verwees wellicht naar een terugbetaling van de ontvangten beurs.

priester te willen worden en de taken die de bisschop hen zou opleggen te aanvaarden, op straf van terugvordering van de ontvangen beurs²⁷. Maes wilde dus het theologicum, het „grootseminarie”, herstellen.

Op 29 februari ging de bisschop tot daden over. Hij riep de leden van het vicariaat, de provisorsen van het seminarie en de scholaster van Sint-Baafs bij zich, en legde hen uit wat er volgens hem allemaal schortte aan het seminarie. De provisorsen, waarover hij blijkbaar ook al niet tevreden was, mochten voortaan niets meer beslissen buiten hem of de leden van het vicariaat om. De seminaristen moesten stevig aangepakt worden: de bisschop wilde hen allen naar huis sturen, in afwachting dat ze, na een stevig onderzoek naar hun bekwaamheid, eventueel in het gereorganiseerde seminarie zouden opgenomen worden; intussen kon de inrichting van de gebouwen aangepast worden aan de nieuwe toestand. In gezelschap van de genoemde heren en van de ontvanger trok de bisschop vervolgens naar het seminarie, waar hij bevel gaf het archief naar zijn woning over te brengen om een behoorlijke inventaris ervan op te stellen, en het seminarie-meubilair te inventariseren. Daarna liet hij de president, die blijkbaar nog niet vertrokken was, en de seminaristen in de kapel bijeenroepen. De jongelui kregen een flinke uitbrander om de onbetamelijkheden die zij hadden uitgehaald en kregen bevel allen nog dezelfde dag naar huis te vertrekken; in afwachting dat over hun lot werd beslist, moesten zij de lessen volgen in het jezuïetenkollege²⁸.

Zou bisschop Maes inderdaad overwogen hebben de humanioraleerlingen uit het seminarie te verwijderen en zich uitsluitend te beperken tot een grootseminarie? In alle geval stelde hij erg veel vertrouwen in de jezuïeten.

(27) Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Leper*, p. 45. Geen enkel van deze punten was nieuw: de belofte om het bisdom te dien, werd b.v. reeds ingevoerd door het eerste concilie van Kamerijk in 1565 (Mansi, XXXIII, kol. 1399) en al deze bepalingen werden ook door Van den Hove te Mechelen opgelegd in zijn synode statuten van mei 1609: *Synodicon Belgicum*, II, p. 241-242.

(28) „Die ultima mensis februarii 1612, mane hora nona, Reverendissimus Dominus convocatis dominis de vicariatu, provisoribus seminarii et scholastico suae cathedralis ecclesiae, praemissis rationibus animum suum ad hoc moventibus, ordinavit quatenus in posterum dicti DD. provisors nihil, quod ad administrationem seminarii spectat, nisi se conscio et consentiente, aut, in sua absentia, nisi consultis DD. de vicariatu, disponant vel statuunt; insuper declaravit quod ad erigendum seminarium iuxta praescriptum sacrosanti Concillii Tridentini, quod prae manibus habebat, necesse erat dimittere ad tempus seminaristas modernos, tum ut, examinati et idonei reperti, utilius sub futura disciplina recipi et melius possint contineri, tum ut locus ad novum seminarium aptius posset disponi. Quod cum praedicti DD. praesentes omnino consultum judicassent, ipsis comitantibus et accersito D. canonico Richard, tamquam receptore seminarii, adierunt omnes insimul dictum seminarium, ubi, aperto archivo, iussit omnia munimenta ad episcopatum deferri et mobilia in registro per praedictum receptorem describi. Tum, capta diligenti inspectione loci, mandavit per pulsum campanae convocari praefectum et omnes seminaristas in sacello, quibus ob patratas quasdam insolentias acriter reprehensis iussit ut ante vesperam unusquisque ad propria vel parentes migrarent, ita tamen ut interim frequentarent scholas Patrum Societatis Jesu, donec aliud de ipsis statuatur. Quo facto, ubi iisdem DD. comitantibus ad praedictum locum vicariatus rediit, deputavit DD. scholasticum. Adrianum Steelant, Antonium Smits, et Jacobum Richard, canonicos suae ecclesiae cathedralis, qui, adiuncto suo secretario, munimenta seminarii ibidem delata perlagent, visitent et in registrum apte redigant”. ABG, AE, I/1, f. 72.

Karel Maes had te Ieper ervoor geijverd om de opleiding van de seminaristen aan de jezuïeten te kunnen toevertrouwen, en ook te Gent toonde hij zich een goede vriend van de Sociëteit²⁹.

Een van de eerste zorgen bij de reorganisatie van het seminarie, was het vinden van een geschikte president. Op 26 april stelde de bisschop aan het vicariaat twee kandidaten voor, waarvan zij Lodewijk van den Berghe, licentiaat in de theologie en pastoor te Oostakker, verkozen³⁰.

Tijdens deze pogingen om het seminarie weer nieuw leven in te blazen, overleed de bekwame en ijverige bisschop Maes op 21 mei 1612, amper drieënvijftig jaar oud. Zijn testament vermeldde een schenking aan het seminarie³¹. Eerst zijn opvolger zou, na een korte krisisperiode, de lang verhoopte reorganisatie kunnen voltooien.

§ 3. Kapittel contra vikariaat (1612-1613)

Tijdens de sedisvacatie die volgde op de dood van Karel Maes (21 mei 1612 - 8 februari 1613) brak een bevoegdheidsconflict uit tussen twee instanties die beide het direkte gezag over het seminarie voor zich opeisten. Op 1 februari 1612 had bisschop Maes het vikariaat ingesteld; hij koos hiervoor vier van zijn meest bekwame kanunniken uit om hem voortaan in het bestuur met raad en daad bij te staan. Heel wat routinezaken werden voortaan door het vikariaat, dat regelmatig vergaderde, zonder direkte tussenkomst van de bisschop afgehandeld. Frans del Rio, licentiaat in de rechten, op dat ogenblik reeds aartsdiaken en officiaal, werd benoemd tot vicaris-generaal. Daarnaast bestond dit college uit Joris Chamberlain, licentiaat in de rechten en aartspriester, Willem Arents, licentiaat in de theologie en penitencier, en Antoon Smets, eveneens licentiaat in de theologie³². Voor het kapittel, dat onder Jansenius en Damant als kollege in zijn geheel werd geraadpleegd in alle belangrijke zaken, betekende dit een gevoelig verlies aan invloed. Had de bisschop in december 1610 nog de provisors en de voornaamste kapittelleden geraadpleegd in verband met het seminarie, in 1612 werden op de eerste plaats de leden van het vicariaat betrokken bij de reorganisatie van de instelling; de provisors moesten zich tot hen wenden indien zij gedurende de afwezigheid van de bisschop een beslissing wilden treffen.

Na het overlijden van bisschop Maes ging het vicariaat met de grootste

(29) P. Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper*, p. 47-48; *Historia Collegii Gandavensis Societatis Jesu*, ARAB, *Archief Jezuïeten*, Vlaamse Provincie, 981, f. 18.

(30) *Acta Episcopatus* van 26 april 1612, ABG, AE I/1, f. 81v°. Voor biografische gegevens over Lodewijk van den Berghe, cfr. *infra*, p. 98-99.

(31) In de inventaris ABSG, S. 2 is onder L sprake van een „Dispositie ofte gifte van den bisschop Masius“. Het testament van Maes blijkt niet bewaard. Wellicht schonk hij het seminarie een zilveren kruis en een aantal zilveren kandelaars die met toestemming van de erfgenamen aan het kapittel verkocht werden; zo tenminste begrijpen we de weinig duidelijke vermeldingen in de *Acta Capituli*, RAG, *Bisdom*, K. 14, f. 64 en 97, in de *Acta Vicariatus* van 1 februari 1613, ABG, AE I/1 f. 125v°, en in ABSG, S. 317.

(32) *Acta Vicariatus* van 1 februari 1612, ABG, AE I/1, f. 70.

vanzelfsprekendheid door met maatregelen te treffen in seminariezaken om de reorganisatie die onder Maes was aangepakt verder te zetten. De provisorsen van hun kant oordeelden dat met het overlijden van de bisschop ook de door hem gedelegeerde macht van het vikariaat vervallen was en traden eveneens eigenmachtig op. Blijkbaar gebeurde dit vooral op initiatief van kapittelproost Adriaan de Vare, die onder bisschop Damant in het seminarie de eerste viool speelde. De overige provisorsen, kapitteldeken Pieter Bernaerts, kanunnik Adriaan Steelandt en Nikolaas Pletinckx, pastoor van Sint-Niklaas, toonden zich handelbaarder, wat erop wijst dat het niet zozeer de provisorsen zelf, maar eerder de kapittelheren waren die hun rechten geschonden achtten: Adriaan de Vare toonde zich nu, zoals later onder bisschop Triest, de grootste voorvechter van de autonomie van het Sint-Baafs kapittel.

De moeilijkheden braken uit toen de provisorsen, kort na de dood van de bisschop, op eigen houtje de jonge seminaristen naar het seminarie terugriepen. Wilden zij de hervormingen van bisschop Maes ongedaan maken? Er deden spoedig geruchten de ronde dat de leerlingen opnieuw allerlei onbetamelijkheden zouden hebben uitgehaald. De verbolgen leden van het vikariaat daagden de provisorsen om verantwoording te komen afleggen en verboden hen, en speciaal proost de Vare, intussen iets in verband met het seminarie te ondernemen³³. De provisorsen deden een toegeving: zij vroegen dat zij samen met een vertegenwoordiger van het vikariaat de nodige beslissingen in verband met het seminarie zouden mogen treffen; de vikarissen gaven echter niet toe: elk moest op zijn eigen terrein blijven, en voor de provisorsen hield dit enkel in dat zij het vikariaat door hun raad mochten bijstaan in wat het seminarie aanging³⁴. De vikarissen stelden zelf een voorlopig bestuurder voor het seminarie aan: Claude Halet, kapelaan en zangmeester van de katedraal. De provisorsen werden enkel geraadpleegd over de wedde die hij daarvoor zou ontvangen; zijn instructies kreeg hij van het vikariaat³⁵.

Alhoewel proost de Vare zich bleef verzetten tegen de inmenging van de vikarissen en weigerde hen enige jurisdictie in seminariezaken toe te

(33) *Acta Vicariatus* van 7 juni 1612: „Facta propositione super restauratione Seminarij, DD. de vicariatu deliberarunt nihil super eo esse statuendum nisi prius evocati fuerint provisors, qui, inconsultis DD. de vicariatu, revocarunt pueros ad Seminarium, ut dictae revocationis reddant rationem. In quem finem mandatum est dictos provisors evocari ad vicariatum in proximam feriam quintam ad horam nonam, et humanitatis causa Rdu. Dnus Decanus suscepit in se Dno Praeposito hoc indicandi cum inhibitione ne aliquid attentetur donec aliter per DD. de vicariatu ordinatur, et mandatum est secretario ut evocet caeteros provisors ad dictam feriam quintam. Insuper ordinatum est ut D. Decanus informat se super insolentij commissis per seminaristas, et de ijs referat proximo die vicariatus”. ABG, AE I/1, f. 88. Deze geruchten over de *insolentiae* die de seminaristen zouden uitgehaald hebben bleken op weinig gronden te berusten: *ibid.*, f. 88 v°.

(34) *Acta Vicariatus* van 14 juni 1612, ABG, AE I/1, f. 89 v°.

(35) *Acta Vicariatus* van 18 en 20 juni, AE I/1, f. 91 v° - 92. Claude Halet, afkomstig uit Luxemburg, ontving de tonsuur en alle wijdingen uit de handen van bisschop Damant in de loop van 1595-1596: RAG, *Bisdóm*, B. 1437, f. 14-19 v°. Vanaf 1596 werd hij vermeld als kapelaan en het jaar daarop als *succentor* van Sint-Baafs: *Acta Capituli*, RAG, *Bisdóm* K. 12, ff. 78 en 99 v°.

kennen, besloten de leden van het vikariaat verder al het nodige te doen om het seminarie stevig op poten te zetten. De overige provisorsen legden zich hierbij neer. De vikarissen legden kanunnik Ryckaert, de nieuwe ontvanger, een lange lijst voor met vragen naar de toestand van het seminarie, de goederen en de inkomsten van alle slag, de beursstichtingen en de seminaristen³⁶. Zij eisten van de gewezen ontvanger Jan de Spira alle eigendomstitels en archiefstukken van het seminarie terug die nog zouden in zijn bezit zijn, en zorgden ervoor dat de archiefstukken van het seminarie, die bij bisschop Maes hadden berust, een behoorlijke plaats kregen en alleen voor hen toegankelijk waren³⁷. Zij gingen zich ook bemoeien met de verpachting van de goederen van het seminarie. De akkers, weiden en tienden zouden, na voorafgaande aankondigingen, tijdens een openbare zitting in het bisschoppelijk paleis per opbod toegewezen worden. De hoeven zouden eerst bezocht worden door de provisorsen die met de vroegere pachters een redelijke prijs zouden trachten te bedingen; lukte dit niet, dan zouden ook de hoeven per opbod verpacht worden³⁸. Sinds de rust en de veiligheid, en meteen ook enige welstand in het land waren teruggekeerd, waren pacht- en huurprijzen overal de hoogte ingegaan, behalve die van de seminariegoederen. Vanaf 1613 begonnen ook deze prijzen te stijgen en binnen de tien jaar waren zij meestal verdubbeld, soms verdriedubbeld³⁹. Het vikariaat dacht er ook aan van de dekens de zuivelgelden van de voorbije vasten op te eisen en van de weduwe van de ontvanger Oosterlinck het geld uit het batig slot van de rekening van Sint-Annahospitaal⁴⁰. Voor de vasten van 1613 vaardigden zij de maatregelen van bisschop Maes over het zuivelgeld opnieuw uit⁴¹.

Met de inwendige organisatie van het seminarie heeft het vikariaat zich blijkbaar minder ingelaten. Misschien voerden zij zonder meer de plannen van bisschop Maes uit, misschien hebben ze dit hoofdstuk liever aan diens opvolger overgelaten. De seminaristen volgden in deze periode geen lessen meer op het seminarie zelf, maar in het Jezuïetenkollege. Blijkbaar ging het uitsluitend om humanioraleerlingen. Een paar van hen die op eigen houtje naar de Augustijnschool trokken, werden tot de orde teruggeroepen en verplicht net als de overigen de lessen van de jezuiten te volgen⁴².

(36) *Acta Vicariatus* van 20 juni 1612: ABG, AE I/1, f. 92.

(37) *Acta Vicariatus* van 27 juni, ABG, AE I/1, f. 94.

(38) *Ibidem*, f. 94 v°.

(39) Zie de goederenlijst in Bijlage VII. Voor de algemene evolutie van huur- en pachtprijzen in het Gentse, zie de referenties *supra*, p. 81, noot (89).

(40) *Acta Vicariatus* van 16 en 19 juli 1612 en 1 februari 1613, ABG, AE I/1, ff. 99 v°, 100 v° en 125 v°.

(41) *Acta Vicariatus* van 1 februari 1613, ABG, AE I/1, f. 125 v°.

(42) *Acta Vicariatus* van 5 en 10 juli 1612, ABG, AE I/1, f. 96-97 v°.

Art. 2. De tweede stichter van het Seminarie, bisschop Frans van der Burch (1613-1616)

§ 1. De langverwachte diocesane synode en de heropening van het Seminarie (1613)

Met de installatie van Frans van der Burch als vijfde bisschop van Gent in februari 1613, kwam er een einde aan de activiteiten van het vikariaat⁴³. De najver die provisors en kapittel en vikariaat tegen elkaar had opgezet, had nog weinig zin sinds de gewezen vikaris-generaal Frans del Rio begin 1613 tot provisor was verkozen⁴⁴. De nieuwe bisschop had als vikaris-generaal van aartsbisschop Van den Hove een belangrijk aandeel gehad bij het tot stand komen en het uitvoeren van het derde provinciaal concilie (1607), „la charte d'organisation des séminaires de la province”⁴⁵. Dat hij zich voor het Gentse seminarie zou interesseren was evident. De reorganisatie die door Maes was aangevat en door zijn vicarissen was voortgezet, werd door Van der Burch doorgevoerd en voltooid. Het initiatief kwam weer in handen van de bisschop die nauw samenwerkte met de provisors en hun weldra een groot deel van het werk overliet. Voor het eerst sinds de beginjaren met regent Fraye blijkt ook de president een echt actieve rol gespeeld te hebben. Misschien heeft de geschiedschrijving de rol van bisschop Van der Burch als „seminariestichter” wat overschat. Hij zette gewoon het werk van Karel Maes verder; het is echter grotendeels aan zijn persoonlijk optreden te danken dat het bisdom Gent reeds einde 1614 opnieuw beschikte over een volwaardig seminarie.

De nood aan priesters waarmee zijn bisdom en speciaal de dekenij Hulst te kampen had, was één der voornaamste bekommernissen van de nieuwe bisschop. Op velerlei manieren trachtte hij dat te verhelpen. Reeds in mei 1613 schreeft hij naar de Jezuïeten en het Koningskollege te Leuven, in de hoop langs die weg kandidaat-pastors te vinden⁴⁶. In oktober ging de bisschop met zijn aartsdiaken Frans del Rio op reis naar Brabant om ter plaatse priesters te gaan zoeken. Te Leuven praatte hij met de rector en met enkele paters van het Jezuïetenkollege, o.a. met Leonard Lessius, met de presidenten van het Groot Kollege van de Heilige Geest en van het Koningskollege, met Bellemans, een student die reeds priester was.

(43) Frans van der Burch (1567-1644), geboren te Gent, studeerde in de *artes* te Douai en in de rechten te Leuven. In 1591 werd hij tot vikaris-generaal van Atrecht en in 1596 tot kapitteldeken en vikaris-generaal te Mechelen benoemd. Te Gent bleef hij slechts enkele jaren: op 14 juni 1615 werd hij tot aartsbisschop van Kamerijk verkozen, waar hij op 17 oktober 1616 geïnstalleerd werd voor een episkopaat van 28 jaar. M. Chartier, art. *Burch (Francois van der)*, - *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, X, 1938, kol. 1226-1227.

(44) Frans del Rio, J.U.L., geboren te Brugge, werd gradueel kanunnik van Karel Maes in 1612 en kapitteldeken in 1614. Hij overleed in 1617. Hellin, p. 106, 130 en 285. Frans del Rio had meerdere jezuïeten in zijn familie; de fameuze theoloog, jurist, filoloog en historicus, maar ook heksenjager, Maarten del Rio, was zijn broer. Over deze laatste, zie P. Bernard, art. *Del Rio, Martin-Antoine*, - *Dictionnaire de théologie catholique*, IV, 1911, kol. 262-263.

(45) Pasture, p. 181.

(46) *Acta Episcopatus*, ABG, AE I/2, f. 23.

Alhoewel de bisschop bereid was uit zijn eigen gelden een bijdrage te leveren voor het pastoreel inkomen, vond hij geen pastoor voor Hontenisse. Met hetzelfde doel trok hij naar Zoutleeuw, maar ook de deken kende geen kandidaat, evenmin als de personen die hij daarna in Diest, Scherpenheuvel en Mechelen ging opzoeken ⁴⁷.

De ontgoocheling die bisschop van der Burch op deze reis had opgelopen, zal hem zeker gestaafd hebben in zijn seminarie-plannen. Hij had trouwens de realisatie ervan reeds aangevat. Op 20 mei 1613 hoorde hij de seminarierekeningen af, een uitstekende manier om inzicht te krijgen in de materiële situatie van de instelling, en vanaf juni volgden de maatregelen voor de sanering van de seminariefinanciën elkaar op ⁴⁸.

Tegen 10 september 1613 riep de bisschop eindelijk de langverwachte diocesane synode bijeen. Sinds het episkopaat van Jansenius was dit te Gent niet meer gebeurd, ondanks de plannen en goede voornemens van Damant en Maes. De reorganisatie van het seminarie was een van de voorname punten op de agenda. Dat de synode trouwens in het seminarie zelf bijeenkwam, zal voldoende de aandacht op deze instelling gevestigd hebben ⁴⁹.

Het twintigste hoofdstuk van de dekreten en statuten die Van der Burch aan de synode voorlegde was helemaal aan het seminarie gewijd ⁵⁰. In feite bevatte het niets nieuws, doch slechts de konkrete toepassing van het Tridentijnse seminariedekreet en van de dekreten van het provinciaal concilie van 1607. Alle punten die in dit hoofdstuk voorkwamen, zoals trouwens het grootste deel van deze statuten, waren, vaak woordelijk, overgenomen uit de statuten van de Mechelse diocesane synode van 1609. Dit kan geen verwondering baren als men weet dat Van der Burch als vicaris-generaal van de aartsbisschop nauw betrokken was bij de redactie en de uitvoering van deze synodale statuten ⁵¹. Dat deze punten bovendien zo nauw aansloten bij wat van de plannen van bisschop Maes bekend is, bewijst dat ook deze zich niet enkel voor zijn Ieperse diocesane statuten van 1609 en voor de reorganisatie van het Ieperse seminarie, maar ook voor zijn Gentse seminarieplannen ruim door de Mechelse synode liet beïnvloeden.

Zoals Trente had voorgeschreven, bepaalden de nieuwe synodale statuten van het bisdom Gent dat twee door de bisschop verkozen kanunniken deze zouden bijstaan en raad geven bij het opstellen van regels voor het seminarie, bij het aannemen van nieuwe seminaristen, het wegsturen van hen die zich slecht gedroegen, bij het aanstellen van leraars en bij de visitatie van het huis. Frans del Rio, intussen kapitteldeken geworden, en aartsdiaken Joris Chamberlain werden met deze opdracht belast ⁵². Als pro-

(47) *Ibidem*, f. 35 : verslag van deze reis van 5 tot 11 oktober 1613. Ook bisschop Miraeus van Antwerpen liep te Leuven dergelijke ontgoochelingen op : V. Sempels, *Het Antwerpsch Seminarie*, - *Collectanea Mechliniensia*, 2e reeks, VIII, 1934, p. 6.

(48) ABG, AE I/2, f. 23v^o-24 : zie ook de instructies i.v.m. de zestigste penning en de zuivelgelden die werden meegedeeld aan de deken op de vergadering van 6 augustus 1613, *Synodicon Belgicum*, IV, p. 112 en 281.

(49) *Acta Capituli* van 6 september 1613, RAG, *Bisdom*, K. 14, f. 33v^o

(50) *Synodicon Belgicum*, IV, p. 100-101.

(51) *Synodicon Belgicum*, II, p. 241-242. Van der Burch werd genoemd als één van de twee kanunniken-raadgevers van de aartsbisschop in seminariezaken.

(52) Over Frans del Rio, cfr. *supra*, p. 94. - Joris Chamberlain, J.C.L., werd ge-

visoren die zouden instaan voor het materieel welzijn van het seminarie, benoemde de bisschop dezelfde aartsdiaken Chamberlain uit het kapittel en Marcus Bardeloos, kanunnik van Sint-Veerle, uit de stadsklerus. Het kapittel had deken del Rio en de stadsklerus pastoor Adriaan Pletinckx van Sint-Niklaas als provisoren bevestigd.

Seminaristen die op kosten van het seminarie zouden studeren, moesten meer dan achttien jaar oud zijn en in staat moraaltheologie te studeren. Bij hun opname in het seminarie moesten zij een verklaring ondertekenen dat zij voornemens waren de geestelijke staat aan te nemen, en, indien zij zouden gewijd worden, het ambt te aanvaarden dat de bisschop hun zou opleggen; zoniet, moesten zij alle onkosten die het seminarie voor hen gedaan had terugbetalen; in latere welstand zouden zij het seminarie metterdaad dank bewijzen. Indien zij de vereiste leeftijd, de nodige vorming en rijpheid hadden bereikt, zouden zij de hogere wijdingen ontvangen en de daaraan verbonden functies uitoefenen.

Op alle beneficies en kerkelijke inkomsten die, volgens het Tridentijnse dekreet, in aanmerking kwamen zou de zestigste penning geheven worden, in afwachting dat het seminarie anderszins voldoende gedoteerd zou zijn en deze taks geheel of deels zou kunnen vervallen.

De bedoelingen van deze bepalingen uit de statuten zijn duidelijk: bisschop Van der Burch wilde beschikken over een stevig georganiseerd, goed bestuurd en behoorlijk gedoteerd theologicum of „grootseminarie”; het moest de garantie bieden dat het geld en de energie die eraan besteed werden zouden renderen onder de vorm van bekwame zielzorgers die zich onvoorwaardelijk, — dus niet als de voorwaarden hen bevielen, zoals de Leuvense afgestudeerden, — zouden ten dienste stellen van de bisschop. De konkrete realisatie hiervan werd niet uitgesteld. Eind september werd het definitieve akkoord afgesloten met de nieuwe president, Lodewijk van den Berghe, die reeds door bisschop Maes was aangeduid⁵³. Op 17 oktober overhandigde de bisschop aan de president de nieuwe *Leges et statuta* voor het seminarie⁵⁴. Op 21 oktober werd het seminarie plechtig heropend in aanwezigheid van de bisschop en de stadsklerus met een gezongen mis tijdens dewelke een der seminarieprofessoren een sermoen hield, de seminaristen communiceerden en de geloofsbelijdenis aflegden⁵⁵. 's Anderen-

boren te Gent uit een uitgeweken adellijke Engelse familie. In 1602 kreeg hij van de paus een prebende in Sint-Baafs, werd in 1610 tot gradueel kanunnik en aarts-priester verkozen, in 1614 tot aartsdiaken, en in 1617 tot deken van het kapittel. In 1627 werd hij tot bisschop van Ieper benoemd. Hij overleed in 1634 op 58-jarige leeftijd. Hellin, p. 107, 130, 207, 324, 335, 401.

(53) ABG, AE I/2, f. 34, 27 september 1613; cfr. infra, p. 124.

(54) ABG, AE I/2, f. 35v°: „17a 8bris datae sunt leges et statuta Praesidi Seminarij et designatae portiones alumnorum Seminarij quad jentaculum, prandium et coenam.”

(55) ABG, AE I/2, f. 36, 21 oktober: „Eodem die cantatum est sacrum solemne de Spiritu Sancto in seminario, sub quo alumni communicaverunt, et postea fecerunt fidei professionem, deinde habita est oratio per alterum praeceptorum, atque ita apertum seminarium.” Zie ook ARB, *Archief Jezuïeten, Vlaamse Provincie*, 991-992, jaarverslag 1612-1620, p. 77: „Concursum et vigorem catecheseos [van de jezuïeten te Gent] excitavit praesentia Rmi Praesulis nostri Henrici Francisci van der Burch, cuius industria erectum et apertum Seminarium Dioecesanum sacrae Theologiae; ad

4. Bisschop Frans Van der Burch (1613-1616), de „tweede stichter” van het Seminarie. Anoniem portret, 17e eeuw. (Gent, Sint-Baafskathedraal ; foto Koninklijk Instituut voor het Kunspatrimonium).

daags vatten twee jezuiten hun lessen voor de seminaristen aan⁵⁶.

§ 2. Het gereorganiseerde bestuur van het seminarie

Voortaan zou bisschop Van der Burch zich enkel nog voor belangrijke en buitengewone zaken, als b.v. dotatiekwesities, bemoeien met het seminarie. De lopende zaken werden afgehandeld door de provisorsen die als het effectieve bestuur van het seminarie optraden. Wellicht om verdere strubbelingen, zoals tijdens de sedisvacatie, te voorkomen, heeft de bisschop, ter gelegenheid van de diocesane synode dit kollege hervormd. Het bestond deels uit nieuwe mensen, nl. Chamberlain en Bardeloos; de lastige kapittelproost De Vare was door de bisschop niet bevestigd in zijn provisorschap, mogelijk omwille van zijn gedrag in 1612-1613, of misschien zelfs om zijn verzet tegen de hervormingen van bisschop Van der Burch.

Vanaf 29 oktober 1613 vergaderden de provisorsen min of meer regelmatig en werden er *Acta* van hun vergaderingen bijgehouden⁵⁷. De president van het seminarie was op hun vergaderingen aanwezig, fungeerde als sekretaris en zorgde voor de uitvoering van de besluiten die het bestuur en het dagelijks leven aanbelangden. Op zijn aanvraag besloten de provisorsen, na lange tijd niet te hebben vergaderd, vanaf 12 april 1616 om de twee weken bijeen te komen op maandagnamiddag⁵⁸. Bij die gelegenheid werd ook hun bevoegdheid omschreven: zij bekommerden zich niet meer zoals vroeger uitsluitend of op de eerste plaats om de materiële belangen van het seminarie, maar ook om de huiselijke tucht, de naleving van de statuten, de vooruitgang van de leerlingen in de studie, hun vroomheid en hun gedrag; zij zouden alle maatregelen treffen die nodig bleken om tucht en vroomheid te bevorderen. Elke trimester zouden de provisorsen een *strictum examen* instellen om van iedere seminarist de kollegenota's na te zien, zijn vooruitgang in de studie na te gaan en te controleren of hij de hem opgelegde taken in het huis goed volbracht⁵⁹. Hier blijkt dus dat de vier provisorsen de bevoegdheid overgenomen hadden van de twee kanunniken-raadgevers die door Trente waren voorzien en die in de dio-

quod duo e nostris Professores constituti, quorum lectiones frequens accipit auditor, alumni scilicet seminarij, omnes honesti adolescentes. Lectionibus hisce initium dedit solemne sacrum, et oratio ab altero professorum habita, cui Episcopus et clerus interfuit."

(56) *Manuaal van de ontvanger, 1613-1614, ABSG, S.317.*

(57) *Acta in congregationibus dominorum provisorum seminarij episcopatus Gandavensis, ABSG, S.27, beginnende met 29 oktober 1613.*

(58) *Ibidem, f. 8*: „Ad supplicationem domini praesidis, statuerunt domini provisors convenire de quindena in quindenam, feriae 2ae hora 3a pomeridiana, de domestica disciplina, statutorum observantione, alumnorum profectum in pietate et moribus audituri, ac inter sese collaturi quae ad promovendam disciplinam, augendam pietatem etc. judicabunt expedire..."

(59) *Ibidem, f. 8v*: „Singulis trimestribus DD. provitores strictum examen instituent, in quo non tantum scripta visitabunt, profectum in studiis exquirent, sed quemcumque sui officij iuxta scedulam D. praesidis admonebunt. Suntque indicti dies sequentes: prima feria 5a martij, iisdem feriis junij, septembris et decembris; qui, occurrente festo, anticipabitur..."

cesane synode van 1613 waren benoemd. Er zijn geen aanwijzingen dat deze functie sinds bisschop Jansenius' tijd had bestaan, en het simpele feit dat deze raadgevers, del Rio en Chamberlain, bovendien nog provisor waren, maakte hun ambt vrij hypothetisch. Er zijn tenslotte geen bewijzen dat ze na 1613 ooit in die functie zijn opgetreden. De maatregelen van 1616 bevestigden wellicht een bestaande situatie. Op het financiële domein behielden de provisors hun vroegere bevoegdheid: zij beheerden de goederen van het seminarie, zorgden voor de uitvoering van maatregelen die de bisschop op dit terrein trof en controleerden de boekhouding van de ontvanger.

Het Sint-Baafskapittel blijkt zich voortaan nog zelden rechtstreeks met het seminarie te hebben bemoeid. De medezeggingschap die het kapittel nog restte werd uitgeoefend door de provisors die zij te gepasten tijde uit hun midden moesten verkiezen. Kapitteldeken Bernaerts was na zijn dood in 1613 als provisor opgevolgd door de nieuwe deken, Frans del Rio. Toen deze in 1617 overleed verkozen de kapittelheren aarts priester Antoon Smets⁶⁰. De verwijdering van proost De Vare als provisor betekende een gevoelige vermindering van de invloed van het kapittel in seminariezaken.

De nieuwe president van het seminarie, Lodewijk van den Berghe, gold als een bekwaam man. Zijn studies had hij bekroond met de licentie in de theologie⁶¹. Wellicht nog vóór zijn promotie fungeerde hij in 1609 als deservitor te Aarsele en te Kanegem⁶². Vóór 1611 werd hij benoemd tot pastoor te Oostakker. In dat jaar kreeg hij de toelating de absolutie te verlenen voor gereserveerde gevallen, iets wat meestal slechts aan de dekens werd verleend⁶³. In april 1612 werd hij door bisschop Maes in overleg met het vicariaat verkozen tot president van het Gentse seminarie. De dood van de bisschop die de volledige uitvoering van de seminariehervorming verhinderde en de strubbelingen tussen het vicariaat en het kapittel, deden zijn effectieve indiensttreding uitstellen tot september 1613. Op dat ogenblik sloot bisschop Van der Burch met hem een overeenkomst over de taken die hem zouden toevertrouwd worden en de wedde die hij daarvoor zou ontvangen. Jaarlijks kreeg hij 25 lb. gr., naast vijf stuivers voor de dagelijkse mis op wekdagen, wat in een jaar een supplement van 12 lb. gr. uitmaakte; zijn zuster, die bij hem inwoonde als *gouvernante*, huishoudster van het seminarie, en haar meid kregen samen 12 lb. gr. De president zou zonder verdere vergoeding instaan voor alle seminaristen, ook voor de bursalen en voor hen die het Jezuïetenkollege bezochten; hij

(60) *Acta Capituli* van 12 januari 1618, RAG, *Bisdóm*, K. 14, f. 142v°. Antoon Smets uit Mechelen, S.T.L., was pastoor aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk in zijn geboortestad en daarna van Sint-Baafs te Gent. In 1610 werd hij kanunnik en in 1614 tot aarts priester verkozen. Hij overleed in 1626. Hellin, p. 207-208.

(61) In de meeste bronnen die op hem betrekking hebben, wordt de universitaire titel van president Van den Berghe vermeld. Zijn naam komt niet voor in de registers van de Leuvense Fakulteit der Theologie; hij had dus blijkbaar te Douai gestudeerd.

(62) M. Cloet, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968, p. 580 en 584.

(63) ABG, AE I/2, f. 3v°, 3 februari 1611. Op 30 april 1615 kreeg hij bovendien de toelating om te exorciseren, *ibid.*, f. 71.

zou zelf de theologanten onderwijzen in de katechese⁶⁴.

Blijkbaar vond Lodewijk van den Berghe deze wedde maar een minimum, want hij behield niet enkel zijn pastorie van Oostakker tot 1617, alhoewel hij er niet meer resideerde, maar bleef ook nadien verder kumulieren. In juni 1616 werd hij bezitter van de vierde *portio* van de parochie Eine; een jaar later deed hij afstand van Oostakker en ruilde Eine voor een drietal kapelanieën, twee te Gent en één te Sinaai; in november 1621 voegde hij daaraan nog de tweede portie van de parochie Hulst toe⁶⁵. Van den Berghe bleef als president in functie tot wanneer bisschop Triest begon met zijn seminariehervorming; in juni 1622 vertrok hij als pastoor naar Evergem en precies één jaar later verhuisde hij naar Oudenaarde waar hij tot eerste portionaris en landdeken benoemd was⁶⁶. Hier bleef hij in functie tot bij zijn dood in 1639.

Zoals vroeger bleef ook voor de functie van Van den Berghe de terminologie zeer onzeker. Werd hij steeds vaker *praeses*, *president*, genoemd, de oude titels *rector* en *regent* verdwenen nog niet direkt⁶⁷. Uit de studies die hij gedaan had en de functies die hij vóór en na zijn presidentschap bekleedde, blijkt dat hij een bekwaam en belangrijker figuur was dan de meeste van zijn voorgangers. Het ambt van seminariepresident werd blijkbaar anders opgevat dan vroeger. Van den Berghe was niet louter een tucht-prefekt die de bevelen van anderen uitvoerde, maar alle bronnen geven de indruk dat hij een ruime en tot op zekere hoogte vrij autonome bevoegdheid bezat. Verantwoordelijkheid was hij niet meer verschuldigd aan het kapittel, maar rechtstreeks aan de bisschop en aan de provisorsen met wie hij vlot samenwerkte.

§ 3. De seminaristen en het reglement

Zoals tijdens de stichtingsjaren bestond het Gentse seminarie vanaf 1613 opnieuw uit twee afdelingen: een humanioracyclus, waarvan de studenten nu de lessen volgden aan het jezuïetenkollege, en een theologicum⁶⁸.

(64) ABG, AE I/2, f. 34, 27 september 1613: „Eodem die conventum cum Praeside seminarij super honorario ipsius, sororis eius et ancillae, scilicet quod ipse habiturus sit annuatim 25. libras grossorum et 5. stuferos pro singulos sacris, quae celebrabit diebus non festis; soror vero eius et ancilla simul 12. libras; promisitque idem praedictus Praeses se contenturum in officio etiam bursarios et alios visitantes scholas Patrum et docturum modum catechezandi eos qui studebant Theologiae morali.”

(65) *Liber Beneficiorum*, RAG, *Bisdom*, B. 134, f. 5v°, 15, 16, 16v°, 20v°; ABG, AE I/2, f. 95 en 97. Reeds in mei 1622 werd de Hulsterse tweede portie toegekend aan de paatselijke pastoor, bezitter van de eerste portie: ABG, AE II, f. 6; Th. Kok, *Dekanaat in de steigers, Kerkelijk opbouwwerk in het Gentse dekanaat Hulst*, Tilburg, 1971, p. 28-29.

(66) *Liber Beneficiorum*, RAG, *Bisdom*, B. 134, f. 23v°; dekanale rekeningen van Evergem, RAG, *Bisdom*, K. 8019, en van Oudenaarde, B. 3618.

(67) B.v. de *Acta Capituli* van 20 september 1614, RAG, *Bisdom*, K. 14, f. 61 (*rector*) en het manuaal van de ontvanger, ABSG, S.317 (*regent*).

(68) Zie b.v. het getuigenis van kanunnik Willem Arents bij het informatieproces vóór de benoeming van bisschop Triest (1620): „Dicit D. deponens sub primo Episcopo Gandavensi fuisse erectum in dicto civitate seminarium iuxta decretum Concilii Tridentini, in quo ab aliquot hinc annis magno cum fructu Dioecesis docetur Theologia moralis. Iuniores porro frequentant humaniores scholas apud patres Societatis Jesu.” ASV, *Processi Concist Vescovi*, 16, f. 713v°-714.

Nieuw was wel dat de klemtoon op de laatste afdeling werd gelegd. Enkel studenten boven de achttien jaar, dus aan het theologicum, konden een beurs krijgen van het seminarie⁶⁹. Een uitzondering daarop werd minstens toegestaan aan de ex-koralen, die zoals vroeger na hun ontslag meestal naar het seminarie trokken en een beurs uit de Vigliusfondatie ontvingen. Wegens het nog steeds vrij kleine aantal koralen en misschien ook wegens de strenge eisen die sinds bisschop Maes aan de binnentredende seminaristen gesteld werden, was de rekrutering uit deze groep vrij beperkt: één in 1611, één tussen 1613 en 1616, één in 1616, één in 1618 en twee in 1620⁷⁰. Het ontbreken van beurzen beperkte het aantal humaniorastudenten wellicht tot een zeer kleine groep.

Het aantal theologanten kan men enkel schatten. Een goede indikator is het aantal beschikbare beurzen. Tijdens het episkopaat van Van der Burch konden elk jaar tien beurzen uit oude stichtingen uitgekeerd worden; met de gelden van het Sint-Annahospitaal werden nog twaalf andere studenten onderhouden⁷¹. Twintig theologanten lijkt bijna onwaarschijnlijk veel. Voor 1614-1615 zijn de namen bekend van vijftientwintig seminaristen; op basis van de keukenrekeningen van dat jaar komt men tot een gelijk aantal⁷². Uit de wijdingsdata kan men afleiden dat minstens twaalf van hen theologanten waren en vijf-zes humanioraleerlingen; voor de overigen ontbreken de nodige gegevens. Men mag hierbij niet vergeten dat niet alle priesterkandidaten uit het bisdom Gent naar het diocesaan seminarie trokken: naast een aantal theologanten aan de universiteiten van Leuven en Douai, trof men ook studenten uit het bisdom Gent aan in andere seminaries⁷³.

De wetten en statuten van het seminarie, die bisschop Van der Burch op 17 oktober 1613 uitvaardigde, blijken niet bewaard. Gezien de bisschop zich bij zijn hervormingen ruim liet inspireren door het Mechelse voorbeeld, kunnen we vermoeden dat deze statuten niet fel afweken van die welke Mathias van den Hove rond 1600 voor zijn aartsbischoppelijk seminarie opstelde en die met lichte wijzigingen tot in de 18e eeuw bleven gelden⁷⁴. Dit zou meteen inhouden dat het reglement van Van den

(69) Cfr. *supra*, p. 96.

(70) Frans Gherardts op 20 mei 1611, Petrus Neckebrouck tussen 1613 en 1616, Bobert Billet op 9 juli 1616, Pieter Billau op 3 augustus 1618, Laurens Bibaut en Joost Verstraeten op 24 juli 1620: RAG, *Bisdom, Acta Capituli* K. 12, f. 178v^o; K. 14, f. 44; K. 15, f. 10v^o en f. 38.

(71) Cfr. *supra*, p. 88.

(72) Zie de namenlijst van de seminaristen in Bijlage VIII.

Van oktober 1614 tot september 1615 werd 180 lb gr. uitgegeven voor de keuken (ABSG, S.317). Het kostgeld dat op de eerste plaats of zelfs uitsluitend voor de voeding bestemd was, bedroeg ca. 6-7 lb. gr. Naast de studenten moesten ook nog de president, zijn zuster, de meid en de portier gevoed worden. Wanneer scholaster Willem Vranx in 1621 bij het informatieproces voor de benoeming van bisschop Triest (ASV, *Processi Concist. Vescovi*, 16 f. 718) beweerde dat het seminarie nauwelijks twaalf seminaristen kon onderhouden, dan liet hij willicht de bursalen van de fundaties buiten beschouwing.

(73) B.v. te Antwerpen in de jaren 1605-1610: V. Sempels, *Het Antwerpsch Seminarie, - Collectanea Mechliniensia*, 2e reeks, VIII, 1934, p. 20-21.

(74) *Acta Episcopatus* van 17 oktober 1613: „Datae sunt leges et statuta Prae-

Burch ook niet erg verschilde van het vorige dat ca. 1600-1610 werd uitgevaardigd. Het nieuwe reglement werd trouwens op enkele punten aangevuld of gepreciseerd.

Een punt dat streng werd vastgelegd, was de hoeveelheid voedsel waarop de seminaristen bij de drie maaltijden recht hadden. Voor het bepalen hiervan had bisschop Van der Burch inlichtingen genomen over wat in het seminarie te Antwerpen gebruikelijk was, en dezelfde regels overgenomen⁷⁵. Waren er misschien vroeger klachten gerezen over de seminariekost, of vreesde men twisten? Die waren er inderdaad rond dergelijke problemen : in 1614 vaardigden de provisorsen regels uit voor het verdelen van de broden en het geld dat de seminaristen uit fundaties ontvingen voor het bijwonen van jaargetijden⁷⁶.

In 1616 voegden de provisorsen aan het reglement nog een bepaling toe : seminaristen die buitenshuis wilden overnachten of zich buiten de stad wilden begeven, moesten daarvoor een schriftelijke toelating bekomen van de provisorsen, deze vóór hun vertrek voorleggen aan de president en bij hun terugkeer afgeven, zodat de provisorsen controle over het tijdsgebruik konden uitoefenen⁷⁷.

§ 4. Het onderwijs, de pastorale vorming en de wijdingen

Reeds in 1612 volgden de humanioraleerlingen van het seminarie de lessen in het jezuïetenkollege⁷⁸. Onder bisschop Van der Burch werd deze voorlopige maatregel een definitief feit. Een beperkt aantal „humanisten”, jongens tussen twaalf en zeventien-achtien jaar, woonden in op het semina-

sidi seminarij.” ABG, AE I/2, f. 35. De Mechelse statuten werden uitgegeven door J. Laenen, *Geschiedenis van het Seminarie van Mechelen*, Mechelen, 1930, p. 134-138. Zij stemmen in alle wezenlijke punten overeen met het Gentse reglement van ca. 1600-1610 (Bijlage IV). Misschien is dit te verklaren doordat beide teruggrijpen op oudere en verwante voorbeelden : het reglement van de Gentse Hiëronymieten-school en dit van de Mechelse Standonckschool ; zie Laenen, *o.c.*, p. 127.

(75) *Acta Episcopatus* van 27 september 1613 : „Quoad victum alumnorum resolutionem est ut tractentur per omnia instar alumnorum Seminarij Antverpiensis.” *Acta* van 17 oktober 1613 : „Datae sunt leges et statuta Praesidi seminarij et designatae portiones alumnorum Seminarii quoad jentaculum, prandium et coenam.” ABG, AE I/2, f. 34 en 36. De Antwerpse statuten die ons daarover precies zouden kunnen inlichten zijn niet bewaard : V. Sempels, *art. cit.*, p. 13.

(76) „Mota questione super emolumentis anniversariorum seminaristarum, domini provisoros ordinarunt recipiendum ex dictis emolumentis dividendum esse aequaliter in pauperes scholares, panem vero per praesidem dandum et distribuendum per ordinem, ut singuli suis vicibus suas recipiant, in quem finem dominus praeses monitus, deputabit duos ex scholaribus ad dicta anniversaria et exequias, qui dicta emolumenta ad manus praesidis deferent in finem praedictum.” ABG, S.27, f. 6v^o-7. Ook het testament uit 1617 van kanunnik Gerard de Nebra, overleden in 1625, besteedde aandacht aan deze kwestie : „Portiones vero absentium [bij het jaargetijde] quoad panes dabuntur pauperibus seminaristis in humanioribus studentibus, ex quibus duo semper in anniversario erunt praesentes, qui dictos panes recipient aequaliter cum aliis dividendis.” RAG, *Bisdom*, K. 2529, f. 20-21.

(77) ABG, S.27, f. 8v^o.

(78) Cfr. *supra*, p. 90.

rie, maar het was duidelijk dat hun opleiding niet het eerste doel van het seminarie was ⁷⁹.

De jezùieten hadden zich definitief te Gent gevestigd in 1585, na de overgave van de stad aan Farnese, en trouwens op diens aanvraag. Na lang aarzelen over de bijdrage van de stadsmagistraat, openden zij, in het voorjaar 1592, een kollege met drie klassen (*grammatica, humaniora* of *poesis* en *rhetorica* ⁸⁰). In 1613 was het kollege reeds volledig uitgebouwd met vijf of zes klassen. Van de achtentwintig inwonende paters waren vijftien priester; vijf niet-priesters gaven les in het kollege en acht anderen fungeerden als *coadjutores* ⁸¹.

Bisschop Van der Burch, die het erg in de jezùieten had gezien, vertrouwde hun ook een groot deel van het theologisch onderricht in zijn seminarie toe ⁸². Hij volgde daarin het voorbeeld van verschillende andere bisschoppen in de Nederlanden en erbuiten, o.a. van Ieper waar sinds 1611 het theologicum aan de paters van de Sociëteit was toevertrouwd ⁸³.

De leerstof die de twee paters in het seminarie onderwezen, werd meestal betiteld als „moraaltheologie” ⁸⁴. Deze benaming werd ook gebruikt voor het theologisch programma in zijn geheel ⁸⁵. In 1619 en 1620 werd de inhoud van deze lessen in de bronnen wat meer gespecificeerd weergegeven: de ene professor behandelde de praktische moraaltheologie of casuïs-

(79) Cfr. b.v. het getuigenis van scholaster Vrancx in het informatieproces bij de benoeming van bisschop Triest, 1620, ASV, *Processi Concist. Vescovi*, 16, f. 718: „Seminarium in quo modo docetur Theologia Moralis, et aluntur *aliqui* pueri, qui frequentant minores scholas apud Patres Societatis nominis Jesu...”

(80) A. Poncelet, *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas*, Brussel, 1927-1928, I, p. 373-378; II, p. 38.

(81) ARAB, *Archief Jezùieten, Vlaamse Provincie*, 991-992, jaarverslagen over 1612-1620, p. 77, 112, 190.

(82) *Historia Collegij Gandavensis Societatis Jesu*, ARAB, *Archief Jezùieten, Vlaamse Provincie*, 981, f. 18: „Successit in Masii locum anno 1613 Rdissimus dominus Henricus Franciscus van der Burcht, benevolentia in Societatem nostram vix decessore suo inferior, quod tum alijs saepe probavit indicijs, tum quod concionatori nostro iam tertium cathedralis templi sedem detulerit, summa cum Societatis commendatione, tum quod sua praesentia subinde catechisticas institutiones deornaverit et praemiis excitaverit, tum etiam quod seminario dioecetano a se recens erecto duos de Societate professores adhibuerit, qui sacrae Theologiae scientia alumnos imbuerunt.” Zie ook *supra*, p. 96, noot 55. De twee paters ontvingen jaarlijks samen 60 lb. gr. als vergoeding: ABSG, S.317.

(83) De vroegste dergelijke poging was die van Gerard van Groesbeek, bisschop van Luik, direkt na 1564; zie L.E. Halkin, *Les origines du collège des Jésuites et du Séminaire de Liège*, - *Bulletin de l'Institut archéologique Liégeois*, LI, 1926, p. 143-170. Daar zoals te Brugge (1571), Antwerpen (1572), Namen (1572) en Kamerijk (1575) bleek dat de leden van de Sociëteit niet waren opgewassen tegen deze opgave. Een tweede reeks, ditmaal beter gelukte pogingen volgde na het derde provinciaal concilie: Ieper (1611), Gent (1613) en 's-Hertogenbosch (1615): A. Poncelet, *o.c.*, dl. II, p. 118.

(84) ARAB, *Archief Jezùieten, Vlaamse Provincie*, 991-992, p. 112 (*duo professores moralis Theologiae*) en p. 190, 311, 367 (*Theologiae, quae de moribus, professores duo*).

(85) B.v. in de getuigenissen van proost Adriaan de Vare, aartsdiaken Willem Arents en scholaster Willem Vrancx bij het informatieproces voor de benoeming van bisschop Triest, ASV, *Processi Concist, Vescovi*, 16 f. 708, 714, 718. Zie ook *supra*, p. 99, noot 68.

tiek, de andere controversentheologie⁸⁶. Daarnaast werd door de president Van den Berghe de *modus catechezandi*, katechese, onderwezen, nochtans de grote specialiteit van de jezuiten⁸⁷. De term „moraaltheologie” als verzamelnaam voor het hele programma en de inhoud van de drie hoofdvakken, tonen aan dat het hele theologische onderwijs van het seminarie bedoeld was als rechtstreekse voorbereiding op de pastorale praktijk: casuïstiek als voorbereiding op het biechthoren, controversentheologie ter bestrijding van het protestantisme, — toen nog een zeer actuele opdracht, — en katechese als voorbereiding op de predikatie en het godsdienstonderricht. Daarbuiten werden de seminaristen nog onderwezen in de Gregoriaanse zang door de *succentor*, de zangmeester van het kapittel⁸⁸, en zullen ook wel sakramentenbediening en preekoefeningen op het programma gefigureerd hebben. Deze vakken waren uitdrukkelijk voorzien door het provinciaal concilie van 1607, dat bovendien ook katechese en casuïstiek had voorgeschreven⁸⁹. Het vak Schriftuur dat door deze conciliedekreten was aanbevolen vindt men nergens terug.

Wellicht bezat het seminarie een bescheiden bibliotheek met als kern de erfenis van de Hiëronymieten en het legaat van bisschop Lindanus. Zij werd door aankopen uitgebreid⁹⁰.

Ook buiten het seminarie werd enige pastorale vorming verstrekt, niet enkel door oud-seminaristen, maar meer nog voor oud-Lovanisten; hiervoor werden op de vergadering van de dekens, op 6 augustus 1613, per dekenij vier *instructores novellorum sacerdotum* aangesteld die de neofieten vóór hun eerste mis moesten onderrichten in de rubrieken⁹¹.

Sommigen, wellicht de meest begaafde seminaristen, combineerden studies in het seminarie met studies aan de Universiteit te Leuven. Jan Bartholomeeussen uit Hulst voltooide in 1613-14 zijn humanioraopleiding, misschien in het seminarie zelf, trok dan naar Leuven, waar hij in de pedagogie het Varken in de artes studeerde, en kwam daarna naar Gent om vier jaar als theoloog in het seminarie te verblijven⁹². Vier anderen, waarvan slechts voor twee bewezen is dat zij oud-koralen waren, deden minstens een deel van hun theologische studies te Leuven als bursalen van het Vigliuskollege⁹³.

(86) ARAB, *Archief Jezuiten, Vlaamse Provincie*, 991-992, f. 442: „... unus conscientiae quaestiones explanat, alius controversam Theologiam”; f. 541: „... unus fidei controversa, alter quaestiones de moribus exponit.”

(87) Cfr. *supra*, p. 99, noot 64.

(88) De zanglessen werden onderwezen door Jan Yperzele, zelf oud-leerling van het seminarie, die hiervoor 4 s. gr. ontving: ABSG, S.317.

(89) Cfr. *supra*, p. 85-86.

(90) Het manuaal ABSG, S.317 vermeldt voor 1613-1614 een uitgave van 24 lb. gr. voor aankoop van boeken; mogelijk gold het handboeken voor het onderricht of liturgische boeken.

(91) ABG, AE I/2, f. 27v^o; *Synodicon Belgicum*, IV, p. 111. Dit punt was enkel het uitvoeren van een besluit (Tit. XII, cap. 18) van het derde provinciaal concilie, zie *Synodicon Belgicum*, I, p. 384.

(92) Dekanale rekeningen Hulst 1611-1620, RAG, *Bisdóm*, B. 3592.

(93) Nl. Gabriel de la Bouverie, Joris Gheijle, Joost van de Putte en Boudewijn Wyme; zie de rekeningen van het Vigliuskollege, 1608-1618, RAG, *Bisdóm*, K. 8689-8698. De rekeningen over 1618/19 - 1621/22 ontbreken.

Over de kwaliteit van het seminarieonderricht valt moeilijk te oordelen. Het is toch veelbetekenend dat tot deken of tot pastoor van een stadsparochie bijna altijd een universitair gevormde benoemd werd. Niet enkel de bisschoppelijke overheid, die deze benoemingen verrichtte, of de patroons die de kandidaten voorstelden, maar ook de studenten zagen meer heil in universitaire studies; die boden bovendien een goede kans voor een rijke prebende of voor rijk gedoteerde pastorieën in om het even welk bisdom. In alle geval kan men uit het geschetste studieprogramma van het Gentse seminarie afleiden dat dit onderwijs geen wetenschappelijke, doch enkel praktische bedoelingen had. Het oordeel van Kok over de seminarieopleiding zet de feiten misschien wat sterk in de verf, maar is toch geenszins in strijd met de gevonden gegevens⁹⁴.

Over de vorming tot vroomheid in Van der Burchs seminarie verneemt men geen gegevens. In alle geval wisselden godsdienstoefeningen in de seminariekapel en in de kathedraal elkaar af.

De plaats die de seminaristen bij de officies in de kathedraal toekwam vormde eind 1613 de inzet van zwaarwichtige besprekingen tussen bisschop en kapittel en van een lange discussie onder de kanunniken over precedentiekwesties⁹⁵. Blijkbaar profiteerden zij van de gelegenheid om zich nog eens met de seminariezaken te bemoeien. Besloten werd dat de kanunniken-diakens en subdiakens, die de onderste rij van de koorbanken bezetten, zouden plaats nemen bij de kanunniken-priesters op de bovenste rij, na de pastoor van Sint-Baafs, die zelf geen kanunnik was. De president van het seminarie mocht zetelen op de bovenste rij, na de kanunniken-subdiakens, als koorkapelaan van Sint-Baafs. De kapittelheren eisten ook dat de seminaristen voor alles wat het koorofficie betrof onder het gezag zouden staan van het kapittel en zijn *magister ceremoniarum*. In 1617 werd hieraan nog toegevoegd dat de seminaristen die reeds wijdingen hadden ontvangen in de processies en in de officies voorrang kregen op de *vicarii* van de kathedraal die niet gewijd waren⁹⁶.

Sommige seminaristen speelden naast de koralen een belangrijke rol in het zangkoor van de kathedraal. Er is herhaaldelijk sprake van een *bassus*

(94) Zie Th. Kok, *Dekanaat in de steigers. Kerkelijk opbouwwerk in het Gentse dekanaat Hulst*, Tilburg, 1971, p. 254: „Het bisdom verwachtte blijkbaar van deze theologanten slechts dat ze gewillig zouden opnemen wat hun voorgehouden werd en het *tale quale* op hun beurt zouden voorhouden aan de volgzame gelovigen. De dogmatiek werd uiteengerafeld tot stellingen met stutsels uit de patristiek; de pastoraal ingekapseld in geboden en verboden, als prikkeldraad rond een schaapskooi. Wis en zeker een heilzaam systeem na de onzalige tijden van de zestiende eeuw; doctrinair en autoritair van inslag weliswaar, maar wie was daar toen allergisch voor? De meeste aldus gevormde priesters hebben gewetensvol hun rol vervuld in de diocesane restauratiearbeid. Ze kregen een theologisch noodrantsoen mee in hun knapzak, een katechetisch-apologetisch compendium, een liturgische handleiding, de reeks diocesane ordonnaties en met deze middelen moesten ze proberen het wijduitgestroomde water weer in de kerkelijke en maatschappelijke bedding te voeren. De zielzorger die dan niet beantwoordde aan het in de vormingsjaren gepresenteerde verwachtingspatroon, werd door de visitatoren gediskwalificeerd.”

(95) *Acta Capituli* van 31 oktober en 8 november 1613, RAG, *Bisdom*, K. 14, f. 36 v°-37 v°.

(96) *Acta Capituli* van 1 december 1617, RAG, *Bisdom*, K. 14, f. 140.

seminarista en van een *seminarista musicus* die door het kapittel speciaal vergoed werden⁹⁷. Het kapittel verbood de seminaristen in andere kerken dan de kathedraal te gaan zingen⁹⁸.

In de loop van hun studies ontvingen de seminaristen de verschillende lagere en hogere wijdingen⁹⁹. De tonsuur werd, naar het voorschrift van Trente, kort na de intrede in het seminarie toegediend, ook aan humanioraleerlingen van amper dertien jaar; de koralen hadden de tonsuur reeds ontvangen vóór hun eventuele intrede in het seminarie. De vier lagere orden werden steeds in éénmaal samen toegediend, meestal tijdens het eerste jaar van de theologische studies, maar ook wel samen met de hogere wijdingen in de loop van minder dan één jaar. De drie hogere werden praktisch altijd binnen één jaar, soms binnen dezelfde maand ontvangen. De wijdingsexamens werden afgenomen door de bisschop zelf, vergezeld door de synodale examinatoren en blijkbaar soms, als het seminaristen betrof, door de provisoren van het seminarie¹⁰⁰. De seminaristen vertrokken niet noodzakelijk direkt na de priesterwijding uit het seminarie, hetzij omdat zij hun studies nog niet hadden voltooid, hetzij omdat zij wachtten op een benoeming¹⁰¹.

Verschillende seminaristen werden kort vóór hun subdiakenwijding ergens tot kapelaan benoemd en kregen een ander bescheiden beneficie toegewezen dat voor hun wijding als *titulus gold*¹⁰². Slechts een paar semina-

(97) *Acta Capituli* van 24 december 1613, 11 januari 1614 en 27 september 1619, RAG, *Bisdóm*, K. 14, f. 41v°, 41v°; K. 15, f. 27 v° en volgende noot.

(98) *Acta Capituli* van 6 december 1615: „Proponente R. Dno Decano esse duos musicos seminaristas quibus inhiibuit diebus dominicis et festivis frequentare aliarum ecclesiarum officia, eosque humiliter supplicare quatenus domini dignarentur pretactis diebus dominicis et festis quibus, tenebuntur assistere pulpito musicali tempore summi sacri, illis aliquot honorarium dare. Intuitu paupertatis domini largiuntur singulis honorarium trium gr. pro missis dictis debus decantandis, desumendorum ex quotidiana, et admittunt seminaristas ad lectiones primae nocturnae decantandas quando comparabunt in choro.” RAG, *Bisdóm*, K. 14, f. 92; terug in *Acta Capituli* van 20 mei 1616, *ibidem*, f. 101v°.

(99) Preciese gegevens over deze wijdingen vindt men in de lijst van seminaristen in Bijlage VIII.

(100) Cfr. de *Acta Episcopatus* van 5 maart 1615: „Cum dominis provisoribus Seminarij examinavi omnes et singulos seminaristas.” Op 13 maart daarop diende de bisschop de lagere wijdingen toe in de kapel van het bisschoppelijk paleis. De wijdingen die hij daarna dezelfde dag nog ondervroeg („Cum dominos examinatoribus examinavi promovendos ad sacros ordines”) waren wellicht zij die 's anderendaags de hogere wijdingen ontvingen. ABG, AE 1/2, f. 68v°-69; RAG, *Bisdóm*, B. 4916.

(101) Seminaristen-priesters werden b.v. vernoemd in de *Acta Capituli* van 8 november 1613, RAG, *Bisdóm*, K. 14, f. 37v°, en in de *Acta Episcopatus* van 10 juli 1615 en 27 juni 1616, ABG, AE 1/2, f. 74 en 87v°.

(102) Cfr. *supra*, p. 77. Soms werd dit zelfs uitdrukkelijk als zodanig vermeld, b.v.: „Collata est Francisco Schreywater, seminaristae Gandavensi, cappellania perpetua fundata in Mota Principis” (= Sint-Wido in het Gravensteen): *Liber Beneficiorum*, RAG *Bisdóm*, B. 134, 2e deel, f. 4 en f. 13, 13 maart 1615. Zie verdere voorbeelden aldaar: f. 4 (Nicolaus de Somere, 13 april 1615), f. 5 (Arnold Evaerd, 14 februari 1617), f. 7 (Frans Gheraerds, 28 februari 1619), f. 11v° (Laurens Huberti, 28 juni 1614), f. 16 (Boudewijn Wyeme, 22 november 1617). Vermeldingen van de *titulus* vindt men ook steeds in het register met de wijdingen, 1610-1649, RAG, *Bisdóm*, B. 4916, bij de inschrijving van de subdiakenwijding.

risten werden *titulo patrimonii* gewijd, zoals het grootste deel van de Leuvense theologanten¹⁰³.

§ 5. Sanering van de seminariefinanciën

In tegenstelling met wat tot dan toe gebeurd was, werd, tijdens het episkopaat van Van der Burch, niet enkel gezocht naar nieuwe bronnen van inkomsten voor het seminarie, maar waren de bisschop en de provisors er ook om bekommerd het beheer van deze inkomsten te vereenvoudigen en te rationaliseren. Het beste voorbeeld hiervan is het geval van een reeks geïncorporeerde kapelanieën die, in ruil voor een redelijke rente, aan de oorspronkelijke collators en bezitters werden teruggeschonken. De beheerders van het seminarie moesten zich nu niet meer bekommeren om het innen, vaak langs tussenpersonen, van de vele kleine inkomsten die aan deze kapelanieën verbonden waren, en om het celebreren van de eraan verbonden missen; lag het inkomen uit deze rente theoretisch lager dan het vroeger totaal van de diverse ontvangsten, het bedroeg nu jaarlijks een vaste en gemakkelijk te innen som.

Reeds in juni 1613 werd de kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw in de kerk te Lokeren opnieuw afgestaan aan de kerk in ruil voor een losrente van 4 lb. gr. 's jaars¹⁰⁴. In de loop van 1614-1615 volgde de kapelanie van het *Root choorken* te Dendermonde, die voor een rente van eveneens 4 lb. gr. terugging naar het kapittel aldaar¹⁰⁵. In 1616 werden de kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw te Tielt en van Sint Niklaas in Sint-Baafs afgestaan, respektievelijk aan het pastoreel inkomen van Tielt voor 5 lb. gr. en aan het *membrum capellaniarum* van de kathedraal voor 12 lb. gr. 's jaars¹⁰⁶. Met de resterende kapelanieën had het seminarie ruim genoeg last: de inwoners van Kruishoutem eisten dat de missen, die aan de kapelanie in hun kerk verbonden waren, ter plaatse zouden opgedragen worden in plaats van in het seminarie¹⁰⁷; de kapelanie van Onze-Lieve-Vrouw achter het koor in Sint-Jakobs te Gent was, ondanks de inkorporatie in het seminarie, gecollateerd geworden, buiten alle weten van de provisors om¹⁰⁸.

Een tweede bron van inkomsten die systematisch werd aangepakt, was de seminarietaks. Alhoewel nooit afgeschaft, was hij tijdens de crisisjaren 1578-1584 verdwenen en kon hij in de daaropvolgende jaren wegens

(103) Op 13 juni 1615 werd Nicolaus de Somer subdiaken gewijd „titulo patrimonii sui et coniunctim capellaniae S. Crucis in Ecclesia B.M.V. in Blandinio, ac capellaniae B.M. in ecclesia parochiali S. Walburgis in oppido Brugensi.” Op 14 april 1618 werd Petrus Pontanus en op 4 april 1620 werd Egidius Cnockaert gewijd *titulo patrimonii*. RAG, *Bisdóm*, B.4916.

(104) *Acta Episcopatus* van 3 juni 1613, ABG, AE I/2, f. 24; *Acta provisorum* van 4 november 1613, ABSG, S.27.

(105) Manuaal ABSG, S.316.

(106) Manuaal ABSG, S.318; *Acta Episcopatus* van 15 september 1614, 14 april en 30 mei 1616, ABG, AE I/2, f. 57v°, 83-84, 86v°; *Acta Capituli* van 22 januari en 16 december 1616, RAG, *Bisdóm*, K.14, f. 95v° en 117v°.

(107) ABSG, S.27, f. 7v°; rekest van de magistraat en de inwoners van Kruishoutem aan de bisschop, met een gunstige apostille van 19 december 1614, RAG, *Bisdóm*, B.2058; *Acta Episcopatus* van diezelfde dag, ABG, AE I/2, f. 62v°.

(108) ABSG, S.27, f. 2.

de algemene armoede moeilijk geheven worden, ondanks pogingen van bisschop Lindanus. Het provinciaal concilie van 1607 voerde de taks terug in a rato van ongeveer de zestigste penning van de kerkelijke inkomens. Bisschop Maes besloot deze regel ook in het bisdom Gent in te voeren en zijn opvolger Van der Burch nam die bepaling op in de synodale statuten van 1613¹⁰⁹. Deze maatregel was heel wat zachter dan die van bisschop Jansenius die bij de stichting een taks van 2,5 % had opgelegd. De dekens hadden van bisschop Van der Burch reeds vóór de diocesane synode instructies gekregen om de zestigste penning te innen¹¹⁰. Na de synode werd door de provisors een nieuwe lijst met taxaties van de parochies opgesteld, op basis van het pastoreel inkomen dat de bisschoppen Maes en Van der Burch bij hun visitaties hadden vastgesteld. Deze lijst werd op 30 oktober 1613 aan alle dekens toegestuurd en bleek in veel gevallen minder streng dan die welke Maes had gehanteerd¹¹¹. In de loop van december werden ook de taksen op de kloosterinkomens en op de *beneficia simplicia* vastgesteld¹¹².

Zoals vroeger liep het innen van taksen, vooral van de kloosters en de beneficiés, niet van een leien dakje. De bisschop, de abt van Sint-Pieters, het kapittel van Sint-Baafs en de Gentse stadspastors betaalden nooit, maar hadden blijkbaar geldige redenen of excuses¹¹³. Op 14 januari stuurden de provisors ontvanger Ryckaert en hun kollega Bardeloos op ronde om de Gentse kloosters aan te manen hun bijdrage te betalen¹¹⁴. In oktober van dat jaar moesten het kapittel van Sint-Veerle, de abt van Drongen, de overste van het Rijke Gasthuis, van het klooster van Deinze, van het Wenemaershospitaal, van het klooster van Petegem en van de kartuis van Elsegem afzonderlijk aangepakt worden, desnoods onder bedreiging dat de bisschop zich ermee zou bemoeien indien zij weigerden te betalen¹¹⁵. Ook met de parochies liep het niet zo vlot: de dekens kregen op hetzelfde moment een schrijven van de bisschop en de provisors dat hen aan hun plicht herinnerde¹¹⁶.

De pastoor van Melsele, die jaarlijks tot 2 lb. gr. verplicht was, kocht

(109) Cfr. *supra*, p. 83, 106, 120.

(110) Vergadering van de dekens op 6 augustus 1613: *Synodicon Belgicum*, IV, p. 111-112; ABG, AE I/2, f. 29v°.

(111) *Acta provisorum* van 29 oktober 1613, ABSG, S.27, f. 1.

(112) De lijst ervan, samen met die van de parochietaksen, werd opgenomen in de *Acta provisorum* van 16 december 1613, ABSG, S.27, f. 2v°-6v°. Voor de sommen, cfr. *infra*, Bijlage VII.

(113) Voor Sint-Pieters worden deze, niet gespecificeerde, excuses vermeld in de *Acta Provisorum* van 16 december 1613, ABSG, S.27, f.2. De rekening over 1623-1625, ABSG, S.254, vermeldde dat zijn bijdrage moest berekend worden „deductis fructibus beneficiorum incorporatorum seminario de iure patronatus ipsius”. Bedroegen deze meer dan 50 lb. gr., de som waartoe de abt verplicht was, of moet men er ook rekening mee houden dat de abt reeds heel wat moest afdragen aan het bisdom en aan het kapittel en bovendien zelf instond voor de vorming van theologanten?

(114) ABSG, S.27, f. 7.

(115) *Ibidem*, 20 oktober 1614. In 1625 werd in de seminarier rekening genoteerd dat Sint-Veerle, het Rijke Gasthuis en de priorij van Waarschoot sinds 1613 nog niet betaald hadden: ABSG, S.321.

(116) ABSG, S.27, f. 7v°-8.

in 1616 zich en zijn opvolgers vrij van de seminariepenning voor 2000 gulden ¹¹⁷.

De andere, traditionele of meer recent ingevoerde, bronnen van inkomsten voor het seminarie bleven verder bestaan : de zuivelgelden, de giften bij dispensaties en vooral het bezit aan renten en onroerende goederen. In dit laatste kwam weinig verandering. In 1615 verkochten de bisschop en de provisors de gronden tussen de Groene Hooie, de Vissersstraat en de Schelde, waarop ten tijde van de fraters zeventien kleine huisjes stonden en die nu grotendeels tot boomgaard waren omgevormd, aan de abdis van de naburige abdij Nonnenbosse voor 2000 gulden ¹¹⁸. Voor het seminarie was dit een goede zaak : het hele bezit bracht vroeger slechts 8 lb. gr. op, waarvan nog 30 s. gr. lasten dienden afgetrokken te worden ; aangelegd in renten kon de verkoopsom nu 20 lb.gr. per jaar opbrengen ¹¹⁹. Het grondbezit groeide aan door een testamentaire schenking van Bartholomeus Inghels, pastoor van Beveren-Waas, die in 1613 aan het seminarie twaalf gemeten grond naliet ¹²⁰.

Sinds het episkopaat van Karel Maes waren de provisors begonnen met het aanpassen van de huur- en pachtprizen van de seminariegoederen aan de stijgende welvaart. Bij het ingaan van een nieuwe pachttermijn, werd de pachtsom gemiddeld met een derde verhoogd, maar soms meer dan verdubbeld ¹²¹.

Alles samengenomen was het met de seminariefinanciën niet slecht gesteld. De goederen waren met geen noemenswaardige lasten bezwaard en door een zorgvuldig toezicht konden achterstallige pachten en renten gerekupereerd worden ; het vermogen en het inkomen stegen geleidelijk en voortdurend. Rond 1615 bleek de seminariekas in staat het kapittel ongeveer 200 lb. gr. te lenen voor het aflossen van een rente ¹²². De klachten over de zwakke dotatie van het seminarie die bij het informatieproces voor de benoeming van bisschop Triest in 1620-1621 geuit werden, waren wellicht bedoeld om te Rome indruk te maken, en de aanvraag tot vrijstelling van de taksen bij deze benoeming te staven ¹²³. Slechter ging het met de seminariegebouwen : ondanks herhaalde herstellingen waren ze in zeer

(117) Manuaal 1614-1615, ABSG, S.318.

(118) Cijnsboek, ABSG, H.8, f.109v°.

(119) Manuaal 1615-1616, ABSG, S.319. Wellicht werd trouwens met dit geld de rente gekocht van 20 lb. gr. aan de 18e penning, bezet op de goederen van het bisdom, bij akte van transport van 4 februari 1616. Zie inventaris ABSG S.3, f. 7.

(120) De lasten van deze schenking waren een jaargetijde in de kerk te Beveren en enkele fundaties in die kerk, voor samen ca. 1 lb. gr.: ABSG, S.3, f. 17 en S.27, f. 2. In 1622 brachten deze gronden 10 lb. gr. op : ABSG, S.321.

(121) Zie de manualen 1611-1616 en 1620-27 in ABSG, S.315-321 en de rekening 1623-1625, ABSG, S.254. Het totale inkomen uit de landpachten steeg van 1611 tot 1622 van ca. 100 lb. gr. tot ruim 158 lb. gr.

(122) Op 29 mei 1615 betaalde het kapittel aan het seminarie 54 lb. gr. terug in vermindering van deze schuld ; bij akte van 16 februari 1616 schreef het kapittel een assignatie uit van nog eens 134 lb. gr. *Acta Capituli*, RAG, *Bisdom*, K.14, f. 74v° ; ABSG, S.319.

(123) ASV, *Processi Concist. Vescovi*, 16, f. 714 en 718 : „tenuiter est dotatum”.

slechte staat en gedeeltelijk onbewoonbaar¹²⁴. Dit grote complex onderhouden, ging inderdaad de krachten van de seminariefinanciën te boven.

Art. 3. De eerste resultaten. Het episkopaat van Jacob Boonen (1617-1621)

Tot oprecht spijt van zijn diocesanen werd de ijverige en bekwame bisschop Van der Burch in de zomer van 1616 tot aartsbisschop van Kamerijk benoemd. Hij liet zijn opvolger Jakob Boonen, die ook, vier jaar tevoren, na hem te Mechelen als kapitteldeken was opgetreden¹²⁵ een goed georganiseerd en behoorlijk bevolkt seminarie na. Tijdens de vier jaren van Boonens episkopaat, — daarna verhuisde ook deze naar een metropolietenzetel, — bleef alles in het seminarie doorgaan op de ingeslagen weg. Dit getuigt daarom niet van een gemis van belangstelling vanwege de bisschop. Wellicht was hij volledig tevreden over de hervormingen van Van der Burch : deze had daarbij ruim op het Mechelse voorbeeld gebouwd en van 1609 tot 1613 hadden zij beiden samengewerkt in het bestuur van het Mechelse seminarie, Van der Burch als een van de twee kanunniken-raadgevers en Boonen als provisor¹²⁶.

Blijkbaar was het niet aan een optreden van de bisschop, maar eerder aan een ingrijpen van de provisors gelegen dat president Lodewijk van den Berghe voor de duur van dit episkopaat tevens de functie van ontvanger waarnam, in de plaats van kanunnik Ryckaert die om onbekende redenen de bons kreeg¹²⁷. Een groter aandeel lijkt de bisschop gehad te hebben in een verlaging van de seminarietaks in sommige dekenijen na een visitatie van de betrokken parochies¹²⁸. Tijdens zijn episkopaat werd door

(124) *Ibidem* ; cfr. ook *infra*, p. 111. In 1611-1613 werd 300 gulden uitgegeven voor herstellingen aan de gebouwen. Of gold het enkel de installatie van het theologicum, reeds voorzien door bisschop Maes? ABSG, S.315.

(125) Jacob Boonen (1573-1655), J.U.L., koos aanvankelijk een loopbaan als jurist. Na zijn intrede in de geestelijke stand werd hij door aartsbisschop Van den Hove in 1607 tot *judex synodalis* en in 1608 tot officiaal benoemd. In 1611 werd hij geestelijk raadslid van de Grote Raad en het jaar daarop kapitteldeken van Sint-Rombouts. In 1616 benoemden de Aartshertogen hem tot bisschop van Gent waar hij op 13 januari 1617 geïnstalleerd werd. In 1620 werd hij getransfereerd naar de aartsbisschoppelijke zetel van Mechelen, maar hij behield het bestuur van het Gentse bisdom tot bij de aankomst van Antoon Triest in 1622. Als aartsbisschop speelde hij een belangrijke politieke rol en raakte hij bekend als verdediger van rigoristische stellingen en van Jansenius van Ieper, wat hem, zoals Triest, in 1652 een suspensie kostte. Zie V. Sempels, art. *Boonen (Jacques)*, - *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, IX, 1937, kol. 1144-1160.

(126) *Synodicon Belgicum*, II, p. 241.

(127) De rekeningen van Ryckaert werden afgesloten op 2 november 1616, dus na het vertrek van Van der Burch en vóór de aankomst van Boonen. Na het vertrek van president van den Berghe in 1622 trad Ryckaert als ontvanger terug in functie, ABSG, S.3, f. 23.

(128) Een nieuwe lijst van de taksen voor de dekenij Dendermonde werd ingelast in de *Acta Episcopatus* van 25 februari 1618 : ABG, AE I/2, f. 104v°. Volgens ARG, *Bisdom*, B.134, f. 133v°-135, werden ook de taksen in de dekenijen Waas, Oudenaarde en Tielt door hem aangepast ; het gold hier misschien slechts een deel van de parochies van deze dekenijen. Zie ook *infra*, Bijlage VII.

kapitteldeken Frans del Rio bij testament in het seminarie een nieuwe rijk gedoteerde beurs gesticht ¹²⁹.

Jakob Boonen kon de eerste vruchten plukken van het werk van Van der Burch : minstens een tiental seminaristen mocht hij tijdens zijn korte episkopaat tot priester wijden ¹³⁰. Niettemin volstond dit aantal nog niet om in de behoeften van het bisdom te voorzien. In 1619 ging de bisschop in persoon te Leuven kandidaten zoeken voor de pastorieën van Verrebroek en Lochristi ¹³¹. Zijn opvolger zou op een grondig verschillende manier het bisdom van de nodige bekwame zielzorgers trachten te voorzien.

Art. 4. Nieuwe heren, nieuwe wetten. Radikale maatregelen van bisschop Antoon Triest (1622-1623)

§ 1. Ontgoocheling en nieuwe plannen

Voor de vervanging van Jakob Boonen te Gent deden de Aartsbisschop beroep op een uiterst bekwame en actieve figuur, die goed op de hoogte was van de situatie te Gent : Antoon Triest, sinds 1616 bisschop van Brugge. Triest was reeds in 1596 op twintigjarige leeftijd kanunnik van Sint-Baafs geworden, maar had er weinig geresideerd vóór hij in 1606 door bisschop Damant tot aartsdiaken was benoemd. Rond dezelfde tijd werd hij hofkapelaan te Brussel. In 1610 werd hij tot deken van het Sint-Donaaskapittel te Brugge en zes jaar later tot bisschop van die stad benoemd ¹³².

Toen Triest een kleine twee jaar na zijn benoeming, op 22 maart 1622, te Gent werd ingehaald, had hij duidelijke plannen om op korte termijn in zijn bisdom een reeks grondige hervormingen door te voeren. Hij vatte die dadelijk aan, meestal zonder daarvoor de steun of raad te vragen van zijn kapittel, zonder een diocesane synode of zelfs de jaarlijkse vergadering

(129) Testament d.d. 25 augustus 1617 in RAG, *Bisdom*, K.8484 : „Imprimis fundo unam bursam centum florenorum annue denario 16° conferendam per modernum episcopum et eius successoribus illi qui se obligabit, ut post studia sua inseruiat episcopatu et qua bursa uti poterit tam hic quam in aliqua universitate.” Het bedrag van deze beurs bedroeg het dubbele van de meeste oude beurzen in het seminarie en volstond inderdaad ook om universitaire studies te bekostigen : een jaar verblijf in het de Henninseminarie te Douai kostte precies 100 gulden (ABSG, S.330).

(130) Van tien gewijde seminaristen zijn de namen bekend, cfr. *infra*, de lijst in Bijlage VIII. Hoogstwaarschijnlijk waren zij slechts een deel van het totaal.

(131) *Acta Episcopatus* van 21 april 1619 : bisschop Boonen kon kort daarop de Lovanist Philips Heylincx installeren te Verrebroek en Nicolaus Brisonius in Lochristi : ABG, AE, I/2, f. 118.

(132) De biografie van Triest, geboren in 1577 en overleden te Gent in 1657, is nog vol onzekerheden voor de periode tot 1610. Dat hij in het Gentse seminarie zou gevormd zijn, zoals beweerd werd door P.M. Janssens, *Mgr. Antoon Triest, - Het Land van Beveren*, XII, 1969, p. 9, lijkt hoogst onwaarschijnlijk, gezien zijn hoge afkomst. Voor verdere bibliografie, zie dit artikel ; veel gegevens over Triests pastoraal werk vindt men bij M. Cloet, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij in Vlaanderen...*, Leuven, 1968 ; bibliografie op p. 47-48. Deze auteur bereidt een uitgave voor van het *Itinerarium* van Triest.

van de dekens, die sinds 1613 de synode had vervangen, bijeen te roepen. Hij begon met binnen de maand na zijn installatie een strenge hervorming van het katedraalkapittel door te voeren die een hele reeks kleinere misstanden veranderde, maar meteen ook de eigengereide kapittelheren deels van hun autonomie beroofde¹³³. Ook het seminarie kreeg dadelijk zijn aandacht. Blijkbaar was Triest helemaal niet tevreden over de bestaande situatie. Reeds in mei of juni 1622 benoemde hij president Van den Berghe tot pastoor-deken te Evergem, een voorteken van grotere hervormingen¹³⁴. Als Triest een jaar later voor het kapittel zijn nieuwe seminarieplannen ontvouwde, was hij reeds volop met de uitvoering ervan begonnen en konden de kanunniken enkel zich neerleggen bij de feiten¹³⁵.

De plannen van Triest voorzagen een totale ommekeer van het bestaande seminariesysteem. Het theologicum te Gent werd opgeheven. In het seminarie zouden voortaan een twintigtal knapen onderhouden worden, die er hun humanioraopleiding zouden krijgen en die zouden instaan voor de verzorging van de dagelijkse liturgische diensten in de katedraal. Met de resterende inkomsten van het seminarie zou aan de universiteiten een aantal theologanten mogen studeren om later in dienst van het bisdom te treden. De ruïneuze gebouwen van en rond het Duivelsteen wou hij verkopen aan de stad, die daarin een armenschool zou onderbrengen; voor de seminaristen zou een nieuw en kleiner gebouw opgetrokken worden in de buurt van de katedraal¹³⁶.

Waarom trof Triest deze drastische maatregelen, nog geen tien jaar na het herstel van het theologicum door bisschop Van der Burch? Geen enkele bron suggereert andere redenen dan louter materiële: de seminariegebouwen waren in te slechte staat om nog hersteld te worden, en daarvoor was er trouwens geen geld¹³⁷. Dat er voldoende redenen waren om weg te trekken uit de oude gebouwen, verklaart niet waarom Triest het theologicum ophief: de verhuizing was geen reden, maar enkel een aanleiding om het theologicum op te heffen. Triest was niet de man om zich voor loutere materiële argumenten gewonnen te geven. Met de seminariefinanciën was het trouwens niet zo rampzalig gesteld en er waren altijd middelen denkbaar om aan geld te komen¹³⁸.

De reden voor de opheffing die in de geschiedschrijving het meest ge-

(133) *Acta Capituli* van 22 en 19 april 1622, RAG, Bisdom, K.15, f. 78v° en volgende.

(134) De exacte datum van zijn benoeming is onbekend, maar de dekanale rekeningen van Evergem vermelden dat hij in functie was en resideerde van juni 1622 tot juni 1623; daarna vertrok hij naar Oudenaarde, RAG, *Bisdom*, K.8019.

(135) *Acta Capituli* van 30 juni 1623, RAG, *Bisdom*, K.15, f. 107 (bijna integraal opgenomen in de akte van verkoop, uitgegeven in Bijlage V).

(136) *Ibidem*.

(137) *Ibidem*; akte van verkoop, 21 juli 1623, uitg. *infra*, Bijlage V.

(138) ABSG, S.254: de laatste rekening van president-ontvanger Lodewijk van den Berghe, afgehoord op 27 februari 1623, sloot met een batig saldo van 624 lb. 9 s. 7 gr. VI. en de eerste rekening van Jacob Ryckaert (1623-1625) na de bouw van het nieuwe seminarie, met een batig slot van 188 lb. 16 s. 2 gr. VI. De verhuizing werd een winstgevende zaak en bracht in totaal bijna 2200 lb. gr. VI. op, die aangelegd werden in nieuwe renten, cfr. *infra*, p. 116.

citeerd werd, is dat Triest, die later de verdediging van Jansenius van Ieper op zich zou nemen en die dit zou bekopen met een suspensie, de vorming van zijn theologanten uit handen wou nemen van de jezuiten, die de grote bestrijders zouden worden van alles wat naar jansenisme kon zwemen, en die door de bisschop om hun opvattingen werden gewantwoord¹³⁹. Eerder dan de theologie van de jezuiten, kan hun feitelijk gedrag Triest geërgerd hebben en speciaal de manier waarop zij overal trachtten het onderwijs naar zich toe te halen. Niet zozeer om leerstellige motieven, maar op de eerste plaats omdat haar onderwijsmonopolie bedreigd was, lag ook de Leuvense Universiteit op dat ogenblik met de jezuiten overhoop¹⁴⁰. Om al dergelijke redenen kregen zij het verder met aartsbisschop Boonen aan de stok. Deze zou zijn leven lang een fervent tegenstander van de jezuiten blijven: om hun invloed tegen te gaan introduceerde hij de oratorianen in de Nederlanden¹⁴¹. De tijd van Karel Maes en Frans van der Burch, voorgangers van Triest, die erg ingenomen bleken met het werk van de jezuiten, was voorbij, en de hervormingen die Triest in zijn seminarie doorvoerde kunnen daarvan een uiting zijn geweest. Niettemin bleken de verhoudingen tussen de bisschop en de jezuiten in 1622-1623 nog niet echt gespannen; de veroordeling van de leer van Jansenius volgde trouwens pas twintig jaar later. Triest gaf kort na zijn aankomst te Gent de paters van het jezuitenkollege een flink geschenk voor hun nieuwe kerk¹⁴². De plannen voor zijn nieuw seminariegebouw liet hij tekenen door de jezuit Pieter Huyssens. Zijn theologanten stuurde hij in 1622 naar de universiteit van Douai waar jezuiten doceerden, in tegenstelling met het rigoristische Leuven waar zij er niet in slaagden publieke cursussen te organiseren; de bisschop logeerde er een deel van zijn studenten in het Anchinkollege, dat volledig in handen van de jezuiten was¹⁴³. Tenslotte had Triest, indien hij enkel wou verlost zijn van de jezuiten, wellicht ook sekulieren kunnen aanstellen tot seminarieprofessoren, in plaats van over te gaan tot de sluiting van de instelling.

Vijandigheid tegenover de jezuiten was blijkbaar niet de enige reden waarom Triest in het seminarie de zaken op hun kop zette. Waarschijnlijk was de bisschop niet tevreden over de resultaten van de inspanningen die voor het seminarie geleverd werden, of op zijn minst waren de resultaten volgens hem niet in evenredigheid met de inspanningen¹⁴⁴. Een vergelijking van de seminarievorming met het resultaat van universitaire studies viel onvermijdelijk in het nadeel van de eerste uit. Meerdere pastoors die

(139) Zie b.v. Th. Kok, *Dekanaat in de steigers*, Tilburg, 1971, p. 51; Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse kerkprovincie*, p. 517.

(140) Over deze moeilijkheden zie F. Claeys-Bouÿaert, *L'ancienne Université de Louvain*, Leuven, 1956, vooral p. 140-152.

(141) Zie V. Sempels, art. *Boonen (Jacques)*, - *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, IX, 1937, kol. 1144-1160.

(142) *Historia Collegii Gandavensis*, ARAB, *Archief Jezuiten, Vlaamse Provincies*, 981, f. 19 v°

(143) Cfr. *infra*, p. 119-120.

(144) Een aanwijzing in die richting is o.i. het „exiguum fructum tantarum expensarum“, geciteerd in de kapittelakten van 30 juni 1623; cfr. *infra*, Bijlage V.

5. Bisschop Antoon Triest (1622-1657). Gravure door Lucas Vorsterman naar een portret door Abraham De Vries, wellicht geschilderd toen Triest nog bisschop van Brugge was (1616-1622), dus kort vóór zijn Gentse seminariehervorming. (Gent, Universiteitsbibliotheek).

in het seminarie gevormd waren, bleken achteraf niet te voldoen wat betreft hun *vita et doctrina*, levenswandel en pastorale kennis¹⁴⁵. Het aantal seminaristen was sinds de dagen van Van der Burch blijkbaar niet meer gestegen, maar eerder gedaald : in 1623 kon Triest geen tien theologanten naar de universiteit sturen¹⁴⁶. Of waren de overigen niet bekwaam genoeg?

Het motief waarom Triest zijn Gentse theologicum ophief mag dus wellicht ook in deze richting gezocht worden : de organisatorische problemen en de financiële inspanningen, als b.v. het betalen van de twee jezuïeten-professoren, waren niet in evenredigheid met de resultaten, namelijk een klein aantal slechts matig gevormde priesters. Enkele theologanten naar de universiteit sturen betekende niet enkel een goedkope, maar vooral een beter renderende oplossing : de universitair gevormde klerus stond veel hoger in aanzien. Tenslotte kon Triest aanleunen bij vroegere plannen en standpunten : zowel bisschop Lindanus als, meer recent, sommige deelnemers aan het provinciaal concilie van 1607, hadden om dezelfde redenen ervoor gepleit de theologische vorming van de klerus aan de universiteiten toe te vertrouwen¹⁴⁷.

Niettemin heeft de maatregel van Triest verwondering en misschien zelfs weerstand gewekt : de bisschop voelde in meerdere dokumenten de behoefte om deze veranderingen te rechtvaardigen en zou steeds de continuïteit van de instellingen beklemtonen en zich, terecht of ten onrechte, beroepen op de bedoelingen van het Tridentijnse seminariedekreet en van de beslissingen van het provinciaal concilie van 1607¹⁴⁸.

§ 2. Materiële problemen. Een nieuw gebouw.

Liever dan de achtduizend gulden uit te geven die naar schatting nodig waren om de veel te ruime seminariegebouwen te herstellen, — voor zover die nog te redden waren, want een deel was enkel nog goed om afgebroken te worden, — keek Triest uit naar een nieuwe behuizing. De algemene bouwwoede die op dat ogenblik te Gent heerste kan ook daarin hebben meegespeeld¹⁴⁹. Een vraag was wat men nu met het oude ruïneuze gebouw zou aanvangen. Voor het seminarie kon het van geen nut meer zijn. Blijkbaar op eigen houtje begon de bisschop onderhandelingen met de stadsmagistraat¹⁵⁰. Men weet niet welke van de twee partijen op het idee gekomen is de twee recent opgerichte maar te eng en slecht behuisde armenscholen,

(145) Zie b.v. Th. Kok, *Dekanaat in de steigers*, p. 58 en 261.

(146) Lijst van de seminaristen aan de universiteiten in manuaal ABSG, S. 321.

(147) Cfr. *supra*, p. 36-37 en p. 85.

(148) Zie b.v. de *Relatio Status* die Triest in 1625 naar Rome zond, ASV, *Relat. dioc. Gand.*, en de inleiding tot het nieuwe seminarie-reglement van 1624, uitgegeven *infra*, Bijlage VI.

(149) Over deze bouwwoede te Gent gedurende de eerste helft van de XVIIIe eeuw, zie D. Van Ryssel, *De Gentse huishuren tussen 1500 en 1795*, Brussel, 1967, p. 73-95.

(150) Het stilzwijgen van de *Acta Capituli* wijst erop dat het kapittel niet betrokken werd bij deze onderhandelingen, misschien wel de provisoren. De verkoopakte (uitg. *infra*, Bijlage V) verwijst naar *diverse communicatien* tussen de bisschop en de magistraat.

één voor jongens en één voor meisjes, beide in de oude Hiëronymietengebouwen onder te brengen. Deze oplossing bood meerdere voordelen : ten eerste werden de gebouwen niet aan hun oorspronkelijke bestemming, het onderwijs, onttrokken ; ten tweede droeg het bisdom zo bij tot de uitbouw van een nuttige instelling waar de kinderen van minder gegoede ouders niet enkel zouden leren lezen en schrijven, maar tevens godsdienst-onderricht zouden ontvangen ; ten derde konden in deze armenschool misschien kandidaten voor het seminarie en het priesterschap worden gevormd ¹⁵¹.

In juni 1623 waren de onderhandelingen zover gekomen dat aan de uitvoering kon worden gedacht. Voor de verkoop van de oude gebouwen kon de bisschop niet eigenmachtig optreden ; in de verkoopakte zou het kapittel trouwens als eigenaar of mede-eigenaar van het seminarie verschijnschijnen. Op 30 juni legde de bisschop dus zijn uitgewerkte seminarieplannen voor aan het kapittel, dat niet anders doen kon dan ze integraal goedkeuren en aanvaardden ¹⁵². Een week later, op 7 juli, kwam ook de vergadering van de stadsklerus bijeen in het bisschoppelijk paleis om haar goedkeuring aan de verkoop te hechten ¹⁵³.

Op 21 juli 1623 werd de definitieve verkoop gesloten tussen de twee partijen, de bisschop en het kapittel, dat tevens de stadsklerus vertegenwoordigde, enerzijds, en de stadsmagistraat anderzijds. Het hele huizenblok tussen de Schelde, de Wijdenaard, de Nederscheldestraat en het *Waeterstraetken*, dus de volledige erfenis van de Hiëronymietenbouw met het Duiwelsteen en alle aanpalende panden, werd aan de stad overgedragen voor 26.000 carolusgulden ; daarvan moesten afgetrokken worden alle renten en lasten waarmee de gebouwen belast waren ; die zouden door het seminarie afgelost en vergoed worden. De bisschop en alle andere kerkelijke instanties stonden volledig hun jurisdictie over de gebouwen af, behalve over de kapel, voor zover deze nog voor de eredienst zou gebruikt worden. De verkopers moesten instaan voor de nodige goedkeuringen en ratifikaties van de verkoop : van de koning, de paus of minstens de nuntius, en van de aartsbisschop. Over het algemeen bracht dit weinig problemen met zich mee. Aartsbisschop Boonen gaf zijn approbatie op 27 augustus ¹⁵⁴.

(151) Verkoopakte, *infra*, Bijlage V, en *Acta Capituli* van 30 juni 1623, RAG, *Bisdom*, K. 15, f. 107 (grotendeels opgenomen in de verkoopakte). De *Relatio Status* van Triest uit 1625 definieert het doel van deze school aldus : „... antiqua aedificia... divendita ad usum ibidem aedificandi scholam pauperum, eorum videlicet, qui ob inopiam otiosi vagantur, et cum ad aetatem pervenerunt, ob defectum educationis, Rempubliam disolutissimi inficiunt, educandi post hac elemosynis fidelium in rudimentis fidei, morum disciplina, et arte aliqua mechanica (nisi forsan raritas ingenij aliquos ad studia commendaret) qua honeste valeant vitam sustentare, et probi cives evadant et Catholici permaneat”. ASV, *Relatio dioc. Gand.* Over de geschiedenis van deze *Kuldersschool*, zie F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, IV, Gent s.d., p. 524-567.

(152) *Acta Capituli*, RAG, *Bisdom*, K. 15, f. 107.

(153) In de verkoopakte van 21 juli, uitg. Bijlage V, is een afschrift van deze *Acta cleri* opgenomen.

(154) Goedkeuring in dorso van de verkoopakte, SAG, *Charters*, 1704, en ook, alhoewel praktisch uitgewist, op de exemplaren van deze akte in RAG, *Seminarie*, 8-9 (= ABSG, S. 8-9).

Die van de koning volgde drie dagen later, doch enkel op voorwaarde dat na de bisschop ook de stadsmagistraat de nodige koninklijke toelating zou vragen ; de definitieve koninklijke toelating voor de stad werd verleend bij patentbrief van 21 oktober ¹⁵⁵. Voor de pauselijke goedkeuring sprak de bisschop een procurator te Rome aan ¹⁵⁶. De bul *Ne iniuncto*, op 12 oktober 1623 door Urbanus VIII uitgevaardigd, gaf de Brusselse nuntius opdracht na te gaan of aan alle canonieke voorwaarden voor de verkoop voldaan was en in dat geval de verkoop uitvoerbaar te verklaren ¹⁵⁷.

Intussen had bisschop Triest uitgezien naar een plaats om het nieuwe seminarie te vestigen, een geschikt huis in de nabijheid van de katedraal of een passende bouwplaats in dezelfde omgeving. Na overleg met het kapittel werd besloten het *engienhuys* hiervoor te bestemmen. Dit gebouw, gelegen ten noorden van de katedraal en dicht bij de ingang ervan, had vroeger gediend als stedelijk krijgsarsenaal, maar was in 1540, na de onderwerping en de ontmanteling van het opstandige Gent door Karel V, overgedragen aan het pas opgerichte Sint-Baafskapittel ; het werd eigendom van het *membrum choraulium* ¹⁵⁸. In 1615 hadden de kanunniken gedacht op die plaats een nieuw huis voor de koralen te bouwen, maar van dit plan was niets terecht gekomen ¹⁵⁹. Omdat dit gebouw nog niet volstond voor het nieuwe seminarie, kochten de bisschop en de provisoren ook nog het aanpalende huis in de Gelukstraat, eigendom van jonkheer Frederik Nieulant ¹⁶⁰.

De plannen voor het nieuwe gebouw werden getekend door de befaamde jezuïetenarchitekt Pieter Huyssens ¹⁶¹ ; wellicht werd een deel van de bestaande gebouwen erin opgenomen. Na de winter begonnen de bouwactiviteiten. Tegen 20 april 1624 waren de fundamenten van de nieuwbouw klaar en kon de eerste steen gelegd worden ; op 21 september staken de werklieden de mei op het voltooide dak, en op 27 maart 1625 waren de werken volledig ten einde ¹⁶². Het grootste deel van dit gebouw is bewaard gebleven. Het vormt thans de westelijke vleugel van het oude seminariegebouw, nu „Klein Sint-Bavo”, de lagere school van de Zusters van Liefde, met de gevel in de Biezekapelstraat : een sober maar harmonisch en stijlvol ensemble in baksteen met arduinen deur- en vensteromlijstingen die her-

(155) Brieven van 30 augustus en 2 oktober 1623, SAG, *Charters*, 1705-1706. Advokaat Ryckaert te Brussel, de broer van de seminarieontvanger, deed de nodige stappen bij de Brusselse administratie : ABSG, S. 254, f. 46 v° ; S. 321, f. 31.

(156) Betalingen aan procurator Jan de Weese in de rekening ABSG, S. 254, f. 47, en in manuaal ABSG, S. 321, f. 32.

(157) Originele bulle in RAG, *Seminarie*, 10 (= ABSG, S. 10). De inventaris ABSG, S. 4 vermeldt in uitvoering hiervan : „Informatio desuper (nl. de verkoop) sumpta iussu pontificis”.

(158) F. De Potter, *Gent, van den oudsten tijd tot beden*, V, Gent, S.d., p. 61-64.

(159) *Acta Capituli* van 15 en 22 mei 1615, RAG, *Bisdóm*, K. 14, f. 74.

(160) Verkoopakte van 24 november 1623, genoemd in inventaris ABSG, S. 3, f. 18 v° ; samenvatting van de voorwaarden in de rekening ABSG, S. 254, f. 47 v°, en in het manuaal ABSG, S. 321, f. 31 v°. De totale verkoopprijs bedroeg 941 lb. 6 s. 8 gr. VI.

(161) „Item ghegheven by laste van myn Eerweerdigste Heere aen Mr. Petrus Husens Jhesuït ende Ingenieur - 2 lb. gr.” ABSG, S. 254, f. 48.

(162) *Ibidem*, f. 49,

innieren aan de italiaanse renaissancepalazzi, maar ook aan het gebouw dat Wenzel Cobergher op hetzelfde ogenblik oprichtte voor de Gentse Berg van Barmhartigheid ¹⁶³.

De bouwwerken hadden in het totaal 1185 lb. 10 s. 6 g. Vl. gekost ; met de aankoop van het huis Nieulant en de verkoopkosten van het oud seminarie kwam het totaal van de uitgaven op 2248 lb. 6 s. 4 gr. ¹⁶⁴. Van de verkoopsom van het oude gebouw bleef aldus nog bijna de helft over ; die werd aangelegd in renten op de stad ¹⁶⁵. De verhuizing is dus onder alle opzichten voor het seminarie een goede zaak geweest. Ook nog op andere manieren trachtte Triest het seminarie nieuwe inkomsten te bezorgen. In 1623-1624 ijverde de bisschop tevergeefs ervoor om, met de steun van Rome, de Wilhelmietenkloosters in zijn bisdom te laten opheffen ; de goederen ervan wou hij toewijzen aan het seminarie ¹⁶⁶. De seminarietaks daarentegen betekende voor de parochiegeestelijkheid een reële last ; daarom werd hij op grond van wat Triest bij zijn visitaties had vastgesteld, ter gelegenheid van de vergadering van de dekens op 19 november 1625, voor de meeste parochies verminderd, voor zover dit nog niet door toedoen van bisschop Boonen gebeurd was ; Triest eiste wel dat die nu stipt zou betaald worden en vroeg dat de pastoors dit zouden doen bij het afhalen van de Heilige Oliën bij de deken ¹⁶⁷.

§ 3. Het nieuwe vormingsstelsel

Vanaf het academiejaar 1622-1623 was het Gentse seminarie weer teruggebracht tot een konvikt waar humanioraleerlingen inwoonden die een speciale voorbereiding op de geestelijke staat ontvingen. In 1624 gaf bisschop Triest deze instelling nieuwe statuten die de doelstellingen ervan omschreven en het dagelijks leven tot in de puntjes regelden ¹⁶⁸. De bedoelingen bleven dezelfde als vroeger : jongelui niet enkel door het onderwijs, maar ook door een morele en religieuze opvoeding stilaan voorbereiden op het pastorale werk dat ze door de verkondiging van de leer en door het voorbeeld van hun leven zouden uitoefenen ¹⁶⁹. De statuten wilden de konkrete weg naar dit doel uitstippelen. Heel wat konkrete voorschriften

(163) Ten onrechte dateert men soms het hele gebouw uit de 18e eeuw, omwille van het later bij de verbouwingen aangebrachte wapenschild van de bisschoppen Van der Noot ; de overige vleugels werden toen in twee fasen gebouwd. De oudste afbeelding van de seminariegebouwen zijn de plannen na deze 18e-eeuwse verbouwingen in SAG, *Atlas Goetgebuer*, D/56 - F/101 ; ze geven een mooie afbeelding van de gevel uit 1623.

(164) Rekening 1623-1625, ABSG, S. 254, *passim*. Aan de eigenlijke bouwkosten moet men nog toevoegen : 941. 6.8. lb. voor het huis Nieulant ; 74 lb. voor het afkopen van de renten en lasten waarmee het oude huis belast was ; 48.6.4. lb. allerlei administratieve uitgaven, vooral voor het verkrijgen van de pauselijke bul.

(165) *Ibidem*, f. 32-33 v°

(166) *Correspondance du nonce Giovanni Francesco Guidi di Bagno*, uitg. B. De Meester, I, Rome-Brussel, 1938, p. 388 en 412.

(167) Vergadering van de dekens in 1625, *Synodicon Belgicum*, IV, p. 135 ; de nieuwe takseringen in RAG, B.134, f. 133v°134v° ; zie ook ABSG, S.254, f. 27v°-29.

(168) ABSG, S.12, uitgegeven in Bijlage VI.

(169) *Ibidem*, inleiding.

stemden overeen met het reglement van 1613 of met beschikkingen die achteraf door de provisorsen getroffen waren, met andere woorden, met de vroeger bestaande organisatie van het seminarie.

De toelatingsvoorwaarden bleven vrij streng ; de kandidaten moesten uitdrukkelijk aanvaard worden door de bisschop of de provisorsen. Zij moesten voldoen aan de voorwaarden die van clerici geëist werden : wettige geboorte, voldoende gezond, zonder lichamelijke gebreken of spraakgebrek. Zij moesten vlaamssprekend zijn, minstens kunnen lezen en schrijven en geschikt zijn voor verder onderwijs ¹⁷⁰.

Tijdens de dag volgden de seminaristen de lessen in een Latijnse school, mogelijk in het jezuïetenkollege. Zij moesten er het voorbeeld geven aan hun medeleerlingen. De provisorsen zouden hun vooruitgang in de studie controleren aan de hand van het schrijfboek met de *themata*, opstellen, dat de seminaristen netjes moesten bijhouden. Ook in het seminarie zelf moesten zij steeds Latijn praten onder mekaar, behalve de allerjongsten ¹⁷¹.

In het seminarie zelf moest gezorgd worden voor een meer direkte voorbereiding op het priesterschap en het pastorale werk. Daartoe behoorden : perfekte kennis van de katechismus, een exacte methode van gewetensonderzoek, een vrome voorbereiding op de kommunie, ingekeerdheid tijdens de godsdienstoefeningen, kennis en naleven van de liturgische rubrieken, sierlijke eenstemmigheid in de kerkzang, opvoeding tot het goed formuleren van een gebed ¹⁷².

Voor het realiseren van deze doelstellingen werd in het seminarieprogramma voldoende plaats ingeruimd. Dagelijks was een half uur zangles voorzien vóór het middagmaal, met Gregoriaanse en polyfone kerkzang op het programma ¹⁷³. Aan godsdienstoefeningen ontbrak het niet : gezamenlijk morgen- en avondgebed, dagelijkse mis in de katedraal, tafelgebeden, geestelijke lezing, rozenhoedje en driemaal daags het Angelus. Op zonen feestdagen kwamen daar nog bij : het volledig koorofficie in de katedraal en de kleine getijden van Onze Lieve Vrouw. Opvallend en nieuw is de nadruk op de Mariale devotie. De seminaristen moesten ook regelmatig biechten en communiceren : bij hun aanvaarding in het seminarie en elke derde zondag van de maand. De maaltijden werden genomen in stilzwijgen terwijl één van de seminaristen voorlas uit de heiligenlevens of een ander vroom werk, en tijdens het avondmaal uit het martyrologium voor de volgende dag. Deze voorlezingen waren deels in het Latijn, deels in het Vlaams. De seminaristen hadden een vaste biechtvader die tevens hun geestelijke leidsman was. Tenslotte moesten zij om beurten de mis dienen in de katedraal en helpen bij de zondagsofficies en de andere plechtigheden ; hiervoor werden telkens vier seminaristen aangeduid op wekdagen en zes op zon- en feestdagen, die moesten ter beschikking staan van bij het begin van de metten tot op de middag ¹⁷⁴.

(170) *Ibidem*, I, 1-3.

(171) *Ibidem*, IV, 9 ; V, 165.

(172) *Ibidem*, I, 4.

(173) *Ibidem*, V, 8.

(174) *Ibidem*, III, 1-12 ; IV, 8, 10-12.

In het koor en ook bij de liturgische bedieningen droegen de seminaristen een koorhemd; ook daarbuiten droegen zij steeds een lange toga (*toga talaris*) van donkergroene stof en een zwarte bonnet. Deze laatste twee kledingstukken werden op hun kosten van het seminarie bezorgd en na twee jaar vervangen. Voor het koorhemd, onderkleding en schoeisel moesten zij zelf zorgen¹⁷⁵.

Het seminarie bezat geen kapel. De gemeenschappelijke gebeden werden gezegd in de *aula* die tevens diende als studie- en recreatiezaal en tijdens de winter, als *calefactorium*; het was de enige kamer van het huis die tijdens de wintermaanden verwarmd werd, en dan nog enkel onder de middag- en avondrecreatie¹⁷⁶. Daarnaast was er nog een *refectorium*, eetzaal, en een *dormitorium*, slaapzaal, met verschillende *cubicula*, telkens bestemd voor meerdere seminaristen. Zij moesten zelf instaan voor het onderhoud van hun kamer, die om de twee dagen moest uitgeveegd worden¹⁷⁷. De overige gemeenschappelijke lokalen werden onderhouden door de tweede meid, de *famula domestica*, die tevens als kokkin fungeerde. Zij stond onder het gezag van de *oekonoma*, de eerste meid, die instond voor de bevoorrading, de keukenrekeningen bijhield en alles regelde wat de huishouding betrof¹⁷⁸. Elke zaterdag werden twee seminaristen aangeduid die tijdens de komende week aan tafel zouden opdienen, en elke dag duidde de president uit de seminaristen een portier aan, die tevens het belteken moest geven bij het begin van elk deel van de dagorde¹⁷⁹.

De juiste uren van sommige punten van de dagorde zijn niet bekend, maar het geheel kan ongeveer als volgt gerekonstrueerd worden¹⁸⁰.

ca. 5 u.:	opstaan, bed opmaken
ca. 5.30 u.:	morgengebed in de <i>aula</i>
ca. 6 u.:	bijwonen van de eerste mis in de katedraal, daarna studie
ca. 7.15 u.:	ontbijt, daarna naar school
ca. 10.30 u.:	studie op het seminarie
11 u.	zangles
11.30 u.:	middagmaal, recreatie
13 u.:	terug naar school
ca. 16 u.:	studie of oefeningen
17.45 u.:	rozenkrans of geestelijke lezing
ca. 18.15 u.:	kamer poetsen (om de twee dagen)
18.30 u.:	avondmaal, recreatie
20 u.:	avondgebed en gewetensonderzoek in de <i>aula</i>
20.30 u.:	naar de kamers
21 u.:	slapengaan

(175) *Ibidem*, II, 1-4. Rekeningen en manualen van het seminarie, b.v. ABSG, S.321, f. 54v°

(176) Bijlage VI, VI, 11.

(177) *Ibidem*, IV, 6.

(178) *Ibidem*, VII, 6-7.

(179) *Ibidem*, IV, 13-14.

(180) *Ibidem*, VIII, 1-12.

Op verlofdagen mochten de seminaristen een groot deel van de dag in het seminarie of buiten de stad in groep met de bal of met knickers spelen, of zich met een ander eerbaar spel vermaken; zwemmen, schaatsen, kaartdobbelen bleven streng verboden¹⁸¹. De ruime mogelijkheid tot recreatie die door het reglement geboden werd, was het voornaamste verschil met de *leges* van 1600-1610. Ook heel wat andere details werden door de statuten geregeld, bij voorbeeld het menu en de porties per persoon tijdens de verschillende maaltijden¹⁸².

Voortaan verbleven steeds veertien seminaristen-humanioraleerlingen in het seminarie, allen op kosten van de instelling zelf¹⁸³. Daarnaast woonden ook nog de koralen in huis; die volgden misschien deels een andere dagorde en gingen ook anders gekleed¹⁸⁴. Aan het hoofd van het seminarie stond, zoals vroeger, een president, soms nog rector genoemd, die niet enkel moest waken over alles wat de tucht, vroomheid en studie aanging, maar tevens door zijn eigen leven het goede voorbeeld moest geven¹⁸⁵. Vanaf 1623 werd Filips Matthijs, licentiaat in de theologie, als president vernoemd; in 1624 werd deze bovendien pastoor van Sint-Baafs en, in 1627, kanunnik van het kathedraal kapittel. Nadat hij in 1629 als president was opgevolgd door Jan Deens, werd hij in 1629 tot penitencier en in 1642 tot aartspriester benoemd¹⁸⁶. De president werd voortaan bijgestaan door een subregent, soms ook, met een term die in de Leuvense kolleges gebruikelijk was, *lector* genoemd, die het feitelijk toezicht over de seminaristen uitoefende. Michael Dhaene, verder niet bekend, was de eerste om deze functie waar te nemen¹⁸⁷. Ook seminaristen werden ingeschakeld in het bewakingssysteem: per kamer werd een *praefectus cubiculi* of *notator* aangeduid die de fouten en nalatigheden van zijn medestudenten, zowel binnen- als buitenshuis bedreven, moest aangeven¹⁸⁸. Na het vertrek van president Van den Berghe trad kanunnik Ryckaert opnieuw in dienst als ontvanger van het seminarie.

Vanaf 1622 stuurde bisschop Triest zijn theologanten naar de universiteiten. Het grootste deel zond hij naar Douai, waar zij werden gelogeerd in het Henninseminarie of in het Anchinkollege. In 1623-1624 verbleven drie Gentse seminaristen in het Anchinkollege en zes in het de Henninseminarie¹⁸⁹. Het Anchinkollege was in handen van de jezuiten en diende niet enkel als woonkollege, maar er werd ook onderwijs gegeven in de hu-

(181) *Ibidem*, V, 6-7.

(182) *Ibidem*, VI, 1-10.

(183) Rekeningen van het seminarie, ABSG, S.254 e.v.

(184) Bijlage VI, II, 5.

(185) *Ibidem*, VII, 1.

(186) Hij overleed in 1665. Zie Hellin, p. 209, 220, 279, en *Collationes beneficiorum*, RAG, *Bisdome*, B.155, bisschop Triest, f. 24v^o en 28v^o.

(187) Bijlage VI, VII, 2. ABSG, S.321, f. 52v^o. Kwitanties van betalingen aan Dhaene (hij ontving 8 lb. 6 s. 8 gr. VI. per jaar) in ABSG, S.330.

(188) Bijlage VI, VII, 3.

(189) ABSG, S.254 en 321, *passim*.

maniora, filosofie en theologie¹⁹⁰. Het is dus mogelijk dat de Gentse seminaristen niet veel kollege gelopen hebben in de theologische fakulteit zelf, want ook studenten van het Henninseminarie volgden de lessen in het Anchinkollege. Het Henninseminarie was in 1602 opgericht als woonkollege voor o.a. Ieperse seminaristen door Antoon de Hennin, naderhand van 1613 tot 1626 bisschop van Ieper, maar in 1606 nog pastoor van Sint-Niklaas te Ieper en zeer actief als provisor van het plaatselijk seminarie¹⁹¹. Van bij de stichting tot in 1649 stond het onder de leiding van de bekwame theoloog en historicus Joris Colveneere¹⁹².

In 1626 trokken drie Gentse seminaristen uit Douai naar Leuven, waar zij hun intrek namen in het Pauskollege, een voorbeeld dat navolging zou vinden¹⁹³. Daarnaast verbleven steeds twee-drie Gentse theologanten, soms oud-koralen, in het Vigliuskollege¹⁹⁴. In 1640 liet bisschop Triest de laatste seminaristen uit Douai naar Leuven vertrekken¹⁹⁵. Deze verschuiving van Douai naar Leuven kan, behalve met de oorlogssituatie in Frans-Vlaanderen op dat ogenblik, ook samenhangen met de groeiende afkeer van bisschop Triest voor de „laxistische” opvattingen van de jezuiteten die in Douai steeds machtiger werden.

De studenten aan de universiteiten moesten ongeveer 100 gulden betalen voor hun onderhoud. Velen betaalden hiervan zelf de helft, o.a. omdat de bestaande beurzen in het seminarie niet voldoende hoog waren; anderen werden volledig op kosten van het seminarie onderhouden¹⁹⁶. In 1631 besloten de bisschop en de provisors, bij gebrek aan meer beurzen, dat voortaan nog enkel studenten die in het seminarie hun humanioravorming hadden ontvangen met een beurs van het seminarie aan de universiteiten zouden mogen studeren; zij moesten beloven later in het bisdom te zullen dienen of anders de ontvangen beurzen terug te storten¹⁹⁷.

Dit dubbele vormingssysteem, met een kleinseminarie te Gent en theologanten aan de universiteiten, zou te Gent van kracht blijven tot bisschop Van Horenbeke in 1678 het theologicum herstelde.

(190) Zie H. Beylard, art. *Douai. Le Collège d'Anchin*, - *Les établissements des Jésuites en France depuis quatre siècles*, uitg. o.l.v. p. Delattre, II, Edingen-Wetteren, 1953, kol. 173-262.

(191) Declerck, *De priesteropleiding in het bisdom Ieper*, p. 47.

(192) Th. Leuridan, *Les théologiens de Douai, VII: George Colveneere*, - *Revue des sciences ecclésiastiques*, LXXVIII, 1898, p. 308-325 en 481-504.

(193) ABSG, S.254 en 321, *passim*.

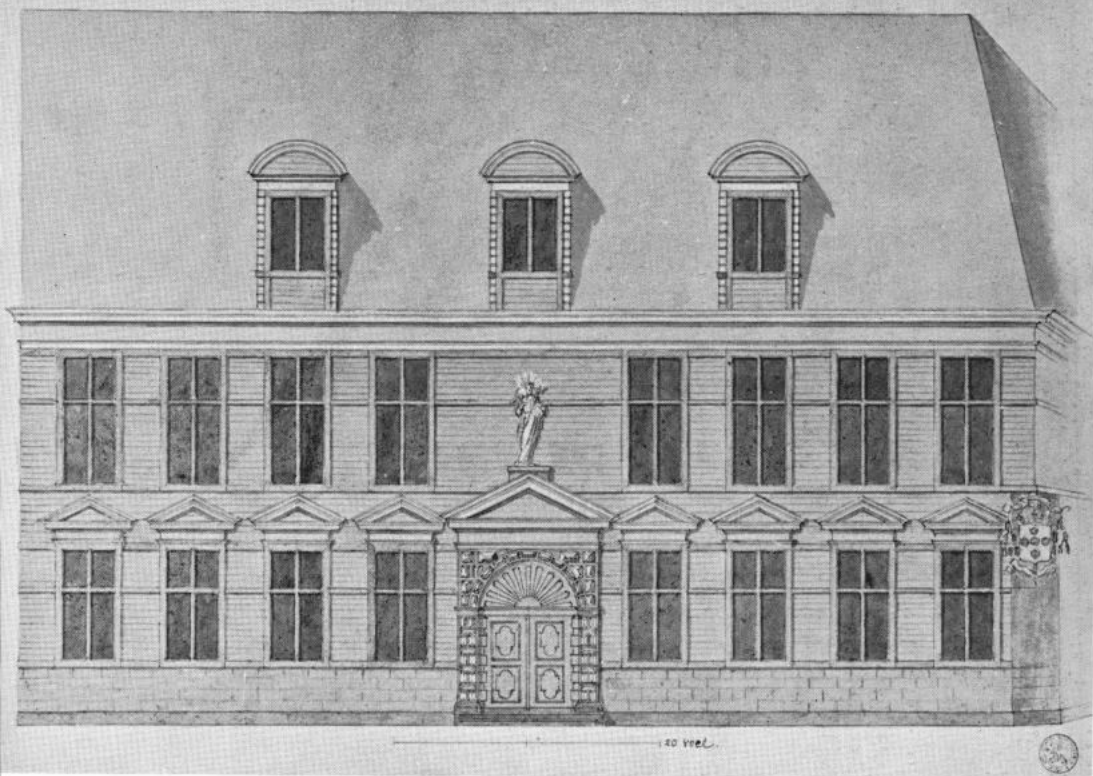
(194) De rekening van het Vigliuskollege, 1622-1627, RAG, *Bisdom*, K.8699, vermeldt: Alexander Schoorman (tot eind maart 1623), Pieter Adriaenssens (tot eind oktober 1623), Jacob Raes (december 1623-oktober 1624) en Joannes Baptista de Pau (vanaf januari 1626).

(195) Declerck, *De priesteropleiding in de Mechelse Kerkprovincie*, p. 517.

(196) ABSG, S.321, f. 23v^o-25.

(197) *Acta provisorum* van maart 1631, ABSG, S.27, f. 9.

Voorgevel van het dominicaire hof, nieuw gebouwd int jaer 1714, endongeveld in dragter Straet in 1750.

6. De gevel van het nieuwe Seminarie (1624-1625) naar de plannen van Pieter Huyssens, S.J. Gekleurde pentekening, einde 18e of begin 19e eeuw, uit de *Atlas Goetghebuer* met de verkeerde bouwdatum 1714 (Gent, Stadsarchief).

BESLUIT

Van zijn stichting in 1569 tot zijn reorganisatie in 1622-1624 heeft het Gentse seminarie een bijna ononderbroken maar niettemin vrij bewogen bestaan gekend. Het politieke tijdsgebeuren, de persoonlijke belangstelling van de eerste zeven bisschoppen van Gent voor hun studiehuis, de uitwerking van de seminarieplannen in de kerkprovincie Mechelen en in de naburige provincie Kamerijk, de materiële en financiële mogelijkheden en wellicht ook de reeds bekomen resultaten, waren de voornaamste factoren die in die halve eeuw het seminariegebeuren bepaalden.

Bisschop Jansenius bouwde dadelijk een volledig seminarie uit met een humaniora-afdeling en een theologische cyclus; tijdens zijn episkopaat verschaftte hij de instelling de nodige dotatie. Onder de calvinistische republiek (1578-1584) verdween het seminarie, voor zover het niet werd omgevormd tot een vormingscentrum voor hervormde predikanten. Dadelijk na de herovering van de stad door Farnese werd het seminarie zo goed als mogelijk hersteld. De onvermoeibare bisschop Lindanus (1588) had plannen voor een volledig herstel van het seminarie, maar overleed na amper drie maanden residentie te Gent. Onder zijn opvolger Pieter Damant (1590-1609) werden de seminariezaken beredderd door het Sint-Baafskapittel. Men was er blijkbaar na de moeilijke jaren van de tweede Beeldenstorm niet in geslaagd het theologicum opnieuw op te richten en het studiehuis leidde als een soort van kapittelschool een vegeterend bestaan.

Het derde provinciaal concilie, dat in 1607 te Mechelen bijeenkwam, gaf in de hele kerkprovincie de definitieve stoot tot de uitwerking van de oude seminarieplannen. Damants opvolgers hadden reeds vóór hun aankomst te Gent zich elders ingezet voor de realisatie van deze plannen. Karel Maes (1610-1612) begon het Gentse seminarie volledig te reorganiseren naar het model dat hijzelf te Ieper en aartsbisschop Van den Hove te Mechelen hadden ingevoerd. Na zijn voortijdig afsterven werd zijn werk verder gezet, eerst door het vikariaat (1612-1613) en daarna door zijn opvolger Frans van der Burch (1613-1616). Deze „tweede stichter” van het seminarie bracht in weinig tijd het sinds lang voorgenomen volledig herstel tot een goed einde. De klemtoon lag in het vernieuwde seminarie voor het eerst op de opleiding van theologanten, en niet meer op de humanioracyclus. Tijdens zijn korte episkopaat kon Jacob Boonen (1617-1620) de eerste resultaten van deze vernieuwingen plukken; hij bleek tevreden met de bestaande gang van zaken in het seminarie.

Om redenen die niet helemaal duidelijk zijn, maar wellicht vooral omdat hij het seminarieonderricht liever niet in handen van de jezuiten zag, en omdat hij de resultaten niet in evenredigheid oordeelde met de inspanningen die voor het seminarie geleverd werden, gooide Antoon Triest (1622-1657) de zaken over een totaal andere boeg. Hij hief het theologicum op en stuurde zijn theologanten naar de universiteit; te Gent bleef enkel een kleinseminarie van beperkte omvang voortbestaan, dat ondergebracht werd in een nieuw gebouw. Daarmee zette Triest in feite de klok terug. Nadat de eerste Tridentijnse seminaries bijna alle op de eerste plaats

„kleinseminaries” waren geweest, die een humanioraopleiding verstrekten, met daaraan verbonden een paar cursussen die op de pastorale praktijk gericht waren, ontstonden rond 1620 b.v. ook in Frankrijk, overal echte theologische „grootseminaries”¹. In de Mechelse kerkprovincie werd de impuls hiertoe reeds gegeven door het provinciaal concilie van 1607. Triest greep eigenlijk terug naar vroegere, zelfs middeleeuwse, toestanden, waarin de theologische vorming van de geestelijkheid een universitair monopolie was.

Het lijkt nuttig na dit algemeen overzicht ook even meer in detail na te gaan hoe het Gentse seminarie als instelling evolueerde tijdens de eerste halve eeuw van zijn bestaan.

De seminariewetgeving

De stichting van het Gentse seminarie gebeurde op de eerste plaats als uitvoering van het Tridentijnse seminariedekreet uit 1563. De manier waarop Rythovius te Ieper en de bisschoppen van de provincie Kamerijk (o.a. in hun provinciale concilies van 1565 en 1567) de uitvoering van het seminariedekreet hadden aangepakt, heeft de Gentse stichting van Jansenius beïnvloed. Zij stond op haar beurt model voor wat over de seminaries gezegd werd op het eerste provinciaal concilie van Mechelen in 1570 en voor verschillende andere stichtingen in de provincie. In deze eerste periode bleek ook het burgerlijk gezag bekommerd om de realisatie van de seminarieplannen.

De ernstige pogingen tot herstel van het vervallen seminarie die na 1607 te Gent ondernomen werden, waren vooral het gevolg van de aansporingen die op het derde provinciaal concilie (1607) waren meegegeven; de manier waarop de dekreten van dit concilie door Maes en Van der Burch te Gent in de praktijk werden omgezet, werd beïnvloed door wat elders in de provincie, vooral te Ieper en te Mechelen, in mindere mate ook te Antwerpen, gerealiseerd was.

Op diocesaan vlak maakten Jansenius (1571 en 1574) en Van der Burch (1613) gebruik van de diocesane synode om hun seminarieplannen uit te voeren en vooral om de instelling het nodige inkomen te verschaffen. Vanaf 1613 kwamen dergelijke maatregelen ook ter sprake op de jaarlijkse vergaderingen van de dekens, die voortaan die diocesane synode vervingen.

De bisschop

Trente vatte de seminaries op als een bisschoppelijke instelling en liet de zorg ervoor op de eerste plaats over aan de plaatselijke bisschop. Hoezeer dit in de praktijk tot waarheid kon worden, werd treffend geïllustreerd door de Gentse seminarie-geschiedenis. Stichting, herstel en reorganisatie waren op de eerste plaats het resultaat van de persoonlijke inzet van de verschillende bisschoppen; het gebrek aan belangstelling van bisschop

(1) Zie A. Degert, *Histoire des séminaires français jusqu'à la Révolution*, I, Parijs, 1912, vooral p. 101-114.

Damant was een van de voornaamste oorzaken van een twintigjarige winterslaap. De periodisering van de seminariegeschiedenis komt volledig overeen met de opeenvolging van de verschillende episkopaten.

Er is geen enkel terrein van het seminarie-leven waarmee de bisschoppen zich niet hebben ingelaten en waarover zij geen direkt gezag uitoefenden. Hun medewerkers zijn meestal slechts uitvoerders van de bisschoppelijke plannen geweest, of hoogstens raadgevers waarvan de invloed moeilijk te achterhalen valt.

Het Sint-Baafskapittel

Alhoewel de bestaande wetgeving daarvoor weinig grond bood, speelde het katedraal kapittel in de Gentse seminariegeschiedenis een uiterst belangrijke, maar toch steeds variërende rol. Bisschop Jansenius raadpleegde de kanunniken voor alle belangrijke kwesties die het seminarie en zijn dotatie aangingen. Het herstel van het seminarie na de troebelen was op de eerste plaats het werk van de kapittelheren. Niet enkel tijdens de lange *sedis-vacatio* (1576-1590, met een onderbreking van enkele maanden in 1588), maar ook gedurende het hele episkopaat van Pieter Damant (1590-1609) trad het kapittel in zijn geheel feitelijk op als inrichtende en wetgevende macht en als eerste controleorgaan in alles wat het seminarie aanging. Bisschop Maes schoof het kapittel terzijde en vertrouwde meer op het vikariaat dat hij had ingesteld. Na zijn dood trachtten sommige leden van het kapittel hun invloed terug te winnen, maar zij botsten hierbij op het verzet van het vikariaat. De hervormingen van bisschop Van der Burch gebeurden eveneens voor het grootste deel buiten het kapittel om. Antoon Triest negeerde in feite het hele kapittel dat de reorganisatie van het seminarie als een volongen feit moest aanvaarden.

De provisoren

Van de vier provisoren, deels door de bisschop benoemd en deels verkozen door kapittel en stadsclerus, waren vooral de twee leden van het kapittel actief. Tijdens de stichtingsjaren traden zij op als uitvoerders van Jansenius' plannen om zijn seminarie een behoorlijke dotatie te berzorgen. Gedurende de moeilijke jaren 1576-1609 waren de provisoren de spreekbuis of het instrument van het kapittel, dat het seminarie bestuurd en beheerde. Maes, en aanvankelijk ook Van der Burch, beperkten de rol van de provisoren opnieuw tot het toezicht op de financiën en het beheer van het seminarie. Geleidelijk werd hun rol echter weer belangrijker en vormden zij, in samenwerking met de president, vanaf ca 1615 het feitelijk dagelijks bestuur van het seminarie. Onder bisschop Triest verloren zij opnieuw een groot deel van hun bevoegdheid en behielden zij enkel het toezicht op het beheer.

De president

De bevoegdheid die de direkte bestuurders van het seminarie bezaten, is niet erg duidelijk. Men krijgt de indruk dat zij vóór 1613 eerder een soort opzichters waren die instonden voor de tucht en de huiselijke orde, maar aan wie verder geen te hoge eisen werden gesteld en die zeker geen geziene post bekleedden. Regent Fraye speelde in de stichtingsjaren een rol bij de materiële organisatie van de nieuwe instelling; hij was trouwens ontvanger van het seminarie. Met president Van den Berghe (1612-1622), of misschien reeds met zijn direkte voorganger, kwam er verandering. Voortaan waren de presidenten gegradueerden in de theologie, meestal licentiaat, bezetten zij terzelfdertijd of daarna hoge posten of bezaten zij een flink beneficie, en traden zij niet louter op als uitvoerders van de bevelen van de bisschoppen en de provisorsen, maar tevens als werkelijke bestuurders van het seminarie.

De seminaristen

Het is jammer dat zeer weinig gegevens bewaard zijn over de seminariebevolking, het aantal en de herkomst van de seminaristen. Na de overname van het Hiëronymushuis vormden de humanioraleerlingen blijkbaar de grootste groep, naast enkele theologanten en zelfs priesters. Met de troebelen van 1578-1584 verdween het theologicum en slonk het aantal leerlingen. De nauwe banden tussen kapittel en seminarie bleken in die periode ook hieruit dat de oud-koralen van Sint-Baafs een vast en belangrijk deel van de seminariebevolking uitmaakten. Nadat bisschop Maes nieuwe bronnen van inkomsten had aangeboord, kon Frans Van der Burch in het vernieuwde seminarie een twintigtal theologanten onderbrengen, naast een kleine groep humanioraleerlingen. Het aantal theologiëstudenten daalde echter in de komende jaren, zodat Triest niet meer dan tien studenten naar de universiteit kon sturen. Te Gent zelf verbleven vanaf 1623 nog slechts veertien humanioraleerlingen in het seminarie. Een groot deel, vanaf 1623 zelfs alle, inwoners van het seminarie waren beursstudenten, van eenvoudige afkomst en niet bestemd voor hogere kerkelijke functies.

Het onderwijs en de pastorale vorming

Voor zover het onderricht niet bedoeld was om een algemene humanioravorming mee te geven, maar inderdaad een specifieke seminarieopleiding wou bieden, bleek het uitsluitend gericht op de dagelijkse pastorale praktijk van prediking en sakramentenbediening; wetenschappelijke pretenties waren hieraan helemaal vreemd. De klemtoon viel, minstens na 1613 op casuïstiek als voorbereiding op het biechthoren, op apologetiek tegen het protestantisme, en op catechese als voorbereiding op prediking en godsdienstonderricht.

Buiten de lessen trachtte men aan de seminaristen, ook aan de jongsten onder hen, een stevige spirituele en morele vorming mee te geven. Het seminarielevens was vrij streng geregeld, maar verschilde daarin al niet veel

van wat aan andere scholen en universitaire kolleges gold. Het reglement schreef echter ook dagelijkse godsdienstoefeningen voor : op zon- en feestdagen namen de seminaristen deel aan het officie in de katedraal. Na 1623 werd de gebondenheid aan de katedraal nog groter, ook omdat het seminarie een eigen kapel miste. Bisschop Triest legde tenslotte grotere nadruk op de Mariadevotie.

Over het onderwijzend personeel is weinig geweten. In de beginjaren hebben de gewezen hiëronymietenfraters hun onderwijs verder gezet ; daarnaast werden misschien ook de seminarieragent en de scholaster ingezet. Vanaf 1612 werd het humaniora-onderricht niet meer in het seminarie zelf gegeven, maar volgen de leerlingen de lessen in het jezuïetenkollege. Van 1613 tot 1622 werd het theologisch onderwijs verzorgd door twee jezuïeten en de president van het seminarie ; daarna trokken de theologanten naar de universiteit.

De materiële organisatie

Met de overname van het patrimonium van de Hiëronymieten vond bisschop Jansenius een originele oplossing voor het probleem dat vele seminariestichtingen deed mislukken. Het seminarie beschikte dadelijk over de nodige gebouwen, huisraad en schoolinrichting en bezat reeds een flinke dotatie. Om de zware schulden, die op de Hiëronymietenerfenis drukten, af te lossen, en om de dotatie van de instelling te vermeerderen, gebruikte Jansenius de middelen die door Trente waren gesuggereerd : het inkorporeren van beneficiëes en het opleggen van een seminarietaks. Meerdere beursstichtingen kwamen weldra deze dotatie aanvullen.

Jansenius' dotatie overleefde de troebelen, maar wegens de algemene armoede en wanordelijke situatie kon een groot deel van de inkomsten niet meer geïnd worden vóór bisschop Maes zich ernstig met de zaken ging bemoeien ; intussen was de dotatie slechts door enkele mindere schenkingen en een paar fundaties aangegroeid. Karel Maes reorganiseerde de seminarietaks, voerde het zuivelgeld in, hief ten voordele van het seminarie taksen bij het verlenen van dispensaties en kende aan het seminarie een deel van het inkomen van het Sint-Annahospitaal toe. Met de terugkeer van de welstand steeg bovendien het seminarieinkomen uit het onroerend patrimonium.

Bisschop Van der Burch zorgde voor een rationalisering van deze dotatie en kon met de bestaande inkomsten een theologicum uitbouwen. Triest gooide ook op het materiële vlak de zaken over een nieuwe boeg. De verkoop van de oude Hiëronymietengebouwen en de verhuizing naar een nieuw en kleiner gebouw werd een winstgevende zaak en betekende de eerste grondige wijziging van het patrimonium. De ruimere inkomsten lieten hem toe, in het spoor van zijn voorganger Boonen, de seminarietaks te verlagen. Ondanks de veranderingen in de loop van een halve eeuw, bleven de erfenis van de fraters en de verdere dotatie door Jansenius, het grootste deel van het seminarieinkomen uitmaken.

De resultaten

Wat de resultaten zijn geweest van de inspanningen die zeven bisschoppen en het Sints-Baafskapittel gedurende een halve eeuw voor de oprichting en het in stand houden van een seminarie hebben geleverd, valt moeilijk af te meten. Te oordelen naar de houding van Triest was de oogst eerder mager, alhoewel het seminarie er wellicht nooit zo goed had voorgestaan als in het decennium vóór zijn reorganisatie door Triest. In alle geval lag het aantal afgestudeerden nooit erg hoog en kon het niet volstaan om het nog steeds nijpende tekort aan priesters te verhelpen. Verder waren er misschien weinig redenen om de vorming zelf hoog aan te slaan. Voordien was de toestand nog minder schitterend ; slechts weinig leerlingen die vóór 1612 in het seminarie een humanioravorming ontvingen zijn ooit in de zielzorg beland. De meeste verdiensten had wellicht bisschop Jansenius die het seminariedekreet prompt uitvoerde, op een wijze die voor meerdere instellingen model kon staan. Dat het bisdom Gent in de achttiende eeuw beschikte over een goed bevolkt en rijk gedoteerd grootseminarie, was nog steeds voor een groot deel te danken aan de eerste bisschop van Gent, stichter van het seminarie. Dat zijn opvolgers, en een tijdlang ook het Sint-Baafskapittel, de soms kwijnende instelling hebben in leven gehouden en zo niet alleen een patrimonium maar ook een idee van priesteropleiding hebben doorgegeven, is hun voornaamste verdienste.

BIJLAGE I

Oprichtingsoorkonde van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent. 26 augustus 1569.

Regest : Cornelius Jansenius, bisschop van Gent, richt te Gent een bisschoppelijk seminarie op in het Sint-Hiëronymushuis. Nadat gebleken is dat de Hiëronymieten niet meer over voldoende middelen beschikken om hun taak van opvoeders te vervullen, en daar volgens het Concilie van Trente, de bisschop een seminarie moet oprichten, sluiten de bisschop en de *deputati* van kapittel en klerus een overeenkomst met de *pater* en de *fraters* van het Sint-Hiëronymushuis, waarin bepaald wordt dat de broeders heel hun klooster met al zijn gebouwen, meubilair en toebehoren, en al hun eigendommen en inkomsten, overdragen aan de bisschop voor het inrichten en doteren van een seminarie, dat de broeders zelf geen nieuwe novicen meer mogen aannemen, en dat zij zullen onderhouden worden in en door het seminarie tot de bisschop hun een ander beneficie zou bezorgen. De bisschop zal zorgen voor de nodige pauselijke en koninklijke goedkeuring. — *Datum et actum Gandavi anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono, mensis Augusti die vigesima sexta.*

A. *Origineel* : Gent, *Rijksarchief*, fonds *Seminarie*, nr. 2. Perkament 332 x 435 mm. zegels verdwenen.

B. *Afschrift* (1569-1570) : Gent, *Rijksarchief*, fonds *Bisdom en Kapittel*, B. 4155. Afschrift op papier, bestemd voor Alfonso Contreras, biechtvader van Alva.

C. *Authentisch afschrift* (26 juni 1570) : Gent, *Rijksarchief*, fonds *Seminarie*, nr. 3. Vidimus en bekrachtiging namens Antoon Perrenot de Granvelle, aartsbisschop van Mechelen, door Maximiliaan Morillon, vicaris-generaal. Origineel op perkament, 585 x 595, zegel verdwenen.

D. *Afschrift* (ca. 26 juni 1570); Mechelen, *Archief van het Aartsbisdom, Mechliniensia* I, f. 119. Registratie van C.

Uitgaven :

a. J. Foppens, *Diplomatium Belgicorum nova collectio*, IV, Brussel, 1748, p. 461-463. Uitgave van het vidimus door Granvelle naar D.

b. J.F. Van de Velde en P.F.X. De Ram, *Synodicon Belgicum*, IV, Mechelen, 1839, p. 225-259. Uitgegeven naar a, gecollationeerd met D.

Regesten :

1. J. Roegiers, *Inventaris van het archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970, p. 17, nr. S. 6.

UNIVERSIS ET SINGULIS presentes litteras inspecturis, Cornelius Jansenius, Dei et Apostolice Sedis gratia episcopus Gandavensis, salutem in Domino.

Ex debito pastoralis officii nobis commissi, tota nostre sollicitudinis cura ad ea libenter intendit, per que piorum locorum indemnitati et conservationi consultum ac fundatorum eorundem locorum intentioni possit esse satisfactum.

Sane, cum, facta diligenti visitatione collegii fratrum domus Sancti Hieronimi civitatis Gandavensis, nostre jurisdictioni et correctioni subiectorum, ac diligenter perlustratis computis et rationibus eiusdem domus, necnon habitis et visis omnium et singulorum dicti collegii fratrum attestacionibus

et depositionibus, nobis legitime et sufficienter constitisset terras et bona ejusdem collegii seu domus, partim per alienationem, partim per venditionem et hypothecationem reddituum super eiusdem, ultra mille octingentas et nonaginta libras grossorum monete Flandrie a triginta annis vel quadraginta, aut circiter, fuisse et esse diminuta, atque ordinaria onera domus communibus annis longe excedere annuos dicte domus proventus et bona restantia etiam ultra quadraginta libras grossorum, et propterea dictos fratres bonis dicte domus diutius ali et intertineri, ipsosque intentioni fundatorum dicte domus quoad juventutis institutionem satisfacere non posse, nisi per damnosam venditionem bonorum restantium dicte domus, idque pro aliquot dumtaxat annis ex intrinseco eorundem bonorum valore seu precio et non ex annuo proventu; cumque expenderemus per Sacri generalis Concilii Tridentini decreta nobis incumbere collegii (quod seminarium vocant) erectionem, et animadverteremus alium locum quam dictorum fratrum domum, utpote ecclesie cathedrali contiguam et ad Schaldam flumen extractam, non esse huiusmodi seminario commodiorem aut convenientiorem, attento presertim quod (sicut accepimus) eadem domus a primeva sui erectione ad juventutem instituendam fuerit destinata, hinc est quod nos, premissis attentis, de consilio et assensu venerabilium virorum et dominorum Clementis Crabeels, archidiaconi, Antonii van Eetvelde, canonicorum confratrum nostrorum, Ludovici Huughe, curati Ecclesie Gandavensis, et Johannis de Bane, decani christianitatis decanatus Gandavensis, presbyterorum, tamquam capituli nostri et cleri civitatis Gandensis ad dicti seminarii constitutionem respective deputatorum, certum contractum et conventionem, salvo semper Sancte Sedis Apostolice ac Regie Maiestatis Catholice beneplacito, cum patribus dicte domus seu collegii, videlicet fratribus Livino van der Schuere, patre, Marco Liebaert, seniore, Johanne Alaert, procuratore, Adriano Stueperaert, gubernatore schole, Johanne Jacobo, sacerdotibus, ac Georgio Zoetincx et Egidio de Cock, laicis, pretactum collegium inter se constituentibus, de et super eorundem domo in predicti seminarii erectionem convertenda et incorporanda concepimus sub conditionibus et pactis subsequentibus.

Primo. Quod pater et fratres prescripti, tam coniunctim quam divisim, et omnibus melioribus modo, jure, causa et forma, quibus possunt ac debent et quantum in eis est, ex nunc renunciant, cedunt, resignant ac dimittunt in manibus Reverendissimi Episcopi Gandavensis et dictorum deputatorum ad utilitatem seminarii in civitate Gandavensi erigendi et instituendi, domum, ecclesiam, scholam, hortum, mobilia et supellectilia omnia, cum omnibus et singulis annexis, connexis et dependentibus, nullis exceptis, prout et quemadmodum iidem fratres ea nunc possident et inhabitant.

Secundo. Renunciant, cedunt et resignant in manibus et ad utilitatem predictam, omnia bona, tam mobilia quam immobilia, redditus, proventus, jura, emolumenta, actiones et commoda, ubivis locorum sita et existantia ac prescripte eorum domui quomodolibet competentia, permittentes omnium et singulorum bonorum et jurium predictorum dicto Reverendissimo et deputatis liberam administrationem et regimen.

Tertio. Dicti pater et fratres, tam pro se quam eorum successoribus, abdicant a se ex nunc facultatem et postestatem aliquem fratrem ad habi-

tum domus in posterum recipiendi, consentientes eandem potestatem apud predictos Reverendissimum et deputatos remanere, ipsumque Dominum Reverendissimum talium recipiendorum ad habitum, professionem vel votum, solum recipere et stipulari.

Item, ex adverso, predicti Reverendissimus et deputati, intuitu predicatarum renunciationis, cessionis et resignationis per dictos fratres factarum, quas ad utilitatem dicti seminarii acceptant, promittunt sub obligatione bonorum tam presentium quam futurorum dicti seminarii, prescriptos fratres a debitis et oneribus, rite, legitime, atque secundum canones constitutis, impositis et contractis, et non aliter, liberare, necnon eosdem patrem et fratres ac eorum singulos, expensis dicti seminarii honeste iuxta statum et statuta dicti collegii alere et intertinere, donec et quousque prefatus Dominus Reverendissimus vel eius succesores eis providerint de competenti et sufficienti beneficio simplici vel curato.

Preterea dicti Reverendissimus Episcopus ac deputati tenebuntur curare ut huius contractus (ut predictum est) concepti confirmationem ac desuper tam Sedis Apostolice, quatenus opus erit, quam Regie Maiestatis beneplacitum impetrent et obtineant.

In quorum omnium et singulorum fidem ac robur premissorum, nos, Cornelius episcopus antedictus, presentes litteras exinde fieri et sigilli nostri maioris, necnon sigillo quo dicti fratres nomine collegii sui uti consueverunt, fecimus et iussimus appensione communiri.

Datum et actum Gandavi, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono, mensis Augusti die vigesima sexta.

[Op de plooi]

Per Dominum Reverendissimum

J. David

Nomine conventus

ita attestor

Livinus van der Schuere

BIJLAGE II.

Dotatie van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent door bisschop Cornelius Jansenius. 29 januari 1572.

Regest: Cornelius Jansenius, bisschop van Gent, ziet zich genoodzaakt het pas opgerichte bisschoppelijk seminarie een blijvend inkomen te verschaffen en besluit daarom, na herhaalde raadpleging van alle betrokken partijen, verschillende vaste inkomsten aan het seminarie over te dragen. Daartoe worden een deel van de pastorale inkomsten van Kallo, Kieldrecht, Beveren-Waas, Hamme en Zele, en al de inkomsten van de Kapelanieën van Sint Jan te Dendermonde, het Heilig Kruis te Kruishoutem, Onze Lieve Vrouw te Lokeren, Sint Niklaas in Sint-Baafs te Gent, Onze-Lieve-Vrouw-achter-het-koor in Sint-Jakobs te Gent, Onze Lieve Vrouw in Sint-Niklaas te Gent, Sint Gillis in Sint-Michiels te Gent, aan het hoogaltaar in Sint-Martinus-Akkerkem te Gent, Sint Daniël in Sint-Veerle te Gent, Sint Nicasius te Pamele, Sint Ludgerus te Zele en Onze Lieve Vrouw te Tielt, geïncorporeerd in en verenigd met het Seminarie. — *Datum Gandavi in domo nostra episcopali, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo, stilo Mechliniensi, mensis Januarii die vigesima prima* (= 1572 nieuwe stijl).

A. *Origineel*: Gent, *Rijksarchief*, fonds *Seminarie*, nr. 4. Perkament 445 x 620 mm. zegel verdwenen.

B. *Gedeeltelijk afschrift* (ca. 1572): Gent, *Archief van het Bisschoppelijk Seminarie*, fonds *Hiëronymieten*, nr. 8, f. 122-123. Afschrift van het tweede deel in het cijnsboek van de Hiëronymieten en van het Seminarie.

C. *Gedeeltelijk afschrift* (ca. 1612-1617): Gent, *Rijksarchief*, fonds *Bisdom en Kapittel*, register B. 134, f. 132-132 v°. Afschrift door kanunnik Joris Chamberlain, provisor van het seminarie, naar B.

Regesten:

1. J. Roegiers, *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970, p. 28, nr. S.211.

Cornelius Jansenius, Dei et Apostolice Sedis gratia Episcopus Gandavensis, ac eiusdem Sedis Apostolice per Sacrum generale Concilium Tridentinum ad infrascripta commissus et deputatus, universis presentes literas inspecturis salutem in Domino sempiternam.

Cum nos, alias predicti generalis Concilii statuta secuti, puerorum collegium, quod perpetuum Dei ministrorum seminarium futurum speramus, de venerabilium ex parte Capituli Ecclesiae nostre cathedralis ac Cleri nostre civitatis deputationum consilio, erexissemus, necesse fuit, ut eiusdem seminarii prorsus indotati onera omnium et singulorum dignitates, abbatias, monasteria, beneficia et officia et alia quecumque pia loca ad hoc sufficientia in nostra diocesi obtinentium, annua certe summe contributione ad aliquot per modum provisionis sustineri curaremus. Verum, cum per experientiam rerum magistram compererimus huiusmodi contributionem esse gravem et molestam, nostrequae semper intentionis fuerit pretactorum monasteriorum et piorum locorum ac beneficiatorum contribuentium, cum primum fieri posset, indemnitati consulere, opere precium nos facturos iudicavimus si, secundum datam nobis ab eodem Concilio Tridentino potestatem, non tantum aliquot simplicia beneficia nostre diocesis in perpetuum extingueremus et eorum fructus omnes dicto seminario in perpetuum uni-

remus et incorporaremus, verum etiamsi de nonnullorum curatorum beneficiorum abunde dotatorum fructibus et decimis certam portionem subtraheremus, eamque similiter proventibus dicti seminari applicaremus, saltem donec per uniones effectum suum sortientes vel aliter idem seminarium reperiretur dotatum.

Ne tamen in huiusmodi subtractionis, extinctionis et unionis negotio leviter et neglecto prorsus iuris tramite procedere velle diceremur, ante omnia Reverendum ac Venerabiles Dominos Prepositum, Decanum et Capitulum Ecclesie nostre cathedralis, tanquam capellanie ad altare Sancti Nicolai in eadem ecclesia, Reverendos Dominos Monasterii Sancti Petri Gandensis, tanquam ecclesiarum parochialium de Callo et Kieldrecht ac capellaniarum infrascriptarum, Monasterii de Werdena, tanquam ecclesie parochialis de Zele et capellanie ibidem fundate, Monasterii de Lobes, tanquam ecclesie parochialis de Hamme, Monasterii de Eename Abbates, tanquam capellanie Sancti Nicasii in ecclesia Pamellensi, Venerabiles Dominos Decanum et Capitulum ecclesie collegiate Harlebecensis, tanquam capellanie Beate Marie in ecclesia Thiletensi, necnon Venerabiles Dominos quinque vicarios summi altaris ecclesie Tornacensis, tanquam parochialis ecclesie de Bevere Wasie, respective patronos, denique omnes et singulos beneficiorum, tam extinguendorum, quam de quibus portio veniret subtrahenda, possessores inferius designatos, ad certam competentem diem coram nobis per literas nostras evocari fecimus et mandavimus, visuros et audituros ad huiusmodi extinctionem, incorporationem, subtractionem et applicationem per nos procedi ac decretum nostrum desuper interponi, vel dicturos et allegaturos causam seu causas ob quam vel ob quas premissa fieri non deberent. Quo quidem die citationis adveniente, videlicet mensis Octobris die ultima, reportatisque coram nobis pretactis literis nostris citatorijs per Petrum Brans, curie nostre episcopalis practicum, tanquam prefatorum seminarij deputatorum procuratorem, plurium citatorum et non comparentium contumaciam accusantem, comparuerunt magistri Hermannus Zanders, prefatorum Reverendorum Dominorum Sancti Petri et de Eename, Franciscus Coninndonck, de Werdena et Lobes monasteriorum abbatum, Egidius Zaman, Dominorum Decani et Capituli Harlebecensis, Carolus van Hauweghem, dictorum quinque vicariorum ac Domini Francisci Broeders, capellani capellanie Beate Marie ecclesie Thiletensis, Georgius van der Piet, magistri Balduini van der Piet, prefate capellanie sancti Nicolai in ecclesia nostra cathedrali, possessores respective procuratores; quorum nonnulli terminum ad deliberandum sibi concedi petierunt, alii causas oppositionis sue tum verbo tum in scriptis proposuerunt. Et quamvis neque deliberandi terminum concedendum, neque predictae oppositionis causas justas esse iudicarem vel tales ob quas negotium merito suspendi deberet, attamen, malentes cunctationis potius quam precipitantie redargui, rem totam cum doctis undiquaque viris communicavimus et tandem ad diem hodiernam subscriptam, citatis per apparitorum curie nostre predictis patronorum suprascriptorum procuratoribus, iisque ex parte comparentibus et reliquorum non comparentium contumacia per supradictum Petrum Brans, seminarij procuratorem, accusata, decretum nostrum super premissis interposuimus et interponimus in scriptis sub his verbis.

Nos Cornelius, Dei et Apostolice Sedis gratia Episcopus Gandavensis ac eiusdem Sedis Apostolice per Sacrum generale Concilium Tridentinum ad infrascripta commissus et deputatus, visis munimentis coram nobis in causa unionis certorum beneficiorum ecclesiasticorum ac subtractionis partis decimarum et fructuum de aliquot beneficiis curatis nostre diocesis ad utilitatem seminarii Gandavensis, per patronos et nonnullos eorundem beneficiorum possessores opposcentes exhibitis et omnibus perpensis, ac habito tam deputatorum dicti seminarii quam aliorum doctorum virorum et theologorum et jurisperitorum consilio, decretum nostrum interponentes imponimus, absque modernorum possessorum ac divini cultus preiudicio, tertiam partem omnium fructuum de Calloo, quartam de Kieldrecht, quartam de Bevere, quartam de Hamme et quartam de Zele, ecclesiarum parrochialium nostre diocesis, detrahimus et detrahimus, dictoque seminario Gandensi applicamus, sub expressa tamen conditione quod, si restantes dictorum beneficiorum curatorum fructus vel inundatione maris vel alio fortuito casu in posterum depereant, vel possessoribus eorundem successioni temporis contingat non esse sufficienter prospectum, eo casu patronus vel patroni aut alii, qui ante hanc subtractionem ius decimarum in dictis respective parrochiis habuerunt, molestari non poteret pro competentia curati, sed dicti fructus seminario applicati rursus usque ad iustam competentiam subtrahentur et antiquo beneficio unientur atque restituentur.

Deinde (preter capellaniam fundatam ad altare Sancti Joannis in ecclesia collegiata Teneramundensi, cuius possessor fuit Guilielmus de Keersmaecker, quamque de consensu Capituli eiusdem ecclesie nuper incorporavimus et nunc incorporatam declaramus) sequentia simplicia beneficia, absque predicto divini cultus et illa possidentium preiudicio, videlicet capellaniam perpetuam ad altare Sancte Crucis in Cruushautem, cuius possessor est Magister Carolus de Ladeuze, capellaniam ad altare Beate Marie in Lokeren, cuius possessor est Dominus Zigerus de Bleezere, ad nostras collationem, provisionem et dispositionem pertinentes, capellaniam ad altare Sancti Nicolai in ecclesia nostra cathedrali, cuius possessor est magister Balduinus vander Piet, patroni Reverendus Dominus Prepositus et Capitulum dicte ecclesie cathedralis, capellania ad altare Beate Marie retro chorum in ecclesia parrochiali Sancti Jacobi Gandensis, cuius possessor fuit Magister Michael van Steelandt, capellaniam ad altare Beate Marie in ecclesia Sancti Nicolai Gandensis, cuius possessor est Dominus Philippus Torrentinus, capellaniam ad altare Sancti Egidij in ecclesia Sancti Michaelis Gandensis, cuius possessor est Johannes Backereel, capellaniam ad summum altare fundatum in ecclesia Sancti Martini Gandensis, dicta Eckerghem, cuius possessor fuit dictus Michael van Steelandt, de patronatu Reverendi Domini Abbatis Sancti Petri Gandensis existentes, capellaniam ad altare Sancti Danielis in ecclesia collegiata Sancte Pharaïldis Gandensis, cuius possessor est Dominus Johannes Plasschaert, patroni Prepositus et Capitulum eiusdem ecclesie, capellaniam ad altare Sancti Nicasii in ecclesia Pamellensi, cuius possessor [est] Magister Jacobus de Bleeckere, patronus Reverendus Dominus Abbas Enamensis, capellaniam ad altare Sancti Lutgeri in dicta ecclesia parrochiali de Zele, cuius possessor est magister Andreas Zweems, patronus Reverendus Dominus Abbas de Werdena, capellaniam ad altare Beate Marie in ecclesia Thiletensi, cuius

possessor est Dominus Franciscus Broeders, patroni Decanus et Capitulum Harlebecense, extinximus et extinguimus ac eorundem beneficiorum fructus, redditus et proventus ad dicti seminarii utilitatem in perpetuum univimus et incorporavimus, prout per presens hoc nostrum decretum unimus et incorporamus.

Quocirca mandamus omnibus presbiteris et notariis nobis subditis, quatenus presens hoc nostrum decretum et has nostras literas desuper confectas legant, publicent et manifestent, dum, quando ac quoties desuper fuerint requisiti, seu eorum aliquis requisitus fuit, ac easdem ad valvas ecclesie nostre cathedralis affigant, earumdemque copiam authenticam ibidem dimittant, ut tanto minus quis huius nostri decreti ignorantiam pretendere possit. Et ulterius omnibus et singulis quos presens negotium concernit et potissimum supradictorum beneficiorum possessoribus, auctoritate predicta qua fungimur sub ecclesiasticis censuris ac aliis penis in dicto Concilio Tridentino comprehensis, inhibemus, ne beneficia sicut premittitur extincta et incorporata resignent, neque quid aliud attentare aut innovare presumunt quod sit vel esse possit in prescriptorum extinctionis, subtractionis aut incorporationis vel nostri decreti prejudicium sive contemptum; quid si secus factum fuerit, nos id totum in pristinum statum reducemus et nihilominus ad declarationem incursionis dictarum censurarum ecclesiasticarum adversus contravenientes procedemus, justitia mediante.

In cuius rei testimonium presentes literas per secretarium nostrum subscribimus ac sigilli nostri jussimus appensione communiri.

Datum Gandavi, in domo nostra episcopali, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo, stilo Mechliniensi, mensis Januarij die vigesima nona.

[Op de plooi:]

Per Dominum Reverendissimum

J. David

BIJLAGE III.

Het verhaal van de stichting van het seminarie volgens het proces met de Sint-Pietersabdij. 4 december 1572.

In 1571 ontstond een betwisting tussen het seminarie en de abt van Sint-Pieters te Gent over de omvang van de bijdrage die deze laatste voor het seminarie moest betalen. De zaak werd vóór de Raad van Vlaanderen gebracht, die, in zijn zitting van 4 december 1572, een minnelijke schikking kon doen aanvaarden door de twee partijen (cfr. *supra*, p. 47). Het protocol van genoemde zitting bevat een verhaal van de oprichting en de dotatie van het seminarie, zoals dat ter zitting gegeven werd door de provisoren van het seminarie.

Het hele protocol : Gent, *Rijksarchief*, fonds *Raad van Vlaanderen*, nr. 7548, *Sententien ende appointementie interlocutoire*, 1571-72, f. 439^v-442 ; het hier uitgegeven fragment op f. 441 r°-v^o. De aanvullingen van de talrijke afkortingen werden gekursiveerd.

De provisoren begonnen hun verhaal met een uiteenzetting over de inhoud van het seminariedekreet van Trente, waarvan de uitvoering was vertrouwd aan de bisschop en aan henzelf. Zij vervolgden aldus :

Om welc zyn Seminarie terigieren ende stabileren hadde zyn Eerweerdigheyt ontfanghen diversche briefven van zyn Excellence, daerby hy verzocht was dat men in Synodo diocesana middele vinden zoude omme tzelve niet alleenelic te erigieren, maer ooc omme te stablieren. Ende omme te wetene de cause dat Zyn Eerweerdigheyt int beghinsele van zyne residentie hadde ghedocht tzelve Seminarie in zyn bisdom te rechtene, hadde, naer possessie van dien ghenomen hebbende, de ghestaenhede vanden huuse ende college vanden fraters [vernomen] ende by behoorlicke visitatie bevonden hebbende tzelve zo verachtert te zyne, dat zyt niet houden en consten zonder vercoopen van haerlieder goedinghen, hadde diversche communicatie met hemlieden ende haerlieder superieurs ghehad ; met welcken hendelinghen accort ghemaect was, daerbij ghesloten ende gheaccordeert dat zy cederen, resigneren ende overgeheven zouden alle haerlieder goedinghen in handen van mynen Eerweerden Heere ende ghedeputeerde tot profyte vanden voornomden seminarie, metten laste ende tachterhede van dien. Nemaer al eer zy tzelve hadden willen anverden, hadde gheconvoceert de principaelste van synen bisdomme. Alwaer ghecompareert waeren modernus D. Abbas Sancti Petri, tunc electus, Abbas Dronchene, Deputati ecclesiae collegiatae Sancte Pharaildis et diversi decani christianitatis. Quibus Sua Reverentia die 25 octobris 1569 predictam concordiam proposuit et quam magnum esset aes alienum qui dicta domus gravata erat declaravit. Et deliberatione habita, predicti convocati (ex quibus predictus dominus Abbas, tunc tantum electus, unus erat) [annuerunt] ut administrationem predictae domus Sua Reverentia cum deputatis acceptarent. Pro cuius intercessionem, per modum provisionis concesserunt, ut clerici diocesis Gandavensis darent ad biennium vigesimum medietatis datae Carolo Quinto (pie memorie) anno 1553. Ende up Sinte Cathelynen daghe daer naer, celebrata solempniter missa, incepterunt administrare domum praedictam, ut colligere

licet ex exordio rationum redditarum ab Adriano Janssens, qui fuit primus dicti seminarii receptor.

Ende verstaen hebbende de groote affectie die de voornomde heere prelat, als hy proost was, totter zelve studie ende studenten hadde, twee vande zelve ghedeputeerde waeren an hem ghezonden omme hem tzelve seminarie affectueuselick te recommanderen. Zo zy ooc alsdoen deden, hem te kennen ghevende dat den taux volghende Zyne consente maer bedrouch LVI lb. V s. gr. tsiaers, hem biddende te willen gheven tot IIII^c guldenen. Daerup Zyne Eerweerdigheyt gheantwoort hadde, dat hy voor twee jaeren gheven zoude IIII^c guldenen tsiaers, maer up dat pas qualic by ghelde wezende, begheerde, indien tseminarie eeneghe schulden hadde, zoude die themwaerts nemen te betalen ende de schuldenaers contenteren. Dien volghende hadde ghenomen te betalen voor teerste jaer Jan vander Cruce tot LXVIJ lb. IJ s. IJ gr., ende vermaent zynde om te betalen den tweetsten termyn omtrent Sinte Catelynen daghe 1570, hadde begheert te mogen betalen alle drie maenden hondert guldenen, als hem te lastich zynde die alle ghereet te moeten betalen; danof hy de drie termynen betaelt hadde en was vierde noch schuldich. Waeruute ghenouch blyckende was dat Zyne Eerweerdigheyt boven zynen taux uut liberaliteyt ende jonste totten voornomden seminarie tgone voorscreven betaelt hadde, ende niet by bedwanghe.

Ende alzo den xxiiij decembris de Eerw. Heere de bisscop alle abten ende abdessen, dekins, capitlee ende andere die by rechte behoorden ad synodum diocesanam gheropen te werdene, gheconvoceert litteris aperte continentibus hanc clausulam, ut communicatis consilii de seminarii iuxta tenorem conciliorum generalis et provincialis forma [et] constitutione, quaedam constituentur pro morum correctione opportuna et necessaria, hadde de voornomde prelat, mits dat hy aldaer niet present wezen en mochte, ghezonden zynen prior met behoirlicke procuratie omme te delibereerne ende consenteerne in daten iij februarij LXX, stilo Mechliniensi. Ende den Ven der zelve maent aldaer comparerende, hadde Reverendissime aldaer verhaelt ende vertoocht de redenen ende motiven van zynen seminarie, volghende den helegghen Concilien van Trenten; maer willende alle civiliteit ghebruycken ende syn macht niet useren dan alvooren ghehoort dadvis vande vaders in synode diocesana vergadert, ende wiens advis Zyne Eerweerdigheyt ghevolcht hadde, en was niemand gheoorloft daer jeghens te segghen ende de betalinghe te refuseren, te min de voornomde Prelat, als tselve accort gheschiet zynde bij consente van zynen procureur de prior, die doutste was vanden voornomden convente ende ooc veel voisen ggehadt totter zelve Prelature, met expresse macht te delibereeren nopende tstabileren van tvoorseyde seminarie; want hy Prelaet zelve present was inde convocatie, tevooren ggehouden den xxv Octobris LXIX, alwaer gheconsenteert wiert den xxen penninck medietatis bonorum by maniere van provisie voor twee jaeren, principaelic om te betalen de schulden vanden voornomden fraters, die, beloopende waeren tot merckelicke sommen, ende ooc om te beghinnen ende onderhouden eeneghe studenten.

BIJLAGE IV.

Het oudste bewaarde seminarierglement (ca. 1600-1610)

Bewaard te Gent, Gent, *Archief van het Bisschoppelijke seminarie*, fonds *Seminarie*, nr. 11. Handschrift op papier, 2 ff. van 295 x 195 mm., zonder datum. Het watermerk vertoont een van de talloze en niet nader te identificeren varianten op de letter P. De laatste paragraaf werd achteraf toegevoegd, blijkbaar door dezelfde hand en wellicht niet veel later. De verwijzing hierin naar de proost van Sint-Baafskapittel plaatst het reglement na februari 1600 wanneer Adriaan de Vare als proost geïnstalleerd werd; zijn voorgangers Viglius en Bucho Aytta resideerden niet te Gent. Deze medezeggingschap van de proost, het feit dat het reglement werd uitgevaardigd door de provisoren en de president buiten de bisschop om, en de hele opvatting van het reglement dat uitsluitend voor humanioraleerlingen bedoeld lijkt, maken onwaarschijnlijk dat het na de installatie van bisschop Maes (5 november 1610) zou zijn opgesteld. De achterzijde van het stuk is beschadigd en de tekst daardoor deels verdwenen of onleesbaar. De nummering van de paragrafen gebeurde door de uitgever.

Leges observandae in seminario episcopali Gandensi

Quemadmodum nulla respublica absque certarum legum constitutione et observatione consistere diu potest, sic nulla schola, quae veram reipublicae formam faciemque prae se fert, nisi certis legibus et praeceptis ordinetur et stabiliatur, ad optatum virtutis et scientiae metam pervenire facile poterit. Nos igitur Administratores et Rector Seminarii Episcopalis id considerantes, praecipimus et mandamus, ut hae praescriptae a nobis maturo consilio leges ab omnibus et singulis dicti seminarii discipulis accuratissime observentur, sub poena et correctione cuilibet earum praevaricationi annexa.

(1) Imprimis itaque seminarii nostri alumnus sive discipulus mane exergiscens signo salutari Sanctae Crucis se muniet, intentaque ad Dominum Deum mente, ei de custodia noctis praeteritae gratias aget secreto, ne strepitu vel linguae murmure aliis molestus sit.

(2) Audito primo campanae pulsu, qui aestate hora quinta, hieme vero media ante sextam hora dabitur, se vestiet, praemissa tali vel simili precatiuncula: „In nomine Domini nostri Jesu Christi surgo, qui me regat, benedicat et confirmet in omni bono opere, et post hanc miseram vitam perducatur in vitam aeternam. Amen.”

(3) Inter vestiendum honeste et taciturne se continebit, orando obnixe Dominum Deum, ut se futuro die ab omni peccato, praesertim lethali, et periculo animae et corporis tueri dignetur. Si tempus ante secundum pulsum, qui a primo ad mediae horae intervallum distabit, supersit, capillos quisque pectet, os, et manus et faciem deinde abluet accedens ad commune lavacrum iuxta refectorium in illum usum ibi instauratum, cui ne quid detrementi quispiam adferat summa cum vigilantia cavebit. Si vero spatium brevis fuerit ante secundum signum, id effectum curabit ante tertium.

(4) Percepto secundo campanae indicio, ad scholam properabit citra cursistationem, ut ad citatum per catalogum nomen se praesentem esse clare pronunciet, quod etiam fiet in omnibus lectionibus, ad quas omni cum modestia et reverentia accedet.

(5) Post lectum catalogum unusquisque, assumpto sibi aequalis staturae socio, ad templum modeste et cum gravitate accedet, ibique pie, devote et religiose intererit precibus, clare et distincte a lectore pronunciatis, quam etiam devotionem et reverentiam stricte servabit, quando sacerdos ad celebrandum in seminarii templo advenerit, et, flexis genibus attentaque ad tremenda mysteria mente, sacrum misse officium audiet et libellum precarium in hoc ad manum habebit.

(6) Tertio dato campanae signo, ad scholam ut ante confluent omnes, ibique omnem modestiam et taciturnitatem studiose observabunt, intentis auribus auscultantes et, quando opus est, annotantes quae praeceptor docet et dictat. In quod officium libros praelegendos, enchiridion, calamos, atramentum et papyrum semper in promptu habeant.

(7) Ante hanc primam lectionem, vel post eam, signorum exigetur ratio, quam eo exactiorem severioremque rector praestabit, quod in ea seu in cardine praecipuo scholasticae disciplinae basis et munimentum constituta sint et versentur. Signa vero quae in seminario locum habebunt, haec sunt : signum vernaculae linguae, petulantiae et solaeicis, item signum templi, cuiuslibet cubiculi et mensae. Qui huiusmodi signum ad triduum usque reservat natibus poenas luet.

(8) Absoluta prima lectione, hora octava ad refectorium quisque suum absque cursu, sussuro et insolentia se conferet, ablutis manibus, ibique post benedictionem cibi omni cum modestia silentioque ientaculum sumet.

(9) Si vero hyemis asperitas focum extruere compellat, igni astantes vel assidentes, absque petulantia et fabulis, per stas ordinariasque vices se calefacient.

(10) Omnium autem lecti strati sint aestate ante medium nonae, hieme ante nonam horam, sub poena signi, quod in quolibet cubiculo vigeat. Ante eam quoque horam signifer cubiculi matulam communem deportabit, eamque a sordibus infusa aqua purgabit, cubiculique solum verret.

(11) Nemini cubiculum exire licebit absque consensu sui scriptoris.

(12) Quod erit temporis inter ientaculum et secundam lectionem repetendis ediscendisque lectionibus impendet, quod etiam fiet, sumpto prandio, ad horam primam pomeridianam, et ab hora tertia in horam quintam. Quo temporis spatio, saltem media hora ante quamlibet lectionem, nemini per scholam otiose vagari licebit. Si aliquem necessitas urgeat, a scriptoribus, seu particulari, seu generali, ad id copiam postulet. Finita postrema lectione,

circa horam sextam, eodem ordine bini, ut mane factitatum est, ad templum precesque vespertinas procedent.

(13) Quibus finitis, dato campanae signo, ad refectorium venient coenaturi. Inter coenam vero, ut item inter prandendum, clara et distincta voce discipulorum aliquis ex sacra scriptura vel ex patribus aliquod ex pulpito recitabit, ut non solum corpus suo reficiatur cibo, verum etiam animae, potiori hominum parti, caelestis praebeatur alimonia.

(14) Post coenam vel in disputationibus, vel repetendis lectionibus, vel in pietate probisque moribus, arbitrio praeceptoris, exercebuntur. Dimissi cubitum, quisque petet suum cubiculum, et constituta hora, in aestate hora nona, hyeme autem ad medium nonae, se ad quietem, precibus ante lectum prius fuis omni cum verecundia et silentio, factoque signo salutiferae crucis, componet. Postquam omnes lecto incubuere, scriptor silentium indicat; quo facto, ne verbum quisquam deinceps loquatur, nec quid indecore agat, turbasque aliis dormientibus cieat. Nemini ultra medium nonae, vel saltem maioribus ultra horam nonam, lumen habere licebit, quod summa vigilantia ab incendii periculo custodiat. Rectoris erit, vel eius hypodidasculi, adhibere in hanc rem singularem curam.

(15) Diebus dominicis et festis, hora statuta, audituri contionem, loti pexique et calceis denigratis, decenterque vestiti, ad templum cathedrale modeste et taciturne bini accedent; summa cum veneratione, attentis auribus, coniectisque in contionatorem absque vagatione oculis, verbum Dei ex suggesto audient, unam atque alteram sententiam ex eius ore excerptam in memoriam condentes, quam exigenti rectori, vel sub prandium, vel coenam, exacte et clare redditori sunt.

(16) Reversi ex concione ientaculum sument; quo sumpto, illius diei evangelium et epistolam sive graece, sive latine explicabunt. Si oportunitas desit, differetur id donec reversi sint a summo sacro, ad quod seminaristae et pauperes, stato tempore, superpellitiis induti mundis, alii vero clamydatis, vel saltem non pannosi aut laceri, accedent. Rei divinae omni cum reverentia, devotione et pietate intererunt, praecipue orantes pro salute et incolumitate Reverendissimi Domini Episcopi, Venerabilium Dominorum Administratorum et benefactorum seminarii, sive illi vivi, seu seculo defuncti sunt. Prophanum librum nemo ad templum deferat, sub acri correctione. Hora 2a pomeridiana ad preces vesperarum, pari ordine et modestia, accedent.

(17) Latine semper loquantur, etiam in lusu et plateis. Contra grammaticae regulas et proprietatem latinae linguae inter colloquendum scribendumve ne peccent, nisi aetas vel ingenium tenue excuset.

(18) Debita singulis classibus officia sedulo praefixis diebus praestent. Proinde themata, declamationes, argumenta ad statutum tempus parata habeant.

(19) Nomen Dei aut sanctorum inaniter ne adhibeant, nec malum alteri cuiquam imprecentur. Mendacium ne loquantur. Spurcitas ne effatiant, ne obscene quid dicant aut cantillent.

(20) Praestantioribus viris, nobiles, magistris, ..., doctoribus, praecipue senioribus, omnibus denique ... rem reverent..., neminem iniuria, aut probo... aut ... et irrideant, lites, rixas, pugnasque ... scopulos sedulo... Item ludos inhonestos, aleas, tesseras et cartas pro argento ne... [deels uitgewist].

(21) Dammum ne inferant, vel fenestris, vel domorum tectis, vel alteri cuique rei locove, sub acerrimae poenae castigatione ; arbores, tures et publica edificia ne consendant.

(22) Venatum, aucupatum, piscatum, natatum in flumine, stagno aut lacu ne exeant.

(23) Publica diversoria, aliasque tabernas, sive vinarias, sive cerevisiarias, sive cupediarias, ne ingrediantur, at loca suspecta et ebrietatem ... penis et angue evitent.

(24) Pugiones, sicas, nec ulla arma ne gestent, nec in scholis habeant, etiamsi grandiores. Neminem verberent telo sive pugno.

(25) Capillos quater aut quinies in anno tonderi procurent, indusia item et vestimenta, lectique stragula a vermibus, sive pediculis [?] sive pulic... et vermibus purgata et munda servent.

(26) Scriptores accusare peccantes ne dissimilent, nec iniuste aliquem accusent aut notent, nisi plecti velint.

(27) Diebus sabbathinis coram Reverendo ac Venerabili Domino Praeposito, si ita eius Reverentiae visum sit, ratio catalogi, signorum, scriptorum, item generalis et particularium, notae examinabuntur. Denique quidquid ad utilitatem et promotionem seminarii et iuventutis spectare videbitur, in commune consultabitur.

BIJLAGE V.

De verkoopakte van de oude seminariegebouwen. 21 juli 1623.

Regest: De bisschop van Gent (Antoon Triest), de proost, de deken en het kapittel van Sint-Baafs, ziende dat de seminariegebouwen in zeer slechte staat verkeren en deels niet meer, deel slechts met zeer grote kosten kunnen hersteld worden, verkopen, met goedkeuring van de verzamelde klerus van de stad, de huizen, erven, kapel en alle gebouwen van het seminarie aan de schepenen en raad van Gent om er de *ghemeene aerme scholen* in onder te brengen. De verkopers moeten alle renten, cijnsen en andere lasten waarmee de gebouwen belast zijn, afkopen, en zorgen voor de nodige koninklijke en pauselijke goedkeuring. — *Den eenentwintichsten Julij anno sesthien hondert dryentwintich.*

A 1. *Origineel*: Gent, *Stadsarchief*, charter nr. 1704. Perkament met de beschadigde zegels van de bisschop, het kapittel van Sint-Baafs en de stad Gent, 400 x 650 mm.

A 2. *Origineel*: Gent, *Rijksarchief*, fonds *Seminarie*, nr. 8. Perkament, 500 x 630 mm. De drie zegels verdwenen.

A 3. *Origineel*: Gent, *Rijksarchief*, fonds *Seminarie*, nr. 9. Perkament, 555 x 565 mm. De drie zegels verdwenen.

Regesten:

1. P. Van Duyse en E. De Busscher, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux Archives de la Ville de Gand*, Gent, 1867; nr. 1704.

2. J. Roegiers, *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent*, Brussel, 1970, p. 18.

Deze uitgave gebeurt naar A1, waarin het minste schrijffouten voorkomen, gecollationeerd met A2 en A3.

Alsoo de gheleghentheyte vande huysen ende eervē, onlanx binnen dese Stede van Ghendt ghecocht ende ghedestineert tot hauden vande aerme scholen, die men onlanx aldaer heeft begonst te erigieren, niet soo bequame ende capable en syn als in toecommenden tyde naer de grootte van de voorsejde stede ende ghemeente van diere wel saude moghen van doene ende noodich wesen, ende dat oock eene vande voorsejde plaetsen van nieu ten groote coste saude moeten behuust ende betemert worden, is soo, omme de goede gheleghentheyte vande plaetse, als de capaciteyt vande husaigen, daertoe goet ende bequame ghevonden het Seminarium van het Bisdom der voorsejder stede, daerinne men bequamelick saude connen schicken ende accomoderen beede de voorsejde aerme scholen. Waerop tusschen myn Eerweerdichste Heere den Bisschop der voorsejder stede ende de ghecommitteerde van het Magistraet der selver, ghehouden synde diverse communicatien, is heindelynghe tusschen deselve ghesloten ende gheacordeert dat myn voornomde Eerweerdichste Heere over voorsejde Bisdom, ende de Eerweerde Heeren Proost, Dekē ende Capitle van Sinte Baefs voornomt, als meesters, gouverneurs ende proprietarissen van voorsejde Seminarium, te desen behoorlick gheautoriseert by acte van haerlieder voorsejde Capitle ende de generale Clergie deser Stede, in daten vanden sevensten Julij xvjc dryentwintich, hiernaer volghende van woorde

te woorde :

„Actum in congregatione cleri Gandavensis, die septima Julij, in palatio Episcopali, 1623. Domini, viso actu capitulari, exhibito per Reverendissimum Dominum, cuius tenor sequitur de verbo ad verbum : De mandato Reverendissimi Domini, declaravit dominus decanus, qualiter aedes seminarii episcopalis minentur ruinam, ita quod iudicio operariorum, qui illas visitarunt, notabilis illorum pars debeat destrui et reliquia vix sit reparabilis, nisi gravissimis expensis octo aut amplius millium florenorum, unde pro utilitate dicti seminarii non abs re futurum iudicabat Reverendissimus Dominus dictas aedes in usum scholae pauperum magistratui huius civitatis dividere et alias vicinas templo, minores sed magis commodas, vel emere, vel in fundo Ecclesiae aedificare, in quibus, una cum choraulibus, alerentur viginti plus minus pueri, qui numero competenti quotidie servirent missis et aliis officiis in Ecclesia hac Cathedrali, ibidemque dominicis et festis in pulpito assisterent omnes, induti superpelliceo, feriatis autem diebus frequentarent scholas grammaticales et discerent cantum, iuxta intentionem Sacri Concilii Tridentini ; ex ceteris porro proventibus seminarii alerentur in Universitate certo numero scolares, qui ad pastoralia munia in hac dioecesi subeunda sese obligarent. Domini de capitulo, considerantes grave onus quod dictum Seminarium hactenus supportavit et maius quod post hoc verisimiliter ferre deberet in reparatione tam vasti, inutilis et caduci aedificii, simulque attendentes exiguum fructum tantarum expensarum et quod ex simili usu dictae aedes non debeant censi toto mutare naturam, cum ibidem pauperes, ultra instructionem catechisticam, discent legere et scribere, poteruntque feliciora ingenia inde ad seminarium, latinas scholas et universitatem assumi, dictum conceptum Reverendissimi Domini laudarunt et ut executioni, data oportunitate, mandare dignetur expedire iudicarunt. Maturo desuper habito consilio, propositum Reverendissimi Domini necnon consensum et ratihabitationem dominorum de capitulo subsequentes, sub conditionibus supra positis, approbarunt et tanquam bono huius dioecesis maxime utile et conveniens confirmaverunt et corroborarunt. Subscriptum erat : de mandato Reverendissimi Domini et Reverendorum Dominorum cleri Gandensis, signatum J. Villerius, secretarius ; adhuc subscriptum erat : de mandato Reverendorum Dominorum Praepositi, Decani et Capituli Sancti Bavonis Gandensis, et subsignatum L. Visscherye, secretarius”.

Wel ende deuchdelic vercocht hebben ende vercoopen by desen an ende tot proficte der voorseyder Stede ende tot oorbore vande voorseyde ghe-meene aerme scholen, soo oock Schepenen ende Raedt der voorseyder Stede mette goeverneurs ende directeurs vande voorseyde aerme scholen, over ende ten profycte vande selve schole, kennen ghecocht thebben alle de huusynghen ende eervfen van tvoorseyde Seminarium, mette cappelle ende ander huusynghen daertoe behoorende ende daermede gaende, ghesloten van oosten mette riviere vande Schelde, van suyden met het Waterstraetken, leedende vander Nederschelstrate naer de voorseyde riviere, van westen de voorseyde Nederschelstrate, ende van noorden den Wydenaert, streckende van anden noortwesthouck vant voorseyde Seminarium tot ande voorseyde riviere neffens de waterynghe, daerinne begrepen het huys commende noort upden voorseyden Wydenaert ende waterynghe, daerinnen lest ghe-

woont heeft den heere Official van't voorseyde bisdom, soo alle de voorseyde huusynghen, cappelle, scholen ende andere haerlieder toebehoorten ghestaen ende gheleghen syn van onder tot boven ende van vooren tot achtere, eert-, wortel- ende naghelvest, niet uutghesteken nachte ghereserveert, daerinne mede begrepen den brauketel ende andere brauhalm daartoe dienende.

Ende is den voorseyden coop ghedaen voor ende midts de somme van sessentwintich duisent ses hondert Carolus guldenen ; daeroppe van wegghen de vornomde coopers over de voorseyde aerme schole sullen ghereet ghefurniert ende betaelt worden alle de pennynghen ofte renten die sullen commen te procederen vande vercoopynghe vande twee huusen hier te vooren ghecocht ende ghedestineert totte voorseyde aerme scholen ; ende sulcx alsser bevonden sal worden te resteren totte volderinghe vanden voorseyden vullen coopschat, sal byde vornomde coopers over ende mette pennynghen vande voorseyde aerme scholen opgheleyt ende betaelt worden, deen heelft binnen een jaar naer date vande eervvenisse vande voorseyde huusynghen, cappelle ende toebehoorten, ende de resterende heelft binnen ses maenden naer tvoorseyde jaer, op conditie dat indien de voorseyde pennynghen niet presyselic telcken ghestelden daghe ende payementen ofte uut-terlick eene maendt daernaer betaelt ende ghetelt en worden, dat in sulcken ghevalle daarvan crois sal betaelt worden naer advenant penninck zesthiene naer het expireren vanden tyt vande voorseyde maendt.

Dies sullen upden voorseyde coopschat aflach doen alle lasten ende renten upde voorseyde capelle, Seminarium ende vercochte huusynghen gheaffecteert, de onlosselicke jehghens den penninck vierentwintich, ende de losselicke soo die gheconstitueert syn.

Ende sullen de vornomde heeren vercoopers desen coop hauden staende, doen ende laeten ghebruken, nu ende ten eeuwighen daghe, jehghens elcken, daerinnen verbindende generalic alle de goederen van tvoorseyde Seminarium ende specialick alle de goedyngghen ende renten die mette pennynghen van desen coop ten profficte van tvoorseyde Seminarium sullen ghecocht worden ; ende in ghevalle datter eenighe vande selve renten ghe-lost wierden, sal het remploy vandien oock succederen inde selve obligatie ; welke affectatie sal gheinsereert worden inde brieven van constitutie van de renten ofte andere acquisitie van goede die mette voorseyde pennynghen sullen vercreghen worden, daarvan oock ande vercoopers sullen ghelevert worden de copyen autenticque. Soo sy oock boven dien beloven ande coopers te administreren ende leveren, sonder haerlieder cost, alle de bewysen, ratificatien ende ander acten ende consenten, dienende tot confirmatie, vasticheyt ende eeuwighe ruste vanden voorseyden coop, ende namentlick de confirmatie van Syne Conincklycke Majesteyt, midtsgaders de ghone van Syne Heylicheyt, ofte ten minsten van Haere Doorluchtichste Eerweerdicheyt den Legaet van Syne voorseyde Heylicheyt in dese Nederlanden, ende den Ertsbisschop van Mechelen.

Ende alsoo de voorseyde huusynghen ende plaetsen by het exercitie vande voorseyde weerlicke scholen oock sullen bedyden weerlick, sullen de Schepenen vornomt aldaer oock hebben ende behauden alle jurisdictie, hooghe, middele ende nedere, ghelyck sy hebben over andere plaetsen der voorseyder

Stede, uutghenomen alleenelick de capelle van tvoorsejde Seminarium, voor soo verre ende breet als de selve sal blyven tot exercitie vanden Goddelicken kerckelicken dienst ende niet voorder, renunchierende van wederzyden van alle privilegien, rechten, benefitien, exceptien ende relievementen, zoo gheestelicke als weericke, die elck van hem lieden in prejuditie van desen sauden moghen te baete commen, ende sonderlynghe den rechte disponnende dat generale renunchiatie niet en opereert, ten sy datter speciale vooren gaet.

In kennissen der Waerheyt hebben wy Bisschop, Proost, Deken ende Capitle voornomt hieranne doen hanghen onse respectieve seghels van tvoorsejde Bisdome ende Capitle, ende doen teekenen byden Secretaris van tselve Capitele, ende wy Schepen ende Raedt der voorseyder Stede, hebben van ghelycke hieranne doen hanghen den seghel van saecken der selver Stede, ende doen teekenen by een van onse secretarissen, den eenentwintichsten Julij anno seshienhondert dryentwintich.

De Mandato Rmi Domini Episcopi Gandavensis J. Villerius, secretarius

De mandato RRdorum Dnorum Praepositi, Decani et Capituli Sancti Bavonis L. Visscherije, secretarius

Van Marcke

BIJLAGE VI.

Het Seminarie-reglement van bisschop Antoon Triest. 1624

Uitgegeven naar een eigentijds afschrift op papier, 8 ff., waarvan 7 beschreven, bewaard te Gent, *Archief van het Bisschoppelijk Seminarie*, fonds Seminarie, nr. 12. Er zijn geen andere afschriften van dit stuk bekend. De nummering van de kapitels en van de paragrafen werd door de uitgever aangebracht.

Constitutiones et regulae Seminarii Episcopatus Gandensis editae a Reverendissimo Domino Antonio Triest, Episcopo Gandavensi, 1624.

Prudenter sane Sacrum Concilium Tridentinum et Provinciale Mechliniense lubricae adolescentium aetati paterna sollicitudine de opportuno remedio et indigenti Ecclesiae de idoneis ministris providere cupiens, statuit, ut in singulis Cathedralibus ecclesiis seminaria erigantur in quibus scholares per virtutum ac caeremoniarum ecclesiasticarum exercitia, et per bonarum artium disciplinam, in pietate et religione, a teneris educati ac ecclesiarum ministerio gradatim adscripti digni reddantur, quorum curae Christianus populus verbo doctrinae et exemplo vitae pascendus postea committatur. Quod salubre institutum praedecessores nostri episcopi Gandavensis ab initio erectionis huius cathedrae serio amplectentes seminarium episcopale in hac civitate per difficillima tempora magno labore erectum indefesso studio conati sunt conservare, et quamvis ponderatis rationum momentis subinde prout spes uberiores fructus affulgebat sub diversa regiminis forma eiusdem alumni progressum fecerint non paenitendum, tamen postquam habito desuper Capituli et cleri nostri consilio ad aedes commodiores seminarium nostrum transferendum iudicavimus, illudque ita erigere ut qui in illo educarentur prima fundamenta iaceant audiendis postea in universitate designanda per nos studiis maioribus; muneris etiam nostri esse duximus, futuris ibidem scholaribus, attenta circumstantiarum varietate, aptiorem etiam vivendi normam, et certas regulas assignare, ad quarum praescriptum actiones suas dirigere, vitam suam exercere, et mores suos probare debeant, quarumque semitam assidue terentes ad propositum huius instituti scopum inoffenso cursu deferantur. Primo itaque,

(1) De Admissione

(1) Statuimus et ordinamus, ut nullus ad hoc Seminarium admittatur, nisi prius a nobis aut provisoribus examinatus indolis suae specimen et requisitae qualitatis fidem fecerit et approbationis suae scedulam sigillo nostro munitam obtinuerit.

(2) Omnes sint de legitimo thoro nati, sani, non deformes, lingua non impedita, sed tales qui suo tempore servitio Ecclesiae in ordine sacro adscribi possint.

(3) Calleant omnes liguam flandriacam et ante admissionem norint ad minus legere et scribere, eiusque sint aetatis et ingenii, ut apti iudicentur ad scholas latinas frequentandas.

(4) Ubi admissi fuerint, sciant se non solum litteris, sed ante omnia pietati et bonis moribus, (sine quibus vera eruditio non constat) debere incumbere. Quare (praeter scholarum quas frequentant exercitia) solerti diligentia studebunt sibi comparare quicquid ad futuras ecclesiasticae vocationis functiones maxime conducere superiores indicabunt, ut sunt: perfecta Catechismi notitia, examinis conscientiae forma acurata, pia ad sacram Communionem methodus, devota in divinis officijs recollectio, decora caeremoniarum observatio, concinna cantus ecclesiastici modulatio, exacta bene formandae orationis instructio, quibus, quasi susceptis prima vere seminibus, ad fructificandum matura aetate in Ecclesia Dei singulorum animus disponatur.

(II) De Habitu et Vestitu

(1) Habitus exterior seminariistarum erit toga talaris, coloris obscuri viridis, cum suffultura coloris eiusdem aliquanto clarioris et pileus ecclesiasticus quadratus nigri coloris, sine quibus nunquam domo egredi licet, nisi ob aeris intemperiem aut corporis valetudinem usum galeri concesserit Rector.

(2) Dictam togam et pileum expensis seminarij procurabit eiusdem receptor et singulis bienniis novam.

(3) Caeteras vestes inferiores quascumque, sive laneas, sive lineas, prout etiam calceos, et superpelliceum, singuli de suo peculio aut parentum vel amicorum subsidio tenebuntur sibi comparare, prout etiam earundem lotionem et reparationem.

(4) In quem finem ante cuiusque admissionem inquirunt provisores an sufficienter seminario desuper sit cautum, ne postea ii qui nimia premuntur inopia, vel cum gravi damno seminarii et aliorum obloquio retineantur, aut cum pudore remittantur, vel cum studiorum et temporis iactura huiusque domus et instituti dedecore cogantur turpiter emendicare.

(5) Si tamen quando chorales cathedralis ecclesiae ibidem alendi forent, licet ad regulas et statuta domestica seminarii censebuntur obligati, tamen in habitu et vestibus sese conformabunt (prout hactenus) ordinationibus Capituli.

(III) De Exercitiis pietatis et Frequentatione

(1) Statim post admissionem unusquisque rite confessus et per susceptionem Venerabilis Sacramenti (qui ad eandem fuerit admissus) apte dispositus implorabit divinam gratiam, ut in assumpta vocatione et proposito dignetur illum Dominus confirmare et corroborare.

(2) Similiter tertia dominica cuiusque mensis, praevia sacramentali confessione in ecclesia nostra cathedrali facienda, omnes ibidem eodem tempore post concionem, sacra synaxi se reficient.

(3) Singulis dominicis et festis diebus in ecclesia cathedrali, loco in choro eisdem assignato, bini et bini euntes et redeuntes, diebus ferialibus ab initio matutinarum usque ad meridiem, quatuor induti toga et superpelliceo sese sistent in inferiori sacristia ecclesiae cathedralis, ut inserviant sacerdotibus ibidem celebrare volentibus, excepto quod tempore summi sacri duo ex illis quatuor servient pro acolytis.

(4) Diebus autem dominicis et festis in populo aliisque dignitatum et canonicorum officiis sex denominabuntur, qui tam missis privatis quam in choro et processione pro acolytis inservient.

(5) Praeterea quandocumque a praeside chori aut magistro caeremoniarum ad aliquod ministerium in ecclesia praestandum aut alteri vices supplendum evocabuntur, sine ulla tergiversatione sese paratos exhibebunt.

(6) In quem finem singulis diebus sub coena denominabuntur suo ordine illi quorum vices subsequenti die recurrent.

(7) Porro aliis ecclesiis inservire nemo sine debita superiorum licentia praesumat.

(8) Mane, postquam hora assignata surrexerint, omnes ad signum campanae evocati convenient ad orationem domesticam, ibidem solitas orationes matutinas recitaturi ; similiter vesperi antequam se ad cubicula sua recipient intererunt precibus vespertinis.

(9) Omnes addiscent parvas horas B.M. Virginis, quas diebus dominicis et festis recitabunt, prout etiam singulis diebus rosarium hora assignata.

(10) Ter in die, mane, meridie et vesperi, ad pulsum campanae omnes cum debita reverentia aperto capite stantes salutabunt B.M. Virginem, dicentes iuxta pium Ecclesiae institutum.

(11) A communibus precibus nemo se absentabit sine rectoris venia, sub arbitraria eiusdem correctione et paenitentia.

(12) In caeteris exercitiis devotionis et orationis unusquisque se conformabit iudicio sui confessarii, a cuius instructione, sine praeiudicio regularum domesticarum, se sinet dirigi.

(IV) De Disciplina domestica et Moribus

(1) Nemo coram praeside aut alias superiore se tegat aut sedeat, nisi iussus.

- (2) Nemo externum ad dormitorium admittat, aut per seminarium absque rectoris facultate deducat.
- (3) Culinam, penuaria et similia officiorum loca, vel ministrorum cubi-cula nemo, nisi de consensu rectoris, adire praesumat.
- (4) In fenestris, aut similibus locis, unde in plateam patet aspectus, nemo insideat aut reclinet.
- (5) Nemo fenestras, parietes, orbes, mensas, scamma, sedilia, vel alium seminarii supellectilem cultro, carbone, atramento, vel alia ratione vitiare, deturpare aut aliqua incisione corrumpere attentet, sub poena illi modo culpae imponenda.
- (6) Alteris diebus, exceptis dominicis et festis, omnes sua cubicula et ambulachrum verrant, idque immediate ante coenam, hora per pulsum campanae assignanda, et per vices unusquisque sordes ad locum destinatum exportabit.
- (7) Libros, scripta, vestes, bene collocatas, mundas, et ab omni sorde praeservatas asservabunt.
- (8) In dormitorio et refectorio silentium servabunt, domi non discurrant aut vagentur, nec extra tempus recreationis licitum erit confabulari.
- (9) Latine loquantur, etiam diebus recreationis, illi saltem qui prima rudimenta latinitatis audiverunt.
- (10) Sub benedictione mensae et gratiarum actione, omnes manibus iunctis ante mensas sacerdoti benedicensi respondebunt.
- (11) In mensa is erit ordo sessionis, quem quisque in scholis occupat.
- (12) Praelegeat mensae, tam in prandio, quam in coena, is qui per praesidem denominabitur, idque distincte et alte ex libro aliquo pio aut vitis Sanctorum, partim latine, partim flandrice, adiuncto in coena martyrologio sequentis diei.
- (13) Duo per octiduum mensae inservient, qui singulis sabbathinis per lectorem secundum ordinem pro futura hebdomada nominabuntur, et similiter hi una cum lectore comedent sublata prima mensa.
- (14) Similiter etiam a praeside designabitur singulis diebus is qui janitoris officio fungetur, cui incumbet diligentem januae curam habere, claves in sera nunquam relinquere, notam ad singulas horas et exercitia iuxta distributionem diei pulsare, et caetera iuxta Praesidis mandatum exequi.

(15) Nulli liceat cibum, potum aut ignem ad cubiculum suum aut alterius deferre, vel extra tempus vel refectorium aut locum destinatum cibum sumere aut se calefacere.

(16) Si quis inter prandium et coenam sitiatur, concedatur illi de praesidis venia haustus caerevisiae, qui diebus recreationis circa quartam aut quintam pomeridianam nemini denegabitur.

(17) Nemo extra seminarium cibum sumat, absque praesidis licentia, quam nisi rarissime concedet, porro alibi pernoctare non erit licitum absque episcopi aut provisorum consensu, idque sub poena exemplari.

(18) Particularem januae clavem sibi retinere aut habere nemo praesumat, sub correctione arbitraria.

(19) Denique in corporis motu, gestu et actione vel communi sermone, fugiant indecoram rusticitatem et clamositatem, unde aliis vel risus vel molestia excitari queat, sed ita se gerant prout decet civiles, bonae spei et indolis adolescentes.

(V) De Studiis et Recreationibus

(1) Omnes hora scholis frequentandis assignanda per pulsum campanae evocati ad januam convenient, ut simul bini et bini egredientes et modeste per plateas incedentes, nullibi per viam divertentes, scholas accedent, similique modo et modestia finitis lectionibus ad Seminarium revertentur; qui secus fecerit, correctioni subiacet.

(2) Huius rei curae incumbet praefectis cubiculi, qui contravenientes praesidi tenebuntur denuntiare.

(3) Singuli sibi comparabunt librum in quo sua themata nitide describent, ut provisoribus examen studiorum instituentibus progressum, quem quisque fecerit inter alia etiam exinde probare valeat.

(4) Libros nullus habeat, nisi quos praepceptor legendos permittit, ideoque Praeses saepius illos visitabit et simul dispiciet an scripta et libri bene et incorrupte asserventur.

(5) In omnibus exercitiis scholasticis studeant ita diligentes se habere, ut condiscipulis prae luceant exemplo et praepceptorum suorum commendationem mereri valeant.

(6) Diebus veniae poterunt se recreare pila, cursu, globis aut simili honesto exercitio, sive domi, sive ruri (omnes tamen simul), prout aura favebat et Praeses approbabit; porro aestate aquis, aut hyeme glaciei se committere, vel aleis, aut chartis ullibi ludere, sciant ita stricte prohibitum ut qui secus fecerit exemplariter sit puniendus, et, nisi respiscat, ejiciendus.

(7) Praeterea singulis diebus immediate post prandium et coenam habebunt alumni unam horam recreationis, sub qua ita honeste et modeste se exercere poterunt, ut sanitatis et decoris limites non excedant; hyeme autem dabunt illas horas hilari conversationi apud ignem in aula domestica.

(8) Praeter scholarum exercitia, omnes media hora ante prandium addiscent cantum Gregorianum et figuratum, a quo nemo sese absentabit, sub paenitentia ipsi imponenda.

(VI) *De Cibo et Igne*

(1) Pro ientaculo aliquot diebus in hebdomada dabitur offa ex iusculo carnis et pane, caeteris diebus portio butyri, singulis ad quantitatem unius unctiae, et panis ad proportionem.

(2) In prandio dabitur singulis diebus potagium tempori conveniens, raepen, eerten, coelen, waermoes, roomsche boonen, melck, paestenaekelen, spinayge etc. Deinde portio carnis iurulentae, sive bovinae, sive vitulinae aut vervecinae, iuxta temporis qualitatem, idque ad quantitatem mediae librae. Tertio pro obsonio dabitur portio casei vel butyri ad semi unctiam.

(3) In coena, 1° acetarium sive lactucam, 2° aliquid carnis ad dimidiam portionem prandij, sive illa sit frigida, sive calida, 3° obsonium prout in prandio.

(4) Semel in hebdomada in prandio pro portione dabitur caro assa.

(5) Pisculentis diebus dabitur aequivalens.

(6) Diebus jejunii ultra portionem ordinariam prandij habebunt primo loco unctiam butyri, qua caruerunt in ientaculo, et alteram portionem habebunt si ovi, sive orizae, aut simile quid.

(7) Similiter diebus recreations in prandio praeter ordinariam portionem habebant alteram portionem viscerum sectorum, aut alterius rei aequivalentis.

(8) Singulis, si fieri possit, dabitur sua portio separata, sin minus portio duorum simul, et non plurium.

(9) Potus erit cerevisia uniformis, quae in seminario coquetur, et panis triticeus.

(10) Omnes suis portionibus erunt contenti, memores gratiosae sustentationis; si quid autem sit quod offendat, cum patientia et modestia rectori significabit[ur].

(11) Hyemis tempore, id est a Festo Omnium Sanctorum usque ad Kalendas Martii aut mediam Quadragesimam, in aula communi struetur

ignis per unam horam post prandium, et alteram post coenam, ad quem alumni sibi invicem succedentes sese calefacient; quod si asperitas frigoris sit tam vehemens ut extraordinario igne carere non possint, curabit[ur] illum strui hora magis competenti in eadem tamen aula.

(12) Lumen commune suppeditabitur expensis seminarii in ambulachris, aula et refectorio.

(VII) De Praeside, aliisque Officiariis Seminarii

(1) Quia praesidi incumbit cura promovendae pietatis, diligentiae et disciplinae, saepius et accurate considerabit quantum ab ipsius exemplo juventutis educatio dependeat, studebitque ita se componere ut domestici non solum monentem audiant, sed facientem videant ea quae aliis commendat.

(2) Porro ut melius officio suo satisfaciatur, assumet sibi subregentem qui sub ipso disciplinae, studiis et pietati domesticae superintendet.

(3) Praeterea singulis cubiculis praefectum assignabit unum ex modestioribus et magis morigeris alumnis, qui velut notator aliorum negligentias, defectus, et petulantias, tam intra quam extra domum, fideliter observare tenebitur, idque ei deferre, alioquin ipse corrigendus, si dissimulet aut conniveat; saepius ex improvise alumnorum cubacula visitabit, praecipue post horam decubitus, visurus an omnes decumbant, an lumen extinxerint an modestiam et silentium servent.

(4) Leges et statuta (saltem in quantum alumnos spectant) seminarii singulis trimestribus curabit publice praelegi, quo facilius ea singuli reminiscantur.

(5) Utensilia et suppellectilem domesticam sibi concreditam sub inventario signato fideliter custodiet, nec ullam absque provisorum licentia aut alienabit aut externis commodabit.

(6) Oeconomiae domesticae superintendet, in quem finem intelligentem oeconomam assumet, quae tempestive de necessariis seminario providebit, rationem expositorum singulis diebus praesidi reddet; ipse autem in libro ad eum finem comparato expensarum calculum hebdomatim subducet, ut sic facilius cum quaestore seminarii generalem receptorum rationem inire valeat.

(7) Famulam domesticam suppeditabit seminarium, cuius officium erit ad oeconomae praeceptum rei culinariae vacare, aulam, refectorium, aliaque loca ipsi assignanda mundare, utenserio refectorii purgare, omniaque et singula opera servilia domestica iuxta praesidis et oeconomae mandatum diligenter exequi.

(VIII) Distributio

- (1) Surgent omnes finito primo pulsu matutinarum in cathedrali ecclesia, hoc est tribus quadrantibus ante primam missam. Mediam horam habebunt ad se vestiendum, sternendos lectos etc.
- (2) Quibus finitis conveniunt omnes quadrante ante ultimum pulsum matutinarum ad preces in aula communi.
- (3) Precibus finitis omnes coniunctim in ecclesia cathedrali audient primum sacrum.
- (4) Illo finito ii quorum, iuxta statuta, vices recurrent ad inserviendum ibidem missis et choro remanebunt, caeteri vacabunt in seminario studiis, unusquisque iuxta scholam quam frequentat, omnes tamen in aula communi et mensa ad hoc destinata.
- (5) Immediate antequam scholas accedent sument jentaculum.
- (6) Hora competenti omnes bini simul procedent ad scholas, indeque eodem modo revertentur, finita lectione, et similiter domi vacabunt studiis, ut supra, usque ad undecimam.
- (7) Circa undecimam dabitur pulsus ad cantum Gregorianum.
- (8) Ad mediam duodecimae circiter omnes prandebunt.
- (9) Post prandium una hora se recreabunt ; qua finita omnes, prout ante meridiem, accedent suas scholas, et redibunt finitis lectionibus ; reliquum tempus vespertinum impendent privato studio loco assignato, vel exercitiis scholaribus, prout illis iniungetur.
- (10) Quadrante ante sextam dabitur pulsus ad lectionem rosarii vel libri spiritualis, et immediate ante coenam diebus statutis, unusquisque verret suum cubiculum prout in regulis.
- (11) Ad medium septimae coenabunt. Post coenam una hora se recreabunt.
- (12) Finita recreatione, omnes ad pulsum campanae se sistent in aula communi ad orationes vespertinas et examen conscientiae ; quibus finitis, ad medium nonae singuli se ad sua cubicula recipient, et hora nona decumbent, extincto prius per praefectum, si sit necesse, communi lumine.

BIJLAGE VII.

Goederenlijst van het Seminarie. 1569-1623.

Deze lijst biedt een overzicht van de goederen en bronnen van inkomsten van het seminarie, vanaf de stichting van het seminarie tot de verhuizing naar de nieuwe gebouwen in 1623-1624. Zij is opgemaakt in chronologische volgorde en vervalt in drie delen: de goederen afkomstig van de Hiëronymieten, de dotatie door bisschop Jansenius (zie *Bijlage II*) en de aanwinsten of veranderingen die nadien aangebracht zijn. Onder elke titel worden zoveel mogelijk vermeld: een korte specificatie, de datum van verwerving (eventueel voorafgegaan, bij getransporteerde renten, door de datum van de konstitutie van de rente), de lasten waarmee dit goed bezwaard was, de inkomsten die het seminarie eruit ontvangen heeft, verwijzingen naar de archiefstukken waaruit de genoemde gegevens geput werden; tenzij anders aangegeven werd, wordt steeds verwezen naar het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie.

I. DE ERFENIS VAN DE FRATERS HIERONYMIETEN

1. Het Sint-Hiëronymushuis

1. *Huis van Massemen*

„Den ouden huuse, gheheeten thuus van Masseme... in de Nederscheldestrate ... met meer andere huusen diere toe behoerden”, rakende aan de Wijdenaard (ca. 1508). Verworven 7 augustus 1438. Belast met 17 gr. aan de Heilig-Geesttafel van Sint-Jan (Sint-Baafs) en 21 gr. aan Sint-Veerle. H.8, f.100-101v^o; H.9, f.73, 80, 85v^o-87, 104v^o.

2. *Refter van de Fraters*

„Tween huusen daer de pauperes plochten te woonene ende nu es onserlieder Reeftere” (1508) in de Nederscheldestraat, naast 1. Verworven 21 maart 1446. Belast met 3 s. 3 gr. aan de Onze-Lieve-Vrouwekapelanie in Sint-Jakobs en 1 s. 11 gr. aan de Onze-Lieve-Vrouwegilde in Sint-Niklaas. H.8, f.102; H.9, f.88.

3. *Refter van de studenten*

„Den huuse dat nu es der commensalen reeftere” (1508) in de Nederscheldestraat vóór het Geraard Duivelsteen. Verworven 19 september 1458. Belast met 4 s. 2 gr. aan de Heilig-Geesttafel van Sint-Jans. H.8, f.102-103; H.9, f.101.

4. *Huis aan de Wijdenaard*

„Den huuse anden Wienaert daer nu de nieuwe kukeke ghemaect es” (1508), verworven 14 augustus 1463. Belast met 22 gr. en 11 d. par. aan Onze-Lieve-Vrouw op de Rade in Sint-Jans.

5. *Geraard-de-Duivelsteen*

„sHer gheeraerds dievels steen, daer nu onse capelle ghemaect es ende de scole.” (1508), verworven 30 juni 1476. Belast met 4 s. gr. aan de stad en een dagelijkse gelezen mis in de nieuwe kapel van het Groot Sint-Joris-

gilde bij het schepenhuis ; dit laatste afgelost in 1611 voor 96 lb. gr.; Verder met 2 s. gr. aan de pastoor van Sint-Jans (Sint-Baafs), *pro iure curae* en, op elke 1 mei, met een waskaars van een half pond en 1 s. gr. aan de abt van Sint-Pieters, *pro iure patronatus*, terwille van de kapel.
H.8, f.103v^o-104v^o ; H.9 ; f. 97-101v^o, 123v^o-125v^o ; S. 254 ; S. 317.

6. Huis in de Nederscheldestraat

„Den huuse daer nu de cameristen ende de pauperes innen woonen” (1508) in de Nederscheldestraat, tot op de Schelde, met inbegrip van de toegang tot het Duivelsteen. Verworven 1 april 1478, deels 21 februari 1483. Belast met 16.4.0 lb.par. aan Sint-Veerle en 3 lb. par aan de Heilige Geest van Sint-Jans.

H.8, f.105 ; H.9, f.80v^o-81, 82v^o-84.

7. Huizen aan de Wijdenaard

„De huusen staende anden Wienaert ... commende achter tot upder Schelde ... ghecocht ieghen Daneel van Zeverne”, o.a. „den Voetbooghe”, vroeger brouwerij. Verworven 22 maart 1501 (= 1502 n.s.) Belast met 2 lb. par. aan Sint-Veerle, 14 s. par aan de Gilde van Onze-Lieve-Vrouw op de Rade in Sint-Niklaas en 6 s. par. aan de stad, en in 1567-1573 met 2.15.6 lb. gr. aan de kinderen Minne. Verhuurd door het seminarie van 1603 tot 1614 aan kanunnik Lieven de Meyere voor 6 lb.gr., daarna aan kanunnik Baert.

H.8, f.106v^o-107v^o ; H.9, f.43v^o, 116, 134v^o ; H.13-15 ; H.31 ; S.315 ; S.254.

De nrs. 1-7 werden op 21 juli 1623 verkocht aan de stad Gent, om er de twee stedelijke armenscholen in onder te brengen, voor 26.600 carolusgulden.

2. De onroerende goederen van de Hiëronymieten

8. Gent : Groene Hooie

17 huizen, later deels afgebroken, met erf, tussen Groene Hooie, Visserstraat en Schelde, misschien reeds deel door de fraters verkocht. Verworven in vijftien kleine kopen tussen 1512 en 1537. Belast met een reeks kleine renten voor samen 1.10.0 lb.gr. Grotendeels omgevormd tot boomgaard en door het seminarie verpacht in 1603-1612 voor 7 lb.gr. en na 1612 voor 8 lb.gr. Verkocht door het seminarie aan de abdij van Nonnenbosse op 17 juli 1615 voor 2000 gulden.

H.8, f.109v^o-112v^o ; H.9, f.79, 140-141v^o ; 166v^o-167 ; S. 315 ; S.319.

8bis. Gent : Meerhem

2 oude bunders meers „gheleghen achter tconvent van de chartreusen op Meerhem”, verkocht aan de kartuizers op 11 augustus 1595, voor de rente nr. 102 ; de kartuizers namen ook de last van twee missen per week over. Verworven door de fraters via de inkorporatie van de Sint-Michielskapelanie in Sint-Michielskerk te Gent ca. 1519.

H.34-38 ; S.254.

9. *Gent : Reep*

Huis en 194 roeden „inden lochtync over tselde upden Reep”. Verworven op 22 juli 1471 en 9 januari 1484. Belast met 2 s. 4 gr. Vl. aan Sint-Veerle. Verpacht 1613-1619 voor 6.3.4 lb. gr.; 1619-1625 voor 7.10.0 lb. gr. H.8, f.108v^o-109v^o; H.9, f. 17, 84v^o, 88-v^o-89v^o, 96v^o, 144; S. 318; S.254.

10. *Geraardsbergen : 't Coreelstick*

„De meers 't Coreelstick inden Hueneghem mersch”, groot 2 bunder. Verworven 12 februari 1462, vrij van lasten. Verpacht in 1583-1584 voor 5 lb. gr., in 1611-1617 voor 10 lb. gr., in 1617-1622 voor 18 lb. gr. en van 1622 af voor 20 lb. gr. H.8, f.56-57v^o; H.9, f.10, 13-15, 128-129; S. 315; S. 321.

11. *Huise : pachtgoed*

„Een behuud pachtgoed ... ter plecken ghenaeamt in den hau” of „in 't Gevechte te Lozere”, groot 14-15 bunder. Belast met verschillende renten, samen 4 s. 9 d. par., 5 halster evene en 2 kapoenen. H.8, f.65; H.9, f.160v^o-161v^o.

Onder het beheer van het seminarie werden de nrs. 11-13 hergroepeerd in drie blokken :

A. 3 bunder en 1 vierendeel

B. 1 bunder „ghenaempt tsoote”

C. ongeveer 7 bunder

Zij werden verpacht in 1609-1615 : A+C voor 8 lb. gr., B voor 15 s. gr.; in 1615-1624 : A+B voor 4 lb. gr., C voor 7 lb. gr. S. 254, 315, 318.

12. *Huise : de Wayenhaghe*

„2 bunder eerve in vier sticken, de Wayenhaghe”, naast 11. Verworven 5 juni 1520. Belast met 8 s. gr. aan de heer van Nevele en 2 s. gr. aan de kerk van Nazaret. H.8, f.65v^o; H.9, 144v^o-145.

13. *Huise : Willem Caryns bulc*

Een stuk land „groet vij moeykins, Willem Caryns bulc”, naast 11-12. Verworven juli 1521. Belast met 2 s. 8 d. par. H.8, f.65v^o.

14. *Kruishoutem : ten Hudevetters*

Vijf vierendelen in Kruishoutem „ten Hudevetters”. Verworven 12 december 1460. Belast met 9 d. par. heerlijke rente aan de heer van Ayshove. Verpacht in 1589 voor 1 lb. 6 s. gr., tot 1623 voor 1 lb. 7 s. gr. en in 1623-1632 voor 2 lb. gr. H.8, f.59; S.254, 315.

15. *Kruishoutem : hofstede*

„Een hofstedekin d'welcke mer Jan van Scoresse cochte jeghen Agneesen vander Honte.” Verworven 11 april 1464. Belast met 2 s. par. heerlijke rente per bunder.

H.8, f.60, 61-62 ; H.9, f.40, 44, 53.

Onder het beheer van het seminarie werden de nrs. 15-18, samen 6 bunder, gezamenlijk samen verpacht, tot 1614 voor 5 lb. 10 s. gr., in 1614-1623 voor 7 lb. 10 s. gr. en in 1623-1632 voor 12 lb. gr.
S.254 ; S.315.

16. *Kruishoutem : hofstede*

De hofstede van ridder Jan van Schorisse „metten walleke, lochtijnghe, bulcke ende landen”, samen ca. 3 bunder. Verworven 11 april 1464. Elke bunder belast met 2 s. par. heerlijke rente aan de heer van Ayshove.

H8, f.60, 61-62 ; H.9, f.40, 44, 53.

17. *Kruishoutem : leen*

Leen van $\frac{1}{2}$ bunder en 41 roeden „inde prochie van Kruishoutem bijder vierschare”. Verworven 28 mei 1465.

H.8, f.60v^o-61 ; H.9, f.55.

18. *Kruishoutem : Nieuwenbulcte*

„Een stick lant ghelegghen te Ayshoven driessche, groet omtrent vijf^c lants.” Verworven 23 augustus 1523.

H.8, f.62 ; H.9, f.42, 147-148.

19. *Melle : de Kalverbage*

„Een goeykin gheheeten tghoed ten Crayelo, dat men nu eedt de Kalverhaghe”, „met bossche en winnende lande groet int gheheele xxv buendere”. Verworven 3 oktober 1491. Belast met 25 s. par. aan Sint-Veerle ; de overige kleine lasten waarmee het onder het beheer van de fraters belast werd, werden door het seminarie niet meer betaald. De rente van 12 lb. gr. voor Jan van der Cruusen, gesticht op 31 oktober 1567 en afgelost in drie fasen, was bezet op dit goed en op nr. 37. Verpacht tot 1615 voor 16.13.4 lb. gr., 1000 mutsaarden en 500 fassael, van 1616 voor 18 lb. in tijd van oorlog en 22 lb. „in tijde van peys ofte treves”, met 1000 mutsaarden en 500 fassael.

H.8, f.68v^o, 73-75 ; H.9, f.4v^o-7v^o, 9, 131-132 ; H.21 ; H.32-33 ; S.254 en S.318.

20. *Merelbeke : de Gheedscoye*

„Een pachtgoed gheheeten de Gheedscoye”, groot 20 bunder. Verworven 6 februari 1485 (= 1486 n.s.). Belast met 12 s.gr. aan de Karmelieten te Gent ; de overige kleine renten werden door het seminarie niet meer betaald. 12 bunder eruit werden tot 1613 verpacht voor 10 lb. gr.

H.8, f.70 ; H.9, f.75-76v^o ; S.254, S.315.

De nrs. 20-23 werden vanaf 1613 samen verpacht, tot 1623 voor 12 lb. 12 s. gr. en 400 bussels hout, van 1623 tot 1632 voor 16.13.4 lb. gr.
S.254, S.318.

21. *Merelbeke : de Capellebucht*

„Eenen meersch gheheeten Capellebucht, groet een alf buender.” Verwor-

ven 3 oktober 1491. Belast met 10 s. par. aan de kerk van Merelbeke en 12 d. par. aan de abt van Sint-Pieters.
H.8, f.70v^o, 73-75 ; H.9, f.4v^o-7v^o, 8, 131-132 ; H.21.

22. *Merelbeke : bos*

„Een bosschelkin groet omtrent anderhalf dachwande”, bij nr. 20. Verworven 12 juli 1516.
H.8, f.70v^o-71 ; H.9, f.143v^o ; H.21.

24. *Nazaret*

7½ bunder land, herkomst onbekend. 6 vierendelen en 63 roeden hiervan belast met 5 halster evene, 2 kapoenen en 1/8 kapoen voor de heer van Huisgavere, te betalen door de pachter. Pacht in 1583 vier jaar achter aan 4 lb. 15 s. gr. In 1615-1624 verpacht voor 5 lb. 10 s. gr.
S.254 ; S.315 ; S.317.

25. *Nukerke*

½ bunder land te Nukerke bij Ronse, herkomst onbekend. Verpacht tot 1585 voor 5 s.gr., in 1614-1623 voor 12 s. gr.
S.254 ; S.315 ; S.318 ; S.321.

26. *Onkerzele : Boskouter*

„3 dagwand land inden Boschcautere”. Gekocht 20 januari 1460 (= 1461 n.s.) Verpacht 1614-1623 voor 15 s. gr.
H.8, f.54 ; H.9, f.12, 22 ; S.318.

Nrs. 26-29 samen belast met een wekelijkse mis voor jonkvrouw Margriet van Dale, haar man Zegher Tanghe, haar vader, moeder en kinderen.*Ibidem.*

27. *Onkerzele : Ermegaerdecoutere*

„1 dagwand land op de Ermegaerdecoutere”. Verworven 20 januari 1460 (= 1461 n.s.)
H.8, f.54 ; H.9, f. 12, 22.

De nrs. 27-29 werden van 1614 tot 1623 samen verpacht voor 13 s. fr. VI., daarna voor 1 lb. gr.
S.254 ; S.328.

28. *Onkerzele : inden Duple*

1 dagwand meers „inden Duple”. Verworven 20 januari 1460. (= 1461 n.s.) Belast met 10 s. 7 d. par. voor Sint-Adriaans te Geraardsbergen.
H.8, f.54 ; H.9, f.12, 22.

29. *Onkerzele : Ermegaerdecoutere*

40 roeden „upden hermegaerdecoutere”, naast nr. 27. Verworven 14 september 1513. Belast met 4 d. par. aan Sint-Adriaans te Geraardsbergen.
H.8, f.54v^o ; H.9, f.72v^o.

30. *Oostakker*

Hofstede met land en meers, samen 9 bunder en 553 roeden, „in de parochie van Oostackere, bij de Langhe Brugghe.” Gekocht in verschillende stukken 1518-1523 en deels terug verkocht in 1565. Verpacht in drie partijen, ca. 1610 voor samen 14 lb. gr., ca. 1623 samen voor 21 lb. 13 s. gr. H.8, f.92 ; H.9, f.162-166v° ; S. 254 ; S.315.

31. *Overboelare : Goed ter Lucht*

„Bosschen ende winnenden lande ... liggende al tsamen upden Wayenbeerch, wylen eens gheheeten tgoet ter Lucht” : een hofstede van 11½ dagwand, 5 dagwand land. Verworven 24 januari 1501 (= 1502 n.s.). H.8, f.82 ; H.9, f.111-112, 112v°-113, 121v°-122 ; H.20 ; H.26.

In 1611-1619 verpacht voor 4 lb. samen met nr. 32 voor 4 lb. gr., in 1623 voor 6 lb. gr.
S.254 ; S.318.

32. *Overboelare : Schielbeke*

2 dagwand en 25 roeden land „in eene wyck gheheeten Schielbeke”. Verworven 20 juli 1502. Belast met een jaarlijkse mis voor Pieter Servaasz. en Lievin van Middelburch. H.8, f.83 ; H.9, f.141v°-142, 146v°-147.

33. *Overboelare : den Nieuwen Bosch*

7 dagwand bos, „den Nieuwen Bosch”. Verworven met nr. 31.

Het hout dat in 1620 in de bossen nrs. 33-36 gekapt werd, werd verkocht voor 79.18.4 lb. gr.
S. 254.

34. *Overboelare : den Poorteriebrouck*

7 dagwand bos bij het goed ter Lucht. Verworven met nr. 31.
S.254.

35. *Overboelare : Spiessenbrouckbosch*

1 dagwand, 23 roeden „in Spiessenbrouckbosch, naast Steenenveldecken.” Herkomst onzeker.
S.254.

36. *Overboelare : Horduynbosch*

1 dagwand „op den Horduynbosch”. Herkomst onzeker.
S. 254.

37. *Zwijnaarde : Fratersham*

„Eenen meersch, gheheeten Breemsham ... bijden goeden Tottersham ... comende metter eender zyde up de Schelde” (ca. 1508), „Fratersham” (1623), groot 4 bunder. Gekocht op 3 oktober 1491 van Sint-Pietersabdij. Belast met 12 d. par. aan Sint-Pieters, 2 s. par. en 1 halster evene aan de Heer van Montoye. Zie ook nr. 19. Verpacht tot 1612 voor 20 lb. gr., 1612-1617 voor 23 lb. gr., 11617-1623 voor 34 lb. gr., 1623-1629 voor 44 lb. gr.

H.8, f.72-75 ; H.9, f.4v^o-7v^o, 8, 45-46v^o, 91, 108v^o-109, 131-132 ; H. 21-22 ; S. 315 ; S.254.

3. Erf- en losrenten van de Hiëronymieten

38. *Asper en Maldegem*

Losrente van 4 s. gr. op 1/2 bunder ten Eede in Asper en 75 roeden te Maldegem „voor de smesse”, verkocht bij schepenbrieven van 7 maart 1548. Niet meer betaald na 1580 ; in 1623 in proces.
S. 254 ; S. 315.

39. *Gent, Galgenbergstraat*

4 s. gr. op twee huizen „buijten de Santpoorte, binnen de Galgheberghstraete” te Ekkergem, gekocht door de fraters op 5 augustus 1460. Belast met 1 mis per week.
H.9, f.15v^o ; S.213 ; S.255.

40. *Gent, Leeuwstraat*

12 gr. op „seker erfve daer eertyts huyssekens op gestaen hebben ... inde Leeustraete over Schelde”, gekocht op 4 juni 1485. Last : waskaarsen op feestdagen onder hoogmis en vespers.
H.9, f.123 ; S.254.

41. *Gent, Molenaarstraat*

6 s. gr., de penning 16, gekocht op 14 januari 1496 (= 1497 n.s.), bezet op huis en stede van Gillis Knudde.
H.8, f.25 ; H.9, f.48v^o ; S. 254.

42. *Gent, Nieuwpoort*

2 s. gr. „op een huys staende inde Nieuwoorte achter Sint-Janshuys ten Dulle over twater”, verkocht op 10 februari 1454 (= 1455 n.s.).
H.8, f.118 ; S.254.

43. *Gent, Reep en Vleeshouwerstraat*

6 s. gr. „op twee huijsekens staende over Schelde inde Vleeschouwerstraete”, „ten voorhoofde up den Reep”, verkocht 7 november 1528.
H.9, f.175v^o-176 ; S.254.

44. *Gent, Veldstraat*

4 kapoenen op een huis, erf en achterhuis in de Veldstraat, genaamd 't Meuleken. In 1623 betaald aan 20 gr. 't stuk.
S.254-255.

45. *Gent, Wolweverstraat*

10 s. gr. bezet „op twee huyssekens staende in Wolweverstraetken aende vout vande brugge gaende naar Baudeloo”, verkocht op 19 november 1474 en getransporteerd op de fraters op 29 maart 1489 (= 1490). Belast met een wekelijkse mis voor Boudin Diericx, priester.
H.9, f.93v^o-94v^o ; S.213 ; S.255.

46. *Geraardsbergen*

Ca. 8 lb. 9 s. gr. heerlijke renten en cijnsrenten in en rond Geraardsbergen, door ridder Jan van Schorisse deels verkocht, deels geschonken aan de fraters, ca. 1460.. De helft van de inkomsten verviel aan de plaatselijke ontvanger, in 1623 Pieter de Baene. In 1596, 19 jaar verachterd ; regelmatige betalingen na 1613.

H.9, f.105-106v^o, 125v^o-128 ; S.254-255 ; S.311, 315, 316, 319.

47. *Gontrode*

Losrente van 8 s. gr., de penning 16, bezet „op erf ende stede an Loodriesch binnen Gontrode”, gekocht op 14 september 1524.

H.8, f.31 ; H.9, f.30v^o ; S.283.

48. *Huise, te Lozere*

5 s. 6 gr. op een „behuysede hofstede, groot een vierendeel ende vijftientich roeden, daer men heet te Lozere, in Huisse”, gekocht op 27 maart 1521 (= 1522 n.s.).

H.9, f. 168-170 ; S.315.

49. *Huise*

20 s. gr. op alle goederen van Jacob Wytens en Pauwels de Schippera, gekocht bij brieven van de Raad van Vlaanderen van 9 januari 1542 (= 1543 n.s.). Niet betaald na 1580, vervallen vanaf 1623 : niet voldoende bezet.

S.254.

50. *Huise-Nazaret*

14 s. gr., bezet op 5 bunder land „doer de Maele” in Huise, en vijf partijen in Nazaret. Verworven 10 januari 1493 (= 1494 n.s.).

H.9, f.19v^o-93 ; S.255.

51. *Kruishoutem : heerlijke renten*

Heerlijke cijnsrenten in Kruishoutem, „ghenoempt sheeren renten”: dertien halster en zeven vaten evene, vier vaten rogge, elf hoenderen, 1/4, 1/6 en 1/16 van een hoen, 17 s. 8 gr. in geld. Door ridder Jan van Schorisse aan de fraters geschonken op 20 april 1461. De ontvanger van deze renten was dezelfde als die van de renten van de Heilig-Kruiskapelanie die het seminarie toekwamen ; tot 1613 Lieven Stuperaert, daarna Pieter Cnockaert. In 1623 waren deze renten samen ca. 3 lb. gr. waard.

H.9, f.50-51 en 121 ; S.254 ; S.315 ; S.318 ; S.321.

52. *Pamele (Oudenaarde)*

3 s. 4 gr. bezet „op een eeffken daer eertyts een huuseken op geweest es ... te Pamele inde Vaerstraete, dwers over Maeghdendaale”. Verworven 29 december 1523. In 1628 50 jaar verachterd.

H.9, f.171v^o-174 ; S.254 ; S.255.

53. Sint-Goriks-Oudenhove

Rente van 4 kapoenen, „bezet op een weede gheheeten de Wulfsbrouck, ghelegen sKeyzers inden Meulencautere”, aan 20 gr. 't stuk. Verworven 14 juli 1470.

H.9, f.103-104v^o ; S.254.

54. Sint-Goriks-Oudenhove

1½ kapoen, bezet „op een dachwant lants, gelegen metten westende aende Wulfsbrouck inde Prochie van St. Gooricx Oudenhove op d'eynde vanden Meulecouteren”. Herkomst onduidelijk. In 1628 52 jaar verachterd.

S.255.

55. Wachtebeke, te Calve

3 s. gr. op een hofstede te Wachtebeke „te Calve, ande brugghe, groot 36 roeden.” Gekocht 5 juli 1503. In 1615 betaald voor 1582-1614 met 3 lb. gr.

H.8, f.25v^o-26 ; H.9, f.113v^o114, 174. S.315 ; S.318.

56. Zottegem

Losrente van 2 lb. gr. op de goederen van de graaf van Egmont in het kwartier van Zottegem, verkocht op 8 augustus 1473 en door de fraters verworven op 18 november 1507.

H.9, f.47-49, 135-137v^o ; S.254.

4. Fundaties, gesticht bij de Hiëronymieten*57. Van de Vivere*

Rente van 3 lb. gr., gesticht door Pieter van de Vivere, bestemd „tot advancement van 2 cameristen”. Gesticht op 31 augustus 1519. Niet meer uitbetaald na 1576.

H.51 ; S.254.

58. Vinderhoute I

Rente van 27.10.0 gr. op de Stad Gent, de penning 20. Verkocht op 20 maart 1468 en getransporteerd op de fraters op 25 juli 1521 door Lieven van Pottelsberghe, heer van Vinderhoute, en zijn echtgenote Lievine Van Steelandt, voor het stichten van beurzen in het Sint-Hiëronymushuis, een jaargetijde en andere missen en fundaties in Sint-Michiëlskerk te Gent.

H.8, f.28v^o ; H.43, f.32v^o-64v^o ; H.44-45 ; S.255.

De nrs. 58-65 waren sinds 1521-1529 belast met 13 beurzen voor scholieren in Sint-Hiëronymus en met een jaargetijde, andere missen en stichtingen in Sint-Michiëlskerk te Gent. Het aantal beurzen, genoemd „van Vinderhoute”, werd in 1569 gereduceerd tot zes en bij kontrakt van 2 januari 1597 werden de helft van de inkomsten van nr. 58 en de inkomsten van nr. 59 en nr. 62 afgestaan aan de Sint-Michiëlskerk, die voortaan daarmee zou zorgen voor de uitvoering van de fundaties in die kerk gesticht.

H.43 ; S.255 ; SAG, serie 94 bis, nr. 21, f.74-78.

59. Vinderhoutte II

Losrente van 5 lb.gr. op de Stad Gent, de penning 20. Verkocht op 27 april 1471 en getransporteerd als vorige.

60. Vinderhoutte III

Rente van 1 lb.1.13.4 lb. gr. op de Stad Gent, de penning 16. Verkocht op 27 april 1471 en getransporteerd als nr. 58.

61. Vinderhoutte IV

Losrente van 12 lb.gr.opde Stad Gent, de penning 16. Verkocht op 14 september 1521 en getransporteerd op de fraters op 31 december 1521. Belast met diensten in Sint-Michiels.

H.8, f.29 ; H.43, 65v^o-68v^o ; S.255.

62. Vinderhoutte V

Losrente van 3 lb. gr. op de Tresorie van de Stad Gent. Datum van verkoop en van transport onzeker.

S.255.

63. Vinderhoutte VI

Losrente op de Stad Gent van 4 lb. gr. Verkocht op 16 juni 1472 ; transport op 21 maart 1542 (= 1543 n.s.).

H.43, f.90-93 ; S. 254 ; S.315.

64. Vinderhoutte VII

Losrente van 2 lb. gr. op de Stad Gent. Verkocht op 31 juli 1472 ; transport als 63.

H.43, f.90-93 ; S.254 ; S.315.

65. Vinderhoutte VIII

Losrente van 2 lb. gr. op de Stad Gent. Datum van verkoop en transport als 63

H.43, f.90-93 ; S.254 ; S.315.

II. DE DOTATIE VAN HET SEMINARIE DOOR BISSCHOP JANSENIUS

1. Uit de pastorele inkomsten

66. Beveren-Waas

Eén vierde van het pastoreel inkomen, geïnkorporeerd op 29 januari 1572. Er zijn geen gegevens of deze inkorporatie ooit effectief geworden is ; misschien maakten de troebelen ze ongedaan.

S.211.

67. Hamme

Eén vierde van het pastoreel inkomen, geïncorporeerd als nr. 66. Deze inkomsten werden gespecificeerd op 23 mei 1573. Er zijn geen bewijzen dat na de troebelen nog betalingen gebeurden.

S.211 ; S.228.

68. Kallo

Eén derde van het pastoreel inkomen, waarvan het jaarlijkse totaal op 700 gulden geschat werd, geïncorporeerd als nr. 66. Geen betalingen van 1577 tot 1645.

S.211 ; S.228bis ; S.254.

69. Kieldrecht

Eén vierde van het pastoreel inkomen, geïncorporeerd als nr. 66. Er zijn geen bewijzen dat deze inkorporatie ooit effectief werd ; misschien maakten de troebelen ze ongedaan.

S.221.

70. Zele

Eén vierde van het pastoreel inkomen. Zelfde opmerkingen als nr. 69.

S.211.

2. Geïncorporeerde kapelanieën

71. Dendermonde

Kapelanie van Sint Jan in de Onze-Lieve-Vrouwkollegiale, ook genoemd „het root choorken”, geïncorporeerd vóór 29 januari 1572. In 1614-1615 door bisschop Van der Burch teruggeschonken aan het kapittel, dat alle lasten van de kapelanie op zich nam, voor een rente van 4 lb. gr.

S.221 ; S.254 ; S.316.

72. Gent, Sint Niklaas in Sint-Baafs

Geïncorporeerd op 29 januari 1572. Bezat een meers van 5 bunder 379 roeden in Sint-Denijs, tot 1617 verpacht voor 20 lb. gr. Op 22 januari 1616 door de bisschop teruggeschonken aan het *membrum capellaniarum* van de katedraal voor een rente van 12 lb. gr.

S.211 ; S.254 ; S.319 ; RAG, *Bisdóm*, K. 14, f.95v^o en 117v^o.

73. Gent, Onze-Lieve-Vrouwe-achter-het-koor in Sint-Jakobs

Geïncorporeerd met nr. 72. Bezat 16 bunders in Moerbeke, verpacht tot 1625 voor 25 lb. Belast met een wekelijkse mis, wat jaarlijks 2.10.0. lb. gr. kostte.

S.211 ; S.254 ; S.321.

74. Gent, kapelanie aan het hoofdaltaar in Sint-Martinus te Ekkergem

Geïncorporeerd met nr. 72. De inkomsten bestonden uit 12 landcijsrenten, samen 3.6.10 lb. gr., en de inkomsten van twee landpachten, in 1623 4.10.0 lb. gr., belast met een rente van 1.15.0 lb.gr. aan het Heilig Sakra-

ment in Sint-Martinus en 3 halster rogge, waarde ca. 1.0.1 lb. gr. aan de bisschop van Gent in het kwartier van Sint-Baafs.
S.211 ; S.254 ; S.317.

75. *Gent, Sint Gillis in Sint-Michiels*

Genoemd in de inkorporatieakte van 1572 met de vorige nummers. Er is geen bewijs dat deze inkorporatie ooit effectief werd ; misschien hebben de troebelen de inkomsten ervan vernietigd.
S.211.

76. *Gent, Onze Lieve Vrouw in Sint-Niklaas*

Geïnkorporeerd met nr. 72. Bezat 2 bunders meers in Sint-Baafsdorp „in den Ham, teynde de Peperstraete”. Verpacht in 1611 voor 10 lb. g., in 1614 voor 10.10.0 lb. gr., in 1622 voor 12 lb. gr. Belast met een wekelijkse mis, wat in 1613 1.13.4 lb. gr. kostte en in 1623 2.10.0 lb. gr., en met 3 s. 4 gr. voor een jaargetijde in Sint-Veerle.
S.254 ; S.315 ; S.320-321.

77. *Gent, Sint Daniël in Sint Veerle*

Geïnkorporeerd met nr. 72. Bezat 21 s.gr. aan renten en de pacht van 26 gemeten in Lovendegem en Assenede, wat in 1611 3.16.0 lb. gr. opbracht. Geen ontvangsten in 1612-1628, blijkbaar met akkoord van de bisschop.
S.211, S.254-255 ; S.315-319 ; S.321.

78. *Kruishoutem, het Heilig Kruis*

Geïnkorporeerd met nr. 72. Bezat 2.13.4 aan renten, gronden te Kruishoutem, in 1623 verpacht voor 22.13.4 lb. gr., en te Assenede en Zelzate, in 1623 verpacht voor 10 lb.gr. Zeer onregelmatige ontvangsten vóór ca. 1620. Belast met en hele reeks missen, vanaf 1622 opgedragen te Kruishoutem i.p.v. te Gent, voor samen 20 lb. gr. Zie ook nr. 21.
S.211 ; S.254 ; S.315-319 ; S.321.

79. *Lokeren, Onze Lieve Vrouw*

Geïnkorporeerd met nr. 72. Bezat een rente van 5 s. gr. en gronden die tot 1613 voor 7.5.0 lb. gr. verpacht werden. Op 6 september 1613 door bisschop Van der Burch teruggeschonken aan de kerk, mits de last van diensten en en jaarlijkse rente van 4 lb. gr. op het *ghemeene lichaem* van Lokeren.
S.211 ; S.254 ; S.315.

80. *Pamele, Sint Nicasius*

Genoemd in de inkorporatieakte van 1572 met de vorige nummers. Er is geen bewijs dat deze inkorporatie ooit effectief werd ; misschien hebben de troebelen daaraan een einde gemaakt.
S.211.

81. *Tielt, Onze Lieve Vrouw*

Geïnkorporeerd met nr. 72. Bezat oorspronkelijk twee pachten, die in 1611-

1614 samen 12.3.4 lb. gr. opbrachten. In 1614 teruggeschonken door bisschop Van der Burch, en in 1616 geïncorporeerd in het vice-pastoreel beneficium van Tielt, mits een rente van 5 lb.gr. op de stad Tielt, gesticht bij schepenbrieven van 2 december 1614. Tevoren werd voor de missen 2 lb. gr. per jaar uitgegeven.
S.221 ; S.254 ; S.315-316.

82. *Zele, Sint-Ludgerus*
Zelfde opmerkingen als nr. 80.

3. De seminarietaks

Over de preciese omvang van de taksen die door bisschop Jansenius reeds in 1570-1571 aan de parochiegeestelijken, andere gebeneficieerden en kloosterinkomens werden opgelegd en die 2½ % van hun inkomen bedroegen (cfr. supra, p. 45), zijn geen gegevens bewaard. Misschien kan het *Registrum ecclesiarum parochialium diocesis Gandavensis et taxatio earumdem*, in RAG, *Bisdóm*, B.1984, f. 4-7, gediend hebben bij het opmaken van deze taxatie. Hieronder volgt de lijst van de taxaties, in ponden groten, zoals die eruit zag onder de bisschoppen Maes en Vander Burch (1e kolom) en na de aanpassing door Boonen of Triest (2e kolom). De gecursiveerde parochies waren sinds 1571 vrij van het betalen van de taks door de afstand van hun rechten op het *Papenhuus* (cfr. supra, p. 46). De parochies van de aartsdiakonie Gent worden in geen enkele lijst vermeld ; de redenen waarom zij van de taks zouden vrijgesteld zijn, worden nergens vermeld.

Bronnen voor deze lijst :ABSG, S.27, f. 2v^o-6v^o ; S.318 ; S.321 ; RAG *Bisdóm*, B.134, f. 133v^o-135 ; ABG, AE I/1, f. 104v^o. De volgorde is die van S.27.

83. *Dekenij Oudenaarde*

Personaat in Oudenaarde	0.16.8	0.16.8 (?)
De drie overige pastoors, elk	0.16.8	0.16.8 (?)
Personaat in Eine	1.6.8	0.16.8
Tweede, derde en vierde portionaris	1.3.4	0.10.0 (?)
Vijfde	0.12.0	0.6.0
Zesde portionaris te Eine	0.10.0	0.8.0
Pamele	0.10.0	0.10.0
Bevere	0.8.6	0.6.0
Moregem	0.16.0	0.10.0
Ooike	0.15.0	0.6.0
Wannegem en Lede (samen)	0.18.0	0.10.0
Huise	0.10.0	0.6.0
Mullem	1.0.0	0.13.4
Ouwegem	1.0.0	0.15.0
Heurne	0.8.0	0.6.0
Asper en Zingem (samen)	0.12.0	0.12.0
Eke	0.12.0	0.8.0

Nokere	0.12.0	0.12.0
Wortegem	0.13.4	0.10.0
Elsegem	0.12.0	0.6.0
Petegem	0.12.0	0.5.0
Gijselbrechtegem	0.4.0	0.0.0
Sint-Eloois-Vijve	0.16.0	0.4.0
Olsene	0.15.0	0.15.0
Zulte	0.15.0	0.15.0
Kruishoutem	0.10.0	0.10.0
Waregem	0.12.6	0.6.0

84. Dekenij Hulst

Hulst	1.10.0	0.10.0
Kallo	1.0.0	1.0.0
Kapelanie te Kallo	5.0.0 ¹	1.10.0
Hengstdijk	0.10.0	0.3.0
Pauluspolder	0.10.0	0.3.0
Vrasene	2.0.0	0.15.0
Sint-Gillis	0.16.8	0.6.0
Sint-Jans-Steen	0.0.0	0.2.0
Polder van Namen	— ²	0.2.0
Hontenisse	—	0.2.0
Ossenisse	—	0.2.0
Wachtebeke	—	0.5.0
Kieldrecht	—	—
Verrebroek	—	—

85. Dekenij Dendermonde

Sint-Gillis	0.12.0	0.10.0
Grembergen	1.2.0	1.0.0
Zelee	1.13.4	1.10.0
Hamme	1.10.0	1.5.0
Moerzeke	0.13.0	0.10.0
Nieuwburg en Vlassenbroek (samen)	0.8.4	0.6.0
Berlare	0.12.0	0.0.0
Uitbergen	1.0.0	0.15.0
Overmere	0.15.0	0.12.0
Kalken	1.10.0	1.5.0
Laarne	0.15.0	0.12.0
Wetteren	1.5.0	1.0.0
Schellebelle	0.13.4	0.10.0

86. Dekenij Waas

Belsele	1.0.0	0.15.0
Burcht	1.10.0	1.5.0
Beveren	6.0.0	1.0.0

(1) De missen van deze kapelanj werden tot ca. 1617 in het seminarie opgedragen, mits deze som. RAG, *Bisdom*, B.3592.

(2) Geen opgave.

Bazel	2.0.0	1.10.0
Kruibeke	1.0.0	0.15.0
Daknam	0.10.0	0.5.0
Eksaarde	0.15.0	0.8.0
Haasdonk	0.15.0	0.10.0
Elversele	1.12.4	1.5.0
Kemzeke	0.13.4	0.10.0
Lokeren	0.15.0	0.10.0
Moerbeke	0.15.0	0.10.0
Melsele	2.0.0	vrijgekocht in 1616
Nieuwkerken	1.0.0	0.12.0
Rupelmonde	0.15.0	0.10.0
Sint-Niklaas	1.5.0	1.0.0.
Sint-Pauwels	1.13.4	1.5.0
Sinaai	0.15.0	0.10.0
Stekene	0.16.0	0.13.0
Temse	3.0.0	2.0.0
Temse, onderpastoor	0.15.0	0.10.0
Tielrode	1.13.4	1.5.0
Waasmunster	4.13.4	0.10.0
Zwijndrecht	0.13.4	0.10.0

87. *Dekenij Evergem*

<i>Evergem</i>	0.15.0	
<i>Sleidinge</i>	0.15.0	
<i>Vinderhout</i>	1.0.0	
<i>Lovendegem</i>	1.0.0	
<i>Zomergem</i>	1.10.0	
<i>Ronsele</i>	0.6.8	
<i>Oostwinkel</i>	0.6.8	0.3.4
<i>Mariakerke</i>	0.15.0	
<i>Wondelgem</i>	0.5.0	
<i>Waarschoot</i>	0.5.0	
<i>Oosteeklo</i>	0.5.0	
<i>Bassevelde</i>	0.10.0	
<i>Boekhoute</i>	0.15.0	0.7.6
<i>Assenede</i>	0.15.0	0.7.6
<i>Zelzate</i>	0.5.0	0.2.6
<i>Kluizen</i>	0.10.0	0.5.0
<i>Ertvelde</i>	0.10.0	0.5.0
<i>Winkel-Sint-Kruis</i>	0.8.4	0.4.2
<i>Zaffelare</i>	0.13.4	
<i>Zeveneken</i>	0.5.0	
<i>Lochristi</i>	0.5.0	
<i>Destelbergen</i>	0.8.4	
<i>Heusden</i>	0.15.0	
<i>Mendonk</i>	0.5.0	
<i>Desteldonk</i>	0.5.0	

88. *Dekenij Tielt*

Tielt	0.12.6	0.15.0
<i>Ruiselede</i>	0.12.6	
<i>Aalter</i>	0.10.0	
<i>Knesselare</i>	0.8.4	
<i>Ursel</i>	8.11.8	
<i>Bellem</i>	0.8.4	
<i>Vinkt</i>	0.7.6	
<i>Lotenhulle</i>	0.8.4	
<i>Kanegem</i>	0.6.8	
<i>Aarsele</i>	0.10.0	0.6.8
<i>Wontergem</i>	0.7.6	0.80
<i>Grammene</i>	0.5.0	0.0.1
<i>Gottem</i>	0.11.6	0.11.0
<i>Dentergem</i>	0.15.0	0.15.0
<i>Markegem</i>	0.5.0	0.5.6
<i>Oeselgem</i>	0.6.8	0.8.0
<i>Wakken</i>	0.10.0	0.10.0
<i>Sint-Baafs-Vijve</i>	0.6.8	0.6.8
<i>Wielsbeke</i>	0.6.8	0.6.0
<i>Rozebeke</i>	0.6.8	0.4.0
<i>Meulebeke</i>	0.6.8.	0.8.0
<i>Emelgem</i>	0.5.0	0.9.0

89. *Dekenij Deinze*

<i>Deinze</i>	0.10.0	
<i>Zeveren</i>	0.7.6	
<i>Meigem</i>	1.6.8	
<i>Nevele</i>	0.10.0	
<i>Poesele</i>	0.10.0	
<i>Hansbeke</i>	0.12.6	
<i>Merendree</i>	0.12.6	
<i>Landegem</i>	0.8.6	
<i>Vosselare</i>	0.8.0	
<i>Bachte</i>	0.3.4	
<i>Maria-Leerne</i>	0.10.0	
<i>Sint-Martens-Leerne</i>	0.12.6	
<i>Baarle</i>	0.13.4	
<i>Drongen</i>	0.12.6	
<i>Afsnee</i>	0.10.0	
<i>Sint-Denijs</i>	0.12.6	
<i>Latem</i>	0.12.6	
<i>Zwijnaarde</i>	0.15.0	0.6.0
<i>Zevergem</i>	0.12.6	
<i>Nazaret</i>	0.11.8	
<i>Astene</i>	0.10.0	
<i>Deurle</i>	0.8.4	
<i>Petegem-Deinze</i>	0.5.0	
<i>Machelen</i>	0.8.4	0.4.0

90. *Taksen op de kloosters, abdijen enz.*

—	Sint-Pietersabdij ¹ , abt	50.0.0	— ²
—	Baudelo, abt	16.13.4	10.0.0 en 6 zakken beste tarwe
—	Drongen, abt	12.0.0	—
—	Sint-Veerlekapittel	3.0.0	—
—	Bijloke, abdis	2.10.0	—
—	Sint-Clara, abdis	3.0.0	—
—	Nonnenbosse, abdis	6.0.0	4.0.0 voor zes jaar, daarna opnieuw 6.0.0
—	Oosteeklo, abdis	0.15.0	0.5.0
—	Groenenbriel, abdis	0.15.0	0.10.0
—	Doornzele, abdis	0.10.0	0.5.0
—	Ter Hagen, abdis	0.10.0	0.5.0
—	Rijke Gasthuis, overste	10.0.0	—
—	Wenemaershospitaal	0.10.0	—
—	Kartuizers	2.0.0	—
—	Klooster van Deinze	2.0.0	—
—	Begijnhof Sint-Elisabeth	2.0.0	—
—	Begijnhof Ter Hooie	2.0.0	—
—	Sint-Agnesklooster	1.0.0	—
—	Priorij van Waarschoot	2.10.0	—
—	Galilea	—	—
—	Sint-Barbaraklooster	—	—

III. NIEUWE BRONNEN VAN INKOMSTEN (1571-1623)

91. *Gent, het „Papenhuus“*

Een huis met tuin „op Steendam, nefens St.-Jooris Brugge“, groot 151 roeden, in 1571 aan het seminarie afgestaan door de pastoors van de oude dekenij Gent tegen vrijstelling van de seminarietaks. Belast met een cijnsrente van 2 s.gr. voor de stad. Verhuurd tot 1612 voor 6.10.0 lb. gr., 1612-1621 voor 9 lb. gr. en 1621-1630 voor 12 lb. gr.
H. 8, f. 122 ; S.254 ; S.315.

92. *Sint-Lievens-Houtem, beursrente*

Een losrente van 3 lb.gr. bezet op 1 bunder „in de Wyncke“ te Sint-Lievens-Houtem en op „een veldeken te Crappenheecke“, verkocht op 21 juli 1569 en door bisschop Jansenius op 26 juli 1571 getransporteerd op het seminarie. Bestond niet meer in 1613.
H. 8, f. 29 v°.

De nrs. 92-95 waren bestemd voor een beurs van 1 lb. gr. in het seminarie, gesticht door bisschop Jansenius en te collateren door zijn opvolgers. Sommige van de renten werden later afgelost maar de beurs bleef bestaan.

(1) Met de vermelding: „deducendis fructibus beneficiorum incorporatorum“, S.27.

(2) Geen vermelding; wellicht onveranderd.

93. *Gent, Muide, beursrente*

Een losrente van 13 s.gr. op het huis *De Jonghe Zwane* „in de Slypstrate op de Muide”, getransporteerd door Jansenius op het seminarie op 21 maart 1573.

H. 8, f. 29 v°; S. 254.

94. *Beursrente Jansenius*

Losrente van 20 s.gr. ten laste van Rogier van der Stockt door bisschop Jansenius op het seminarie getransporteerd op 29 januari (= 1574 n.s.). Door het seminarie in 1574 gebruikt voor het aflossen van de rente van 20 s.gr. die het seminarie schuldig was aan het Godshuis Sint-Joris op het Zand. Het seminarie nam de last, aan het transport verbonden, op zich.

H. 8, f. 29 v°, 130.

95. *Zwijnaarde, beursrente*

Rente van 10 s.gr. op „een behuusede hofstede ... gheheeten de Closse, groot 800 roeden”, verkocht op 18 juni 1554 en getransporteerd op het seminarie door bisschop Jansenius op 29 januari 1573 (= 1574).

H. 8, f. 29 v°; S. 254.

96. *Waasmunster, rente*

Rente van 10 s.gr., bezet op gronden te Waasmunster, ten laste van Jan (Jacob) de Cock, aan het seminarie geschonken door Berthelmeeus Callin, pastoor van Waasmunster en landdeken van Waas, op 22 maart 1573. Afgelost in 1623; het kapitaal werd gebruikt voor het aankopen van nr. 115.

H. 8, f. 30.

97. *Fundatie Horstius*

Schenking van 80 lb.gr. door Jacob Coemans van Horst (Horstius), scholaster van Sint-Baafs, aan het seminarie op 15 november 1573, bestemd voor het aflossen van schulden of het kopen van een rente van 5 lb. gr. Belast met een beurs in het seminarie. Met dit kapitaal werden in november 1573 drie renten afgelost.

H. 8, f. 30.

98. *Gent, Ieperstraat, beursrente*

Rente van 20 s.gr. op het huis van Clays de Vyt in de Ieperstraat, verkocht op 15 april 1556 (= 1556/57 n.s.) en getransporteerd op het seminarie op 1 februari 1573 (= 1574 n.s.). Bestemd ter vermeerdering van de beurs, bedoeld in nr. 97. Afgelost en wellicht opnieuw aangelegd vóór 1613.

H. 8, f. 30 v°; S. 235 - 235 bis.

99. *Gent, Gingebeerstraat, beursrente*

Rente van 20 s.gr. op het huis *De Raeve* van Joris Cardoen in de Gingebeerstraat, getransporteerd op het seminarie door scholaster Horstius op 1

februari 1573 (= 1574 n.s.), en bestemd ter vermeerdering van de beurs, bedoeld in nr. 97. Afgelost vóór 1613.

H. 8, f. 30 v°.

100. *Beursrente Jansenius*

Losrente van 6 lb. 5 s.gr. ten laste van Gillis en Cornelis Coolman, gebroeders, f. Adriani, en op het seminarie getransporteerd door bisschop Jansenius op 4 mei 1576. Bestemd voor een beurs in het seminarie. Afgelost vóór 1613.

H. 8, f. 30 v° ; RAG, *Raad van Vlaanderen*, 981, f. 104 v° - 105 v°.

101. *Gent, Sint-Kathelijnekerkhof, rente*

Rente van 4 lb.gr., bezet op het Sint-Kathelijnekerkhof en ten laste van de nieuwe fabrica van Sint-Baafskapittel. Gesticht op 28 juni door samenvoeging van een kort daarvoor gestichte rente van 3 lb.gr. ten laste van de fabrica en van een schuld van 16 lb.gr., die het kapittel aan het seminarie moest betalen omwille van de verkoop van oud lood.

S. 254 ; RAG, *Bisdóm*, K. 10, f. 27, 10 v° ; K. 173.

102. *Gent, Brouwerij „De Raecke” op Meerhem*

Rente van 6 lb.gr. 's jaars, bezet op de brouwerij De Raecke op Meerhem, op het seminarie getransporteerd op 11 augustus 1595 als betaling van de verkoop van 2 bunders meers (zie nr. 8bis) aan de Kartuziers.

S. 254, f. 6 v°.

103. *Beursrente Damant*

Rente van 8.6.8 lb.gr. ten laste van de abdis van Roosenberg te Waasmunster, gekocht op 24 november 1609 met de helft van de gelden door bisschop Damant gelegateerd voor het stichten van twee beurzen. Belast met een beurs in het seminarie.

S. 254 ; S. 315.

104. *Beursrente Damant*

Rente van 8.6.8 lb.gr. ten laste van de abt van Drongen, gekocht als voorgaande en belast met een beurs in het seminarie. Afgelost in 1619-1620 voor 133.6.8 lb.gr. ; het kapitaal werd gebruikt voor het aankopen van nr. 115.

S. 254 ; S. 321.

105. *Gent, Sint-Joriskapelanie in Sint-Baafs*

Rente van 15 s.gr. op de kapelanie van Sint-Joris in Sint-Baafs, door de bezitter van de kapelanie, Joos van den Bossche, aan het seminarie geschonken ten laatste in 1611. Niet meer uitbetaald na de dood van deze ca. 1624.

S. 254 ; S. 316.

106. *Gent, Sint-Annahospitaal*

Kapitaal van 1041.14.8 lb.gr., batig saldo van de rekening van Sint-Annahospitaal, door bisschop Maes op 5 januari 1612 aan het seminarie toe-

gekend voor het aflossen van schulden en het kopen van renten. Hiermee werden dadelijk twee, verder onbekende, renten ten laste van het seminarie gelost : één van 12 lb. en één van 8 lb.gr. beide aan 5 %.

ABG, AE I/2, f. 9-10.

107. Zuivelgelden

Door bisschop Maes ingesteld bij de vasten van 1612 ; de helft van de opbrengst was bestemd voor het seminarie. Cfr. *supra*, p. 88. De opbrengst hiervan bedroeg in het totaal voor 1612 : 19.8.6 lb.gr., voor 1613 : 21.8.10 lb.gr. en voor 1614 : 11.8.10 lb.gr. In de rekening over 1623-1625 vindt men volgende cijfers :

Stad Gent, 1623-1625 :	21.19.10
Dekenij Oudenaarde, 1622 :	4.8.10
Dekenij Dendermonde, 1622-1625 :	7.0.3
Dekenij Waas, 1622-1625 :	7-17-8
Dekenij Hulst : 1623-1624 :	2.17.3
Dekenij Tielt, 1620 en 1625 :	2.4.6
Dekenij Deinze, 1623-1625 :	2.12.3
Dekenij Evergem, 1622-1625 :	geen ontvangsten
Dekenij St.-Lievens-Houtem, 1620-1624 :	3.2.10
Samen :	52.3.5. lb.gr.

S. 254 ; S. 316, 318-319.

108. Taksen bij dispensaties

Gebruikelijk vanaf 1612, cfr. *supra*, p. 89.

De ontvangsten hieruit bedroegen : in 1613-1614 : 5.16.4, in 1614-1615 : 12.3.10, in 1615-1616 : 3.16.10.

S. 316 ; 318-319.

109. Beveren-Waas

12 gemeten grond in het kwartier van Beveren, geschonken door pastoor Bartholomeus Inghels van Beveren in 1613. Belast met 20 s.gr. voor een jaargetijde en andere stichtingen. In 1614-1623 verpacht door de deken voor 12.6.8 ; na aftrekken van alle lasten bleef jaarlijks ca. 10 lb. gr. over. S.254 ; S.318.

110. Zevergem, rente

Rente van 5 s.gr. de penning 16, bezet op een behuisde hofstede met land in de parochie van Zevergem, verkocht voor baljuw en schepenen van Zevergem op 29 mei 1615. Herkomst van het kapitaal onbekend.

S.254 ; S.318.

111. Rente op het Bisdom

Rente van 20 lb.gr. 's jaars, bezet op de goederen van het bisdom in het kwartier van Moerbeke, de penning 18. Verkocht op 21 juni 1569 en op het seminarie getransporteerd door bisschop Vander Burch op 4 maart 1616. Wellicht aangekocht met de opbrengst van de verkoop van nr. 8.

S.3 ; S.254 ; S.318

112. Beursrente Del Rio

Rente van 16.13.4, de penning 16, ten laste van de abt van Baudelo, verkocht op 9 december 1615. Aan het seminarie geschonken door kapittel-deken Del Rio bij testament van 25 augustus 1617, en bestemd voor een beurs in het seminarie of aan de universiteit, ter collatie van de bisschop van Gent. Gelost op 20 april 1624; met het kapitaal werd een gelijke rente aangekocht, bezet op de nieuwe vaart naar Brugge en ten laste van de Stad Gent.

S.321 ; S.254 ; RAG, *Bisdom*, K.8484.

113. Rente op de Vier Leden van Vlaanderen

Rente van 50 gulden, de penning 16, ten laste van de commis van de imposten in het kwartier van Gent. Verkocht op 15 mei 1577 en getransporteerd op het seminarie op 24 januari 1618. Herkomst van het kapitaal onbekend.

S.3 ; S.254.

114. Moerbeke, rente

Losrente van 6 lb. gr., de penning 16, bezet op hofstede en land in Moerbeke, verkocht voor meier en schepenen van Moerbeke op 20 januari 1619. Herkomst van het kapitaal onbekend.

S.254.

115. Rente op de Berg van Barmhartigheid

Rente van 53 Rijns-guldens of 8.16.8 lb.gr.Vl., bezet op alle bezittingen van de Berg van Barmhartigheid te Gent. Gekocht op 7 maart 1623, hoofdzakelijk met de kapitalen van de afgeloste renten nrs. 96 en 104.

S.238 ; S.254.

BIJLAGE VIII

Naamlijsten

1. Bekende presidenten van het Seminarie

Franciscus Fraye : vóór of in 1571 - tussen 1574 en 1587.

Jacob N. : 1586.

Lieven Baers : 1601.

Cornelis de Somere : tot 1612.

Lodewijk van den Berghe : 1612/13 - 1622.

Filips Matthijs : 1622/23 - 1629.

2. Provisoren

Door de bisschop uit het kapittel benoemd :

Clemens Crabeels : 1569-1584.

Jan van Ravesteyn : 1591-1600.

Adriaan de Vare : 1604-1613.

Joris Chamberlain : 1613-1627.

Door het kapittel verkozen :

Antoon van Heetvelde, 1569-1584.

Jan van Daele, vóór 1591-1603.

Pieter Bernaerts, 1603-1613.

Frans del Rio, 1613-1617.

Antoon Smets, 1617-1636.

Door de bisschoppen uit de stadsklerus benoemd :

Lodewijk Huyghe, 1569-1597.

Egidius Werniers, 1600-1603/04.

Adriaan Steelandt : 1604-1613.

Marcus Bardeloos, 1613 - na 1623.

Door de stadsklerus verkozen :

Jan de Bane, 1569 - ?

Nicolaas Pletincx, 1604 - na 1623.

3. Ontvangers

Adriaan Janssens, 1569 - vóór of in 1571.

Franciscus Fraye, ten laatste 1571-1574.

Guillaume de Roosemont, 1574-1585.

Marten Spieghelman, 1586-1589.

Jan Michiels, 1590.
 Jan de Spira, 1591-1610.
 Jacob Ryckaert, 1611-1616.
 Lodewijk van den Berghe, 1617-1622.
 Jacob Ryckaert, 1623-1647.

4. Seminaristen

Deze lijst geeft, in alfabetische volgorde, de namen van de bekende seminaristen tot ca. 1623, met alle gegevens die over hen, soms toevallig, aangetroffen werden. Gebruikte afkortingen : T = Tonsuur, M = kleine wijdingen, S = subdiakenwijding, D = diakenwijding, P = priesterwijding. Voornaamste bronnen : manualen ABSG, S.317, 320-321 ; *Acta Capituli*, vooral voor de koralen ; wijdingsregisters, bewaard vanaf 1590, RAG, *Bisdóm*, B.1437 en B.4916.

- ADRIAENSSENS, Petrus, fs. Cornelii et Laevinae de Bansde, uit Gent.
 Seminarist vóór 10 juli 1612 ; T : 20 december 1612, P : 15 april 1623 ; bursaal in Vigliuskollege te Leuven tot 15 mei 1623.
- BACKER, Adrianus de, fs. Joannis et Laevinae Brouwers, uit Gent.
 T : 20 december 1613 ; S : 24 maart 1622 met als titulus de koor-kapelanie in Sint-Niklaas en de kapelanie van Sint-Jakob in Wene-maershospitaal, beide te Gent ; D : 6 april 1624 ; bursaal Vinderhoute 1613-1616.
- BACKERE, Joannes de, fs. Johannis, baljuw in Nieuwdonk.
 P : 21 september 1613 ; bursaal 1613-1614.
- BAENA, Antonius de.
 S : 10 april 1621 ; D : 5 mei 1621 ; dimissoriales voor P : 11 november 1621. Werd op 22 oktober 1619 kapelaan van Sint-Gillis in Sint-Niklaas, wat zijn wijdingstitel werd.
- BAENST, Jan.
 Bursaal Vinderhoute 1621-1626.
- BAENST, Joos.
 Bursaal Vinderhoute 1 april 1623 - 1 oktober 1626.
- BARTHOLOMEEUSSEN (Bartholomei), Jan, fs. Cornelii, uit Hulst.
 T : dimissoriales 13 maart 1608 ; in 1611 student in de grammatica, en in 1612-1613 student in de rhetorica ; in 1614-1616 filosofiestudent in de pedagogie Het Varken te Leuven ; vanaf 1616 tot 1619 theologiestudent in het seminarie ; M : 22 september 1617 ; S : 23 september 1617, titel is de kapelanie van Sint-Michiël in Sint-Willibrords te Hulst, waarvan hij sinds 1611 als collator en bezitter genoemd werd ; D : 11 maart 1618 ; P : 9 mei 1618. Pastoor te Sint-Janssteen in 1619.
- BEERNAERTS, Petrus.
 Bursaal Vinderhoute tot 1622.
- BEKE, Charles van der, fs. Gregorii.
 Bursaal Vinderhoute in 1615.

BIBAUT, Laurentius.

Koraal tot juli 1620, dan naar het seminarie. Op 28 mei 1621 als onbekwaam weggezonden.

BILLIAU, Petrus, fs. Jasparis.

Koraal tot augustus 1618, dan naar het seminarie. T : 19 mei 1617.

BILLIET, Robertus, fs. Antonii.

Koraal tot juli 1616. T en M : 22 november 1617. Pastoor te Hengstdijk van 1622 tot zijn dood in 1642.

BLIECK, Jacobus de.

Bursaal Vinderhoute in 1623-1627.

BOUVERIE (Beuvre), Gabriel de la, fs. Gabrielis, uit Gent.

T : 2 april 1611 ; bursaal Damant 1613-1616 ; student in Vigliuskollege van 8 april 1616 tot na 1618.

BRAVO, Johannes.

Kapelaan van Onze Lieve Vrouw in Sint-Michiels op 1 maart 1617 ; D : 20 mei 1617 ; P : 11 maart 1618.

BROUCKE, Joannes van den, fs. Pascasii.

Bursaal Jansenius juli 1622 - juli 1624.

BRUGGHE, Jacques van (Jacobus Pontanus), fs. Jacobi et Martinae van Hecke.

Bursaal Horstius 1613-1616 ; T en M : 19 december 1614 ; S : 14 april 1618 ; D : 9 april 1618 ; P : 22 september 1618.

CASIER, Antonius.

Studeerde in 1622-1624 in de filosofie te Douai als bursaal Del Rio ; trad daarna in bij de Recoletten.

CLAISSENS, Guilielmus, fs. Jacques.

Bursaal Vinderhoute 1615-1623.

CLAISSENS, Simon, fs. Jacques.

Bursaal Vinderhoute 1615-1616.

CLAUS, Adrianus fs. Judoci.

Koraal vóór 1592 tot juli 1599 ; T : 28 maart 1592 ; kapelaan van Onze Lieve Vrouw in *Bodio* in Sint-Jakobs van 2 juni 1595 tot 15 maart 1596, daarna van Onze Lieve Vrouw te Zele en tot 13 september 1607 van Maria-Magdalena in Onze-Lieve-Vrouw-Sint-Pieters ; M en S : 11 juni 1604 ; D : 18 december 1604 ; P : 4 juni 1605. Bursaal in het Vigliuskollege in 1609-1610.

CLERICUS, Philippus.

Priester en leerling van het seminarie in juli 1575, tevens kapelaan van Sint-Baafs ; mogelijk identiek met de proost van Sint-Veerle rond 1617.

CLEVAERT, Petrus Godefridus, uit Oudenaarde.

Student in het Seminarie de Hennin van november 1622 tot 18 juni 1624.

CNOCKAERT, Gillis, fs. Francisci.

Bursaal Vinderhoute 1615-1616. T en M : 3 april 1620 ; S : 4 april 1620, *titulo patrimonii* ; D : 18 april 1620 ; P : 13 mei 1620.

COCKUYT, Cornelius.

Koraal en later, in 1598, bursaal Viglius.

COMYN, Lodewijk, uit Hulst.

Koraal tot 1623 ; bursaal Jansenius 16 november 1624 - 16 november 1626 ; in 1627 als onbekwaam weggezonden.

COMYN, Willibrord, uit Hulst.

Koraal tot 1623 ; bursaal Jansenius van 1 oktober 1623 tot september 1626 ; als bursaal Del Rio op 5 november 1627 naar het Anchin-kollege te Douai. Priester en onderwijzer te Hulst in 1640-1645.

DAMME, Petrus van.

M : 23 mei 1614.

DANEELS, Jacobus.

Bursaal Vinderhoute 1624-1627.

DESMAREZ, Franciscus, uit Mechelen.

Woonde in het Henninseminarie te Douai, van januari tot augustus 1623. In 1632 pastoor te Bellem, in 1645 te Ursel.

DHAENE, Michael, fs. Arnoldi.

Bursaal Vinderhoute 1613-1615. T en M : 23 februari 1619 ; S : 24 september 1622, met als titel de Sint-Gislenuskapelanie in het hospitaal te Hulst ; D : 11 maart 1623 ; P : 10 mei 1623.

DIERICX, Petrus.

Bursaal Vinderhoute tot 1622.

DOUVELIERS, David.

Koraal in of vóór 1566 en tot april 1573, dan naar het seminarie.

DURME (DEURME), Charles van.

Bursaal Jansenius 1613-1616. T en M : 17 februari 1617 ; S : 20 december 1619, titel Sint-Gerolfskapelanie te Oosterzele ; D : 14 maart 1620 ; P : 13 mei 1620. Pastoor te Oosterzele, 1626-1641.

EVAERDT, Arnold, fs. Arnoldi en Joannae van Wyndecken.

T en M : 19 december 1614 ; S : 18 februari 1617, titel Onze Lieve Vrouw *in Bodio* in Sint-Niklaas te Gent ; 11 D : 11 maart 1617 ; P : 25 maart 1617. Op 11 januari 1619 benoemd tot pastoor te Winkel-Sint-Kruis.

FIERENS, Jacobus (Johannes).

Bursaal Vinderhoute 1623-1628. Pastoor te Meigem van 1634 tot zijn dood in 1670.

GHERARDTS, Franciscus.

Koraal tot mei 1611, daarna bursaal Viglius. S : 23 februari 1619, titel kapelanie Sint-Lieven en Sint Bavo in Sint-Baafs ; D : 16 maart 1619 ; P : 30 maart 1619.

GHEIJLE, Joris.

Koraal vóór of van 1604 tot oktober 1608, dan bursaal Viglius. In het Vigliuskollege te Leuven in 1613-1614. Verkreeg op 1 mei 1627 de *matricularia* van Sint-Salvator te Gent.

GILLIS (de Gillies), Martinus.

In het Anchin-kollege te Douai van 19 oktober 1623 tot augustus 1626.

HAVERBEKE, Adriaan van.

Bursaal Vinderhoute 1621-1624.

- HENNIJN (Hennin), Georgius de
S : 30 maart 1619, titel Onze-Lieve-Vrouw-Boodschap in Sint-Baafs ;
D : 25 mei 1619 ; P : 20 september 1619.
- HENNIN, Jheronimus de, uit Geraardsbergen.
Student in het de Henninseminarie van 19 oktober 1623 tot 24 mei 1624.
- HERRUY (Herruyn), Martinus de.
Bursaal Damant van 1 mei 1623 tot 1628.
- HERTOGHE, Jan de.
Bursaal d'Hertoghe in het seminarie vanaf 1605.
- HOIJERE, Livinus de.
Kapelaan in Sint-Baafs in december 1619.
- HUTSEBAUT, Oliverius.
Bursaal Vinderhoute 1613-1614.
- HUYBRECHTS (Huberti), Joannes, fs. Petri.
T en M : 28 mei 1611 ; S : 20 september 1614 ; tit. kapelanie Sint-Niklaas in Sint-Willibrord te Hulst ; D : 20 december 1614 ; P : 14 maart 1615.
- HUYBRECHTS (Huberti), Laurentius, fs. Joannis.
T : 28 maart 1614 ; M : 23 mei 1614 ; D : 20 december 1614 ; P : 4 april 1615. Op 28 juni 1614 kapelaan Onze Lieve Vrouw in Kruibeke, op 2 augustus 1622 omgewisseld voor de kapelanie Sint Petrus en Paulus in Sint-Gorgonius te Hoegaarden ; op 3 februari 1623 bovendien weer bezitter van de kapelanie te Kruibeke.
- HYSETH, Nicolaes.
Bursaal Damant 1623.
- JOLYT, Johannes.
Koraal tot 1616, daarna bursaal Damant.
- KENENS, Petrus.
Koraal tot september 1607.
- KESELE, Arnoldus, uit Oostakker.
Seminarist in de Henninseminarie te Douai van oktober 1623 tot september 1616. Op 15 september 1627 pastoor te Merendree.
- KEYSERE, Guilielmus de.
Gewezen koraal, als seminarist genoemd in 1577.
- LANIO, Johannes.
Bursaal Vinderhoute 1614.
- LINDEN, Guillaume van der, uit Gent.
Ingeschreven in de pedagogie het Varken te Leuven in 1618. Bursaal Horstius 1622-1627, daarna ingetreden bij de kartuizers te Gent.
- LINDEN, Pieter van der, uit Overmere.
Student in het Anchinkollege te Douai van 19 oktober 1623 tot zijn vertrek op 17 december 1624.
- MATTHEY, Antonius.
Bursaal Damant 1623.
- MAVAES, Petrus, fs. Andreae et Mariae Regeman, uit Laarne.
T en M : 20 december 1613.

MOLYN, Gerardus de.

Koraal in of vóór 1586, tot 5 december 1591, daarna seminarist.

NECKEBROUCK, Petrus.

Als koraal genoemd in 1612. Uit het seminarie weggelopen vóór 9 juli 1616.

PAU, Charles de.

Bursaal Vinderhoute 1613-1615.

PAU, Johannes de.

Bursaal Vinderhoute 1623-1625.

PAULUS, Johannes, fs. Joos.

Bursaal Vinderhoute 1614-1615.

PUTTE, Jacobys uytten.

Student in het de Henninseminarie van 19 januari tot 11 augustus 1623.

PUTTE (Puteanus), Judocus van de.

Koraal tot oktober 1608, daarna bursaal Viglius ; T : 16 april 1604 ; M : 5 april 1613 ; S : 6 april 1613, tit. kapelanie Onze Lieve Vrouw te Gottem ; P : 20 december 1614. Student in Vigliuskollege te Leuven van 19 augustus 1609 tot Kerstmis 1617.

PUTTEURS, Joannes Baptista, fs. Joannis.

Koraal in of vóór 1594 en tot 14 augustus 1602. T : 13 februari 1697 ; M : 29 februari 1608 ; S : 1 maart 1608, tit. kapelanie Sint-Christina in Sint-Baafs ; P : 31 mei 1608.

RAES, Gillis, fs. Cornelii.

Bursaal Horstius tot oktober 1622. T en M : 4 mei 1621.

RAES, Jacobus, fs. Joannis, uit Gent.

T : 15 maart 1613, als dertienjarige. Bursaal Vinderhoute in 1622 en Del Rio van 1 februari tot september 1623, intussen student te Douai. Van december 1623 tot oktober 1624 te Leuven in het Vigliuskollege.

REUSET, Jacobus.

Bursaal Vinderhoute 1623.

SALENSON, Nicolas de.

Bursaal Vinderhoute op 30 april 1573.

SCHOORMAN, Alexander, fs. Philips.

Bursaal Vinderhoute 1615-1616. Na 1618 tot 1623 student in Vigliuskollege te Leuven ; licentiaat in de theologie. Op 19 mei 1629 benoemd tot pastoor te Aarsele ; in 1639 afgezet en verbannen.

SCHREYWATER, Franciscus, fs. Egidii et Judocae Speysters.

T en M : 28 maart 1614 ; S : 13 maart 1615, titel Sint Wido *in Mota Principis* ; D : 4 april 1615 ; P. 18 april 1615. Overleden vóór oktober 1619.

SMESSEN, Gislenus vander, fs. Joannis.

T : 6 december 1590. Kapelaan van Sint-Egberts in Sint-Pieters tot 24 juni 1595, dan omgewisseld voor Sint-Niklaas in Sint-Baafs ; bezitter van de *matricularia* te Wondelgem in 1605.

SOMER, Nicolaus de.

Koraal tot september 1604. T : 21 december 1601 ; M : 17 april 1615 ; S : 13 juni 1615, *titulo patrimonii* samen met de kapelanie Onze Lieve

Vrouw-Sint-Pieters en kapelanie Onze Lieve Vrouw in Sint-Walburgis te Brugge ; D : 19 september 1615 ; P : 25 oktober 1616. Bursaal Viglius 1608-1609. Student in het Vigliuskollege te Leuven in 1608-1609.

SPELEERS, Adriaan, fs. Joannis et Mariae Speleers, uit Bevere-Oude-naarde. T : 18 september 1615. Student in de Henninseminarie te Douai van 21 juni 1624 tot 16 november 1626, daarna in het Pauskollege te Leuven. Op 16 augustus 1627 benoemd tot pastoor te Aardenburg.

SUTTERE, Charles de.

Bursaal Jansenius 1613-1616.

SUTTERE, Simon de, uit Gent.

Als bursaal Del Rio in de Henninseminarie van 8 november 1624 tot eind oktober 1626, dan vertrokken naar het Pauskollege te Leuven.

TETTERO (Tettre), Joos, fs. Guillaume, uit Hulst.

Koraal in 1618. T en M : 10 maart 1623 ; P. 1629-1630. Bursaal Jansenius januari-september 1623 ; student in het de Henninseminarie van 19 oktober 1623 tot 1 oktober 1625 ; in het Pauskollege te Leuven vanaf 30 september 1626. Kapelaan Sint-Jan Baptist in Sint-Willibrord te Hulst op 5 mei 1626. In 1636 pastoor te Ooike.

THYS, Joannes, *alias* VAN LUXEMBURG.

Bursaal Vinderhoute, 1613-1615.

VERSPEYEN, Jacobus.

Bursaal Vinderhoute tot 1622. T en M : 23 september 1623.

VERSTRAETEN, Judocus.

Koraal in of vóór 1617 en tot 1620, dan naar het seminarie.

VIVIERE, Jacobus de la.

Koraal tot mei 1621, dan naar het seminarie.

VORSTERS, Adriaan.

Koraal tot mei 1606. Student in het Vigliuskollege in 1608-1609.

WAGHENAERE, Jacobus de.

Seminarist van Gent tot hij in juni 1619, met dimissoriales voor de diakenwijding, naar een ander bisdom vertrok.

WINT, Johannes de.

Bursaal Vinderhoute op 13 september 1575.

WYME, Balduinus, fs. Judoci, uit Gent.

Seminarist vóór 10 juli 1612. T : 5 april 1613 ; M : 23 december 1617 ; S : 11 maart 1618, titel de kapelanie van Sint Gislens te Hulst ; D : 14 april 1618 ; P : 22 september 1618. Student in het Vigliuskollege te Leuven in 1615-1618.

YPERZELE (Hyperzele, Ipersele) Joannes, fs. Vroen.

Koraal in of vóór 1594 en tot 1598, daarna naar het Vigliuskollege te Leuven. T : 22 december 1595 ; M en S : 28 maart 1603 ; D : 20 december 1603 ; P : 17 april 1604. Kapelaan van Sint-Pieter in Sint-Willibrord te Hulst op 23 maart 1604 en bovendien van Sint-Catharina in Zuiddorpe op 5 juni 1609. In 1613-1615 *succentor* van de kathedraal en zangleraar aan het seminarie.

REGISTER

Dit register verwijst naar de persoons- en plaatsnamen die in dit werk en de bijlagen voorkomen. Wanneer een naam op een bepaalde bladzijde enkel in de noten voorkomt, werd het verwijzende cijfer gekursiveerd.

- AALTER : 47, 167.
 AARSELE : 98, 167, 178.
 AARTSHERTOGEN, Albrecht en Isabella : 69, 75, 84, 86, 109, 110.
 ADRIAENSSENS, Pieter, seminarist : 120, 174.
 AFSNEE : 47, 167.
 ALAERT, Jan, hiëronymiet : 32, 34-35, 128.
 ALBRECHT en ISABELLA : zie AARTSHERTOGEN.
 ALVA, Hertog van : 25, 31, 33, 38, 40, 64.
 ANJOU, Frans van : zie FRANS van ANJOU.
 ANTWERPEN : 23, 32, 65, 67, 86 ; seminarie : 5, 101, 102, 122.
 ARENTS, Simon, kanunnik : 80, 83.
 ARENTS, Willem, kanunnik : 99, 102.
 ARISTOTELES : 62.
 ASPER : 158, 164.
 ASSE : 29.
 ASSENEDE : 46, 163, 166 ; Klooster Onze-Lieve-Vrouw-van-Nazaret : 88.
 ASTENE : 47, 167.
 ATRECHT : bisdom : 22, 94.
 AUBREMONT, Agnes de : 89.
 BAARLE : 46, 167.
 BACHTE : 46, 167.
 BACKER, Adrianus de, seminarist : 174.
 BACKERE, Johannes de, seminarist : 174.
 BACKEREEL, Johannes, kapelaan : 48, 132.
 BADIUS, Judocus, humanist : 29.
 BAENA, Antonius de, seminarist : 174.
 BAENE, Pieter de : 159.
 BAENST, Jan, seminarist : 174.
 BAENST, Joos, seminarist : 174.
 BAERS (Baes), Lieven, seminariergent : 76, 89, 173.
 BAERT, Jan Bapt., kanunnik : 153.
 BAERT, Lucas, kanunnik : 65.
 BAIUS, Michael, theoloog : 25.
 BANE, Jan de, deken van de christenheid Gent, provisor : 32, 54, 128, 173.
 BANSDE, Laevina de : 174.
 BARDELOOS, Marcus, kanunnik van St.-Veerle, provisor : 96, 97, 107, 173.
 BARRAT, Jan, raadsheer Rekenkamer Rijsel : 31, 42.
 BARTHOLOMEEUSSEN, Jan, seminarist : 103, 174.
 BASSEVELDE : 46, 166.
 BAX, Arnoldus, pastoor Hamme : 48, 49.
 BAZEL, 166.
 BEER, Adrianus de, heer van Meulebeke : 89.
 BEERNAERTS, Petrus, seminarist : 174.
 BEKE, Charles van der, seminarist : 174.
 BELLEM : 46, 167, 176.
 BELLEMANS, theologant : 94.
 BELSELE-WAAS : 165.
 BERGEN, Provinciaal Concilie : 23 ; seminarie : 23.
 BERGHE, Helena van den : 51.
 BERGHE, Lodewijk van den, seminariepresident : 55, 91, 96, 98-99, 103, 109, 111, 119, 124, 173-174.
 BERLARE : 165.
 BERNAERTS, Pieter, kapitteldeken en provisor : 75, 92, 98, 173.
 BEVERE (Oudenaarde) : 164, 179.
 BEVEREN-WAAS : 48-49, 108, 130-133, 161, 165, 171.
 BIBAUT, Laurens, seminarist : 100, 175.
 BILLIAU, Pieter, seminarist : 100, 175.
 BILLIET, Robert, seminarist : 100, 175.
 BLEECKERE, Jacobus de, kapelaan : 49, 132.

- BLEUS, Henricus, pastoor te Zele: 48, 132.
- BLEZERE, Zigerus de, kapelaan: 48, 49, 132.
- BLIECK, Jacobus de, seminarist: 175.
- BLOMMAERT, Jacobus: 77.
- BOEKHOUTE: 166.
- BONOMI, G.F., pauselijk nuntius: 69.
- BOONEN, Jakob, bisschop van Gent, aartsbisschop van Mechelen: 84, 109-110, 112, 114, 116, 121, 125, 164.
- BORROMAEUS, Carolus, aartsbisschop van Milaan: 85.
- BOSSCHE, Joos van den: 170.
- BOUVERIE, Gabriel de la, seminarist: 103, 175.
- BRACQ, H.F.,: 5.
- BRANS, Petrus, bediende van de officialiteit: 131-132.
- BRAVO, Johannes, seminarist: 175.
- BREYDEL, Cornelius, secretaris van Viglius: 46.
- BRIGILLES, Arnoult de, kanunnik: 69, 80.
- BRISONIUS, Nicolaas, pastoor te Lochristi: 110.
- BROEDERS, Franciscus, kapelaan: 49, 131, 133.
- BROUCKAERT, Jan: 67.
- BROUCKE, Johannes van den, seminarist: 175.
- BROUWERS, Laevina: 174.
- BRUGGE: 65, 172; Genadendaal: 29; seminarie: 5, 62, 79, 102; Sint-Andriesabdij: 29; Sint-Donaaskapittel: 75, 110; Sint-Walburgis: 106, 179.
- BRUGGHE, Jacques van, seminarist: 175.
- BRUSSEL: 23, 45, 110; fraterhuis Nazaret: 29, 30, 32, 35, 58, 62; seminarie: 24, 36-37, 58, 62, 66; Sint-Goedelekapittel: 29.
- BUCHO AYTTA, proost Sint-Baafs: 65, 136.
- BUCHO MOTZIMA, scholaster Sint-Baafs: 44.
- BUISSERET, Frans, bisschop van Namen: 85.
- BURCH, (Henricus) Franciscus van der, bisschop van Gent: 77, 81, 84, 87, 88, 94-113, 121-125, 163-164, 171.
- BURCHT: 165.
- CALVIJN: 66.
- CALLIN, Berthelmeeus, landdeken Waas: 50, 169.
- CAMPENE, Cornelis van: 6.
- CAMPENE, Filips van: 6, 60-61.
- CAMPENE, Jan van: 66.
- CARDOEN, Joris: 52, 169.
- CASIER, Antonius, seminarist: 175.
- CHAMBERLAIN, Joris, kanunnik en provisor: 91, 95-96, 98, 130, 173.
- CICERO: 62.
- CLAISSENS, Guilielmus, seminarist: 175.
- CLAISSENS, Simon, seminarist: 175.
- CLAUS, Adrianus, seminarist: 77, 78, 175.
- CLENARDUS, Nicolaus, humanist: 62.
- CLERICUS, Philippus, seminarist: 56, 175.
- CLEVAERT, Petrus Godefridus, seminarist: 175.
- CNOCKAERT, Egidius, seminarist: 106, 175.
- CNOCKAERT, Pieter: 159.
- COBERGHER, Wenzel, architect: 116.
- COCK, Gillis de: 32, 128.
- COCK, Jan de: 50, 169.
- COCKUYT, Cornelis, seminarist: 77, 175.
- COEMANS van HORST, Jacob, scholaster: 38, 44, 51-52, 59, 65, 80, 82, 169.
- COLVENEERE, Joris, theoloog: 120.
- COMYN, Lodewijk, seminarist: 176.
- COMYN, Willebrord, seminarist: 176.
- CONINCKDONCK, Franciscus: 131.
- CONTRERAS, Alfonso, biechtvader van Alva: 33.
- COOLMAN, Cornelis: 51, 170.
- COOLMAN, Gillis: 51, 170.
- CRABEELS, kanunnik te Gent en bisschop van 's-Hertogenbosch: 32, 36, 42, 43, 46, 53, 62, 65, 68, 128, 173.
- CRUUCE, Jan van den: 30, 43, 46, 135, 155.
- DAELE, Jan van: 75, 173.

- DAKNAM : 166.
- DALE, Margriet van : 156.
- DAMANT, Petrus, bisschop van Gent : 38, 64-65, 72-76, 82-84, 86, 91, 92, 95, 110, 121, 123, 170 ; beurstichting : 83, 175-177.
- DAMME, Petrus van, seminarist : 176.
- DANEELS, Jacobus, seminarist : 176.
- DAVID, Jan, secretaris van bisschop Jansenius : 39, 65, 129, 133.
- DECROOCK, Pieter : 46.
- DEENS, Jan, seminariepresident : 119.
- DEINZE : 46, 167 ; dekenij : 46, 167, 171.
- DEMOSTHENES : 62.
- DENDERMONDE : 26 ; Begijnhof : 48 ; dekenij : 73, 109, 165, 171 ; kape-lanie Sint-Jan in Onze-Lieve-Vrouw : 48-49, 106, 130-133, 162 ; abdij Zwij-veke : 47.
- DENTERGEM : 167.
- DENYS, Guilielmus, pastoor Beveren : 48.
- DESMAREZ, Franciscus, seminarist : 176.
- DESPAUTERIUS, Johannes, grammati-cus : 62.
- DESTELBERGEN : 47, 166.
- DESTELDONK : 46, 166.
- DEURLE : 47, 167.
- DEVENTER : 28.
- DHAENE, Michael, subregent : 119.
- DHAENE, Michael, seminarist : 176.
- DIERICX, Baudin, priester : 158.
- DIERICX, Petrus, seminarist : 176.
- DIEST : 95.
- DOORNIK : 65 ; bisdom : 23, 26, 30 ; kathedraal : 49, 131-132 ; seminarie : 23.
- DOUAI : 24, 65 ; Anchincollege : 22, 112, 119-120, 176-177 ; de Hennin-seminarie : 110, 119-120, 175-179 ; Universiteit : 77, 85, 94, 98, 100, 112, 119-120, 175-178.
- DOUVELIERS, David, seminarist : 57, 176.
- DRIUTIUS, Remigius, bisschop van BRUGGE : 62.
- DRONGEN : 47, 167 ; Praemonstraten-serabdij : 33, 41, 45, 83, 107, 134, 168, 170.
- DURME, Charles van, seminarist : 176.
- EECHAUTE, Jacob van den, kanunnik : 80, 83.
- EENAME, abdij : 131-132.
- EGMONT, graaf van : 160.
- EINE : 30, 99, 164.
- EKE : 164.
- EKSAARDE : 165.
- ELSEGEM : 165 ; Kartuis : 107.
- ELVERSELE : 166.
- EMELGEM : 55, 167.
- ENGELAND : 65.
- ERASMUS : 62.
- ERTVELDE : 89, 166.
- EUCHARIUS, Eligius : zie HOUCKAERT, Elooï.
- EUGENIUS IV, paus : 28.
- EVAERDT, Arnold, seminarist : 105, 176.
- EVERAERT, Guilielmus, pastoor Kiel-drecht : 48.
- EVERGEM : 46, 99, 111, 166 ; de-kenij : 46, 166, 171.
- FARNESE : 64, 68, 102, 121.
- FIERENS, Jacob, seminarist : 176.
- FILIPS II : 24, 26, 33, 70, 72.
- FILIPS IV : 115.
- FOLCARD AYTTA, kanunnik : 74.
- t'sFOLDERS, Cornelius, kanunnik : 49.
- FRANKRIJK : 122.
- FRANS van ANJOU : 68.
- FRAYE, Franciscus, seminarieregent : 43, 47, 55, 59, 94, 124, 173.
- FRIESLAND : 52.
- FUNCK, Jan, benoemde bisschop van Gent : 70.
- GENT, Armenschool : 52, 140, 153 ; Baudeloabdij : 158, 168, 172 ; Be-gijnhof ter Hooie : 168 ; Begijnhof Sint-Elisabeth : 168 ; Berg van Barm-hartigheid : 116, 172 ; Biezekapel-straat : 115 ; Bijlokeabdij : 168 ; Bis-domplein : 28 ; Citadel : 64 ; Kloos-ter van Deinze : 107, 168 ; Dekening : 46, 168 ; Dominikanenklooster : 67,

- 72; abdij Doornzele: 168; Ekker-
gem: 158; Galgenbergstraat: 158;
Klooster Galilea: 168; Gelukstraat:
115; Geraard Duivelsteen: 28, 41,
111, 114, 140-143, 152-153; Ginge-
beerstraat: 52, 169; Grauwzusters:
42-43; Gravensteen, Sint-Widokape-
lanie: 105, 178; abdij Groenenbriel:
66, 168; Groene Hooie: 67, 108,
153; Hiëronymieten: 27-35, 37, 41-
45, 51, 58-59, 62, 70, 79, 101, 103,
124-125, 127-129, 134, 152-161; Ie-
perstraat: 52, 167; Karmelietenkloos-
ter: 66, 155; Kartuizers: 87, 153,
168, 170, 177; Leeuwstraat: 158;
Limburgstraat: 28; huis van Masse-
men: 152; Meerhem: 87, 153, 170;
Molenaarstraat: 158; Muide: 51,
169; Nederscheldestraat: 28, 114,
141, 152-153; Nieuwpoort: 158; ab-
dij Nonnenbosse: 108, 153, 167; ab-
dij van Oosteeklo: 167; Papenhuis:
46, 67, 164, 168; Peperstraat, 163;
Reep: 67, 154, 158; Rijke Gasthuis:
47-48, 107, 168; Sint-Agnesklooster:
168; Sint-Annahospitaal: 88, 93, 100,
170-171; Sint-Baafsabdij: 27, 35, 88;
Sint-Baafsdorp: 163; St.-Baafskathe-
draal: 27, 48, 50, 62, 69, 76-77, 80,
86, 106, 111, 117-118, 128, 130-133,
138, 146, 162, 170, 175-178; Sint-
Baafskapittel: 27, 32, 39-41, 43, 45,
49, 50, 52, 54, 64-65, 69, 70, 72-77,
83-84, 86, 88, 91, 98, 104, 107, 110-
111, 114-115, 121, 123, 127-128,
130-132, 136, 140-143, 170; Sint-Bar-
baraklooster, 167; Sint-Claraklooster,
167; Sint-Jacobskerk: 48, 77, 130-
133, 152, 162, 175; Sint-Janskerk:
28, 152-153; Sint-Jorisbrug: 168;
Sint-Jorisgilde: 152-153; Sint-Joris-
huis op het Zand: 44; Sint-Joris-
poort: 46; Sint-Katelijnekerkhof: 82,
170; Sint-Michielskerk: 48, 83, 130-
133, 153, 160-163, 175; Sint-Marti-
nuskerk: 48, 130-133, 162; Sint-Ni-
klaaskerk: 48, 75, 130-133, 152-153,
163, 174, 176; Sint-Pietersabdij: 33,
43, 45-47, 49, 61, 77, 106, 107, 131-
132, 134-135, 153, 156-157, 168,
175, 178-179; Sint-Salvatorskerk:
176; Sint-Veerlekerk en -kapittel:
33, 44, 45, 47-48, 75, 107, 130-
134, 152-155, 163, 167, 175; Slyp-
strate: 169; Steendam: 46, 67; ab-
dij Ter Hagen: 167; Urbanisten:
48; Veldstraat: 158; Visserstraat:
108, 153; Vleeshouwerstraat: 158;
priorij van Waarschoot: 107, 168;
Waeterstraetken: 114, 141; Wene-
maershospitaal: 107, 168, 174; Wij-
denaard: 28, 41, 114, 141, 152-153;
Wolweverstraat: 158; Zandberg: 25;
Zandpoort: 158.
- GERAARDSBERGEN: 28, 30, 41, 154,
159, 177; Sint-Adriaansabdij: 156;
Sint-Gregoriushuis: 28, 29.
- GHERAERDTS, Frans, seminarist: 100,
105, 176.
- GHEIJLE, Joris, seminarist: 78, 103,
176.
- GHYS, Willem, hiëronymiet: 30.
- GIJSELBRECHTEGEM: 165.
- GILLIS, Martinus, seminarist: 176.
- GONTRODE: 159.
- GOTTEM: 167, 178.
- GRAMMENE: 167.
- GRANVELLE, Antoine Perrenot de,
aartsbisschop van Mechelen: 33, 35-
36, 127.
- 'S-GRAVENHAGE: 84.
- GREMBERGEN: 165.
- GOETHALS, Arnout, kroniekschrijver:
29.
- GROESBEEK, Gerard van, bisschop van
Luik: 102.
- HAASDONK: 165.
- HAEGHE, François van den: 42.
- HALET, Claude, kapelaan: 92.
- HAMME: 48-49, 130-133, 162, 165.
- HANSBEKE: 47, 167.
- HARELBEKE, kapittel: 49-50, 131-133.
- HAUCHIN, Johannes, aartsbisschop van
Mechelen: 69.
- HAUWEGHEM, Carolus van: 131.

- HAVERBEKE, Adriaan van, seminarist: 176.
- HAVET, Antoine, bisschop van Namen: 22-23, 25.
- HECKE, Martina van: 175.
- HEETVELDE, Antoon van, kanunnik en provisor: 32-33, 42, 45-46, 53, 65, 75, 128, 173.
- HELFAUT, Franciscus de, abt van Sint-Pieters: 25.
- HEMBYSE, Jan van: 65, 67-68.
- HENGSTDIJK: 165, 175.
- HENNIJN, Georgius de, seminarist: 177.
- HENNIN, Antoon de, bisschop van Ieper: 120.
- HENNIN, Jheronimus de, seminarist: 177.
- HERUY(N), Martin de, seminarist: 177.
- 's-HERTOGENBOSCH: 28, 71; bisdom: 32; seminarie: 102; fratershuis Sint-Gregorius: 30, 32, 35; zie ook: CRABEELS, Clemens, METS, Laurens, ZOES, Nicolaas.
- HERTOGHE, Jan de, kanunnik: 83.
- HERTOGHE, Jan de, seminarist: 83, 177.
- HESSELS, Jan, theoloog: 25.
- HEURNE: 30, 164.
- HEUSDEN, 47, 166.
- HEYLINCX, Philips, pastoor te Verrebroek: 110.
- HOEGAARDEN: 177.
- HONTENISSE: 95, 165.
- HORENBEKE, Frans van, bisschop van Gent: 120.
- HORSTIUS: zie COEMANS van HORST, Jacob; beursstichting: 51-52, 175, 177-178.
- HOUCKAERT, Elooi: 25, 59.
- HOVE, Matthias van den, aartsbisschop van Mechelen: 35, 79, 85, 90, 94, 100, 109.
- HOYERE, Livinus de, seminarist: 177.
- HUBERTI, Laurentius: zie HUYBRECHTS, Laurens.
- HUERIBLOCQ, Loys: 65.
- HUISE: 41, 154, 159, 164.
- HUISGAVERE, heer van: 156.
- HULST: 25, 65, 99, 103, 165, 174-175; dekenij: 81, 94, 165, 171; hospitaal: 176; Sint-Willibrords: 174, 177, 179.
- HUTSEBAUT, Oliverius, seminarist: 177.
- HUYBRECHTS (Huberti), Laurens, seminarist: 105, 177.
- HUYGHE, Lodewijk, pastoor van Sint-Baafs en provisor: 32, 54, 74, 128, 173.
- HUYSENS, Pieter, jezuïet en architect: 112, 115.
- HYSETH, Nicolaes, seminarist: 177.
- IEPER, bisdom: 45, 84, 86, 89; kapittel: 54; seminarie: 4-5, 22, 36, 51, 58, 86, 102, 122; Sint-Niklaas: 120; zie verder: CHAMBERLAIN, Joris; HENNIN, Antoon de; JANSENIUS, Cornelis; MAES, Karel; RYTHOVIVUS, Maarten; SIMONS, Pieter.
- IMPE, Jan van, pastoor van Sint-Jans: 27.
- INGELMUNSTER * 55.
- INGHEL, Bartholomeeus, pastoor van Beveren-Waas: 108, 171.
- ITALIE: 29.
- JACOBS, Jan, hiëronymiet: 32, 128.
- JANSENIUS, Cornelius, bisschop van Gent: 20, 23-27, 31-58, 62, 64, 69-70, 77, 81, 83, 91, 95, 107, 121-127, 130, 132, 152, 161, 164, 168-170; beursstichting: 51, 77, 175-176, 179.
- JANSENIUS, Cornelius, bisschop van Ieper: 109, 112.
- JANSENS, Adriaan, ontvanger: 54-55, 135, 173.
- JOLYT, Johannes, seminarist: 177.
- JUAN, Don, landvoogd: 64.
- KALKEN: 47, 165.
- KALLO: 48, 49, 130-133, 162, 165.
- KAMERIIJK: 94; aartsbisdom: 26, 58, 109; Bonenfanten: 29; kerkprovincie: 45, 85, 121-122; provinciaal concilie: 4, 22-24, 26, 31, 37, 45, 58, 85, 90, 122; seminarie: 102.
- KANEGEM: 47, 98, 167.
- KAREL V: 33, 115, 134.

- KEERSMAECKERE, Willem de, kape-
laan : 48, 132.
- KEMZEKE : 166.
- KENENS : Petrus, seminarist : 78, 177.
- KESELE, Arnoldus de, seminarist : 177.
- KEULEN : 32, 65 ; Sint-Gereon : 44.
- KEYSERE, Willem de, seminarist : 57,
177.
- KIELDRECHT : 48-49, 130-133, 162,
165.
- KLUIZEN : 166.
- KNESSELARE : 46, 167.
- KNUDDE, Gillis : 158.
- KNUDT, Gillis de : 67.
- KOK, Th. : 104.
- KORTRIJK : 25, 34, 39, 65.
- KRUIBEKE : 166, 177.
- KRUISSHOUTEM : 30, 41, 106, 154-
155, 159, 165 ; Ayshove : 154-155 ;
kapelanijs H. Kruis : 48, 130-133, 163.
- LAARNE : 47, 165, 177.
- LADEUZE, Carolus de, kapelaan : 48,
132.
- LANDEGEM : 47, 167.
- LANIO, Johannes, seminarist : 177.
- LATEM : 46, 167.
- LAURIMANNUS, Cornelius : 60.
- LEUVEN : 24-26, 32, 40, 87, 94, 110 ;
Heiliggeestcollege : 25, 77, 94 ; Ko-
ningskollege : 37, 71, 72, 94 ; Paus-
kollege : 120, 179 ; Sint-Jakobs : 25 ;
Sint-Maartensdal : 28 ; Universiteit :
34, 37, 39, 44, 51, 55, 71, 75, 77,
83, 85, 94, 96, 100, 103, 112, 120 ;
pedagogie Het Varken : 103, 174,
177 ; Vigliuskollege : 52, 76-78, 103,
120, 174-179.
- LESSIUS, Leonardus, jezuïet : 85, 94.
- LIEBAERT, Jacob : 41.
- LIEBAERT, Marcus, hiëronymiet : 32,
128.
- LINDANUS, Willem, bisschop van
Roermond en van Gent : 23-24, 35-
37, 64, 70-72, 81, 103, 113, 121.
- LINDEN, Guillaume van der, semina-
rist : 177.
- LINDEN, Pieter van der, seminarist :
177.
- LOBBES, abdij : 49, 131-132.
- LOCHRISTI : 46, 110, 166.
- LOKEREN : 166 ; kapelanijs Onze-Lieve-
Vrouw : 48, 106, 130-133, 163.
- LOO, Cornelis van, kanunnik : 65.
- LOTENHULLE : 46, 167.
- LOVENDEGEM : 46, 163, 166.
- LUXEMBURG : 92.
- LUXEMBURG, Joannes van: zie THYS,
Johannes.
- LUIK, bisdom : 58 ; Broeders van het
Gemene Leven : 29 ; seminarie : 102.
- MACHELEN : 167.
- MACROPEDIUS, Georgius : 60.
- MADRID : 71.
- MAES, Karel, bisschop van Ieper en van
Gent : 81, 84, 86-96, 98, 107-108,
112, 121-125, 136, 164, 170-171.
- MALDEGEM : 158.
- MALE, J.P. van : 6.
- MARCKE, van, secretaris van de stad
Gent : 143.
- MARGARETA van PARMA : 25.
- MARIAKERKE : 46, 166.
- MARIA-LEERNE : 46, 167.
- MARKEGEM, 167.
- MARTENS, Antonius : 77.
- MARTIN(S), Jan, kanunnik : 41.
- MASSAEUS, Christianus, hiëronymiet :
29.
- MATTHEY, Antonius, seminarist : 177.
- MATTHIJS, Filips, seminariepresident :
119, 173.
- MAVAES, Petrus, seminarist : 177.
- MECHELEN : 94, 109, 176 ; aartsbis-
dom : 35, 45, 58, 84 ; Bogaardenkloos-
ter : 35 ; diocesane synode : 89, 95 ;
kerkprovincie : 36, 121-122 ; Onze-
Lieve-Vrouwkerk, 98 ; provinciaal
concilie : 36-37, 39, 70-71, 73, 84-86,
113, 121-122 ; seminarie : 5, 79, 100,
122 ; Sint-Rombouts : 75 ; Standonck-
school : 35, 58, 62, 101 ; zie ook :
BOONEN, Jakob ; GRANVELLE,
Antoine Perrenot de ; HAUCHIN,
Jan ; HOVE, Matthias van den ; MO-
RILLON, Maximiliaan.
- MEIGEM : 46, 167, 176.
- MEGANC, Jan : 82.
- MEGHANCK, Balduinus, kanunnik : 56, 74

- MELLE : 41, 155.
 MELSELE : 107-108, 166.
 MENDONK : 46, 166.
 MERELBEKE : 41, 155-156.
 MERENDREE : 46, 167, 177.
 METS, Laurens, bisschop van 's-Hertogenbosch : 35.
 MEULEBEKE, 75, 165.
 MEYER, Adrianus de, kanunnik : 38, 49.
 MEYERE, Lieven de, kanunnik : 153.
 MICHIELS, Jan, zangmeester : 77, 82, 174.
 MIDDELBURCH, Lieven van : 157.
 MIDDELBURG, bisdom : 58.
 MINNE, Charles : 44, 153.
 MOERBEKE : 30, 162, 166, 171-172,
 MOERZEKE : 165.
 MOLYN, Gerard de, seminarist : 78, 178.
 MONTOYE, heer van : 157.
 MOREGEM : 164.
 MORILLON, Maximiliaan, vicaris-generaal van Granvelle : 29, 33, 35, 37, 56, 58, 62, 127.
 MULLEM : 164.
 MUNICH, Lucas, proost Sint-Baafs : 27.
 NAMEN, bisdom : 85 ; seminarie : 22, 102.
 NAZARET : 41, 46, 154, 156, 159, 167.
 NEBRA, Gerard de, kanunnik : 101.
 NECKEBROUCK, Petrus, seminarist : 100, 178.
 NEVELE : 47, 167 ; heer van : 154.
 NIEULANT, Frederik : 115.
 NIEUWBURG : 165.
 NIEUWDONK : 174.
 NIEUWKERKEN-Waas : 166.
 NIJVEL, seminarie : 23.
 NOKERE : 165.
 NOOT, P.E. en M. van der, bisschoppen van Gent : 116.
 NUKERKE : 41, 156.
 OESELGEM : 167.
 OLSENE : 165.
 ONKERZELE : 41, 156.
 OOIKE : 164, 179.
 OOSTAKKER : 30, 41, 72, 91, 98-99, 157.
 OOSTEEKLO : 46, 166.
 OOSTERLINCK, ontvanger Sint-Annahospitaal : 93.
 OOSTERZELE : 176.
 OOST-VLAANDEREN : 28.
 OOSTWINKEL : 35, 166.
 OSSENISSE : 165.
 OUDENAARDE : 32, 41, 65, 83, 99, 111, 164 ; dekenij : 73, 109, 164, 171 ; hospitaal : 47.
 OUWEGEM : 164.
 OVERBOELARE : 41, 157.
 OVERMERE : 165.
 OVIDIUS : 62.
 PAMELE (Oudenaarde) : 159, 164 ; abdij Maagdendale : 159 ; Sint-Nicasiuskapelanie : 49, 130-133, 163.
 PARIJS : 29.
 PASTURE, A. : 4.
 PAU, Charles de, seminarist : 178.
 PAU, Joannes Baptista de, seminarist : 120, 178.
 PAULUS V, paus : 87.
 PAULUS, Johannes, seminarist : 178.
 PAULUSPOLDER : 165.
 PETEGEM (Deinze) : 47, 167 ; Urbanisten : 48, 107.
 PETEGEM (Oudenaarde) : 165.
 PIET, Balduinus van der, kapelaan : 48, 131-132.
 PIET, Georgius van der : 131.
 PIUS II : 28.
 PLASSCHAERT, Johannes, kapelaan : 49, 132.
 PLATOON : 62.
 PLETINCKX, Nicolaas, pastoor van Sint-Niklaaskerk en provisor : 75, 86, 92, 96, 173.
 POESELE : 47, 167.
 POLDER VAN NAMEN : 165.
 PONTANUS, Jacobus : zie BRUGGHE, Jacques van.
 POORTERE, Guislain de : 82.
 POTTELSBERGHE, Lieven van : 29, 83, 160-161 ; beurstichting van Pottelsberghe-van Steelant : 29, 83, 160-161, 174-179.
 POTTER, Frans de : 6.

- PRATANUS, Laurentius, pastoor Kal-lo : 48.
- PROOST, Jacob de : 29.
- PUTEANUS, Judocus : zie PUTTE, Joost van de.
- PUTTE, Jacobus uytten, seminarist : 178.
- PUTTE, Joost van de, seminarist : 77, 78, 103, 178.
- PUTTEURS, Joannes Baptista, seminarist : 178.
- RAES, Gillis, seminarist : 178.
- RAES, Jacob : 120, 178.
- RAVESTeyN, Jan van, kanunnik : 75, 173.
- REGEMAN, Maria : 177.
- REQUESENS, landvoogd : 48, 58, 64.
- REUSET, Jacob : 178.
- REYNHEERE, Erasmus, kanunnik : 65.
- RICHARDOT, François, bisschop van Atrecht : 22-25, 37.
- RIJSEL : 29, 65 ; seminarie : 23.
- RIO, Frans del, kanunnik en provisor : 91, 94-96, 98, 110, 172-173 ; beurstichting : 110, 175-176, 178-179.
- RIO, Maarten del, jezuïet : 94.
- RODOAN, Karel-Filips de, bisschop van Brugge : 86.
- ROERMOND : 36, 71, 72 ; zie ook LINDANUS, Willem.
- ROME : 71, 73, 115.
- RONSE : 156.
- RONSELE : 47, 166.
- ROOSEMONT, Guillaume, ontvanger : 55, 66, 69, 81, 173.
- ROZEBEKE : 167.
- RUCQUEBUSCH, Mattheus, benoemde bisschop van Gent : 70.
- RUISELEDE : 47, 167.
- RUPELMONDE : 166.
- RYBEKE, Adriaan van : 42.
- RYCKAERT, advokaat te Brussel : 115.
- RYCKAERT, Jacob, kanunnik en ontvanger : 87, 90, 93, 107, 109, 111, 119, 174.
- RYCKAERT, Pieter, lijfarts van de Aartshertogen : 87.
- RYHOVE, Frans van de Kethulle, heer van - : 65, 67-68.
- RYTHOVIUS, Maarten, bisschop van Ieper : 4, 22-23, 25, 31, 36, 40, 45, 51, 122.
- SALENSON, Nicolas de, seminarist : 178.
- SHELLEBELLE : 165.
- SCHENDELBEKE : 30.
- SCHERPENHEUVEL : 95.
- SCHIPPERE, Pauwels de : 159.
- SCHOORMAN, Alexander, seminarist : 120, 178.
- SCHORISSE, Jan van, ridder : 154-155, 159.
- SCHREVEL, A.C. De : 5.
- SCHREYWATER, Frans, seminarist : 105, 178.
- SCHUEREN, Lieven van der, hiëronymiet : 30, 32, 35, 128-129.
- SERVAASZON, Pieter : 157.
- SIMONS, Pieter, kanunnik te Gent en bisschop van Ieper : 34, 36, 39, 55, 56, 61-62, 65.
- SINAAL : 99, 166.
- SINT-AMANDSBERG : 35, 41.
- SINT-BAAFS-VIJVE : 167.
- SINT-DENIJS-WESTREM : 46, 162, 167.
- SINT-ELOOIS-VIJVE : 165.
- SINT-GILLIS-DENDERMONDE : 165.
- SINT-GILLIS-WAAS : 165.
- SINT-GORIKS-oudenHOVE : 160.
- SINT-JANS-STEEN : 165, 174.
- SINT-LIEVENS-HOUTEM : 51, 168 ; dekenij : 171.
- SINT-MARTENS-LEERNE : 46, 167.
- SINT-MARIA-oudenHOVE : 30.
- SINT-NIKLAAS-WAAS : 166.
- SINT-OMAARS, bisdom : 45 ; seminarie : 23.
- SLEIDINGE : 47, 166.
- SLUIS : 68.
- SMESSEN, Gislenus van der, seminarist : 77, 178.
- SMET, Maarten de, humanist : 35.
- SMETS (Smits), Antonius, kanunnik : 90, 91, 98, 173.
- SOMERE, Cornelius de, seminariepresident : 89, 173.

- SOMERE, Niklaas de, seminarist : 77, 78, 105, 106, 178.
- SONNIUS, Franciscus : 65.
- SPELEERS, Adriaan, seminarist : 179.
- SPELEERS, Maria : 179.
- SPEYSTERS, Judoca : 178.
- SPIEGHELMAN, Marten, ontvanger : 69, 82, 173.
- SPIRA, Jan de, ontvanger : 82, 87, 93, 174.
- STANDONCK, Jan, pedagoog : 29.
- STEELAND, Hermannus van, kapelaan : 48, 132.
- STEELAND, Michael van, kapelaan : 48, 132.
- STEELANDT, Adriaan, kanunnik en provisor : 75, 86, 90, 92, 173.
- STEELANT, Lievine van : 29, 160-161.
- STEENE, Antoon van den : 57.
- STEKENE : 166.
- STERCKE, Marcus, kanunnik : 38, 65.
- STOCKT, Rogier van der : 169.
- STUEPERAERT, Adriaan, hiëronymiet : 32, 138.
- STUPERAERT, Lieven : 159.
- SUTTERE, Charles de, seminarist : 179.
- TANGHE, Zegher : 156.
- TAPPER, Ruard, theoloog : 25.
- TEMSE : 166.
- TETTERO, (Tette), Joos, seminarist : 179.
- THYS, Johannes, alias van Luxemburg, seminarist : 179.
- TIELRODE : 166.
- TIELT : 43, 75, 167 ; dekenij : 109, 167, 171 ; kapelanie Onze Lieve Vrouw : 49, 106, 130-133, 163-164.
- TIMMERMAN, Gisleen, abt van Sint-Pieters : 46.
- TONGERLO, abdijs : 25.
- TORRENTINUS, Philippus : 132.
- TRAPEZUNTIUS, Georgius, humanist : 62.
- TRENTE, Concilie van : 4, 20-23, 25-26, 31, 33, 36-37, 39-40, 42, 45, 48, 53, 61-62, 77, 80, 85, 97, 105, 113, 127-128, 130, 134-135, 141, 144.
- TRIEST, Antoon, bisschop van Gent : 7, 37, 84, 92, 99, 99, 101, 102, 108, 109, 110-126, 140, 144, 164.
- UITBERGEN : 165.
- URBANUS VIII, paus : 115.
- URSEL : 46, 167, 176.
- UTRECHT, bisdom : 26 ; Hiëronymie-tenschool : 60 ; Sint-Jan : 44.
- VAEL, Willem del, kanunnik : 83.
- VALE, Adrianus : 59.
- VALLA, Lorenzo, humanist : 62.
- VARE, Adriaan de, proost Sint-Baafs en provisor : 75, 78, 92, 97-98, 102, 136, 173.
- VEREPAEUS, Adrianus, humanist : 62.
- VERGILIUS : 62.
- VERREBROEK : 110, 165.
- VERSPEYEN, Jacob, seminarist : 179.
- VERSTRAETEN, Joos, seminarist : 100, 179.
- VIËR AMBACHTEN : 26.
- VIGLIUS van AYTITA, kapittelproost : 35, 38, 44, 45-46, 49, 52, 57, 72, 78, 136 ; beursstichting : 52, 100, 174-179 ; Vigliuskollege : zie LEUVEN, Vigliuskollege.
- VILLERIUS, Johannes, secretaris van de bisschop : 141, 143.
- VINDERHOUTE : 29, 47, 166 ; beursstichting van : zie POTTELSBERGHE, Lieven van.
- VINKT : 46, 167.
- VISSCHERYE, Lucas, secretaris van het kapittel : 141, 143.
- VIVERE, Pieter van de : 29, 42, 44, 160 ; beursstichting : 29, 42, 44, 82, 160.
- VIVES, Luis, humanist : 62.
- VIVIERE, Jacob de la, seminarist : 179.
- VLASSENBROEK : 165.
- VORSTERS, Adriaan, seminarist : 77, 78, 179.
- VOS, Adriaan de, kanunnik : 41, 56, 76, 82.
- VOS, Petrus de, kanunnik : 56 ; beursstichting : 82.
- VOSSELARE : 47, 167.

- VRANCX, Willem, scholaster : 100, 102.
- VRASENE : 165.
- VYT, Clays, de : 52, 169.
- WAARSCHOOT : 46, 166.
- WAAS, dekenij : 109, 165, 171.
- WAASMUNSTER : 50, 166, 169 ; heerlijkheid Buchaute : 50 ; abdij Roosenberg : 83, 170.
- WACHTEBEKE : 41, 160, 165.
- WAGHENAERE, Jacobus de, seminarist : 179.
- WAKKEN : 167.
- WALRAMS, Gillis, rector Sint-Maartensdal : 28.
- WANNEGEM-LEDE : 164.
- WAREGEM : 165.
- WARNIERS, Gillis : zie WERNIERS.
- WEESE, Jan de, procurator : 115.
- WERDEN, abdij : 131-132.
- WERNIERS (Warniers), Gillis, kanunnik : 75, 173.
- WETTEREN : 165.
- WIELSBEKE : 167.
- WILGIERS, Jan, kanunnik : 74, 76.
- WILLEM van ORANJE : 65, 67-68.
- WILLOCKX, F. : 4.
- WINKEL-SINT-KRUIS : 166, 176.
- WINT, Johannes de, seminarist : 179.
- WONDELGEM : 46, 166, 178.
- WONTERGEM : 167.
- WORTEGEM : 165.
- WOUTERS, Cornelis, heer van Vinderhoute : 41, 42.
- WYME, Boudewijn, seminarist : 103, 105, 179.
- WYMERSCH, Dionysius : 60.
- WYNDEREN, Joanna van : 176.
- WYTENS, Jacob : 159.
- YPERZELE, Jan, seminarist en zangmeester : 103, 179.
- ZAFFELARE : 46, 166.
- ZAMAN, Egidius, kapelaan : 131.
- ZANDERS, Herman, kapelaan : 131.
- ZELE : 48-49, 71, 130-133, 162, 165 ; Sint-Ludgeruskapelanie : 49, 130-133, 164 ; Onze-Lieve-Vrouwekapelanie : 77, 175.
- ZELZATE : 163, 166.
- ZEVENEKEN : 46, 166.
- ZEVEREN : 47, 167.
- ZEVEREN, Daneel van : 153.
- ZEVERGEM : 46, 167, 171.
- ZINGEM : 164.
- ZOES, Nicolaas, bisschop van 's-Hertogenbosch : 35.
- ZOETINCKX, Joris, hiëronymiet : 32, 128.
- ZOMERGEM : 46, 166.
- ZOTTEGEM : 160.
- ZOUTLEEUEW : 95.
- ZUIDDORPE : 179.
- ZULTE : 165.
- ZWEEMS, Andreas, kapelaan : 49, 132.
- ZWIJNAARDE : 41, 46, 157, 167, 169.
- ZWIJNDRECHT : 166.
- ZWOLLE : 28.

INHOUD

Woord vooraf	3
Inleiding	4
Bibliografie	8
Gebruikte sigels en afkortingen	18
Hoofdstuk I. DE STICHTINGSJAREN (1569-1576)	20
Art. 1. Het Seminariedekreet van Trente en zijn vroegste uitvoering in de Nederlanden	20
§ 1. Het dekreet <i>Cum adolescentium aetas</i> van 1563	20
§ 2. Seminaries en seminariewetgeving in de Nederlanden vóór 1569	22
Art. 2. Een nieuw Seminarie in een nieuw Bisdom	24
§ 1. Cornelius Jansenius, eerste bisschop van Gent	24
§ 2. Voorgeschiedenis van een studiehuis. De Hiëronymie-tenschool	27
§ 3. De oprichting van het Seminarie te Gent (1569)	31
Art. 3. De eerste Seminariewetgeving in de Mechelse Kerk-provincie (1570-1574)	36
§ 1. Het eerste Provinciaal Concilie (1570)	36
§ 2. De eerste Diocesane Synode van Gent (1571)	38
§ 3. Het tweede Provinciaal Concilie en de tweede Dioce-sane Synode van Gent (1574)	40
Art. 4. De dotatie van Jansenius' Seminarie	41
§ 1. De erfenis van de Hiëronymieten	41
§ 2. De seminarietaks	45
§ 3. Geïncorporeerde beneficies	48
§ 4. Schenkingen en fundaties	50
Art. 5. De vroegste organisatie van het Seminarie te Gent	53
§ 1. Bestuur en beheer	53
§ 2. De seminaristen	56
§ 3. Onderwijs en vorming	58

HET BISSCHOPPELIJK SEMINARIE TE GENT (1569-1623)	191
Hoofdstuk II. „BEROERLICHE TYDEN" (1576-1609)	64
Art. 1. Het Gentse Seminarie onder de Calvinistische Republiek (1578-1584)	64
§ 1. Naar een tweede Beeldenstorm	64
§ 2. Een calvinistisch Seminarie	66
Art. 2. De eerste pogingen tot herstel (1584-1588)	68
§ 1. Moeizaam herbeginnen (1584-1587)	68
§ 2. Een gemiste kans : bisschop Lindanus en het Seminarie (1588)	70
Art. 3. Een stil bestaan : het Seminarie onder bisschop Damant (1590-1609)	72
§ 1. Bisschoppelijk Seminarie of kapittelschool? Het bestuur van het Seminarie	72
§ 2. De seminaristen. Dagelijks leven en onderwijs	76
§ 3. De financiële situatie van het Seminarie	81
Hoofdstuk III. OPBOUW EN AFBRAAK VAN EEN THEOLOGICUM (1610-1623)	84
Art. 1. Tekens van leven	84
§ 1. Het derde Provinciaal Concilie (1607)	84
§ 2. Pogingen van Bisschop Maes (1610-1612)	86
§ 3. Kapittel contra Vicariaat (1612-1613)	91
Art. 2. De tweede stichter van het Seminarie, bisschop Frans van der Burch (1613-1616)	94
§ 1. De langverwachte diocesane synode en de heropening van het Seminarie (1613)	94
§ 2. Het gereorganiseerde bestuur van het Seminarie	97
§ 3. De seminaristen en het reglement	99
§ 4. Het onderwijs, de pastorale vorming en de wijdingen	101
§ 5. Sanering van de seminariefinanciën	106
Art. 3. De eerste resultaten. Het episkopaat van Jakob Boonen (1617-1621)	109
Art. 4. Nieuwe heren, nieuwe wetten. Radikale maatregelen van bisschop Antoon Triest (1622-1623)	110
§ 1. Ontgoocheling en nieuwe plannen	110
§ 2. Materiële problemen. Een nieuw gebouw	113
§ 3. Het nieuwe vormingssysteem	116

BESLUIT	121
De seminariewetgeving	122
De bisschop	122
Het Sint-Baafskapittel	123
De provisoryn	123
De president	124
De seminaristen	124
Het onderwijs en de pastorale vorming	124
De materiële organisatie	125
De resultaten	126
<i>Bijlage I.</i> Oprichtingsoorkonde van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent. 26 augustus 1569	127
<i>Bijlage II.</i> Dotatie van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent door bisschop Cornelius Jansenius. 29 januari 1572	130
<i>Bijlage III.</i> Het verhaal van de stichting van het seminarie volgens het proces met de Sint-Pietersabdij. 4 december 1572	134
<i>Bijlage IV.</i> Het oudste bewaarde seminarierglement (ca. 1600-1610)	136
<i>Bijlage V.</i> De verkoopakte van de oude seminariegebouwen. 21 juli 1623	140
<i>Bijlage VI.</i> Het seminarierglement van bisschop Antoon Triest. 1624	144
<i>Bijlage VII.</i> Goederenlijst van het Seminarie. 1569-1623.	152
<i>Bijlage VIII.</i> Naamlijsten	173
1. Bekende presidenten van het Seminarie	173
2. Provisoryn	173
3. Ontvangers	173
4. Seminaristen	174
Register van persoons- en plaatsnamen	180

DE VLAAMSE WESTVAART EN DE ENGELSE REPRESAILLES OMSTREEKS 1378

door

Roger DEGRYSE

1. DE VLAAMSE WESTVAART EN HET EINDE VAN HET FRANS- ENGELS BESTAND IN 1377

Toen op 21 juni 1377 Edward III, koning van Engeland, stierf, na veertig jaar voordien de strijd, naderhand genoemd de Honderjarige Oorlog, tegen de Franse kroon te hebben ingezet, gebeurde dit op een zeer kritiek ogenblik, namelijk de beëindiging van het wapenbestand, dat sinds 1372 tussen beide partijen geheerst had¹. De Engelsen, die in West-Frankrijk bijna al hun veroveringen hadden moeten prijsgeven, bleven er evenwel aan de kust in het bezit van een reeks belangrijke voorposten en steunpunten, waaronder de havens Bayonne, Bordeaux, Brest en Calais, benevens Ponthieu met de Sommemonding, waaraan zij in 1379 nog het door hen ontzette Cherbourg zouden weten toe te voegen. Het meermaals verlengde bestand verstreek echter op 24 juni 1377 en de nieuwe Engelse vorst, Richard II, was, als tienjarige, stellig niet in staat om onmiddellijk het beleid van zijn rijk over te nemen. Karel V, de Franse koning, die in de jaren, die het bestand voorafgingen, erin geslaagd was het grootste deel van zijn land te bevrijden, had dus geen tijd te verliezen, wilde hij van de voor hem gunstige omstandigheden gebruik maken om zijn werk te voltooien².

Verbonden met de vorsten van Leon-Kastilië en Schotland en geholpen door de koning van Portugal, zette Karel V van Frankrijk einde juni zonder dralen opnieuw te land en op zee de strijd tegen de Engelsen in. De Franse pogingen om aan de zuidkust van Engeland te landen leverden wel enig succes op, maar bleven uiteindelijk toch zonder gevolg, omdat de invallende strijdkrachten er niet toe kwamen om er, naar het voorbeeld van de Engelsen op het vasteland, vaste steunpunten te verwerven³. Erger was het gesteld op zee, waar de opflakking van de zeeoorlog en de kaapvaart de internationale koopvaardij, waaronder vooral de westvaart op La Rochelle en Bordeaux, ernstig in het gedrang brachten, wat in de eerste plaats voor Vlaanderen nadelig kon zijn. De westvaart was inderdaad voor de Vlamingen de belangrijkste uiting van de hun nog resterende

(1) Ch. de La Roncière, *Histoire de la marine française*, dl I, Parijs, 1909, blz. 51 en 54. — E. Varenbergh, *Histoire des relations diplomatiques entre le comté de Flandre et l'Angleterre au moyen âge*, Brussel, 1874, blz. 411-417.

(2) Ph. Contamine, *La guerre de Cent Ans* (Coll. „Que je sais?“, n° 1309), Parijs, 1968, blz. 64-66.

(3) Ch. de La Roncière, *a.w.*, blz. 51-57. — De Engelse havenstad Rye werd op 29 juni 1377 door de Fransen ingenomen en geplunderd, maar daarna door hen opnieuw ontruimd. *Ibidem*, blz. 53-54.

actieve handel ⁴. In normale omstandigheden verlieten elk jaar in het najaar meerdere Vlaamse en vreemde vloten het Zwin voor het westen om het volgende voorjaar naar Vlaanderen terug te keren ⁵. Ook kon het gebeuren dat alle Vlaamse schepen bij elkaar aansloten in één enkel konvooi, dat dan als „westvloot” de tocht naar La Rochelle en Poitou heen en terug volbracht ⁶.

Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, die, alhoewel sinds 1369 familiaal met de Franse kroon verbonden, in het conflict tussen de koningen van Frankrijk en Engeland een neutrale koers volgde, blijkt in het begin van het jaar 1377, in het vooruitzicht van het verstrijken van het wapenbestand, reeds enkele maatregelen tot beveiliging van de „westvloot” genomen te hebben. Zo belastte hij de schippers slechts in admiraalschap en vlootverband uit te zeilen en steeds bij elkaar te blijven zonder de vloot te verlaten. De twee door de schippers verkozen admiraals of vloothoofden, die in dat geval de leiding waarnamen, dienden voor de naleving van deze ordonnantie in te staan. Zij moesten bij de terugkeer van de Vlaamse vloot in het Zwin aan de waterbaljuw aldaar de naam opgeven van de schippers, die in gebreke gebleven waren ⁷. Nog vóór het midden

(4) De vijf richtingen van de Vlaamse actieve handel tot omstreeks 1300 waren die over de zee, respectievelijk naar Engeland, de Rijn, de Noordzee- en Oostzeekusten van Duitsland en de Atlantische kusten van Frankrijk en Spanje, en de richting over land naar Champagne en N.-Italië. Alleen de richting naar de Atlantische kusten van Frankrijk en Spanje zou na 1300 gebleven zijn, terwijl de vier andere uitingen van actieve handel geleidelijk in verval zouden geraakt zijn en zelfs teniet gegaan. H. Van Werveke, *Brugge en Antwerpen, Acht eeuwen Vlaamsche handel* (Uitgave van het Willemsfonds, nr 177), Gent, 1941, blz. 28. Kaartje, blz. 31. — Deze opvatting wordt heden niet meer zo strikt aanvaard, aangezien men aanneemt dat de verschillende richtingen over zee tot in de 16de eeuw zouden zijn blijven voortbestaan. Overigens bleef de richting naar Spanje zich tot in de 18de eeuw handhaven. Dr. W. Brulez, *Brugge en Antwerpen, een tegenstelling?* Tijdschrift voor Geschiedenis, 83ste jg., afl. 1, 1970, blz. 15-37. Daarin bewijst de auteur dat de beide grote havens elkaar, inzake actieve en passieve handel, eerder hebben aangevuld, in de plaats van elkaar te hebben in de weg gestaan, zodat er van een opvolging van de eerste haven door de tweede geen sprake geweest kan zijn.

(5) Jan Craeybeckx, *Un grand commerce d'importation. Les vins de France aux anciens Pays-Bas (XIIIe-XVIe siècles)*, Parijs, 1958, blz. 118-119. — Van november 1419 tot januari 1420 wordt er in de gelijktijdige bronnen melding gemaakt van de vorming te Sluis achtereenvolgens van drie vloten met bestemming naar La Rochelle, *Ibidem*, blz. 119.

(6) De term „westvlote van Vlaendren” treffen we voor het eerst aan in de rekening van Jan Lennoot, „rewaert” van Sluis en waterbaljuw van Mude, over het ambtstermijn 1 dec. 1382 - 4 mei 1383. *Froissart's cronijke van Vlaendren, vertaling door Gerijt Potter van der Loo*, uitgave N. De Pauw, Gent, 1898-1909, dl II, blz. 134.

(7) „Item, zo calengierde de balliu vorseid de scepen, die laetst quamen van westen, van dat zij te broken souden hebben d ordenanche, die ghemaect was bi minen gheduchten heere van Vlaendren, van te gadre te blivene metten vlote, waer of de bailliu maende de amiraelz van der vlote bi haren eeden, dat zij hem gheven soude degone, die der of in ghebreke waren, waerup zij verandworden dat zij claelike niet en wisten offer yemen in ghebreke of ware. Ende omme dat eene grote vlote was ende der yemen in ghebreke of mochte zijn, so ghaven zij den bailliu vorseid te mijns gheduchts heeren bouf 240 lb.”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, rolrekening nr 1502 (of 1503), rekening van Jan Lennoot, waterbaljuw van Mude, over het ambtstermijn 11 mei - 20 sept. 1377.

van hetzelfde jaar zou de graaf de beide verkozen admiraals, die zich aan zijn instructies hadden willen onttrekken, door één kapitein vervangen. Deze grafelijke officier, die weldra door de Engelsen admiraal van Vlaanderen betiteld zou worden, kreeg als enig vlootvoofd het bevel over de Vlaamse „westvloot”⁸. We mogen dan ook aanvaarden, dat Matthys Claisone, die alsdan in deze hoedanigheid vernoemd wordt⁹, de eerste admiraal van Vlaanderen is geweest¹⁰. Voortaan zouden de schippers, die, na het vertrek uit Sluis of uit la Rochelle, zonder toelating van de grafelijke kapitein, de vloot verlieten, bij hun terugkeer in het Zwin door de waterbaljuw aldaar gerechtelijk vervolgd worden¹¹.

Het is duidelijk waarom de graaf al deze maatregelen had doen treffen. De represailles, waaraan de schippers bij het verlaten van Sluis of op hun terugkeer naar Vlaanderen bloot stonden, waren zo toegenomen, dat men het ergste begon te vrezen. Eenmaal het Frans-Engels bestand verstreken, werd deze vrees snel bevestigd. De Franse aanvallen lokten immers, sneller dan verwacht, een Engelse reactie uit. De Engelsen stonden inderdaad, niettegenstaande al hun tegenslagen, niet volledig onvoorbereid voor de nakende strijd. Nog in 1377 was in de belangrijke strategische plaats en haven Calais, waar zich sinds 1363 de Engelse wolstapel bevond, als gouverneur een nieuwe kapitein aangesteld geworden, namelijk Hugo Calverley. Deze liet reeds in oktober van zich spreken, toen hij onverwachts een spectaculaire raid op het nabijgelegen Boulogne ondernam en er de aldaar liggende schepen in brand stak. Kort daarop slaagde een Engels smaldeel, onder de leiding van Thomas Percy, er in een Spaanse vloot, die, na opont-

(8) Het is niet zeer duidelijk hoe en op welk ogenblik deze vervanging plaats gevonden heeft. Het is mogelijk dat dit gedurende de terugkeer van de westvloot omstreeks mei 1377 moet gebeurd zijn, terwijl de beide door de schippers gekozen admiraals voor het laatst het bevel voerden. In dezelfde rekening van de waterbaljuw van Mude is er immers sprake van de terugkeer zowel van de twee admiraals, als van de kapitein. Laatstgenoemde kwam terug uit Bretagne: „Item, ghecalengiert winen van Gassoengen van eenen scepe, dat brac in Bretaengen, de welke winen de capitein van der vlote van Vlaendren dede visschen of zij hadden alle verloren ghebleven. Ende de welke winen in t Zwin quamen. Ende mids dat se de vorseide capitein behouden hadde ende hi was in den name van minen gheduchten heere van Vlaendren. So heift de bailliu vorseid huut gracies de vorseide winen teliveereert den coopliden, dien zij toe behoorden ende der of ontfaen 36 lb.”. *Ibidem*, rekening van Jan Lennoot over het ambtstermijn 11 mei - 20 sept. 1377.

(9) Bijlagen II (nrs 20 en 25) en X.

(10) In een vroeger artikel schreven we dat we de naam van de eerste admiraal van Vlaanderen niet kenden. R. Degryse, *Uit de geschiedenis van onze zeemacht, de oorsprong van de admiraliteit van Vlaanderen onder Lodewijk van Male*, in Bijdr. Gesch. der Ned., dl XIV, 1959, afl. 3, blz. 177-196. Zie blz. 183-184.

(11) „Item, ghecalengiert Pieter den Stoker, meester van eenen cleenen scepe van der Sluus, van dat hi zeilde uuter vlote, die laetst westwaerd zeilde, boven den ordinanche, die der op gheordineert was bi minen gheduchten heere van Vlaendren ende boven den beveelne van den capitein van der vlote, pais omme 120 lb.”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vl. en Brab., rolrekening nr 1506, rekening van Jan Lennoot, waterbaljuw van Mude, over het ambtstermijn 11 jan. - 10 mei - 20 september 1378. Volgen dan nog twee soortgelijke beboetingen.

„Item, ghecalengiert Lamsin Horneweder, van dat hi zeilde uuter vlote, sonder orlof van den capitein van der vlote ende sine ghesellen, pais omme 60 lb.”. *Ibidem*, nr 1507, rekening van Jan Lennoot, waterbaljuw van Mude, over het ambtstermijn 10 mei - 20 september 1378. Volgen dan nog twee soortgelijke beboetingen.

houd voor een storm, Sluis uitgevaren was, te onderscheppen en van de zowat vijftig vaartuigen, die zij telde, er een twintigtal te overweldigen ¹².

Niettegenstaande de hervatting van de krijgsverrichtingen tussen de Fransen en de Engelsen, blijkt Matthys Claissonne in het najaar 1377 nog zonder grote moeilijkheden de Vlaamse vloot westwaarts te hebben kunnen loodsen ¹³. Minder vreedzaam zou het er tijdens het voorjaar 1378 voor de eerste retourvloot aan toe gaan. De Engelsen wachtten inderdaad tot na de winter om het eigenlijk tegenoffensief tegen de Fransen in te zetten. Een vloot van zowat vijftig schepen uit Plymouth ging vóór La Rochelle en de kusten van Poitou kruisen, terwijl een andere formatie, aangevoerd door de beide Engelse admirals, Richard Arundell en William Salisbury, de kusten van Normandië en meer bepaald de Seinemonding kwam bedreigen in afwachting van daarna Cherbourg te ontzetten en te bezetten ¹⁴. Er deden zich dan ook enkele wrijvingen voor, waarbij Matthys Claissonne en zijn gezellen zich zouden hebben laten gelden.

Een van de incidenten, die zich in het voorjaar 1378 voordeden en waarbij de kapitein van de Vlaamse vloot betrokken was, vormt een typisch voorbeeld van de moeilijke situatie van de Vlamingen te midden van de op zee strijdende partijen. In een klacht stelden de lieden van Plymouth inderdaad de overweldiging door Matthys Claissonne en zijn gezellen van een door hen gekeapt Spaans schip en van een kraaier aan de kaak met de bezwarende omstandigheid dat de bemanning van laatstgenoemd vaartuig door de Vlamingen zou zijn uitgemoord. De kapitein van de Vlaamse „westvloot” antwoordde naderhand op deze aantijgingen met een verweerschrift, waarin hij uiteenzette wat volgens hem en zijn gezellen de ware toedracht van de feiten geweest was. Bij de Vlaamse vloot zou zich een Spaans vaartuig gevoegd hebben, dat op een bepaald ogenblik een aanval van Engelse kapers uit Plymouth en Dartmouth te verduren kreeg, maar van zich af wist te bijten, zo zelfs dat de aanvallers een kraaier in de steek moesten laten. In dat vaartuig herkenden de Vlamingen evenwel een vroeger door de Engelsen gekeapt schip toebehorend aan Bruggelingen. Matthys Claissonne en zijn gezellen zouden zich dan ook gehaast hebben met hun bootjes naar de kraaier te varen om het schip van de Spanjaarden afhandig te maken. Voor het overige beweerden zij zich bij de botsing tussen de Engelse kapers en de Spanjaarden volledig neutraal gedragen te hebben, wat niet belette, dat naderhand beide partijen tegen hen klacht indienen zouden en zelfs vervolging inspannen ¹⁵. Kort na dit incident zouden Matthys Claissonne en zijn gezellen zich in een Bretoense haven aan een tweede wandaad, namelijk het kapen van een Engelse kogge, geladen met wijn uit Gascogne, schuldig gemaakt hebben ¹⁶. Wellicht was het als gevolg van deze voorvallen, dat de Engelsen zich wreekten door tijdens de terugkeer van dezelfde „westvloot” naar het Zwin, zeven Vlaam-

(12) Ch. de La Roncière, *a.w.*, dl I, blz. 57.

(13) Zie voetnoot 11, eerste item.

(14) Ch. de La Roncière, *a.w.*, dl I, blz. 60-61.

(15) Bijlagen II (nr 25) en X. — De door de Engelsen geroofde kraaier behoorde aan Jehan de Tournay, een Bruggeling.

(16) Bijlage II, nr 20.

se schepen, geladen met wijn, naar Plymouth op te brengen of aldaar bij hun aankomst aan de ketting te doen leggen¹⁷.

Ongetwijfeld waren het al deze feiten, benevens de blokkade, waaraan het Zwin voortaan blootstond, die Lodewijk van Male in datzelfde voorjaar van 1378 er toe brachten enkele nieuwe maatregelen voor de beveiliging van de koopvaardij op Vlaanderen te treffen. De graaf mobiliseerde inderdaad een zeker aantal lieden uit de kleine steden van het Brugse Vrije om ze, onder de leiding van zijn admiraal, in zee vóór de kust als „uitleggers” te laten patrouilleren en aldus de „stroom” of zeeroute aldaar te doen bewaken. Deze door de vorst aangestelde admiraal was ongetwijfeld Matthys Claissone, de kapitein van de „westvloot”, die zich nu voor het eerst een ambtelijke titel toegekend zag worden. Wegens het verzet van de kleine steden uit het Brugse Vrije, die in de levering van manschappen voor de grafelijke marine een precedent zagen, was het uitsturen van „uitleggers” in 1378 slechts een experiment¹⁸. Een tweede maatregel schijnt meer effect gehad te hebben. Geen enkel schip mocht voortaan nog op eigen initiatief en zonder toelating van de waterbaljuw het Zwin uitzeilen, tot zolang die officier van hogerhand geen ander bevel doorgegeven had. Dat aan deze ordonnantie streng de hand gehouden werd, blijkt voldoende uit de beboetingen, die door de waterbaljuw aan de overtreders ervan werden opgelegd¹⁹. Dit alles geeft ongeveer de toestand op zee en in de Vlaamse westvaart weer, op het ogenblik dat in mei 1378 de besprekingen tussen de commissarissen van de Engelse koning en die van de graaf van Vlaanderen werden ingezet.

Aan de klachten en eisen van Vlamingen en Engelsen werden door de vertegenwoordigers van de beide partijen verschillende conferenties ge-

(17) Ibidem, nrs 7 tot 13: zeven klachten, waarin evenwel slechts van zes vaartuigen sprake is. Het zevende schip kan dit geweest zijn behorend aan Adriaen Tant uit Sluis, maar dit was geladen met gekaakte en gerookte haring en op weg naar La Rochelle. Zie bijlage III, nr. 3.

(18) Deze maatregel lokt vanwege de kleine steden van het Brugse Vrije protest uit, zodat de graaf zich gedwongen zag hen een brief van non-prejudicie te verlenen: „dat als bi ons ende onsen lande ghemeenlike overeenghedraghen es te zendene ende te legghene ter zee zeker quantiteit van lieden ute onsen lande om onsen stroom te bevrijene, zo dat alle goede cooplieden vrij moghen varen ende keren met haren coopmanscepen onse land versoukende... Ende een deel van desen lieden derof ghenomen zijn uten smalen steden van den Bruxschen Vrijen, de welke wij ute onsen herlicheit ghenomen hebben t ons waert ende ghedaen wezen bi onsen amiral, die wij dertoe ghestelt ende gheordeneert hebben...”. E. Vanden Bussche, *Inv. des arch. de l'Etat à Bruges, 1re section: Franc de Bruges*. Brugge, 1881-1884, 2 delen. Deel I, chartes, blz. 293, nr 634. Stuk van 24 mei 1378.

(19) „Item, ghecalengiert Boudine van Steenberghe, van dat mijn gheduchte heere van Vlaendren bevolen hadde, dat niemen zeilen zoude buten Zwene. Ende bovendien dat hem de bailliu dede bevelen up sijn lijf ende goed, dat hi nieuwer seilen soude, so seilde hi, pais omme 120 lb.”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vl. en Brab., Rolrekening nr 1507, rekening van Jan Lennoot, baljuw van het water te Mude, over het ambtstermijn 10 mei - 20 sept. 1378.

„Item, ghecalengiert Heinric f. Domaes, van dat hi zeilde buten Zwene, bovendien dat de bailliu verboden hadde van mijns gheduchts heeren weghe van Vlaendren, dat gheene scepen zeilen zouden buten Zwene eer hi ander bevel hadde van minen gheduchten heere vornomt. Ende daerboven zeilde hi, pais omme 60 lb.”. Ibidem, nr 1509, rekening van Jan Lennoot, waterbaljuw van Mude, over het ambtstermijn 20 sept. 1378 - 10 jan. 1379.

wijd, waarvan we de juiste inhoud niet steeds kennen. Zo greep een eerste samenkomst plaats in de loop van de maand mei 1378 te Brugge, waar heel waarschijnlijk de modaliteiten en de procedure van de te voeren onderhandelingen geregeld werden²⁰. De volgende vergadering, die in het begin van de maand juli te Calais gehouden werd, hield zich inderdaad bezig met de bespreking van de langs beide kanten ingediende klachten nopens de gepleegde represailles. Voor sommige gevallen kon een regeling tot schadeloosstelling worden getroffen of in het vooruitzicht gesteld en voor andere niet of werd een onderzoek naar de waarachtigheid ervan bevolen²¹. De nog hangende kwesties zouden dan opnieuw besproken worden op een conferentie te Grevelinge op 25 november, waarover we evenwel geen bijzonderheden gevonden hebben²². Ondertussen blijken nieuwe moeilijkheden te zijn gerezen als gevolg van het uitblijven van sommige beloofde regelingen en hadden zich nog eens represailles voorgedaan. In verband daarmee werd te Brugge op 26 mei 1379 andermaal een vergadering belegd, waar vooral de Engelse klachten²³ en de vernieuwde eisen van de lieden van Sluis aan bod kwamen²⁴. Niettegenstaande in naam van de Engelse koning meermaals druk uitgeoefend geworden was op degenen, die zich, als kaper of officier in koninklijke dienst, aan represailles op Vlamingen schuldig gemaakt hadden, blijkt er inderdaad van het herstel van sommige schadeposten weinig of niets in huis te zijn gekomen²⁵.

Ontevreden waren vooral zekere burgers van Brugge en Sluis, waaronder verschillende, die het jaar voordien reeds klacht hadden neergelegd en nog steeds niet waren vergoed geworden voor het door hen geleden verlies aan haring of graan op de zeeweg tussen het Zwin en de monding van de Somme, die toen Engels gebied was, of omgekeerd²⁶. Het waren vooral

(20) Bijlage I.

(21) Op elke klacht volgt inderdaad een antwoord in de zin van de getroffen regeling. Zie bijlage II. — Een van de zes Engelse koninklijke commissarissen was Hugo Calverley.

(22) Ibidem, nr de nrs 13 en 27.

(23) Bijlage IV.

(24) De klachtenlijst is niet gedateerd, maar daar er in het stuk ook gewag gemaakt wordt van Engelse represailles van ongeveer een jaar voordien, is het duidelijk dat met de „traitiet” te Brugge de conferentie van 26 mei 1379 bedoeld werd. Zie bijlage III.

(25) Bijlage III, nr 1.

(26) „Gravem quaerimoniam mercatorem villarum de Lescluse et Brugges in Flandria recepimus, continentem quod licet ipsi diverses naves cum allece, frumento et aliis mercandisis et bonis suis propriis apud Somme carcari fecissent, ad eandem naves et mercandisas usque le Swyn in Flandria, prout eis licuit, ducendum, dicta tamen naves et mercandisae, supra mare versus dictas partes de Swyn... per homines nostros ligeos dictorum quinque portuum vi et armis captae et infra libertatem portuum praedictorum ductae et ibidem injuste detentae... unde nobis supplicarunt, ut eis super restitutione mercandisarum et bonorum suorum praedictorum justiciam fieri jubere dignaremur...” E. Varenbergh, *a.w.*, blz. 460, bewijsstuk nr XIV. Brief van Richard II, koning van Engeland, van 20 maart (1380) en gericht aan de kapitein van het kasteel te Dover en de lieden van de Cinque Ports. Oorkonde berustend in het British Record Office te Londen, zonder jaartal. — Van kaakharing bestemd voor de Sommestreek is er inderdaad sprake in een van de klachten uitgaande van de lieden van Sluis. Zie bijlage III, nr. 6. — In de andere Vlaamse klachten komen er een paar gevallen van confiscatie van graan door de Engelsen voor. Zie bijlage II, nrs 3 en 6.

de lieden van de Cinque Ports of de havensteden Sandwich, Dover, Hythe, Romney en Hastings, die op de koninklijke aanmaningen niet steeds met de nodige haast ingingen ²⁷. Te Calais deinsden de Engelse kapers er zelfs niet voor terug een Bruggeling, die aldaar, als volmachtdrager in naam van een benadeligde koopman uit Sluis, genoegdoening kwam eisen, in de gevangenis te werpen om hem aldus te dwingen te verklaren, dat de gearresteerde goederen vijandelijk bezit waren ²⁸. Zulke intimidaties, die somtijds zelfs met doodsbedreiging gepaard gingen ²⁹, waren natuurlijk niet van aard om de oplossing van de nog hangende kwesties te vergemakkelijken. In hun klachten wezen de Vlamingen dan ook terecht op de waarborgen en tegemoetkomingen, die hen vanwege de koning van Engeland en de graaf van Vlaanderen door tractaat verleend waren geworden, namelijk het recht zich vrij en ongehinderd, maar voorzien van de nodige bewijzen van borgtocht hen door hun vorst of hun gemeente afgeleverd, te midden van de Engelsen te mogen begeven, ophouden en verplaatsen ³⁰. In vele gevallen van represaille waren deze borgstellingen door de Engelse kapers volledig genegegeerd geworden ³¹. Anders was het natuurlijk gesteld met de Vlaamse schippers en kooplui, die varend in opdracht van Engelsen, zonder de toelating van hun opdrachtgever, de Engelse vloot in de steek gelaten hadden om naar de Vlaamse „westvloot” of een Vlaamse haven over te lopen en zich daarbij aan roof schuldig te maken. Het spreekt vanzelf, dat in dergelijk geval de benadeelde Engelse handelaars in hun klaagbrieven op hun beurt schadevergoeding voor het geleden verlies mochten eisen ³². Dat deden zij bovendien ook voor een paar ladingen lakens, die, in het najaar van 1377 of het daaropvolgend voorjaar, te Sluis, in of buiten de haven, door de waterbaljuw gearresteerd werden, niettegenstaande de schippers, die dit goed vervoerden, aldaar als gevolg van storm terecht gekomen waren en er dus niet wetens en willens de reglementen hadden overtreden ³³.

De Vlaamse westvaart blijkt in 1379 en volgende jaren, ondanks de Engelse en Franse represailles, steeds op de gebruikelijke wijze plaatsgevonden te hebben. Alhoewel we over hem niets meer vernemen, tenzij in 1382, fungeerde als kapitein of „amiral van der Vlaemscher vlote” toen nog steeds Matthys Caissonne. In dat jaar rebelleerden tegen hem in de Engelse wateren te „Cresdune”, d.i. in de Downs, enkele schippers, die

(27) Reeds op 4 februari 1378 had de Engelse koning zich schriftelijk tot de kapitein van het kasteel te Dover en de lieden van de Cinque Ports gericht om hen aan te manen in te gaan op het verzoek van benadeelde Vlaamse schippers schade-loos te worden gesteld voor het verlies aan vrachtgeld, wegens schade geleden door Engelse represailles en het optreden van kapers, onder de leiding van ridder Thomas Percy. E. Varenbergh, *a.w.*, blz. 420 en 422, evenals blz. 457, bewijsstuk nr XI. De kapitein van het kasteel te Dover, aan wie Richard II opdracht gaf in te grijpen, was Edmund, graaf van Kent en „custos” van de Cinque Ports. Zie ook voetnoot 26 hierboven.

(28) Bijlage III, nr 5.

(29) Bijlage III, nr 1.

(30) Ibidem.

(31) Bijlage III, nr 7.

(32) Bijlage II, nr 19.

(33) Bijlage II, nrs 26 en 27.

naar de Engelsen, toenmaals bondgenoten van de opstandige Gentenaars, hadden willen overlopen en daarom bij hun aankomst in het Zwin door de waterbaljuw bestraft werden³⁴. De door Lodewijk van Male uitgevaardigde verordeningen waren toen nog steeds van kracht. In 1383 zou Matthys Claisone, als admiraal van Vlaanderen en kapitein van de „westvloot”, door ridder Jan Buuc, een ingezetene uit Sluis, worden opgevolgd³⁵.

2. DE MARITIEME EN COMMERCIELE ASPECTEN VAN DE WEST-VAART OMSTREEKS 1378

De twee voornaamste lijsten van klachten, die we onderzoeken, vormen het voorwerp van onderhandelingen, die gevoerd werden respectievelijk op de conferenties gehouden te Calais op 10 juli 1378 en te Brugge op 26 mei 1379. Daarnaast beschikken we nog over een viertal verweerschriften, uitgaande van de admiraal van Vlaanderen en van Vlaamse schippers, die door de Engelsen van zeeroverij beschuldigd geworden waren³⁶. Het document met de inhoud van de bespreking van de Vlaamse klachten op de conferentie van Calais heeft het ook over de Engelse represailles op de Vlamingen gepleegd gedurende de laatste twee jaren, d.i. kort vóór of kort na de beëindiging van het Frans-Engels wapenbestand op 24 juli 1377, evenals over de latere vergeldingen door Vlamingen en Engelsen op elkaar gepleegd. Indien we in het eerste document lieden van over gans de Vlaamse kust aan bod zien komen, dan is dit niet zo in het tweede stuk, waarin uitsluitend klachten uitgaande van de benadeelde burgers van Sluis staan. Sommige onder deze laatste klachten vinden we trouwens reeds in het verslag van de besprekingen te Calais aangehaald. Daardoor verkrijgen we enigszins aanvullende inlichtingen. Bovendien verschaffen de Vlaamse verweerschriften ons bijkomende bijzonderheden en rechtzettingen, zodat we de Engelse en Vlaamse voorstellingen van de feiten met elkaar kunnen confronteren. Ten slotte blijkt uit al deze getuigenissen, dat er naast de westvaart nog andere richtingen bestonden, waarin de Vlaamse actieve handel zich steeds liet gelden, namelijk de koopvaardij op Schonen³⁷ en

(34) „In t eerste, ghecalengiert Jan de Brest van Rocheelle ende zijn goet, omdat hi rebel was ende hem stelde jeghen Matthijs fs.Clais, amirael van der Vlaemscher vlote in Cresdune, pais ghemaect om 72 lb.”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vl. en Brab., nr 1.516. Rekening van Jan Walkier, waterbaljuw van Muide, over het ambtstermijn 13 jan. - 5 mei 1382. Gepubliceerd door N. de Pauw, in *Froissart's cronijke van Vlaendren, vertaling door Gerijt Potter van der Loo, a.w.*, dl II, blz. 118. Op deze „calenge” volgen in de rekening nog twee soortgelijke beboetingen opgelegd waarschijnlijk aan Vlaamse schippers. — Cresdune lag vóór de Engelse kust aan de ingang van het Nauw van Calais.

(35) R. Degryse. Uit de geschiedenis van onze zeemacht, de oorsprong van de admiraliteit van Vlaanderen onder Lodewijk van Male, *a.w.*, blz. 185 en volgende.

(36) Rijsel, Arch. dép. du Nord, B 515 / 18.288 (Calais, 10 juli 1378), B 515 / 18.286 (1379, klachtenlijst van de lieden van Sluis) en B 515 / 18.778 bis (Vlaamse verweerschriften en antwoorden op de Engelse aantijgingen). Zie bijlagen II, III, IV, V, VII, IX en X.

(37) Een korver uit Oostende, geladen met zout, bestemd voor Schonen, werd na

de vrachtvaart op Engeland³⁸ en Ierland³⁹. In de betreffende stukken worden zelfs een paar gevallen van wandaden op of door Vlaamse vissers op zee gepleegd vermeld⁴⁰.

De gegevens, die we hebben over de Engelse represailles op zee of in de gebieden staande onder Engelse heerschappij lichten ons in over enkele van de meest typische aspecten van de Vlaamse westvaart. Het waren vooral ingezetenen van Sluis, Damme en Brugge, die, als makelaars, reders, schippers of kooplui, bij deze koopvaardij betrokken waren, zonder daarom steeds zelf aan de reizen deel te nemen. De meeste schippers, die met hun vaartuig voor eigen rekening of als geassocieerde in dienst van een koopman aan vrachtvaart deden, waren lieden van Sluis, toenmaals de Zwinhaven bij uitstek, maar daarnaast treffen we ook stuurlui uit Nieuwpoort, Duinkerke, Oostende, Biervliet, Terneuzen en Hulst met hetzelfde beroep aan. Sommige schippers zonder eigen vaartuig voeren in opdracht van Vlaamse reders⁴¹. Dezen traden op hun beurt soms voor rekening van Engelse kooplui op.

Voor het vervoer van de meest uiteenlopende producten, als haring, wijn, zuidvruchten, zout, as, lood, smeer, wol en lakens, verpakt in allerlei soorten verpakkingen als vaten, manden, zakken en balen, gebruikte men vanzelfsprekend scheepstypes, die daarvoor geschikt waren. Zo wordt vooral van de kogge en de „nef” gewag gemaakt, maar daarnaast ook van de baardse, de hulk, de kraaier en zelfs de korver. Van de zes koggen, waarvan in de twee klachtenlijsten sprake is, behoorden er niet minder dan vier aan burgers van Sluis. Daaronder bevond zich ook de kleine kogge van de stuurman-deelgenoot Clais Heins⁴². Beide teksten vermelden voorts een tiental „nefs”, waaronder ook de schepen, die met wijn geladen en van La Rochelle terugkerend, door de Engelsen naar Plymouth opgebracht of aldaar gearresteerd en beroofd werden⁴³. Beide scheepstypes, kogge en „nef”, kwamen toen blijkbaar, wegens hun grote geschiktheid voor het vervoer van tonnen kaakharing of vaten wijn in de Vlaamse westvaart het meest voor. Ook de andere aangehaalde types van zeeschepen konden voor der-

haar vertrek uit Sluis op zee door drie Engelse baardsen, respectievelijk uit Londen, York en Kings Lynn aangevallen en haar bemanning, bestaande uit de stuurman, achttien vennoten en twee scheepjongens, uitgemoord. Bijlage II, nr 17.

(38) Vlaamse schippers vaarden immers op Engeland, Calais, de Sommemonding en Bordeaux voor rekening van Engelse kooplui, terwijl Vlaamse vissers tijdens het haringseizoen nog steeds de Engelse Noordzeehavens aandeden. Dit blijkt uit de Engelse klachten en de Vlaamse verweerschriften. Zie de voetnoten 36 en 37, evenals bijlage VIII.

(39) In Ierland werd Dublin („Develinghe”) aangedaan. Bijlage II, nr 15.

(40) Bijlagen II (nrs 17 en 22) en VIII.

(41) Bijlage II, nrs 1, 2, 6 en 8.

(42) Voor de koggen, zie de bijlagen II (nr 2), III (nrs 1, 5 en 9) en VI, en voor de korver, bijlage II, nr 17, en voetnoot 37.

(43) De term „nef” sloeg niet steeds op een bepaald scheepstype, maar betekende soms eenvoudig schip. Zo werd de kogge, waarvan Ghijs Cudel uit Sluis de schipper en Jaque Crakebeen een van de eigenaars was, ook „neif” genoemd. Onder de „7 neifs, qui furent prises a Playnemude”, bevonden zich ook de kleine kogge en de hulk, waarvan respectievelijk Clais Heins uit Sluis en Clais Porre uit Dordrecht de schippers waren. Bijlagen II (nrs 7 tot 13), III (nr 11), V en VI. — Zie ook voetnoot 17.

gelijk transport ingezet worden. Het juiste draagvermogen van al deze vaartuigen wordt ons in de documenten niet meegedeeld. Wel vernemen we uit deze stukken zeer dikwijls de namen van de schipper, de eigenaars en de geassocieerde kooplui met daarnaast de cijfers van de geleden verliezen, uitgedrukt door de hoeveelheid goederen of de waarde ervan in speciën. Daardoor krijgen we wel enig idee van de tonnenmaat van de desbetreffende schepen, evenals van de verdeling van het eigendomsrecht per vaartuig. Zo vervoerde de „nef” van Jehan de Mol uit Biervliet voor rekening van die schipper zelf en van verschillende kooplui een lading bestaande in het totaal uit 153 vaten wijn, toen de Engelsen te Plymouth er de hand op legden ⁴⁴. De kogge van Adriaan Tant uit Sluis transporteerde 32 last 3 tonnen of in het totaal 387 tonnen Schonense kaakharing, benevens een vat olie, op het ogenblik dat een Engelse kaper haar praaide en naar Calais opbracht ⁴⁵. Indien Jehan de Mol en ook Adriaan Tant elk als schipper of reder-eigenaar van een vaartuig waren, dan was dat in andere gevallen anders. Aldus bezat Clais Heins uit Sluis, die in de baai van Bourgneuf in duistere omstandigheden doodgestoken werd, slechts een zesde in de kleine kogge, waarvan hij de schipper was, benevens een zesde in de lading ervan bestaande uit 500 „delen” zout ⁴⁶. Henri Bast, een bekende waard uit Sluis, was in het bezit van een vierde deel in een hulk en de lading ervan ⁴⁷ en Jacob Hogheneuze, koopman uit Brugge, had eveneens een vierde in de kogge, genaamd de „Christoffel”, uit de Zwinhaven ⁴⁸. Op te merken is dat de enige baardse, waarvan in de klaagbrief van de Sluizenaars sprake is, aan de graaf toebehoorde. De schipper ervan heette Romboud Arnoudzuene. Het vaartuig zelf was omstreeks 11 november 1378 door de gebroeders Jehan en Riquaerd van Cleyem uit Sluis met 19 last gerookte haring, bestemd voor Engeland, bevracht geworden ⁴⁹.

Het voornaamste product, dat de Vlaamse kooplui westwaarts en vooral naar de Sommemonding, Normandië, La Rochelle en Bordeaux verscheepten, was haring, meer bepaald gekaakte en gerookte. Op de terugkeer naar Vlaanderen brachten de schippers, in opdracht van degenen voor wie ze voeren, vooral wijn uit Gascogne of Poitou, zout uit de baai van Bourgneuf, graan uit Ponthieu en wol uit Calais mee. Ze deden dus ook aan vrachtaart voor Engelse kooplui. Het gebeurde zelfs dat ze voor rekening van hun opdrachtgevers Spaanse of Portugese havens bezochten en er een

(44) Bijlage II, nrs 7 (onder „envoia” moet ongetwijfeld „chargea” begrepen worden) en 8. We beschouwen inderdaad de beide klachten als betrekking hebbende op één en hetzelfde vaartuig.

(45) Bijlage III, nr 5. — De kaper stond in dienst van Hugo Calverley.

(46) „Item, ghecalengiert t sestendeel van eenen cleenen cogghe ende t sestendeel van 500 zouts toebehorende eenen Clais Heins, die bastaerd was ende doot ghesteken es in de Baye, dewelke deelle de bailliu vercocht heift ende daer of ontfaen 102 lb. 16 s. (par.)”. Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer van Vl. en Brab., rolrekening nr 1.509. Rekening van Jan Lennoot, waterbaljuw van Mude, over het ambtstermijn 20 sept. 1378 - 10 jan. 1379. — Zie ook bijlage II, nr 12.

(47) Deze hulk was een van de zeven schepen, die te Plymouth aan de ketting werden gelegd. Zie bijlagen II (nr 13) en III (nr 11).

(48) Bijlage III, nr 9.

(49) Bijlage III, nr 2.

vracht insloegen⁵⁰. De Vlaamse schippers hadden ongetwijfeld steeds als doel met een volledig geladen schip naar het Zwin terug te keren.

Hoe belangrijk de haring of andere vis, als zoutevis, voor de uitwisseling tegen wijn of andere Franse of Spaanse producten ook was, toch bracht de verkoop ervan in de Westfranse en andere havens niet steeds voldoende kapitaal op om voor de terugreis naar Vlaanderen een even grote vracht wijn of andere koopwaar aan te kopen. Dit zou althans afgeleid kunnen worden uit de vaststelling, dat sommige handelaars, die zelf meereiden, of zelfs schippers, op de tocht westwaarts, naast een lading haring, ook nog een som gelds in speciën bij zich hadden. Aldus vertrok de reeds genoemde Adriaen Tant in het voorjaar van 1378 uit Sluis naar La Rochelle met aan boord van de „nef”, waarvan hij zelf de schipper was, een lading van 22 last geaakte en 4 last gerookte haring en met zich een bedrag in gouden geldstukken ten belope van 209 frank, wat allemaal door de Engelsen te Plymouth in beslag zou genomen worden⁵¹. Toch blijken de financiële en boekhoudkundige verrichtingen van de schippers en kooplui tijdens de westvaart nog zeer rudimentair te zijn geweest, wat niet wil zeggen dat ze daarom onderschat dienen te worden. Zo is er in een klacht, uitgaande van drie Bruggelingen, nopens de arrestatie door de Engelsen van een hele reeks goederen, waaronder zuidvruchten, witte wijn, honig, roet, was, leder en zilverwerk, geladen in een Spaans schip, ook sprake van de papieren, brieven en rekeningen van de meereizende kooplui, evenals van een hoeveelheid niet gemunt blank en zwart zilver uit Spanje en van een wisselbrief, ten bedrage van 80 frank. Deze wisselbrief was door de kooplui aan de schipper, als borg voor het nog te betalen vrachtgeld, voorgesloten of geleend geworden. Het niet gemunt zilver, dat aan boord van het schip was, vertegenwoordigde een waarde van 32 pond Vlaamse groten⁵².

In de verschillende klachten, die hetzij door de Vlamingen, hetzij door de Engelsen ingediend werden, vinden we de schadeposten in uiteenlopende valuta's berekend. Het zou dan ook de moeite lonen de onderlinge verhoudingen van deze munteenheden na te gaan, wat evenwel een studie op zichzelf vereist⁵³. De meeste verliesposten werden evenwel globaal aangeduid, somtijds zelfs met de waarde van het verloren schip inbegrepen, zodat ze in detail niet na te gaan zijn. Wat er ook van zij, voor alle door de Vlamingen en de Engelsen ingediende eisen tot schadevergoeding of herstel konden op de conferentie te Calais van 10 juli 1378 niet steeds onmiddellijke of afdoende oplossingen gevonden worden. Dank zij de daaropvolgende besprekingen te Grevelinge en te Brugge wisten de beide partijen toch te bereiken dat de meeste klachten financieel in der minne zouden worden geregeld⁵⁴.

(50) In Spanje werd „Fronteraby” of Fuenterrabia (heden in het Frans ook Fontarabie) nabij Irun aangedaan. Bijlage II, nr 14. Zie ook bijlage VII. — Voor het graan uit Ponthieu, zie voetnoot 26.

(51) De Engelse kapers waren herkomstig van „Hamthon”, d.i. Southampton. Bijlage III, nr. 3. — Zie ook voetnoot 17.

(52) Bijlage II, nr 14. — Zie voetnoot 50.

(53) Dit interessant aspect van de hier besproken klachten wordt in een afzonderlijk artikel, volgend op het onze, door professor emeritus H. Van Werveke behandeld, waarvoor we hem oprecht danken.

(54) In het verslag van de besprekingen te Calais van 10 juli 1378 vinden we

3. DE UITWISSELING VAN HARING TEGEN WIJN IN DE WEST-VAART

Het belang van de haring, of die nu gerookt of gekaakt was, lag vooral in diens grote waarde als vastenspijs. Beide soorten verduurzaamde vis werden dan ook, na gedurende de vangstperiode bereid te zijn geworden, jaarlijks vóór en in de vastentijd, meer bepaald van oktober tot maart, d.i. in het najaar en het voorjaar, druk verhandeld. Kaakharing kwam toen evenwel uitsluitend uit Schonen, het Deens gebied in het zuiden van Zweden, waar de hanzeaten de productie en de uitvoer ervan monopoliseerden⁵⁵. De grote stapelplaats van deze gereinigde en in tonnen gezouten vis in het westen was sinds 1324 Damme⁵⁶. Vanaf 1372 nochtans mochten te Sluis, waar de hanzeatische schepen aankwamen, Schonense kaakharing, die voor verdere uitvoer over zee bestemd was, tegen de stapeldwang in, maar mits betaling van een buitengewone tol van twaalf groten de last, ter plaats overgescheept worden⁵⁷. De opbrengst van deze heffing, die we in de rekeningen van de waterbaljuw van het Zwin over de jaren 1374 tot 1382 genoteerd vinden, geeft ons een idee van de grote hoeveelheden tonharing,

in de meeste gevallen, na de uiteenzetting van de Vlaamse of Engelse klacht, de opmerking „restitution est faite” of „restitution en est accordee a faire”, en, in de rand, soms de nota „les parties sont d accort”. In de overige gevallen volgt op de klacht de verwijzing naar een verder onderzoek of de vraag naar verdere uitleg of verklaring. Zie bijlagen II, III en IV.

(55) Aksel E. Christensen, *La foire de Scanie*, in *La foire* (Recueil de la Société Jean Bodin, dl V), Brussel, 1953, blz. 241-266. — J. Travis Jenkins, *The herring and the herring fisheries*, Londen, 1927, blz. 57-67.

(56) „Item, que toute maniere d avoir venant dedans le Zwin, quel qu il soit, encois que l on le vende ou achate, viendra a son droit estaple a Bruges et non ailleurs, dont estape sera, se ce n est avoir que l en puet mectre sus au Dam... c est assavoir ... harens en tonniaus...”. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de Sluis* (Coutumes des pays et comté de Flandre, Quartier de Bruges, dl V), Brussel, 1893, blz. 503, oorkonde van 9 april 1323 (o.s.).

(57) „Item, ontfanghen van kaecharinghe, die niet t sinen staple te Damme en voer, 12 gr. van der last ...”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, rolrekeningen, nr 1492 (of 1493, dubbel), rekening van Segher van Langmersch, waterbaljuw van Muide, over het ambstermijn 18 sept. 1374 - 8 jan. 1375, oudste rekening, waarin deze rubriek voorkomt.

Dat de te Sluis geloste kaakharing uit Schonen herkomstig was, blijkt uit volgende uittreksels uit de rekeningen van de waterbaljuw: „Item, ghecalengiert elleven last zes tonnen caecharinx, die toebehoorde Ghuy Buke, Clais de Cupre, Janne van Caleys ende Aernoud Valkenare, denwelken harinc een Jan f. Michiels, meester van eene scepe, in t Zwin brochte van Sconen, ende in t Zwin loste andren harinc hutten selven scepe, die ghevoert was ten Damme t sinen staple. Ende de voorseide elleven last zes tonnen behilt binden forseide scepe ende die ghevoert soude hebben in Normandien, zonder te bringhene ten staple forseit, waer of de verbuerte es lyf ende goed in s heeren ghenade... Ende es ghepryst elc last vichtich silde, comt zes hondert vier waerf twintich tien pont (par.)”. Ibidem nr 1499, rekening van Jan Lennoot over het ambstermijn 22 sept. 1376 - 12 jan. 1377. De 575 schilden stonden dus gelijk aan 690 ponden parisis, wat neerkwam op een berekening van het schild aan een waarde van 24 schellingen parisis of 24 groten Vlaams. — „Item, ghecalengiert 2 last ende 1 tonne caecharinx, die van Sconen in t Zwin brocht was ende toebehoorde eenen Gheeraerd van Zweden, die bastaerd was ende staerf ten Damme, denwelken harinc de bailliu vercocht heift ende daer of ontfaen boven der vrecht 86 lb.”. Ibidem nr 1506, rekening van Jan Lennoot over het ambstermijn 11 jan. - 10 mei 1378.

die jaarlijks vanuit Sluis opnieuw geëxporteerd werden⁵⁸. Een groot aantal lieden uit Sluis hield zich dan ook, in de hoedanigheid van waarden, kooplui of schippers, met de invoer, verhandeling, overschepping en uitvoer van dit Schonens product bezig. Dit blijkt uit de hieronder staande statistiek, gesteund op de gegevens, voorkomend in de genoemde rekeningen, lopend telkenmale over twee op elkaar volgende ambtstermijnen, namelijk van einde september tot midden januari en van midden januari tot begin mei daarna :

<i>termijnen</i>	<i>aantal waarden</i>	<i>hoeveelheden omgezette kaakharing</i>
oktober 1374 - pasen 1375	33	1.060 last 1 ton of 12.721 tonnen
januari 1376 - pasen 1376	48	1.479 last 7 tonnen of 17.755 tonnen
oktober 1376 - pasen 1377	63	2.044 last 5 tonnen of 24.533 tonnen
oktober 1377 - pasen 1378	63	2.482 last 3 tonnen of 29.787 tonnen
oktober 1378 - pasen 1379	65	1.895 last of 22 740 tonnen
december 1379 - pasen 1380	48	1.178 last 6 tonnen of 14.142 tonnen

In het totaal waren er dus gedurende deze zes jaar, namelijk van oktober 1374 tot pasen 1380, minstens 10.139 last 8 tonnen of 121.676 tonnen Schonense kaakharing te Sluis over zeer uitgevoerd geworden, wat op een jaarlijkse gemiddelde export van zowat 1.690 last of 20.280 tonnen neerkomt⁵⁹. Tijdens de voornoemde periode waren de twee voornaamste waarden, die zich te Sluis met de omzet van geaakte haring inlieten, Florens van der Borch en Henri Bast met respectievelijk 1.695 last 9 tonnen of 20.349 tonnen en 587 last of 7.044 tonnen, telkens in het totaal, op hun actief⁶⁰. De meeste andere waarden uit Sluis, die aan makelarij van Scho-

(58) R. Degryse, *Schonense en Vlaamse kaakharing in de 14de eeuw*, in Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, dl XII, 's-Gravenhage, 1957, blz. 100-107, rubriek aantekeningen. — De haringvangst vóór de kust van Schonen en Falsterbo, heden in het zuiden van Zweden, werd jaarlijks op 15 augustus ingezet en tot einde september of begin november daaropvolgend voortgezet. Het ligt dan ook voor de hand dat de jaarlijkse invoer van Schonense kaakharing te Sluis en te Damme pas in oktober of nog later een aanvang nam.

(59) D. Degryse, *a.w.*, tabel met de statistiek van de invoer van Schonense kaakharing te Sluis over de jaren 1374 en volgende, naar de rekeningen van de waterbaljuw te Muide. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, rolrekeningen nrs 1492 tot 1517, met uitsluiting van de rekeningen lopend over de ambtstermijnen mei-september van de betrokken jaren, tijdens dewelke geen kaakharing werd ingevoerd. De berekeningen van de totalen van de ingevoerde kaakharing over de twee op elkaar volgende termijnen september-januari en januari-mei zijn gesteund op de opbrengst van de heffing van twaalf groten per last, zoals die in de betrokken rekeningen genoteerd staat.

(60) Naar onze eigen berekeningen volgens de gegevens voorkomend in de betrokken rekeningen van de waterbaljuw van Muide. Ibidem nrs 1492 tot 1513. — Dat Henri Bast waard was, blijkt uit de volgende passage uit de rekening van Segher van Langmersch, waterbaljuw, over het ambtstermijn 18 sept. 1374 tot 8 jan. 1375: „Item, Adam van Monrez ende Fello van Monrez, Scotten, Henri Bast ghaften, ghecalengiert van dat zy 6 tonnen kaecharinx oversceipten omme in Scoland te voerne jeghen den staple en zonder consent van den heere, pais omme 36 lb.". Ibidem nr 1492. — Alleen de namen van beide genoemde waarden komen telkenmale in de reeks rekeningen voor.

nense kaakharing deden, hadden over het algemeen een veel kleinere omzet op hun naam, zelfs somtijds maar enkele tonnen. Niet toevallig vinden we onder al deze makelaars ook de namen terug van degenen, die onder de Engelse represailles geleden hadden, namelijk, naast Florens van der Borch en Henri Bast, ook Adriaan Tant, Jan en Rik van Cleihem, Jan Blomme, Joris van Roeselare en Pieter Zoete ⁶¹.

In 1372 en volgende jaren werd er ook te Damme, de eigenlijke stapelplaats, nog steeds heel wat Schonense kaakharing aangevoerd en verhandeld, maar hoeveel weten we niet ⁶². Wat er ook van zij, de vaststelling, dat, in afbreuk van de stapeldwang, grote hoeveelheden tonharing te Sluis mochten worden gelost en opnieuw over zee uitgevoerd, laat vermoeden dat de jaarlijkse omzet van dit product in de beide Zwinhavens zo omvangrijk geworden was, dat alleen de uitwisseling tegen wijn en andere producten van de westvaart daarvoor een voldoende verklaring geven kan. Bovendien was daar ook nog de export van inheemse gerookte haring, wat in dezelfde zin gebeurde. Alleen voor Damme kennen we ongeveer de omvang van de jaarlijkse invoer van wijn, althans omstreeks 1379. Dat jaar bedroeg deze import er minstens 10.000 vaten, elk van 900 hedendaagse liters en met een gewicht van zowat 1.000 kilo ⁶³. Deze ingevoerde wijn was te Damme nochtans geenszins aan de stapel onderworpen ⁶⁴, wat ongetwijfeld wijst op de uitwisseling ervan tegen haring.

Het belang van de haring als wisselmunt voor de aankoop van wijn blijkt duidelijk uit een akte van 26 mei 1374, waardoor een minnelijke schikking ten voordele van twee Brugse kooplieden, wier goederen in Engeland gearresteerd waren, tot stand kwam. Johan Kaerlyn uit Brugge had 20 last of 240 tonnen kaakharing in een schip uit Sluis, de „Sint-Jacob”, geladen en zijn stadsgenoot Jacob Hogennese 8 last en 2 tonnen of 98 tonnen van dezelfde waar in en vaartui uit Hulst, de „Sinte-Maria”, om ze westwaarts

(61) Jan van Cleihem vonden we alleen vermeld in de rekeningen van Jan Lennoot over de ambtstermijnen 14 jan. - 9 mei 1376 en 22 sept. 1376 - 12 jan. 1377, respectievelijk in verband met de invoer van 54 last en 54 last 8 tonnen kaakharing. Ibidem nrs 1495 en 1499.

Joris van Roeselare staat vermeld in de rekeningen van genoemde waterbaljuw over de ambtstermijnen 21 sept. 1377 - 11 jan. 1378 en 11 jan. - 10 mei 1378, respectievelijk in verband met de invoer van 62 last en 29 last kaakharing. Ibidem nrs 1504 en 1506.

De overige betrokken waarden vinden we o.a. vermeld in de rekening van dezelfde waterbaljuw over het ambtstermijn 12 jan. - 11 mei 1377 in verband met de volgende invoer: Florens van der Borch 144 last kaakharing, Henri Bast 17 last, Adriaan Tant 6 last, Jan Blomme 13 last 6 tonnen en Pieter Zoete 5 last. Ibidem nr 1500. — De rekeningen vermelden voor iedere waard zowel de hoeveelheid verhandelde kaakharing, als de verschuldigde en betaalde tol.

(62) In de periode dec. 1382 - mei 1383 betaalden de Oosterlingen te Damme een oorlogsschatting voor 612 (of 712?) last door de graaf aangeslagen kaakharing. N. De Pauw, *Froissart's chronijcke van Vlaenderen, vertaling door Gerijt Potter van der Loo*, a.w., dl. II, blz. 162, rekening van de verbeurdverklaringen te Damme over genoemde periode. — R. Degryse, *Schonense en Vlaamse kaakharing*, a.w., blz. 104.

(63) Jan Craeybeckx, a.w., blz. 22 en 23, naar Rijsel, Arch. dép. du Nord, série B, nr 4.069, recette générale de Flandre, année 1379-1380. De desbetreffende wijn was herkomstig uit Poitou.

(64) Ibidem.

naar Frans gebied, meer bepaald Normandië, te laten voeren en aldaar aan de man te brengen. Na gedane zaken werd voor rekening van de eerste van de beide Bruggelingen in Normandië 40 vaten of 80 pijpen wijn en voor rekening van de tweede 55 vaten of 110 pijpen van dezelfde drank in genoemde schepen ingeladen, om met die vracht naar Vlaanderen terug te keren. De beide vaartuigen werden evenwel op zee door de Engelsen gepraaid en als vijandelijk goed naar Sandwich in Kent opgebracht. Dank zij de vertegenwoordigers van de Drie Leden van Vlaanderen, Brugge, Gent en Ieper, waarbij zich ook de afgevaardigde van het Brugse Vrije gevoegd had, werden de twee Brugse kooplui in Engeland opnieuw in het bezit van hun ladingen wijn gesteld, op voorwaarde evenwel er in toe te stemmen de Engelse koning te vergoeden door betaling van de tegenwaarde van de in Normandië verkochte kaakharing⁶⁵. Interessant in deze akte is de vermelding van de uitwisseling van 20 last kaakharing, elk van 12 tonnen, tegen 40 vaten of 80 pijpen wijn, wat zou kunnen duiden op de gelijkstelling in vracht van een last kaakharing met twee vaten of vier pijpen wijn⁶⁶.

In de Vlaamse klachten van 1378 en 1379 treffen we verschillende soortgelijke voorbeelden van uitvoer van haring aan. Van vóór het einde van het bestand tussen Engelsen en Fransen dateert waarschijnlijk de schade, waarvan de Bruggeling Hector van Mulhem te klagen had. Deze koopman had in een schip uit Terneuzen, de „Crucembergh”, 12 last of 144 tonnen kaakharing met bestemming naar Rouen in Normandië geladen, vracht, die door Engelse kapers onder leiding van Thomas Persy geroofd en naar Winchelsea in Sussex gevoerd werd⁶⁷. Een soortgelijke klacht ging uit van Pieter Zoete uit Sluis, die in een vaartuig van een medeburger drie last

(65) „que de les dites niefs, la nief appellee seinte Jaques de l Escluse, dont Guillaume N...re de l Escluse estoit mestre, fuist chargee de vynt lastes de cakeharenz appartenantz a Johan Kaerlyn de Bruges, et la nief appellee seinte Marie de Hulst, dont Johan Caerscieterre de Hulst estoit mestre, fuist chargee de oyt lastes et deux cokets de cakeharenz appartenantz a Jaquemon Hoghennese de Bruges, pur amesner en estrange paiis, et par les cartes soit aussi trevez, que les dites deux niefs, en retournant vers Flandres, contenoient, c est assavoir la dite nief appellee seinte Jaque quarante toneux de vyn, deux pipes contees pur un tonel, appartenantz au dit Johan Kaerlyn, et la dite nief appelle seinte Marie cinquante et cynk toneux de vyn, contees deux pipes pur un tonel, appartenantz au dit Jaquemon Hoghennese, chargez... en Normandie, parout le dit noble conseil supposent evidentement que tout le dit hareng estoit amesnez as Normandz, enemys du dit Roy, et ensi la forfaiture de mesme le harengs de droit appartenir a mesme le Roy... Si empreignons nous... que en cas, kil plect an dit Roy que son attornez en son noum pursue, pardevers nostre dit seigneur le conte, pur le recoverir de la vraie value du dit hareng, come au dit Roy forfait..., notre dit seigneur le conte ent ferra plein droit... et come de quanque serra iugger par mesme nostre seigneur le conte d estre paieez au dit Roy pur le dit hareng plein paiement...”. Ed. Scott et L. Gilliodts van Severen, *Documents pour servir à l'histoire des relations entre l'Angleterre et la Flandre de 1431 à 1473, Galba Cotton manuscript B I*, Brussel, 1896, blz. 517, aanvulling E, document uitgaande van de vertegenwoordigers van de Leden van Vlaanderen, opgesteld te Londen. — Betreffende Jaquemon Hoghennese of Hoghenuese, zie ook bijlage III, nr 9.

(66) Daar een last ongeveer 1.800 kilogram woog, stond zij in gewicht gelijk aan twee vaten wijn. J. Craeybeckx, *a.w.*, blz. 284.

(67) Bijlage II, nr 18.

haring geladen had, ten einde die te versturen naar een Seinehaven. Gekomen vóór de Hoofden, de zandbanken aan de ingang van het Nauw van Calais, werd het schip door een „baardse”, behorend aan de heer van Latimer, gepraaid en naar Londen opgebracht, niettegenstaande de bewijzen van borgstelling, die in verband met de lading voorgelegd konden worden⁶⁸. Beide klachten werden op de conferentie van Calais van 10 juli 1378 behandeld als slaande op represailles gebeurd „depuis 2 ans encha”, d.i. binnen de twee laatste jaren. Het blijkt wel dat de klagers nadien voldoening kregen⁶⁹. Een ander geval, dat op dezelfde conferentie geregeld kon worden, was dit van een vijftal kooplui uit Nieuwpoort, Duinkerke, Sint-Winoksbergen en Broekburg, die op zee door de Engelsen van meer dan 48 last geakaakte en gerookte haring, benevens van een zekere hoeveelheid gezouten vis, geladen in drie schepen, beroofd geworden waren. Deze buit aan vis zou de Engelse kapers in het totaal 705 nobels opgebracht hebben, som die aan de klagers terugbetaald werd, gedeeltelijk onder de vorm van speciën en gedeeltelijk onder die van een obligatiebrief⁷⁰. Uit dit geval zouden we kunnen afleiden dat sommige ladingen haring niet zozeer voor het buitenland, dan wel voor westelijk Vlaanderen, dus voor eigen streek, bestemd waren⁷¹.

Op te merken is, dat sommige klagers, waaronder vooral lieden van Sluis, zoals Pieter Zoete, Adriaen Tant en Henri Bast, in verband met de Engelse represailles, verschillende malen aanbod komen, wat toelaat hun veelzijdige activiteiten als schippers, reders of handelaars beter na te gaan. Zo zien we Adriaen Tant in het voorjaar van 1378 22 last geakaakte en 4 last gerookte haring en in april van het volgend jaar zelfs niet minder dan 32 last 3 tonnen kaakharing westwaarts voeren en ervan door de

(68) Zie bijlage II, nr 16 (anno 1378) en bijlage III, nr 7 (anno 1379). Dezelfde klacht werd inderdaad voorgelegd, zowel op de conferentie te Calais, als op die te Brugge in genoemde jaren.

(69) De aan de kaak gestelde feiten kunnen in 1377 plaats gegrepen hebben. — Onder de klacht van Hector de Mulhem staat de opmerking: „restitution en est accordee a faire a la dite journee” (te Grevelinge op 25 november 1378). Dit kan ook zo geweest zijn voor Pieter Zoete, vermits diens klacht in de lijst, door de lieden van Sluis in 1379 ingediend, doorstreept of geannuleerd werd. Zie bijlage III, nr 7.

(70) Zie Bijlage II, nr 1.

(71) Dat sommige lieden van Duinkerke of Nieuwpoort kaakharing in eigen haven invoerden, blijkt uit volgende passages uit de rekeningen van de waterbaljuw van Muide: „Item, ghecalengiert Jan Cant en Jan Pauwel van Dunckerke, van dat zij 13 last caecharinx brochten van Zerixee in t Zwin ende overscepten te Slepeldamme, omme te voerne te Dunckerke, zonder te voerne ten Damme t sinen rechten staple. Ende waren der medde ghezeilt in de zee, daer ze de bailliu vorseid achter volghede, denwelken harinc de bailliu vornoemd vercocht heeft ende daer of ontfang te mijn gheduchts heeren bouf vornoemd, boven vrechte ende coste van achtervolghenne, 606 lb.”. Gent, Rijksarchief, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nr 2897 (vroeger te Brussel nr 1495 bis) — Zelfde rekening te Rijsel, Arch. dép. du Nord, B 6.004. Rek. van Jan Lennoot over het ambtstermijn 12 jan. - 7 mei 1375.

„Item, ghecalengiert Heinric Maes van der Nieuwpoort, van dat hi brochte in t Zwin van Zerixee 14 tonnen caecharinx, dewelke hi overscepte om te voerne ter Nieuport jeghen den stapel van den Damme, waer of de verbeurte es lijf ende goed in ts heeren ghenaden, pais omme 60 lb.”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nr 1518 (of 1519, dubbel), rekening van Jan Lennoot over het ambtstermijn 4 mei 1383 - 2 maart 1384.

Engelsen beroofd worden ⁷². Dezelfde reder en koopman liet zich evenwel ook in met import van wijn in Vlaanderen, wat blijkt uit een schadepost van 8 tonnen wijn, waarin hij een aandeel had en die in 1378 te Plymouth door de Engelsen aangeslagen geworden waren ⁷³. Soortgelijke manier van handelen en zaken drijven zien we ook bij Henri Bast, die we vooral als waard kennen. De hulk, waarin deze makelaar een vierde deel had, behoorde tot de zeven schepen, die in het voorjaar van 1378, door de Engelsen gepraaid of te Plymouth aan de ketting werden gelegd. Het vaartuig, dat voor rekening van Franse kooplui wijn vervoerde, was te Fontenay in Poitou gekaapt geworden om vervolgens naar Engeland te worden opgebracht. Henri Bast, die daardoor een verlies van 50 pond Vlaamse groten leed, was dus slechts als vennoot en aandeelhouder bij de uitbating van het vrachtschip opgetreden ⁷⁴. Dezelfde Henri Bast was het wellicht ook, die het jaar nadien, in de loop van april 1379, een groot verlies boekte, toen Engelse kapers zich van een kogge uit Sluis, de „Sint-Christoffel”, geladen met 16 last gerookte en geakaakte haring, 100 delen haver, 1.000 plankjes en 200 schoven knoflook en op weg naar Bordeaux, meester maakten. Hij en zijn geassocieerden, allen burgers uit Sluis, bezaten immers drie vierden van het vaartuig, terwijl het overige vierde deel behoorde aan de Brugge-ling Jacob Hogheneuze. Bovendien was genoemde Henri Bast de vennoot van een paar andere kooplui voor wat betrof een gedeelte van de haring, namelijk 4 last gerookte en 2 last geakaakte, en van het knoflook. Zijn voornaamste vennoot was evenwel Joris van Roeselare, wiens verlies, naast zijn participatie in de kogge, bestond uit 5 last geakaakte en 2½ last gerookte haring. Zo zien we nogmaals hoe de associatie tussen reders en kooplui in de westvaart een noodzaak was. Ongetwijfeld lag het in de bedoeling van Henri Bast en zijn vennoten, na de verkoop van hun goederen te Bordeaux, met wijn naar Vlaanderen terug te keren ⁷⁵.

Een ander voorbeeld van het optreden van de handelaars uit Sluis is de handelwijze van de gebroeders van Cleihem, die blijkbaar eveneens haring tegen Franse wijn uitwisselden. In het voorjaar van 1378 zien we althans Jehan van Cleihem en zijn broer Filips op zee beroofd worden van 21 tonnen zulke drank, die zij van La Rochelle naar Vlaanderen vervoerden ⁷⁶. Dezelfde Jehan van Cleihem en zijn andere broer Rike verloren dat jaar ook, omstreeks midden november, 19 last gerookte haring in de haven van Chichester in Sussex, niettegenstaande de vracht in de grafelijke baardse geladen was. Of zij daarbij op weg naar Frankrijk waren, is minder duidelijk. Uit de desbetreffende klacht vernemen we wel, dat Jehan van Cleihem zelf niet mede op reis gegaan was, maar zichzelf en zijn vennoten door zijn broer Rike had laten vervangen en dat die broer samen met de schipper

(72) Bijlage III, nrs 3 en 5.

(73) Deze klacht, maar zonder de vernoeming van Adriaen Tant, werd reeds op de conferentie te Calais van 10 juli 1378 besproken. Bijlagen II (nr 10) en III (nr 8).

(74) Bijlagen II (nr 13) en III (nr 11).

(75) Bijlage III, nr 9. — Het betrof hier „Henri Bast, le pere”, wat veronderstelt dat er ook een Henri Bast junior was, maar die vonden we niet als dusdanig vermeld. De Engelse kapers waren Symon Pavez en zijn kornuiten uit Sandwich.

(76) Bijlage III, nr 1. — De Engelse kapers kwamen uit Dartmouth.

van de baardse twee weken lang door de graaf van Arundell gevangen gehouden werd ⁷⁷.

Uit de activiteiten van Adriaen Tant, Henri Bast en de gebroeders van Cleiheim zou kunnen afgeleid worden, dat heel wat waarden te Sluis zich met de uitwisseling van verduurzaamde vis tegen wijn en andere producten, door de westvaart opgeleverd, inlieten. Indien zo, dan mogen we veronderstellen dat ook in die tijd de voornaamste waard aldaar, namelijk Florens van der Borch, dit deed, maar een positief bewijs daarvoor vonden we niet. In het voorjaar van 1379 nochtans zien we hem, in associatie met zijn stads-genoot Pieter Zoete, 13 last kaakharing naar de Sommemonding of verderop versturen, lading die evenwel op zee door een Engelse kaper geroofd en als buit naar Dover opgebracht werd ⁷⁸. Voor het overige vernemen we, dat onder de goederen geladen in de Vlaamse schepen, die, komend van La Rochelle, in het voorjaar van 1378 door de Engelsen naar Plymouth geleid of aldaar gearresteerd werden, er zich vooral wijn bevond ⁷⁹. We hadden het reeds over de „nef” van Jehan de Mol uit Biervliet met een vracht van 153 vaten en 1 pijp van deze drank. Jehan de Riethane uit Damme en zijn vennoten bezaten in deze lading 66 vaten, die ze tegen de prijs van 600 frank aangekocht hadden. De overige 87 vaten en 1 pijp waren het bezit van drie andere Vlaamse handelaars, waaronder de schipper zelf ⁸⁰. Een van de andere te Plymouth gearresteerde schepen vervoerde 102 vaten wijn, waaronder 68 behorend aan Wouter Goederic uit Damme en 24 aan Pieter Plume uit Monnikenrede ⁸¹. Altezamen is er in de betrokken zeven klachten sprake van 288 vaten en 3 pijpen wijn ⁸².

De twee documenten betreffende de Engelse represailles bevatten nog heel wat bijzonderheden over de invoer van wijn, graan, zout, wol, as en lood en de uitvoer van andere producten door kooplui uit Brugge, Damme en Sluis. Zo zien we Jehan Blomme, een waard uit Sluis, die we als makelaar in Schonense kaakharing kennen ⁸³, zich inlaten met de handel in smeer en graan. Op de conferentie te Calais van 10 juli 1378 werden inderdaad twee klachten van hem behandeld, namelijk het verlies van 24 tonnen smeer van vetvis, genaamd „sain de malemort”, en dit van 16 mudden graan. Voor het vervoer van deze vrachten had Jehan Blomme beroep gedaan respectievelijk op een schip uit Duinkerke en op een uit Nieuwpoort. Voor het verloren smeer werd hem een vergoeding in geld uitkeerd, namelijk 15 pond sterling, zijnde de waarde ervan naar een

(77) Het verlies van de beide broers werd op 132 pond Vlaamse groten geschat, inbegrepen 20 nobels voor uitgaven in Engeland. De represaille zelf gebeurde omstreeks 11 november 1378. Bijlage III, nr 2.

(78) De roof moet omstreeks maart of althans in het voorjaar 1379 plaatsgegrepen hebben. Bijlage III, nr 6. — De Engelse kaper was Symekin Pavez uit Dover. Zie nopens hem ook voetnoot 75.

(79) Bijlagen II (nrs 7 tot 13) en III (nrs 8 en 11), waar slechts zes schepen opgesomd worden. Zie voetnoot 17.

(80) Bijlage II, nrs 7 en 8. — Zie ook voetnoot 44.

(81) Bijlage II, nr. 9. — Vijf vaten wijn behoorden aan Jehan de Tournay. Zie nopens deze Bruggeling voetnoot 15.

(82) Daaronder was er één „pipe de florat”. Bijlage II, nr 9.

(83) Zie voetnoot 61.

schatting gemaakt door twee deskundige kooplieden⁸⁴, terwijl voor het verlies van het graan een afzonderlijke regeling met de kapitein van Calais in het vooruitzicht werd gesteld⁸⁵. Moeilijker te regelen was de schade geleden door Jehan van der Pale en zijn vennoten uit Sluis, op wier ladingen graan, zich bevindend in drie schepen en bedragend in het totaal zowat 900 hoet of ongeveer 600 kwartier, volgens Engelse inhoudsmaat, te Calais beslag gelegd was. Weliswaar kon een regeling getroffen worden voor de teruggave of de vergoeding van 650 hoet⁸⁶, maar voor wat betrof de schadeloosstelling voor het verlies van het overige graan, beperkt tot een hoeveelheid van 200 hoet, diende beroep te worden gedaan op de waterbaljuw van het Zwin, die te Sluis tot represailles ten nadele van Engelse kooplui overging, om aldus zowel Jehan Blomme voor het verlies van zijn smeer, als Jehan van der Pale en diens vennoten voldoening te geven⁸⁷. Voor wat aanging de invoer van zout uit de baai van Bourgneuf, is daar het voorbeeld van Jehan Kant, Jehan Ponthieu en Gilles Joerdaen, drie burgers uit Duinkerke, die gezamenlijk een kogge uitgerust hadden om daarmee naar de Baai te varen, maar dit schip verloren toen het omstreeks Pinksteren van het jaar 1378 op zee door een smaldeel van de Engelse vloot, geleid door admiraal Arundell, gepraaid werd⁸⁸.

Het spreekt vanzelf dat sommige vaartuigen tijdens de westvaart heen en terug niet uitsluitend met één enkele soort handelswaar als vis, wijn, graan of zout geladen waren. Zo behandelde de conferentie te Calais ook het geval van Jehan Uuten Broeke, koopman uit Brugge, die door de Engelsen beroofd geworden was van 10 last as, 8 stukken lood en 104 tonnen wijn van groot en klein formaat, wat neerkwam op een verlies van 47 pond Vlaamse groten. Hij werd evenwel gedeeltelijk vergoed door de betaling van 30 pond Vlaamse groten, zijnde de opbrengst van de verkoop van die goederen⁸⁹. Voor het overige werd op dezelfde conferentie nog geen regeling gevonden voor het verlies geleden door Everard Goederic, Willem van Cleyhem en Morissis van Crayenbrouc, drie Bruggelingen, die in een Spaans schip allerhande goederen als zuidvruchten, witte wijn, honig, roet, was, leder en zilver geladen hadden, waarvan de Engelsen zich naderhand op zee meester maakten, om ze naar Plymouth op te brengen. Weliswaar werd dienaangaande door de raad van de Engelse koning overeengekomen een onderzoek in te stellen, om, aan de hand daarvan, op de volgende conferentie, die te Grevelinge gehouden zou worden, gebeurlijk een beslissing inzake schadevergoeding te treffen⁹⁰. Of

(84) Bijlage II, nr 5. — Smeer van vetvis was, zoals de kaakharing, een product, dat door de Vlamingen uitgevoerd werd. Zo zien we in 1344 een Brugse schuit te Calais een drietal tonnen „sain de malemort” lossen. F. Lennel, *Calais au moyen âge*. Des origines au siège de 1346, Calais, 1909, blz. 210.

(85) Bijlage II, nr 6.

(86) Bijlage II, nr 3.

(87) Bijlage II, nr 23.

(88) De dag vóór Pinksteren 1378: 6 juni. Bijlage II, nr 2. — Betreffende Jehan Kant uit Duinkerke, zie ook voetnoot 71.

(89) Bijlage II, nr 4. — De kapers kwamen uit Romney en Hythe.

(90) Bijlage II, nr 14, klacht over een feit gebeurd „depuis 2 ans encha”, dus van vóór 1378. — Zie voetnoot 50.

dit aldaar werkelijk gebeurd is, weten we niet, maar vermits we naderhand over deze zaak niets meer vernemen, is het mogelijk dat inderdaad een of andere regeling tot voldoening van de klagers uitgewerkt geworden was.

Van de Vlaamse westvaart zijn heel wat sporen in de rekeningen van de waterbaljuw van het Zwin te bespeuren. Deze grafelijke politieofficier had immers de vervolging en bestraffing van de overtredingen van het maritiem recht, waaronder ook misdaden als diefstal, handgemeen en moord, in zijn bevoegdheid. Zo vinden we dan ook in zijn rekeningen heel wat opsommingen van beboetingen wegens feiten gebeurd op de schepen of onder Vlamingen in vreemde havens. Onder deze havens komen Bordeaux, La Rochelle, de baai van Bourgneuf en de Bretoense baaien en steden op de eerste plaats⁹¹. In mindere mate vinden we soortgelijke vermeldingen in rekeningen van de baljuws van Duinkerke en Nieuwpoort, die eveneens maritieme delicten mochten doen vervolgen⁹². Uit deze verspreide gegevens van strafrechterlijke aard is evenwel nogmaals de deelname van de Vlamingen aan de koopvaardij in westelijke richting in de tweede helft van de 14de eeuw af te leiden.

4. DE ENGELSE KLACHTEN OVER DE VLAMINGEN

Op de conferentie te Calais van 10 juli 1378 werd ook aandacht besteed aan een reeks klachten van Engelse kooplui tegen Vlaamse schippers of handelaars, hun geassocieerden, en de admiraal van Vlaanderen, Matthys Claisone⁹³. Geroepen om zich aangaande de tegen hen uitgebrachte beschuldigingen te verantwoorden en de door de Engelse gestelde eisen te aanhoren, dienden de betichte Vlamingen bij hun verschijning vóór de grafelijke raad verweerschriften in, waarin ze uiteenzetten wat, volgens hen, de ware toedracht van de aan de kaak gestelde feiten geweest was⁹⁴. De Engelse aanklachten en de Vlaamse verweerschriften vullen elkaar dientengevolge goed aan. Het ging meestal om Vlaamse schippers, varende in opdracht van of in associatie met Engelse handelaars naar Portugal,

(91) „Item, ghecalengiert Coppin Jan Lippins zone, van zestich ponden van twiste ghefallen te Bordeaux jeghen Heine van Zeelant, pais omme 36 lb.“. — „Item, ghecalengiert Boudekin de Gloeyere ende Heinekine van Denremonde, van 60 ponden van twiste ghefallen te Rocheelle, d een jeghen den andren, pais omme 12 lb.“. — „Item, ghecalengiert Gheeraert den Hertoghe, van dat hi ghenomen zoude hebben uute eenre crake, die d Inghelsche ghenomen hadden in Bertaengen, 4 meezen droochs harinx, zonder dat den bailliu te kenne te ghevene binden darden ghetide, dat hi in t Zwin commen was. Ende van dat een zijn neve ghetwist zoude hebben in de Baye ... Pais van al omme 48 lb.“. Brussel, Alg. Rijksarch., Rekenkamer van Vl. en Brab., rolrekening nr 1496, rekening van Jan Lennoot, waterbaljuw, over het ambtstermijn 7 mei - 17 sept. 1375. — Soortgelijke voorbeelden vindt men ook in de volgende rekeningen.

(92) „Dankaert Clais f Gheraerds, om dat hi berucht was, dat hi te Rutseele een man sijn been brac met eenen vate wijns, daer of ghecomposeert om 3 lb.“. Ibidem, rolrekening nr 1540, rekening van Raes Mulox, baljuw van Nieuwpoort, over het ambtstermijn 11 jan. - 10 mei 1378.

(93) Bijlagen I en II.

(94) Bijlagen V, VI, VII, IX en X.

Spanje en Bordeaux, om er wijn te halen, of naar Calais, om er wol te lossen. Naast een paar gevallen van Vlaamse schippers, die van vervreemding van de hen toevertrouwde goederen beschuldigd werden, somde de Engelse klachtenlijst ook enige roofovervallen op zee, alsmede enkele represailles te Sluis op. Over het onderzoek naar de geloofwaardigheid van de aangeklaagde gebeurtenissen vernemen we, buiten de Vlaamse verweerschriften, niets verder⁹⁵. Wel blijkt het dat op de conferentie beide partijen het meestal met de voorgestelde procedure tot onderzoek of tot regeling van de schadeloosstelling eens waren⁹⁶.

Aan de kapitein van de Vlaamse westvloot of admiraal van Vlaanderen werd door de Engelsen niet alleen verweten van de lieden van Plymouth een door hen gekaapt Spaans schip en een kraaier te hebben geroofd, maar daarbij ook eenentwintig personen te hebben vermoord⁹⁷. Tegenover deze aantijging en de erbij gevoegde eis tot een schadevergoeding van 2.000 pond sterling wisten Matthys Claissonne en zijn gezellen in hun verweerschrift de juiste toedracht van de gebeurtenissen te belichten en aldus de bal terug te kaatsen⁹⁸. De admiraal werd door de Engelsen evenwel ook beschuldigd van de beroving van een kogge, geladen met zout en wijn, in de baai van „Tristam” in Bretagne, wat een eis tot schadeloosstelling ten bedrage van 400 pond sterling voor gevolg had⁹⁹. Deze zaak, waarover we later niets meer vernemen, werd, zoals een paar andere gevallen, op de agenda van de conferentie te Grevelinge van 25 november geplaatst, maar of die samenkomst werkelijk plaats vond, weten we niet¹⁰⁰.

Enkele Engelse handelaars beschuldigten Vlaamse schippers en reders, wier vaartuigen ze voor het vervoer van hun goederen in dienst genomen hadden, ervan hen door roof schade te hebben berokkend. Aldus betichtte Thomas Sir, koopman uit Bristol, de schipper Pieter Stoker uit Sluis ervan hem 25 vaten wijn, die van Portugal naar Londen moesten worden vervoerd, afhandig gemaakt te hebben, door met die vracht naar de Zwinhaven te zijn gevlucht¹⁰¹. Op deze aantijging antwoordde Pieter Stoker

(95) Wel hebben we het verslag van het onderzoek op 3 december 1378 door de grafelijke commissarissen te Oostende ingesteld in verband met de Engelse klacht als zouden Vlaamse zeelui een vaartuig, geladen met vis en toebehorend aan een reder uit Southam, gekaapt en de bemanning ervan uitgemoord hebben. Zie bijlage VIII.

(96) De betichte Vlaamse zeelui, waaronder de admiraal, zouden vóór de grafelijke raad geroepen worden, wat de indiening van hun verweerschriften voor gevolg had. Voor het overige werden de Engelse klagers naar de volgende conferentie verwezen. Zie bijlage II.

(97) In de tekst is er sprake van een Spaanse „nef de 180”, waarmede ongetwijfeld een schip met een draagvermogen van 180 „tonneaux” of vaten bedoeld werd. Bijlage II, nr 25.

(98) Bijlagen IV (nr 5) en X.

(99) Dit geval blijkt gemakkelijk opgelost te zijn geworden, aangezien het op de conferentie te Brugge van 26 mei 1379 onbesproken bleef. Zie de bijlagen II (nr 20) en IV.

(100) Heel waarschijnlijk werd de conferentie, die te Grevelinge gehouden moest worden, verdaagd en naar Brugge verplaatst, waar ze op 26 mei 1379 doorging. Zie bijlage IV.

(101) Bijlage II, nr 21. — Zie betreffende een ander vluchtmisdrijf van Pieter Stoker voetnoot 11.

met een verweerschrift, waarin hij betoogde op zee, nabij Sandwich, door Engelse vrijbuiters beroofd te zijn geworden en eerst daarna, vluchtend voor een opkomende storm, maar ook voor Normandische kapers, van Calais naar Sluis de wijk te hebben genomen, reden waarom hij zich te Damme voor de schepenbank had moeten verantwoorden, zonder dat hij er voor de schade, die hij zelf geleden had, enige vergoeding had kunnen bekomen ¹⁰².

Een andere klacht ging uit van de Londense handelaar Jehan Edrop en zijn vennoten en betrof Ghijs Cudel, schipper uit Sluis, die met een kogge, waarvan Jaque Crakebeen en Pieter Crooc, twee Bruggelingen, de eigenaars waren, 160 vaten wijn van Bordeaux naar Londen te vervoeren had, maar die vracht, na uit de Engelse vloot te zijn gevlucht, in de handen van de Fransen gespeeld had, verlies, waarvoor een schadeloosstelling van 640 pond sterling werd geëist ¹⁰³. In antwoord op deze aantijging verklaarden Jaque Crakebeen en zijn vennoten, dat hun schip op zee door de Normandiërs als vijandelijk goed gekaapt geworden was en dat zijzelf daardoor een verlies geleden hadden van minstens 1.800 frank, die niet werden vergoed, niettegenstaande een schriftelijke aanmaning van de Franse koning tot de autoriteiten in Normandië om het vaartuig met zijn lading vrij te laten en een poging van schipper Ghijs Cudel om, door het opbrengen naar Engeland van twee schepen geladen met Normandische goederen, op de Fransen de geleden schade te verhalen. Verder betoogden ze in hun verweerschrift, dat de Engelsen dat allemaal zeer goed wisten, aangezien ze Ghijs Cudel gevangen genomen hadden en nog steeds in het gevang hielden ¹⁰⁴. Bij hun antwoord voegden Jaque Crakebeen en zijn gezellen de tekst van de brief, die ze vanwege de Franse koning verkregen hadden en die tot de kapers van Saint-Valéry gericht was, met de dringende aanmaning het vaartuig met de gekaapte goederen aan de rechthebbenden terug te geven ¹⁰⁵, wat niet gebeurde was.

Nog een andere klacht was geuit door Nicholas Brembre en Jehan Phillipot, twee Londense kooplieden, tegen hun geassocieerde schipper uit Sluis, Jehan Belle, aan wie ze het vervoer naar Calais van twintig zakken wol toevertrouwd hadden, maar die zozeggend die vracht zou hebben laten verdonkerkerman door Wouter Janssone, zijn plaatsvervanger, om ze in Normandië aan de man te brengen, waardoor ze een verlies van 450 mark sterling zouden geleden hebben ¹⁰⁶. In zijn verweerschrift dienaangaande beklemtoonde Jehan Belle zijn goede trouw door erop te wijzen, dat zijn geassocieerden beter dan hij wisten dat Wouter Janssone, die hem als schipper verving, te Londen bij het dobbelspel geld verloren en schulden gemaakt had, zodat zij, door dit wangedrag verwittigd, zouden hebben kunnen ingrijpen, indien ze dit gewild hadden. Verder betoogde hij dat hij voor het overige zich met Nicholas Brembre, in zake de uitkering van diens aandeel in de winst van het schip, waarvan zij beiden voor elk de helft

(102) Bijlage VII.

(103) Bijlage II, nr 19.

(104) Bijlage V.

(105) Bijlage VI.

(106) Bijlage II, nr 24.

de eigenaars waren, volledig in regel gesteld had ¹⁰⁷.

Op de conferentie te Brugge van 26 mei 1379, alwaar de klachten van Thomas Sir, Jehan Edrop en Nicholas Brembre en hun vennoten nogmaals voorgelegd werden, antwoordden de leden van de grafelijke raad met een verwijzing naar de door Pieter Stoker, Jaque Crakebeen en Jehan Belle ingediende verweerschriften, wat ongetwijfeld op een afwijzing neerkwam. Dat was eveneens zo voor de klacht van de lieden van Plymouth tegen Matthys Claisone en zijn gezellen voor wat de zaak van de gekaapte of beter gerecupereerde kraaier en het bevrijde Spaanse schip betrof ¹⁰⁸. Tijdens de besprekingen te Brugge werd door de grafelijke raadslieden ook verslag uitgebracht over het onderzoek te Oostende nopens de roof door de zeelieden van twee Vlaamse vissersvaartuigen, waaronder een met een rood doek in zijn zeil, van een Engels schip geladen met vis en de uitmoording van twaalf leden van diens bemanning ¹⁰⁹. Ook deze Engelse aanklacht werd, als niet bewezen zijnde, afgewezen ¹¹⁰. Anders was het gesteld met het verzoek van Thumas Gindalier, uit Londen, die in een kogge uit Dantzig 85 dozijn lakens geladen had met het doel die naar Pruisen te versturen, maar zijn goederen verloor, toen het schip, door storm gedwongen, in het Zwin aankwam en de waterbaljuw aldaar, buiten de haven van Sluis, tot de confiscatie ervan overging ¹¹¹. De leden van de grafelijke raad, ingaande op de opmerking van de klager door de schriftelijke tussenkomst van de Engelse koning bij de graaf reeds meermaals op de teruggave van zijn bezit te hebben aangedrongen, antwoordden in gunstige zin, door te laten uitschijnen, dat, indien de zaak in de eerste plaats onder het heerlijk recht van de vorst ressorteerde, het toch in laatste instantie van de Engelse tegemoetkoming op de Vlaamse klachten zou afhangen om voldoening te verwachten ¹¹². In een paar andere gevallen, waarbij de waterbaljuw te Sluis goederen behorende aan Engelsen, waaronder lakens bestemd voor Calais en Rijnlandse wijn, in beslag genomen had, was inderdaad door de klagers restitutie bekomen geworden ¹¹³.

In de loop van 1379 begonnen de Normandische kapers in hun strijd tegen de Engelsen de zeeweg langs de Vlaamse kust zodanig onveilig te maken, dat de graaf diende in te grijpen door aan de zeelieden van de kuststreek opdracht te geven zich klaar te maken om uit te varen ten einde tegen de rovers op te treden ¹¹⁴. De besprekingen met de vertegenwoor-

(107) Bijlage IX.

(108) Bijlage IV, nrs 1, 2, 4 en 5.

(109) Bijlage II, nr 22.

(110) Bijlagen IV (nr 3) en VIII.

(111) Bijlage II, nr 26.

(112) Bijlage IV, nr 5.

(113) Bijlage II, nrs 23 en 27, twee klachten, die naderhand niet meer ter sprake kwamen.

(114) „Item, zende me myn heere te Heys ende Blankenberghe, t Oostende, ter Nieuwerpoort, te Duunkerke met ere commissie, dat hem de goede lieden ghereet soude maken jeghen de Noormans te vaerne, up dat mere eneghe wiste up mijns heeren stroom...”. Brussel, Alg. Rijksarchief, Rekenkamer van Vl. en Brab., rolrekening nr 1544, rekening van Jacomaerd van den Vale, baljuw van Nieuwpoort, over het ambstermijn 9 mei - 29 september 1379.

digers van de Engelse koning werden in 1380 voorgezet¹¹⁵, maar tot een definitieve overeenkomst, die de bestaande moeilijkheden zou opheffen en de hangende kwesties zou regelen, kwam het vooralsnog niet¹¹⁶. In Frankrijk stierf inderdaad Koning Karel V en beklom de minderjarige Karel VI de troon, terwijl in Vlaanderen en Engeland sociale troebelen uitbraken. In dergelijke omstandigheden kon er voorlopig niet verder aan ernstige onderhandelingen worden gedacht.

We bedanken de heren conservators en de diensten van de „Archives départementales du Nord” te Rijsel voor de fotokopieën, die we van de hier bestudeerde oorkonden mochten ontvangen.

(115) Zie voetnoot 26.

(116) Eerst op 28 november 1387 wisten de Leden van Vlaanderen, na besprekingen te Calais, met de Engelsen tot een handelsovereenkomst te geraken. W. Söchting, *Die Beziehungen zwischen Flandern und England am Ende des 14. Jahrhunderts* (in: *Historische Vierteljahrschrift*, herausgegeben von Dr. E. Brandenburg, XXIV Jahrgang, 1927-1929, blz. 182-198), blz. 189 en 191, bewijsstuk nr I. — E. Varenbergh, *a.w.*, blz. 493.

BIJLAGEN

I

Aanhef van het klad, dienend voor het opstellen van het verslag van de besprekingen tussen de commissarissen van de koning van Engeland en de graaf van Vlaanderen nopens de klachten van hun respectievelijke onderdanen over de van elkaar geleden schade en nopens de wijze van schadeloosstelling of van verder onderzoek.

Calais, 10 juli 1378

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 515 | 18778. Op papier.

Dit klad bevat alleen de opsomming van de antwoorden op de ingediende klachten. De aanhef zelf is onvolledig wegens de beschadiging van het papier, maar ze kan gedeeltelijk door middel van de gegevens uit de slottekst hersteld worden. Ze geeft een idee van wat de inleiding van het definitief verslag, volgend in bijlage II, maar waarvan het papier nog meer beschadigd is, kan geweest zijn. De mogelijk te veronderstellen tekst staat tussen haakjes, terwijl we de eigenlijke tekst met het klad van de antwoorden weglaten, aangezien die in de volgende bijlage te vinden is.

(Nous) ... (Hue Calverley, capitain de Calais, ... Hue de Sanct Gr)ave, Bernard Brokas, capitain dou chastel de Calais, chevaliers, Wautier Scharloo, doien de Saint Martin (de Londers, Esmond de Haelstede et Richard Woedehale, conseillers et commissaires dou Roy d Engleterre. Et maistre Guillaume Ver)maechtenzone, doien de l eglise Saint Donas de Bruges, Jehan Vilain (chevalier et Jehan de la Faucille, escuier, conseillers et commissaires en ceste partie dou) conte de Flandres, faisons savoir a tous et cognissons par ceste ... (entre) les gens et subges doudit Roy d une part. Et les gens et subges (doudit conte de Flandres d autre part) ... (bailliet) outre par escript de plusieurs biens et marchandises prises et (robees) ... et doit faire d une part et d autre par le traitie et accord fait par entre ... a Bruges ou mois de may (darrain) passe. Nous, par vertu dou pooir ensemble a nous donne, sommes accorde et en avons fait faire restitution ... (claire)menct peut apparoir par 2 rolles de papier scellees et placquies de nos seels, dont cescune partie de ... en avons l par devers nous ou les dites complaints sont... Et par la maniere que le dit rolle contient, nous sommes tenu d aler et proceder avant pour parfaire et paraccomplir toutes le choses contenus en ycelly d un coste et d autre en bonne foy sans fraude et melangien. Et en tesmoing de ce nous avons mis en placquiet nos seels a ceste presente cedule, faite et donne a Calais le 10e jour de juillet 1 an de grace 1378.

C est ce qu accorde et restitue est des complaints des biens d un coste et d autre.

Premiers, sur le premiere complainte touchant le herenc. Restitution est faite dou dit herenc et pisson... (etc.)

II

Verslag van de besprekingen tussen de commissarissen van de koning van Engeland en die van de graaf van Vlaanderen nopens de klachten van hun respectievelijke onderdanen over de van elkaar geleden schade en nopens de wijze van schadeloosstelling of van verder onderzoek en dit in de vorm van aanklachten, elk gevolgd door een antwoord.

Calais, 10 juli 1378

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 515 / 18.288. Papieren rol, met onderaan de brokstukken van een achttal zegels, die erop geplakt waren.

Het bovenste gedeelte van de rol met de erop geschreven tekst ontbreekt als gevolg van beschadiging. De tekst in zijn geheel bestaat, naast een aanhef of inleiding en een slot, uit vier reeksen klachten, namelijk drie uitgaande van Vlamingen en een van Engelsen. Ten behoeve van de verwijzingen in voetnoot laten we deze klachten door een nummering voorafgaan. Van de aanhef bleven maar enkele zinsneden over. Heel waarschijnlijk kwam ze grotendeels overeen met de inleiding van het klad van de antwoorden op de aanklachten, hierboven afgedrukt in bijlage I. Ze verwees inderdaad, voor zover we dit kunnen nagaan, eveneens naar de reeds vroeger, in mei te Brugge gehouden conferentie. Tussen haakjes plaatsen we de in de marge van de rol aangebrachte aantekeningen, opmerkingen of antwoorden.

... coste et d autre a Bruges ou ... fait restitution par les ... le 10me jour de juillet 1 an dessus dit, ensi que s ensient.

*

(1) Premiers, se complaignent Jehan le Kien de Noefpoort, Jehan dou Four et Berthelmieu le Grave de Dunkerke, Baudewin le Jovene de Broucborch et Clais le Maistre de Berghes, de 48 last de herens kakes et soirs ou plus et une quantitie de pisson sale, que Guillaumes Sexton et ses complices prirent et roberent sur mer hors de 3 neifs a euls appartenans, dont restitution aucune n a este faite selon la dite ordenance, ja soit ce qu il aient pousiev y a leur grant frait et domage si comme il dient.

— Restitution est faite dou dit herenc et pisson as dessus nommes complaingans par Guillaume Sexton pour lui et ses complices, pour la value des biens, qu il furent vendu de la somme de 705 nobles, dont parties a paye presentement et le sourplus s est oblige a payer a 2 termes, ainsi que la lettre de l obligation contient.

(2) Item, se complaignent Jehan Kant, Jehan Pontieu et Gilles Joerdaen, bourgeois de Dunkerke, comment il avoient estoffe 1 cogghe, dont Baudouin Lottin fu maistres, pour sigler en la Baie, hors dou quel cogghe furent pris ankres, cables et vitailles et pluseurs personnes par 7 barges

d Engleterre, le veille de Penthecouste darrain passe, de la flote d amiral dou conte d Arondel, entre Wicht et Porlant, et ne scet on ou la cogghe est devenu et se li maistres, qui fu pris, est en vie ou non, des quels biens restitution n est faite, si comme il dient.

— Sur ce est accorde pour tant que les biens, dont la dite complainte fait mention, furent pris par la flote de 1 amiral dou conte d Arondel, d en escripre au dit conte de par le conseil d Engleterre, affin que restitution en soit faite as dis complaingans.

(3) Item, se plaint Jehan de le Pale, bourgeois de Bruges, pour lui et ses complices de 900 heus de ble a le mesure de Flandres, qui montent a le mesure d Engleterre 600 quartiers ou environ, pris et arrestes par le capitain de Calais, dont on leur a restitue 306 quartiers, pour les quels ils paierent as laboureurs de la mesure et pour autres coustainges 100 ecus de Flandres et le remanant dou ble est a restituer, si comme il dient.

— Restitution en est faite, tant en ble comme en argent, a ceuls de l Escluse, de 650 heus de ble. Et quant as autres 200, que Jehan de le Pale disoit a lui appartenir, les quels le capitain de Calais a pris comme biens de Francois par une information qu il en fist, pourtant que monseigneur de Flandres escripst au dit capitain et tesmoinga par ses lettres que 850 heus dou dit ble appartenoit a ceuls de l Escluse et de Bruges et que son tesmoingage fait a croire par deseure la dite information, il est ordene par les 2 consauls que le capitain nantira et mettra en main sequestre la value des dis 200 hues par ceste condition, qu il en escripra a monseigneur de Flandres, ce qu il en a fait. Et ce que monseigneur en ordonnera, se kerkier s en voelt, soit de delivrer le dit ble au dit Jehan ou non, ce sera tenu. Et se monseigneur de Flandres ne s en voelt kerkier, les 2 consauls en ordeneront a le premier journee, appeles les 3 maistres des neifs, qui le dit ble chargerient et le partie.

(4) Item, se complaint Jehan Uuten Brouke, bourgeois de Bruges, de 10 lasts de cendres, 8 pieches de plonc, 104 entre pipes et tonniaulx enbotes, qui cousterent de premier achat 47 lb. gr., pris par Jehan Moer de Romenay et Jacque Dyne d Yde, dont restitution n est faite, ia soit qu il ait poursievie par 18 sepmaines, en la quelle poursieute il a despendu 60 nobles, si comme il dist.

— Restitution est faite des dis biens au dit complaingant pour la value, qu il furent vendu, de la somme de 30 livres de gros monnaie de Flandres, des quels le conseil d Engleterre a promis a lui faire payer dedens dimenche prochain en 15e jours.

(5) Item, se complaint Jehan Bloume, bourgeois de l Escluse, de 24 tonniauls de crasse, appelle sain de malemort, chargies en la neif Jaquemart le Witte, bourgeois de Dunckerke, le quelle neif les Engles prirent et menerent a Calais et detiennent encores le dit sain, si en demande restitution.

— Restitution est faite au dit complaingant pour la value dou sain de la somme de 15 livres d estrelins, a le prisie de 2 marchans a ce connues.

(6) Item, demande le dit Jehan a avoir restitution de 16 muys de ble perchiers a lui appartenans, chargies en la nef Jehan fil Gherart de Noefpoort, le quel ble les Angles ont pris, dont il demande restitution.

— Accorde en sont le capitain de Calais et Jehan Bloume entre euls.

Et de ces poins dessus escrips se doit faire restitution presentement a Calais selon le traitie et accord dessus dis.

*

(7) Item, se complaint Jehan le Riethane, bourgeois dou Dam, pour lui et ses complices, de 66 tonniauls de vin, les quels furent achetees 600 frans, que le dit Jehan envoia en la Rochele et furent cargies en la nef Jehan le Mol de Biervliet, les quels furent pris a Plainemue en Engleterre, dont nulle restitution n est faite

(Les parties sont d accord)

(8) Item, se complaint Jehan le Mol de Biervliet, d une neif, qui li fu prise a Playnemue, et 64 tonniauls de vin a lui appartenans. Item, 18 tonniauls appartenans a Jehan Pinchemer. Item, 5 tonniauls et pipe appartenans a Godevert de l Escluse, chargies tous les dis vins en la dite neif, les quels parceuls valoient 700 livres de gros, dont aucune restitution n est faite, si comme il dient.

(Les parties sont d accord)

(9) Item, se complaint Wautier Goederic, bourgeois dou Dam, de 68 tonniauls de vin a lui appartenans. Item, 5 tonniauls appartenans a Jehan de Tournay et 5 tonniauls appartenans a 1 marchand de Gand. Et 24 tonniauls appartenans a Pieter Plume de Monekerede, tout chargies en une neif, qui fu a Jaqueme Reylof, et une pipe de florat chargie en une autre neif, prises des 7 neifs d Engleterre et menes a Plainemude, dont restitution n est faite, ja soit qu il aient fait poursieute par longtemps par certaines personnes a ce commis, des quelles personnes il doubtent de leur vie, pour les forches, manaches, outrages qu on leur fait, si comme il dient.

(Les parties sont d accord)

(10) Item, se plaignent Pierre fil Gautier et Kerstiaen fil Pieter, de 9 tonniauls et une pipe de vin et leur harnas, qu il avoient en leur neif, pris en Engleterre a Dertmude, et de la voiture de 20 tonniauls de vin, qu on leur detient et pooit le harnas de leur neif valoir 16 livres d estrelinz, dont restitution n est faite, si comme il dient.

(Les parties sont d accord)

(11) Item, se complaint Jehan le Cupre, de 1½ tonnal de vin qu il li fu pris en la neif Pierre fil Wautier de l Escluse.

(Il est accorde)

(12) Item, se complaint Pierre fil le Backere, bourgeois de l'Escluse, de 3 tonniauls de vin chargies en un cogghe, dou quel estoit maistre Clais Heins de l'Escluse, pris par les Engles a Plainemude, dont il demande restitution.

(D accord)

(13) Item, se complaint Henry Bast, bourgeois de l'Escluse, d'un heulc, dont estoit maistres Clais Porre de Duerdrecht, le quel les barges et neifs de Bayonne prirent avec les apparauls, l'affreture et les biens et marchandises estans ou dit heulc, et le menerent a Playnemude, dont le quarte partie dou tout appartenoit au dit Henry, montant a la valeur de 50 livres de gros, dont nulle restitution est faite.

(D accord)

Et les 7 complaints dessus dites sont des biens et marchandises prises es 7 neifs, qui furent pris a Playnemude, dont restitution se doit faire selon l'accord dessus dit.

Sur les 7 complaints des 7 neifs dessus touchant le conseil d'Engleterre a dit en bonne foy, qu'avant leur departement darrainement d'Engleterre, le Roy d'Engleterre avoit ordene et envoye certains commissaires, est assavoir 4 chevaliers et 1 clerc de 1 eskekier, as lieux ou les dites neifs et biens furent pris et arrestes, pour faire faire restitution as subges monseigneur de Flandres, des biens qu'il trouverent encores desous les preneurs et detenteurs. Et s'aucuns biens en sont dissipe, vendu et aliene, qu'il enquerrent les preneurs et les constraintront par prise de corps et vendue et expection de leurs biens, affin de restitution des dis biens, et les feront plainement restituer en value, si avant que raison sera le plus brief qu'il porront bonnement.

Et se parfait n'estoit dedens le journee ci apres declaree accordee a tenir a Graveninghes par les 2 consauls, il se devra parfaire a la dite journee sans autre delay.

Et est l'entente dou conseil monseigneur de Flandres et en font speciale reservation que, en cas que plus de biens et marchandises prises es dites 7 neifs fussent trouves a remparer et restituer, dont nulle mention est faite par dessus, et les marchans de Flandres en fesissent aucune poursieute ci apres, que reparation et restitution se fera tant des neifs, comme des biens, dont poursieute se feroit, ainsi qu'il est accorde.

*

Chi apres s'ensievent autres complaints, faites depuis 2 ans encha, de biens prises par les Engles sur les marchans de Flandres, dont restitution se doit faire pareillement.

(14) Premiers, se complaignent le vesve et les hoirs Everard Goederic, Guillaumes de Cleyhem et Morissis de Crayenbrouc, bourgeois de Bruges, de 1.930 pieches de fighes. Item, 900 pieches de roysins. Item, 10 pipes et 2 tonniauls de tainte. Item, 3 pipes de vin blans. Item, 10 pipes de sain

de lisse. Item, une pipe de miel. Item, 140 quirs secs. Item, 50 quirs vers. Item, 5 bales de sieu. Item, 5 bales de chire. Item, 18 petis fraielles de fighes. Item, 13 petis fraiels de roysins signees de 2 markes. Item, 5 escrits, es quelles estoient 4 estables d argent. Item, en argent d Espaigne noir et blanc, la somme de 32 livres de gros monnoie de Flandres. Item, leurs draps, papiers, comptes, leurs lettres et une lettre de 80 frans, qui estoient prestes au maistre de la nef sur son fret, les quels biens il firent achater et chargier en Espaigne en une nef d Espaigne, de Fronte-raby, pour mener vers Flandres, les quels biens furent pris sur mer par 2 neifs d Engleterre, par messires Raoul de Ferrieres et Esmond Rose, avoec 2 valles estans sur les dis biens, et furent mene a Playnemude, dont l un des 2 valles est mort et l autre demoura en prison 4 mois ou plus. Et n ont peu avoir delivrance de leur biens, ne valles, ja soit ce que monseigneur de Flandres en a plusieurs fois escript et qu il avoient lettres patentes dou dit monseigneur de Flandres et de la ville de Bruges de tesmoingage, que les dis biens estoient a euls et non a autrui et qu il en eut fait caucion soffisant, qu il estoient a euls.

— Sur ce est ordene que messires Raoul de Ferrieres et Esmont Rose, preneurs et detenteurs des dis biens, seront mande devant le conseil d Engleterre dedens le dite journee pour euls oir et faire respondre sur la dite complainne et en faire acquit, droit et restitution a la dite journee, si avant qu il appartendra, et de ce se sont chargie les commissaires dou dit Roy.

(15) Item, se deulent monseigneur de Flandres et ceuls de l Escluse, remonstrant au conseil d Engleterre, comment Willaumes Goossin, bourgeois de l Escluse, se tenoit et gisoit a toute sa nef a Develinghe en Hirlande, leur il avoit deschargiet sa charge des biens, qu il avoit amenes, et recue l affreture des dis biens, la vinrent siglant une nef de Brestau et une autre de Vaelmude avoec leurs boots, biens pourvus et garnis, et de fait avise et de nuyt. Les compaignons des dites 2 nefs se misent en la nef dou dit Guillaume et le murdriront et tous ses compaignons, excepte 1, qui a mort fu navres. Et ce fait, prirent la dite nef, l argent de l affretement, les apparauls et tout ce qui estoit en ycelle, dont autrefois grant poursiente a este faite en Engleterre par devers le Roy, dont riens n a este restitue, ne rempare.

— Sur ce est accorde d enquier la verite de par le Roy d Engleterre et en faire faire restitution et amende a la journee, si avant qu il appartendra.

(16) Item, demande Pieter Zoete, bourgeois de l Escluse, a avoir restitution des Engles de 3 last de herens, qui furent pris par les Engles, dont il a fait caution a la court de Flandres de 24 livres de gros, que les dis herens estoient a lui, ainsi qu il dist.

— Sur ce est accorde, qu il declare qui le herenc prist et en quel lieu et on en respondera a la dite journee.

(17) Item, se complaignent monseigneur de Flandres et ceuls de le ville d Oostende, comment 3 barges d Engleterre l une de Londres, l autre de Jork et le tierche de Lynne, ont tue et murdri sur mer Pierre Bone d Oostende, maistre d une nef appele corvere, et 18 compaignons et 2 petis garchons en ycelle estans, euls partans de l Escluse pour sigler vers Sconen en fait de marchandise, et prirent la dite nef chargie de sel avec tous ses apparauls, qui bien valoient 180 livres de gros, sans aucune cause et sans ce qu il eussent en riens meffait envers euls, prirent aussi la vitaille et tout ce qui y estoit et le menerent la ou il leur pleut, dont les vesves et enfans d iceuls mariniers ainsi murdris sont dou tout desole et destruit. Si demandent que restitution et amende en soit fais, ainsi qu il appartient.

— Sur ce est accorde que le conseil d Engleterre s infourmera sur la dite complainte et en fera restitution et amende a la dite journee, si avant que de raison appartenra.

(18) Item, se complaint Hector de Mulhem, bourgeois de Bruges, et demande a avoir restitution de 12 lasts de herens cakes, chargies en une nef appelle Crucemberch, dont estoit maistres Jehan Noits de le Neuse, le quelle doit sigler a Rouen en Normandie en bonne marchandise pour faire son proffit, le quel herent fu prins par messire Thumas de Persy et mene a Winkelsee, dont aucune restitution n a este faite, ja soit ce que monseigneur de Flandres en ait escript, si comme il dist.

— Restitution en est accordee a faire a la dite journee.

*

Chi apres s ensievent les complaintes des subges dou Roy d Engleterre, qu il baillerent oultre es commissaires et deputes dou dit Roy a le journee, tenue a Calais par les deputes dessus dis et les deputes monseigneur de Flandres au jour et an dessus dis, dont restitution se doit faire par la maniere qu il appartendra comme dessus.

(19) Premiers, se complaignent Jehan Edrop, vivetier de Londres, et autres marchans d Engleterre, ses complices, de Guy Quidiel, maronnier de l Escluse, de ce que les dis marchans avoient affrete la nef dou dit Guy de ammener de Bourdeauls a Londres, a sa droite descharge, 160 tonneauls de vin a euls appartenans, par convenance telle que le dit Guy se devoit tenir en la compangie de la flote des Engles et d euls non departir, iusques a tant qu il fust venus a sa droite descharge a Londres et, ce non obstant, il s en ala vers les ennemis de sa volente et par malice, sans contrainte aucune, et abandonna les dis biens as ennemis, ainsi qu il dient. Si en demande restitution iusques a la value de 640 lb. d esterlins.

— Sur ce est accorde que le conseil de Flandres manderont et feront venir a la dite journee Jaqueme Crakebeen, qui part avoit en la nef, et le maistre de la nef pour respondre sur la dite complainte et, euls oys, on en fera faire droit et raison, siavant qu il appartendra.

(20) Item, se complaint Jehan Bentham, Englois, de Matheus f. Clais, amiral de Flandres, de ce que le dit Matheus prist en Baye de Tristram en Bretainge 1 cogge, appelle Christofre, chargie de sel, de vins de Gaschoinge et autres marchandises estans en ycelly, appartenans au dit Jehan, montant le damage iusques a la valeur de 400 lb. estrelins, sans autres cous et damages, qu il a soustenus pour celle cause depuis la dite prise, ainsi qu il dist, dont il demande a avoir restitution.

— Sur ce est accorde que monseigneur de Flandres donra 1 sauf conduit au dit Jehan, tant qu en lui est pour venir en Flandres et pour suievir devant monseigneur de Flandres et son conseil le dite complainte a l encontre Matheus f. Clais et ses complices et monseigneur de Flandres et son conseil lui en feront faire droit et raison, siavant qu il appartendra, dedens la dite journee. Et se fait n estoit, que une fin s en fera a la dite journee par les 2 consaulz.

(D accort)

(21) Item se complaint Thomas Sir, marchand de Bristauwe, d un maistre maronnier del Escluse, de ce qu il mena a l Escluse certaine quantite de vins, qu il avoit affrete de mener a Londres, de Lucembonne et de Portingale, et non ailleurs, si comme il dist, c est assavoir 25 tonniaux de vin, dont il demande restitution.

— On a donne entendre as 2 consaux que le dit Thumas et le maistre de la nef sont d accort et que les vins sont delivres et partant n en peuvent autrement ordener, mais en cas qu il n estoient d accort, qu on en fera une fin a la dite journee.

— Le maistre a a non Pieter Stocker.

(Note, de mander la partie, qu il ne sont point d'accort)

(22) Item, se complaint Robert Blount et Symon Wilhmet, comment deus nefes de Flandres prirent et roberent sur une nef, chargie de poisson et d artellerie a la valeur de 300 mars, et occirent 12 des mariniens, qui estoient en la dite nef, dont il demandent a avoir restitution et amende, le quel fait fu fait par ceuls d Oostende le samedi en le sepmaine de Pasques et y avoit une nef nouvelle a tout un voile, qui avoit 1 drap rouge de long, si comme le conseil d Engleterre sont infourme.

— Sur ce est ordene que le conseil de Flandres s infourmera sur la dite complainte a Oostende et la il appartendra et en responderont a la journee et en feront faire restitution et amende, siavant qu il appartendra.

(23) Item, se complaint Philippot Travers, de ce qu on a fait arrester a l Escluse 3 rodes de vin rynoys et demi et 8 sextiers, prisie le rode 13 lb. gros, dou premier achat. Item, 5 botes de vin douche, prisie le bote a 32 escus, avec la coustume, avec l affreitement des dis vins, montant 18 nobles, sans autres cous et damages, dont il demande a avoir restitution, qui montent a la valeur de 59 livres de gros, sans les damages.

— Le capitain de Calais, a qui les dis vins et biens appartenotent, et Jehan Bloume, ou nom de ceus de l Escluse, sont accorde entre euls par telle maniere que les 200 heus de ble, que le dit capitain doit de rest a

ceuls de l'Escluse, sont en rabat des dis vins. Et en deseur ce, le capitain doit avoir 31 livres 16 s. estrelins, dont Jehan Bloume en fait paiement pour ceuls de l'Escluse, 15 lb. d'estrelinz, qu'il doit avoir de son sain et le remanant doit on paier au dit capitain 15 jours devant la Toussains prochain venant, dont messire Jehan Vilain et Jehan de la Faucille ont respondu au dit capitain, a le pryere de Jehan Bloume, le quel Jehan Bloume les a enconvent deu des damages devant les 2 consauls. Et se aussi que par monseigneur de Flandres ou par les 2 consauls soit ordene que le dit capitain restitue les 200 heus de ble au dit Jehan de le Pale et ses complices, ce sera en rabat de ce qu'on li doit.

— Restitution en est faite.

(24) Item, se complaignent Nicholas Brembre et Jehan Philippot, marchans de Londres, de Wouter Jans zone, marinier de l'Escluse, de ce que le dit Wouter Jans zone avoit affrete 20 sacs de laines pour les avoir amene a l'estaple a Calais ou mois de fevrier darrain passe, le quel arriva a sa miete a Dunkerke, et depuis de sa volente s'en parti et mena les dites laynes en Normandie, ou il vendi les dites laynes, sans le sceu des dis marchans, en grant damage d'euls, iusques a la somme de 450 mars d'estrelins, et estoit la dite nef a Jehan Belle de l'Escluse, qui le dit Wouter Jans zone en fist maistre ou au mains avoit partie d'ycelle, dont il demandent a avoir restitution.

— Sur ce est accorde que le conseil de Flandres manderont devant euls dedens la journee Jehan Belle de l'Escluse, a qui la dite nef estoit et les maronniers, qui furent en la nef, pour respondre sur la dite complainte et le conseil infourmer dou fait et en fera on droit et restitution a la journee, si avant qu'il apartendra de raison.

(On mandera Jehan Belle)

(25) Item, se complaignent Robert Pilche, Richart FFlete et Jehan Horeweder, seingneurs d'une barge de Ploumith, de Matheus f. Clais, amiral de Flandres, et ses complices, de ce que le dit Matheus et ses complices prirent d'euls une nef de 180, chargie d'avoir de pois d'Espaingne, ennemis du Roy d'Engleterre, le quelle avoit este en leur poissance 4 jours et 4 nuyts. Item, prirent 1 crayer de Ploumith le meisme jour et tuerent 21 personnes, qui estoient dedens, les quels biens et neifs valoient bien 2.000 livres d'estrelins, sans le damage et perte de personnes, ainsi qu'il dient, dont il demandent a avoir restitution et amende.

— Sur ce est accorde que on mandera devant le conseil de Flandres Mathis Clais zone et ses complices dedens la dite journee pour respondre sur la complainte. Et a la journee on en fera siavant qu'il appartendra.

(On mandera Mathis f. Clais)

(26) Item, se complaint Thumas Gindalier, cytain de Londres, dou bailliu de l'iauwe a l'Escluse, de ce que le dit bailliu arresta au dehors dou havene de l'Escluse 85 dousaines de diverses draps, costumes et cokettes, les quels le dit Thumas avoit affrete en 1 cogge de Dankt de Pruys pour aler et sigler en Prusse, le quel cogge par tempeste de mer arriva a

l Escluse, pour le delivrance des quelles draps il a poursievi monseigneur de Flandres pluseurs fois par lettres dou Roy d Engleterre, des quels il n a peu avoir delivrance, si comme il dist, dont il demande a avoir restitution.

— Sur ce est accorde que le conseil de Flandres en parleront a monseigneur de Flandres pour en respondre a la journee.

(27) Item, se complaint Richard de Preston dit Roille, de 24 draps et demi d Engleterre de divers couleurs et 9 blancs manteuls d Irlande, arrestes et pris a l Escluse par le bailliu de 1 yauwe, les quels draps estoient affrete pour venir a Calais et arriverent a l Escluse par tempeste de mer et ne peut avoir restitue, ne delivre les dis draps, ia soit ce qu il l ait poursievi. Si en demande a avoir restitution.

— Sur ce est ordene que le conseil de Flandres en parleront a monseigneur de Flandres pour en respondre a la dite journee.

Et est assavoir que une journee est prise et accordee a tenir par les 2 consauls dessus nommes a Graveninghes le jour sainte Cateline prochain venant, a estre as hosteus pour accomplir et parfaire toutes choses en la maniere que dessus est ordene et accorde.

Et en tesmoing de ce que les choses dessus dites sont accordees, ordenees et restituees par la maniere que dessus est escript et expresse sur cescune complainte par les 2 consauls et commissaires, c est assavoir messire Hue Calvylay, capitain de Calais, messire Hue de Sanctgrave, messire Bernard de Brokas, capitain dou chastel de Calais, chevaliers, maistre Wautier Scharloo, doien de Saint Martin de Londres, Esmont de Haelstede et Richard Woedehale, conselliers et commissaires dou Roy d Engleterre. Et maistre Guillaume Vernaechten zone, doien de Saint Donas de Bruges, messire Jehan Vilain, chevalier, et Jehan de la Faucille, esquier, conselliers et commissaires en ceste partie dou dit monseigneur de Flandres, les dis commissaires ont mis et plakie leurs seels a cest present rolle.

Ce fu fait et accorde a Calais le 10e jour de juillet l an 1378.

III

Lijst met de opsomming van de klachten geformuleerd door de burgers van Sluis tegen de Engelsens, van wie zij schade op zee ondervonden hadden, waarvoor zij nog steeds geen genoegdoening ontvangen mochten, niet-tegenstaande hun herhaald aandringen bij de raad toen opgericht door de koning van Engeland en de graaf van Vlaanderen voor de regeling van de bestaande geschillen.

26 mei 1379 of kort ervoor

Rijssel, Archives départementales du Nord, B 515 | 18.286. Papieren rol.

De klachten laten we door een nummering voorafgaan.

In paragraaf 1 wordt verwezen naar de conferentie te Brugge.

Che sont les plaintez des bourgoys del Escluse en Flandrez, faites a cause des dampages, qu il ont eu des gentz du Roy d Engleterre, les quels il ont poursievi long tamps a par devant les seigneurs du conseil du Roy avantdit et de notre tres redoubte seigneur, monseigneur le conte de Flandrez, dont ancoire il n ont point eu fin ne determination.

(1) Primirement, demonstrent il par devant les seigneurs du conseil des seigneurs avantdiz, estanz au traitiet presentement a Brugez, par especial Jehan de Cleyem, fil Henri, et Philippes, ses frerez, que ou tamps passe il heurent chargiet en une cogue, dont estoit maistrez Martin Lam, 21 tonneaux de vin appartenantz a eaulx duex et a nul aultre, les quels il avoient empense de faire ammener a l'aide de dieu de la Rochele envers Flandres. Et en venant ainsi par mer devant Goudstard, si fu la dite cogue prise par forche des genz du Roy avantdit, appelez Joonkin Heston et Ritchard Herri, et aultrez leur complicez, envoyes du port de Dartmue. Et combien que de puis la dite prise faite par information suffisante, tant par lettres patentez, saiellez dou saiel de la ville del Escluse, comme du saiel notre dit redoubte seigneur, monseigneur le conte de Flandres, infixees par mi ycellez, si fu demonstre au Roy devant nomme et les seigneurs de son conseil et a se requeste mesmez, que li dit 21 tonnel de vin appartenoient az dis plainganz et che avant che que primirement entre les dis seigneurs fu ordene, que li subget monseigneur de Flandres devoient passer paisiblement entre lez gentz du Roy par caucion et par lettres de la ville, dont il estoient aprouvees par les lettres du prince devant nomme, ainsi que de puis aultre fois si fu ordene. Nientmainz se ne poerent li dit plaingant onques de puis avoir restitution de luer dit dampage, non obstant les lettres du commandement adrechanz de par le Roy et envoyez de par lui par son sergant d armez a ses gentz de Dartmue.

Restitution des diz vinz leur fu faite sanz aucun contredit et chou par le grant pryere et information que monseigneur de Flandres en fist au Roy par les dis plaingantz. Ains heurent li dit Joonkin Ritchard et leur complicez si grant port d encoste le Roy, du seigneur de Latemer et d aultrez, que li dit Philippe et ses compainz envoies avoec lui de par son dit frere pour ceste besoinge poursievir pres, euissent estez tues et mourdri, quant il avoient despendu a chesti cause, oultre le dit principal, la somme de 30 livres de gros et qu il avoient cause de laisier la cause vage et a determiner pour le grant peril de leur corps et ainsi a elle demoree jusquez a orez, combien que touz jours on la remettra a touz traitiez. Montanz le dit principal et despenz a 100 et 30 livres de gros et plus.

(2) Item, se demonstrent le dit Jehan de Cleyem et Riquaerd, ses frerez, qu il et leur compaignons, bourgoys del Escluse, environ le saint Martin derrain passe, chargierent en la barge monseigneur de Flandres, dont estoit maistre Romboud Arnoudzuene, 19 last de herencz sores, dont il firent caucion en la maniere coustumee et par lettres de la dite ville, aprouvees de par mon dit seigneur le conte. Sur les quels biens il fu envoyes li dit Riquardz et ent chargies le dit maistre de la barge, le quel

hereng, armurez, appartenantz as corps du dit Riquard, maistre et maronierz de la dite barge, furent pris sur terre en Engleterre et en la conte de Harondele et pour lui (ou port de Chicestre) (a), li quels contez tenoit en prison le dit maistre et Riquard de Cleyem par l'espace de 15 jours ou de plus. Et non obstant que de puis monseigneur de Flandres, oultre ses dites lettres, escrifist aultrefois au Roy et a son conseil pour yceaulx, a fin que la dite barge a tout la dite charge a eaulx appartenantz, non fourfaite selonc le traitie, se ne poerent li dit plaingant par les seigneurs dou conseil du Roy avoir adrechement de leur dampnage, Ains despendi le dit Riquard, sanz ent avoir declaration, le valour de 20 nobles d'or, montant ensamble le dit principal et despenz a la somme de 100 et 32 livres de gros.

(3) Item, se demonstre Adrian Tant, bourgeois de l'Escluze, que les gens du Roy d'Engleterre, assavoir est Stevin Favri de Hanthome et ses complices d'Engleterre, prirent hors d'une neif (passe 9 semaines ou environ) (b) un an passe ou environ, 22 last de blancz herencz, 4 last de herencz sorz et de 200 et 9 francz d'or en argent sec, la quelle neif, herencz et argent appartenantz au dit plaingant et a nul aultre, a toute la dite neif et les appareaulx et contenu d'ycelle, dont il mesmez en estoit maistrez, lui fu prise sur la trade en alant de Flandrez envers la Rochelle (ou ailleurs) (c) dou dit Stevin et ses complices et mene a (Hamthon) (d) Plainmue ou li dit maistre fus mis a gihine et a grant martyre, sanz cause et raison, ainsi qu'il apparu depuis par l'informacion, qu'il en fist au conseil du Roy. Nentmainz si en eut onques restitution de se dampnage, forz la dite neif, 18 tonnaulx de blanc hereng et 18 meses de herencz sorz, montanz le remanant de sa dite perte a la somme de 2.500 escus, selonc l'estimation faite par devant le conseil du Roy, dont li Roy bailla ses lettres adrechantz a sez dites gentz, mes onques en recue maille, ne denier le dit plaingant.

(4) Item, si eut en la dite neif Ryquaerd Cloud, bourgeois del'Escluze, une pipe et un baril de batrie, montant a la somme de 42 livres de groz ou environ, laquelle batrie se fu mise a l'ostel Jehan Pollemont, demorant a Hantonne. Requiert d'ent a ravoir restitution.

(5) Item, ancoire se plaint le dit Adrian des gentz du Roy d'Engleterre, que depuis un moys encha il lui prirent hors d'une cogue, appartenant a lui entirement, dont estoit maistrez Guillaumes Pres, 32 lastz et 3 baris de blanc herencz et une pipe d'ole et avoec che en vitaille et en aultrez besoingez, appartenanz tout a lui et a nul aultre, dont il fist bonne caution, comme dessus, la valour de 15 livres de groz, contant ensamble 1.800 escus, casquin compte pour 24 gros de Flandrez, et fu pris la dite

(a) Bijgevoegd tussen de regels.

(b) Doorgestreept, wat er op wijst, dat de klacht reeds het jaar voordien een eerste maal ingediend geworden was.

(c) Bijgevoegd tussen de regels.

(d) Doorgestreept.

neif a touz les dis bienz devant Calays, de Jaque Pieters, maistre de la barge appartenantz a messire Huge de Calvillay, le quels Jaques mist a gehine le marchant envoyet sur les diz bienz, appelez Jehan Maersensuene, bourgoys de Brugez, afin qu il dist par forche de gehine que lez dites derrees fuissent as anemis dou Roy d Engleterre.

(6) Item, se demonstrent Florens de le Bouch et Pieter Zoete, bourgoys de l Escluse, comment, passe 3 semainez environ, les gentz du Roy d Engleterre, assavoir est Symekin Pavez de Douvre, leur prist par forche une neif, dont maistrez estoit Pieter le Mulgemakere, et 13 last de herencz blancz tout a eaulx appartenantz et a nul aultre, les quels il avoient chargez pour mener en la Somme ou ailleurz pour leur profyt. Et, venant devant Zandgate, venoit li dit Symekin a tout ses complicez et le mena avoec lui a Douvre et le detient illequez gisant et n en poerent onques depuis rienz avoir, ne de li dite neif a tous ses apparaux, ne des ditz 13 lest de hierens, tout appartenans a eaux deux plaignanz et a nul autre, dont il eurent lettres de caution en la maniere accoustumee selon le derrain traitiet.

(7) (Item, ancoire demonstre le dit Pieter Zoete, comment, ores a un an ou environ, il avoit chargiet en une neif, dont estoit maistre Jehan Willard, trois last de herencz, appartenantz a lui solement et a nul aultre, pour ycheux mener en Seyne, et venant entre les Kiefz, venoit une bardse, appartenant au seigneur de Latemer, et prirent la dite neif et bienz et l amenerent a Londrez et le quel hereng le dit sire de Latemer eut et tenoit et ancoire detient pour lui, non obstant lettres de caucion, que le dit Pietre Zoete en avoit fait a monseigneur de Flandres (par le information) (e) des lettres d esquevins de la ville del Escluse, les quellez on trouveroit ancoire en la chancelery de monseigneur de Flandres avant dit.) (f).

(8) Item, si demonstrent Jehan f. Wouters, Pietre Wouterszone son frere, Adrian Tant et Gille de (g) le Barse touz ensamble conioinctement, que, en l annee passee, en l une des sept neifs de Flandrez, qui adont furent prisez et mennez en Engleterre en venant de la Rochelle par les gentz du Roy, de la quelle neif fu maistrez le dit Pieter Wouterszone et contremaistre Chrestien Pieterssone, il eurent 8 tonneaux de vin de Poytou, li quel par les dis Engles furent gastez et en eurent li dit bourgoys de l Escluse la perte par l arest, que le dit Anglois en firent a Pleymue. En avoec ce si tollirent le dit Angloys az dis bourgoys le frait de 20 tonneaulx de vin, qui estoient a marchantz de France, pour cascun tonnel 60 escus de Bruges. Et ancoire leur fu tollu en ycelle neif, tant en apparaux, comme en aultrez instruments et vitailles appartenanz a eaulx et a la dite neif, montanz la dite denraine perte a la somme de 16 livres d esterlincz.

(e) Bijgevoegd tussen de regels ter verbetering van „approuvez”, woord dat doorgehaald werd.

(f) Gans de klacht staat in de tekst doorgestreept. Zij was inderdaad reeds op de conferentie te Calais besproken geworden. Zie bijlage II, nr 16.

(g) In de tekst staat twee maal „de”.

(9) Item, se plaignent Henri Bast, le pere, et Jeorge de Rollerz, tant pour eaulx, comme leur compaignons flamencz, que, depuis un moys en cha, li Angloys de Zandwyc, assavoir est Symon Pavez et ses complicez, leur tollirent une cogue, chargie et affretee pour sigler a Bordeaulx, dont estoit maistrez Jan Willemsone de l Escluse, appelle la dite cogue Cristofele, et dont lez 3 pars appartenoint az dis bourgoys et mananz de l Escluse. Et ancoire prirent li dit Anglois de la dite cogue, appartenantz a elle, un cent d aveine. Ancoire 1.000 de petit borz, appartenantz a la dite cogue. Ancoire si tollirent il au dit Henri Bast et Jehan Wayvliet 4 last de herencz sors et 2 last de herencz blancz, appartenantz a eaulx duex et a aultrui non. Ancoire prirent il hors de la dite cogue 5 last de blancz herencz et 2 last et demi de sors, appartenantz au dit bourgoys Jeorge de Rollerz. Ancoire y tollirent il 2 last de herencz sors, appartenantz a Pietre Colpaerd, bourgoys de la dite ville, et ancoire y tollirent il 200 garbez d aulx, appartenantz au dit maistre de la cogue, a Henri Bast et a Pietre Bronin, l un des maronnierz de la dite cogue, pour sigler, comme dist est, a Bordeaulx a toutez les dites marchandises, montanz la dite perte tout ensamble a la somme (h). Et est assavoir que la quarte part de la dite cogge a touz les apparaulx d ycelle appartient a Jaquemon Hogheneuze, bourgois de la ville de Bruges.

(10) Item, si eut Jehanz Bruniel, Flamens et mananz a l Escluze, en la dite cogge Christoffle 6 baris de herens sors pour envoyer a Bourdeaulx. Et est assavoir que le dit Symon si tient encorez en prison le dit Jehan Willems zone, maistre de la dite cogge, en la chambre en Engleterre.

(11) Item, se demonstrent Henry Bast, que l anee passee l une des 7 neifs, dont mention est faite pardessus et dont maistre fu Clais Porre, se fu prise a Fontenay et menee a Plainmue par forche des Engloys de Plainmue. Assavoir est par un appielle le Crayere, qui maistrez estoit d une barge, en amenant de la Rochielle vins appartenanz a certains marchans de France, dont on doit encore au dit maistre payer a cause du dit affretement des dis vins. Assavoir est sire Phelippe de Cortenay 6 livres d estrelinx. Encore li doit li comtez d avanchier pour la dite cause 3 livres d estrelinx. Encore li doit Wayte Joye 20 s. d esterlinx. Encore li doivent cheulx de Plainmue l afraitement de cuincq tonniaulx de vin, de cescun tonniel 18 s. d esterlins (i). Et avoec ce tolirent il au dit maistre vitaille, apparaulx et armurez appartenans a la dite neif, montant tout ensamble, parmi l afraitement avantdit, 80 et 10 livrez d' estrelinx.

*

Supplyent tres humblement li dit plaignant pour eaulx et li bouchmaistre de la dite ville, ou nom de touz aultrez bourgoys et mananz d icelle

- (h) Na „somme” is er in de tekst weliswaar geen lacune, maar toch ontbreekt het cijfer van het bedrag in kwestie.
 (i) „d esterlins” staat tussen de regels bijgeschreven ter verbetering van het woord „Inghelsche”, dat in de tekst doorgehaald werd.

ville, li quel aultre foys ont este, a toute leur supplications, ou qui ancoirez sont a venir, par devant notre redoubte seigneur, pour plaindre des Engles, a cause de luer perte, qu il en ont eu et soustenu, liquel presentement ne poent venir par devant lez dis seigneurs pour faire leur requestz, pourtant qu il ne somt (j) point par aventure ou pays ou si pres de chi pour demonstrier luer querelle a notre dit redoubte seigneur et les seigneurs de son noble conseil, que a ses dis subges, sur ce que dit est, soit pourveu de remede convenable et prise aucune voye faisable, par quoi dorez en avant ses diz subges, marchantz, maistres et maronnierz plus paisiblement puissent passer par mer entre les Engles en la maniere que bon luer samblera ou aultrement il est a doubter que ses dites genz perderont toute luerz neifs et marchandises, toutes par tamps advenir, que dieux voille defendre. En en che tant a faire, qu il soient tenu de plus pryer pour lui.

(j) Sic voor „sont”.

IV

Antwoord van de leden van de grafelijke raad, gegeven aan de commissarissen van de koning van Engeland op de conferentie van 26 mei 1379 te Brugge, inzake de door de Engelsen tijdens de besprekingen van 10 juli van voorgaand jaar te Calais ingediende klachten.

Brugge, 26 mei 1379

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 515 | 18.778bis. Op papier.

De klachten laten we door een nummering voorafgaan.

Ce sont les responses dou conseil monseigneur de Flandres, assavoir est le doien Saint Donas de Bruges, messire Jehan Vilain, le prevost de Notre Dame, Jehan de la Faucille, et Guillaume de Haringhes, clerc secretaire dou dit monseigneur de Flandres, commissaires en certe partie ou nom et de par mon dit seigneur, faites et baillies as commissaires dou Roy d Engleterre, est assavoir sire Guillaume de Gantdorp, Esmon de Halstede et Richard Woedehalle, au traitie, tenu a Bruges le 26. jour de may l an 1379, sur les complaints des subges dou dit Roy, baillies oultre a la journee dou traitie tenu a Calais parentre les commissaires des dis seigneurs, le 10e jour de juillet l an 78, d aucuns griefs et domages, fais sur mer par les subges d un coste et d autre, ainsi qu il est contenu en 1 rolle, plaquie de leurs seels sur ce fait.

(1) Premiers, quant a la complainte de Jehan Edrop, vivetier de Londres, et autres marchans d Engleterre, ses complices, de Guy Cuidiel, maronnier de l Escluse etc. Respondent le conseil de Flandres par la maniere, qui l est contenu en la response que Jaqueme Crakebeen, bourgeois de Bruges, pour lui et ses compaignons a bailliet oultre sur ce au dit conseil, ainsi qu il appert par la copie annexee ci desoubs.

(2) Item, quant a la complainte de Thomas Sir, marchand de Bris-tauwe, d un maistre maronnier de l Escluse etc. Respondent le dit conseil par la maniere, qui l est contenu en la response, que Pieter le Stocker, maronnier de l Escluse, a bailliet oultre sur ce au dit conseil, ainsi qu il appert par la copie annexee ci desoubs.

(3) Item, quant a la complainte de Robert Blount et Symon Wilhmet, comment deus nefes de Flandres prirent et roberent sur mer une neif chargie de poisson etc. Respondent le dit conseil que sur le dite complainte il ont prise et faite information a Oostende et ont sur ce oy plusieurs tesmoings, bonnes gens, dignes de foy, tant d Oostende, comme d ailleurs, maronniers et autres, et bien et diligamment examines par leur serment, et n on point trouve par la dite information que le fait, dont la complainte fait mention, ait este fait par aucuns d Oostende, ne aussi que aucun des mariniers d Oostende portast l rouge drap en son voile, ainsi que la complainte fait mention.

(4) Item, quant a la complainte de Nicolas Brembre et Jehan Philipot, marchans de Londres, sur Wauter Janszone, maronnier de l Escluse etc. Respondent le dit conseil par la maniere, qui l est contenu en la response, que Jehan Belle de l Escluse a bailliet oultre sur ce audit conseil, ainsi qu il appert par la copie ci desoubs annexee.

(5) Item, quant a la complainte de Robert Pilche, Richart Flete et Jehan Horeweder, seingneurs d une barge de Ploumith, sur Mathis f Clais etc. Respondent le dit conseil par la maniere qu il est contenu en la response, que le dit Mathis a bailliet oultre sur ce audit conseil, ainsi qu il appert par la copie ci desoubs annexee.

(6) Item, quant a la complainte de Thomas Gendalier, citain de Londres, sur le bailliu de l eauwe, de ce que le dit bailliu arresta au dehors dou havene de l Escluse 85 dousaines de divers draps etc. Respondent le conseil que ceste complainte touche et regarde le droit et seignorie de monseigneur et en sera fait aussi avant, comme il a este dit et respondu au conseil d Engleterre.

Notandum, que sur le complainte des dis draps fu respondu par le conseil de Flandres au conseil d Engleterre parmi les deutes des bonnes villes, que selon l ancienne costume maintenue ou pays de Flandres, les dis draps sont confisquies a monseigneur de Flandres de son droit et seignorie. Nientmoins ou cas que le conseil d Engleterre respondent bien et raisonnablement sur les complaints des subgis de monseigneur et fachent bon adrechement et restitution a euls de leur damages, tellement que par raison il doie souffire et le Roy d Engleterre en voelle escrire a monseigneur de Flandres, ainsi qu il a fait autrefois en cas samblable, le conseil de Flandres esperre que monseigneur de Flandres pour l oraire (a) et

(a) Onzekere lezing. Er staat geschreven met een afkortingsteken : „l orai-e”. Aangezien daarop volgt „et pryere”, kunnen we hier met synoniemen te doen hebben. Misschien werd dus met het eerste woord zoveel als „raison” bedoeld.

pryere dou Roy en fera tant, qu il en sera bien content, par ainsi que le marchans, a qui les draps appartenoient, vienge par decha pour dire combien les draps pooient valoir et traiter a lui et on lui fera tant qu il devra souffire.

V

Verweerschrift, waarin Jaque Crakebeen, burger van Brugge, en zijn geassocieerden, in antwoord op de eisen van een Engelse koopman, hun opdrachtgever, aan de grafelijke raad uiteenzetten, hoe hun schip, terugkerend van Bordeaux, op zee door Normandische kapers genomen geworden was, waardoor zij ook de vracht verloren, wat voor hen een verlies van 1.800 frank betekende, som die zij niet hebben kunnen recupereren, niettegenstaande een brief verkregen van de Franse koning en gericht tot de Normandiërs en ondanks de beslaglegging door hun schipper op twee vaartuigen met Normandische goederen, die naar Engeland gebracht werden, zijnde allemaal feiten gekend door de Engelse klagers, die wel weten dat dit alles maar een gevolg is van de oorlog, die de Engelsen tegen de Fransen voeren.

Tussen 10 juli en 25 november 1378

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 515 | 18.778 bis, gelijktijdige kopie op papier.

Sur la demande que Jehans Edereep de Londrez demande a Jaque Crakebeen et ses compaignons pour restitution de ses biens, qui estoient quierquies en la neif, que Ghijs Cudel soloit menner, la quelle fu prinse des Normans, environ un an, a venant de Bordeaux, viers Engleterre et fu droit devant Beauchief. Si respondent le dit Jaque et si compaignons que de nulle restitution il ne sont tenu au dit complaignant, car la dite neif a este prince pour le guerre des Engles et des Franchois et pour les biens d Engleterre, qui dedenx la neif estoient, et non pour aultre cause. Et si ont perdu li dit Jaqueme et li sien, pour la dite cause des Engles, luer dite neif et quanques ens y avoient, qui bien valoit 1.800 frans, par mi le frait, dont onques ne puerent recouvrer pour poursieute aucune, qu il en firent, ne pour mandement, ne lettrez du Roy, que li Roy luer donna as dis Normans, que bien encore pueent monstrier, une suele maille, ainssi que clairement asses appert, car par deffaute, qu il en ont eu, li dis Ghys Kudel a depuis prins 2 neifs, une de Normandie et une de Flandres, quierquies de biens de Normans, et les ammena en Engleterre, la il sont encore, pour recouvrer son proppre damage et ce seit bien li ditz complaignantz, car il detiennent a present en Engleterre le dit Ghys emprisonnes. Et s il fuist raisonnable puis que la neif a este perdue pour la cause et ocoison des Engles, li dit Flamenc requerroient volentiers a recouvrer sour eaux luer dit damage.

VI

Brief uitgaande van Karel V, koning van Frankrijk, en gericht tot diens vertegenwoordiger of familielid in Normandië, met het verzoek de kogge, geladen met wijn en toebehorend aan Jaques Crakebeen en Pieter Crooc, burgers van Brugge, die, van Bordeaux terugkerend en op weg zijnde naar Engeland, de maand voordien, op zee door kapers van Saint-Valéry genomen was geworden, met haar lading aan de schipper en de meevarende kooplui terug te geven en dit zonder enig verzet, aangezien de Bruggelingen die gunst verkregen hadden.

Senlis, 7 april (1378)

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 515 | 18.778 bis. Op papier. Waarschijnlijk gelijktijdige kopie.

De par le Roy.

Tres chier et ame cousin. Comme nous avons entendu que une coque, qui est a Jaques Crakebeen et Piere Crooc, bourgeois de Bruges, les quels sont nous biens voullans, et de la quele estoit gouverneur un apelle Guis Cudel, soit partie de l Escluse en Flandres et alee en Geronde. Et ait este chargie a Bourdeux de vins. Et en retournant pour aler en Engleterre, un mois a ou environ, ait este prinse de chuinc barges de Saint Walery, dont les mestres ont nom Virlet Stasse, Hughe Capelaire, Jehan Coput et plusieurs autres leurs compaignons. Nous volons et vous mandons que la dite coque aveuque les apparans et le fret fait entre les maistre et les marchans, qui estoyent dessus, vous rendes et delivres ou faites rendre et delivrer au dyt Jaque, Piere et gouverneur sans contredyt. Car ainsi l avons otroye aus diz bourgeois de Bruges de nostre deliberalite et grace. Bien gardes que en ce n ait deffaut. Donne a Senliz le 7e jour d avril.

VII

Verweerschrift, waarin Pieter Stoker, schipper uit Sluis, in antwoord op de aantijgingen van Engelse kooplui, zijn opdrachtgevers, aan de graaf uiteenzet, hoe hij met zijn schip, de „Heilige Geest”, van Spanje terugkerend met een lading wijn en op weg naar Londen, op zee nabij Sandwich door kapers uit Calais beroofd geworden was en hoe hij daarna, vluchtend voor Normandische zeeroovers en voor een grote storm, in de Zwinhaven een toevlucht had moeten zoeken, met als gevolg dat zijn geschil met de Engelsens weliswaar te Damme voor de schepenbank gerechtelijk beslecht geworden was, maar zonder met de door hem geleden schade rekening te houden, reden waarom hij om schadeloosstelling verzoekt.

Tussen 10 juli en 25 november 1378

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 515 | 18.778 bis. Gelijktijdige kopie op papier.

Tres cher seigneur, plaise vous savoir que comme Pieter Stokel, maronnier de l'Escluse, et maistre d'une nef appelle Saint Esprit de l'Escluse, venant son droit chemin d'Espagne vers Londres et droit devant le port de Zandwyc vinrent barges de Calais et prinrent la dite nef et l'ammenèrent, a tout les biens estans en ycelle, devant Calais, dont les maistres des dites barges sont appellees Jaque Pieters Moer et Obbe Ghibbe, par forche, et maugre dou dit maistre, non provoquant, as dits Englois fu monstre, que la dite nef et marchandise estoit affreite a Londres et que marchans anglois estoient en la dite nef pour les biens garder, a qui les dis biens appartenoient, prinrent hors de la dite nef 24 tonneaux de viin, toutes les armures et vitaille, ancras, cables, coquet et batel et la dite nef, estans devant le port de Calais, vinrent des barges de Normendie et grant orage de mer et, pour le sauvement des biens des marchans, le dit maistre vint a toute sa dite nef et marchandise, estans en ycelle, tout droit ou port de l'Escluse, dou quel debat entre le dit maistre et marchans englois, a qui les dis biens appartenoient, a este faite loy en la ville dou Dam, u sieur Pieter Scotelaere fu present, mais son dammage, que li dis maistre avoit eu pour cause des Anglois, ne li fu onques amende, li quel monte bien 50 lb. de gros et plus. Supplie a vous tres humblement, qu'il vous plaise de lui prendre pit(i)e et en ce tant faire que au dit maistre soit restitution faite de son dit dommage, ainsi avant comme a votre discretion de raison samblera.

VIII

Verslag van het onderzoek door de grafelijke commissarissen te Oostende naar aanleiding van een klacht als zouden Vlaamse zeelui op zee een Engels vaartuig uit Southam hebben aangevallen en beroofd en de bemanning ervan, tellende twaalf koppen, hebben vermoord.

Oostende, 3 december 1378

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 1376 | 10.694 (2). Op papier.

Information faite a Oostende le 3. jour de decembre l'an 78 par monseigneur le prevost de Notre Dame de Bruges, messire Jehan Vilain, et Jehan de la Faucille, commissaires de par monseigneur de Flandres, sur une requeste et complainte, que aucuns d'Engleterre ont bailliet oultre a la journee tenue a Calais ou mois de juillet derrain passe, de ce que aucuns maronniers d'Oostende prirent et roberent une nef chargie de poisson, appartenant a Symon Willymet de Sueteham et ses compaignons, et tuerent 12 personnes estans en ycelle.

Premiers, Clais le Stuvère, maronnier et eschevin d'Oostende, 46 d'eage ou environ, dist par son serment sur ce diligament requis, qu'il n'a point sceu ne oy que par aucuns mariniers d'Oostende aucune prise ou damage fust fait sur les Engles ou temps que la complainte fait mention. Mais bien dist que il a bien sceu que 1 maistre maronnier de Hughevliete, appielle

Pieter Arents zone, portant ou voile de sa nef 1 rouge drap de long, prist aucun poisson hors d'une nef d'Angleterre ou dit temps, dont il fu calengies de la justice dou lieu de Dunkerke. Et de la nef, qui devoit estre prise, et des 12 personnes, qui y furent tues, si comme les Engles dient, n'en scet riens.

Jehan le Fevre, borchmaistre	}	Eschevins d'Oostende, n'en scet riens.
Henry fil Wauter		
Gherard Sabbaert		
Clais Juerdaen		

Wauter Hackart, eschevin d'Oostende, dist par son serment, qu'il vit sigler devant Oostende une nef qui portoit en son voile 1 rouge drap et disoit on que la nef estoit de Hughevliete et fu en ce mesme temps que la complainte contient ou environ et autre chose n'en scet.

Henry Riquards zone	}	Eschevins de Blankenberghe, n'en scet riens.
Willame fil Jehan fil Gille		
Lauwerens le Boetere		

Willame le Schuvere, del eage de 60 ans	}	n'en scet riens.
Riquard f. Jehan, del eage 50 ans		
Girard Schelewart, del eage 45 ans		
Lambert Libart, de 40 ans d'eage		
Guillaume Motin		
Guillaume Kersteloot, del eage de 60 ans		

Wauter fil Jan Heinrix d'Oostende, del eage de 47 ans, dist par son serment, qu'il vit que Pieter Arents zone, maronnier de Hughevliete, portoit ou voile de sa nef 1 rouge drap en ce mesme temps et autre chose n'en scet riens.

Jehan But d'Oostende, del eage de 48 ans, dist de mot a mot, ainsi que Wauter fil Jehan, tesmoing dessus oy, a dit.

Jaqueme Raimbouds d'Oostende, del eage de 48 ans ou environ, dist par son serment, qu'il sigla vers la costiere d'Escoche en la compaignie de Pieter Arents zone de Hughevliete, le quel portoit ou voile de sa nef 1 rouge drap. Mais des autres choses n'en scet riens et fu 15 jours apres Pasques ou environ darrain passe.

Pieter Steve d'Oostende, del eage de 50 ans ou environ, dist par son serment, qu'il fu a Dunkerke 1 peu devant la Penthecouste darrain passe, ou il vit Pieter Arents zone, qui portoit en son voile 1 rouge drap, vendre certaine quantite de poisson, qu'il avoit meisme pris, et autre chose n'en scet.

Jehan Gorlin
 Roelin fil Jehan
 Jehan Bone
 Coppin Lammins
 Jehan Bigghe
 Jehan Willems
 Lauwers Hughe
 Reynar Romain
 Jan Tand

tous maronniers d Oostende, dient par
 leur serment qu il n en scevent riens

IX

Verweerschrift, waarin Jehan Belle, burger van Sluis, als antwoord op de beschuldigingen geuit door Engelse kooplui, zijn geassocieerden, aan de grafelijke raad verzekert zijn verplichtingen in de associatie te zijn nagekomen en verklaart, dat hij er geen schuld aan heeft, indien Wouter Janssone, die hij als schipper aangesteld had, het schip met de vracht wol, die naar Calais moest worden gebracht, ontvreemd heeft om de lading in Normandië te verkopen.

Tussen 10 juli en 25 november 1378

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 515 | 18.778 bis. Gelijktijdige kopie op perkament. De rechter kant van het stuk is beschadigd.

A nobles et sages les seigneurs du conseil de mon tres redoubte seigneur de Flandres.

Monstre Jehan Belle, bourgeois del Escluse, comme celui qui a entendu que certaignes parsonnez, nomez par leurs noms Nicholais Brambouch et Jehan Philippot, marchanz de Londrez, dient et monstrent qu ils chargirent et delivrerent au moys de fevrier derrain passe a Wouter Janssone, maronnier del Escluse, jusques a noef scarpellyes de laynez, les quelles laynes il devoit avoir admene a l estaple de Callays, le quel Wouter Janssone arriva a Dunkerke avoec tous les dites lainez a sauvete. Et depuis s emparti de la par son bon gre et admena les dites lainez en Normandye et la en feist delivrance et les vendi a dampmage des dis marchanz, de quatre centz et ciuncquante marz estrelincz et que il feist mesme le dit Wouter Janssone maistre de la neif, en la quelle lez dites lainez estoient chargies, et que il estoit sirez de la dite neif ou avoit partye d icelle.

Sur quelle demande le dit Jehan Belle respond que ou temps que la dite neif fu chargie a l Escluse des biens des marchans, qui l avoient freste, il gisoit sur son lit malades et n estoit point si posant ne si fort de soy mesmez qu il povoit gouverner la dite neif. Et selonc qu il fu enforme en feist maistre le dit Janssone, car adont ne savoit en lui que d un boin loyal homme et de bonne renommee, ainsi comme il quidoit et enformez estoit.

Item, monstre le dit Jehan Belle que le dit Wouter Janssone, maistre comme dit est, s en departi a toute la dite neif du able del Escluse et accomplist le voiage jusques a Londrez et la commencha il a juer a des, si

avant qu'il y perdi chiunc noblez, les quels le dit Nicholais Brambourch, qui avoit et a lui appartenoit la moitie de la dite neif, paia pour lui et aultrez chiunc lui en presta pour appareiller la dite neif. Et par consequent povoient les dis marchants mieulx savoir que le dit Jehan Belle, que le dit Wouter Janssone estoit personne de male condicion. Et quant les dites lainez furent chargies a Londrez, Jehan Belle n'en savoit riens, ne aussi riens n'en a este fait par lui. Et aussi voelt il faire serment et preuve, selon que bonne personne doit et est tenu a faire, qu'il n'avoit onques pourffit, part, maille, ne denier des dites lainez, ne de la dite neif et biens d'ycelle du tamps qu'il aient este en gouvernement du dit Wouter Janssone.

Item, monstre le dit Jehan Belle que tout le droit et tout la part du gaing, que le dit Nicholay Brambourch doit et est tenuz a avoir et recevoir dou gaing (dans) (a) la moietie de sa neif, dont Jehan Belle en a l'aultre moietie, et de tous affretements ou aultrement jusqueuz aujourduy, que il a ce paijet et donnet par especial mandement au dit Nicholai par sa bouche a Thomas Baret et a Thommelin Brom, factuers et attournez dou dit Nicholai, a plusieurs foys et en plusieurs lieux lez quels ce ont... (b) ou nom et pour le dit Nicholai Brambourch. La quelle response et chose le dit Jehan Belle offre et presente a faire et approuver par bonnez gens digne de foy. Et... le dit Jehan Belle supplie humblement a vous, tres noblez seigneurs, qu'il vous plaise tant a faire par quoy le dit Nicholai laist le dit Jehan en pays et sanz... (c).

(a) Wegens beschadiging kunnen de laatste regels niet volledig gelezen worden.

Tussen haakjes staat de veronderstelde tekst.

(b) Aan te vullen wellicht met „respondu”.

(c) Misschien aan te vullen met „destourbier”.

X

Verweerschrift, waarin Matthys Claissone, kapitein van de westvloot van Vlaanderen, en zijn gezellen, als antwoord op een Engelse aanklacht, aan de grafelijke raad uiteenzetten, hoe zij in het voorjaar van 1378, bij de terugkeer van de eerste westvloot, van de gelegenheid gebruik maakten om van Engelse kapers uit Plymouth en Dartmouth, die met de bemanning van een Spaans schip aan het strijden waren, een geroofd Vlaams vaartuig afhandig te maken, reden waarom ze overigens beden te La Rochelle eveneens gewikkeld zijn in een geding met de Spanjaarden, die eveneens op die buit aanspraak maken en als schadeloosstelling 4.000 frank eisen.

Tussen 10 juli en 25 november 1378

Rijsel, Archives départementales du Nord, B 515 | 18778 bis. Gelijktijdige kopie op perkament.

Tres nobles et reverends signeurs du conseilg notre redoubte signeur, monsigneur le conte de Flandres, a vous monstrent vos humbles subgis Mathys f. Clais, capitain de le flote ou tamps passe de notre redoubte signeur susdit, et ses compaignons, comment qu'il ont entendu que cheaus de Pleylude et de Terremude sour eaux ont mis une demande et plainte, fait devant vous, redoubte signeurs, que li capitain et ses compaignons dessus dit avoec le premiere flote venant de west, ordene de par monsigneur dessus dit et du paijs communaument de Flandres, a eauls devoient avoir pris une neif d'Espaigne avoecques le avoir et les appartenances, qui dedens y estoient, et a eauls une aultre neif robeys et prise, du quel il en ont nulle coupe, ne ne firent onques, ainsi comme, tres redoubte signeurs, vous chi bien apres entendres.

Bien fu voir que cheaus de Pleylude et de Terremude susdit venoient sur le mer en le flote monsigneur de Flandres susdit sans mot parler avoec un huelc d'Engleterre et un crayere de Flandres, le quelle neif appelle crayere il avoient pris as Flamens et les gens, qui y estoient dedens, hors cachies, le quelle neif appartenoit a aucuns bourgeois de Bruges, c'est assavoir a Jehan de Tournay et a son frere, et seinglerent avoecques ces dessus dites neifs une neif de le flote de Flandres une grande pieche du castel de le dite neif, de le quelle maistre estoit Guillaume Beits del Escluse, et y trayerent sur eauls avoec leur arcs. Et apres seinglerent il a une neif d'Espaigne gisant d'encoste le dite flote de Flandres et le combatirent l'un a l'autre, du quel le dit capitain et ses compaignons ne se mellerent onques. Le quel Espaignart si se revaigna, que le neif d'Engleterre convenoit de partir du dit Espaignard et eauls laisser en pais et waigna la dite neif flamenghe, le quel les dis Engles y avoient enmeneye. Et quant che le dit capitain et ses compaignons virent, se alerent vir en luer petits bakes, de quel lieu le dite neif estoit venue et ni trouverent nulle personne dedens vivant, que deux gents d'Engleterre et un d'Almaigne, les quels il prisrent as dits Espaignards pour luer vie sauver. Et si il y eurent plus dedens trouve, il y eurent plus pris pour leur vie sauver. Et luer demanderent de quel lieu le dite neif luer venoit et ou il le avoient prise et il responderent qu'il le avoient pris sur le meir et les gents, qui dedens estoient, estoient ent ales avoec les petyts bakes. Et quant le dit capitain ce entendi, ala as ses compaignons et avoec eauls au dit Espaignard et li prisrent le neif par mi che qu'elle fu de Flandres. Et quant li dit Espaignard vit che que le neif dessus dite luer devoit demorer, les mist a loy quant il vinrent a le Rochele et luer demanda quatre mille frans, pour che qu'il avoient pris luer prisonniers et le dite neif, le quel encore y est a loy. Et les amis du capitain luer a bien laissiet savoir de vray, qu'il luer convera paijer. Et tres noble et reverent signeur, si che fu que cheaus de Pleylude et de Terremude susdit dient aucune contraire les choses ne furent ainsi comme devant est dit en tout ou en partie, che presentent le dit capitain et ses compaignons plainement et souffisaument de vous ent informer. Supplient a vous, tres noble et reverent signeurs, comme vos humble subgis et tant humblement de cuer, comme il poont, qu'il vous plaise de che eaulx tenir en droit comme vos petits servants et subgis.

WESTEUROPESE MUNTSTELSELS IN DE TWEEDE HELFT VAN DE VEERTIENDE EEUW

Aantekening bij R. Degryse, De Vlaamse Westvaart
en de Engelse represailles omstreeks 1378

door

H. VAN WERVEKE

In de door R. Degryse gepubliceerde bewijsstukken¹ wordt melding gemaakt van geldbedragen, uitgedrukt in Vlaamse, Engelse of Franse munt. Voor een betere kennis van de ter sprake komende aangelegenheden is het gewenst alles in een zelfde valuta te kunnen herleiden, en dan nog wel volgens de koersen geldend in de twee jaren 1378 en 1379. Het hierna volgend onderzoek moet uitwijzen of zulks mogelijk is.

De in aanmerking komende munten zijn ten getale van zes, twee Vlaamse (pond groten en schild), drie Engelse (pond sterling, mark sterling en nobel) en een Franse (frank). Men kan ze nog anders groeperen. Drie ervan zijn naar gewichten genoemd: pond groten, pond sterling en mark sterling. De andere drie, oorspronkelijk goudstukken, werden naderhand ook als rekeneenheden gebruikt: schild, nobel en frank.

Het gebruik van verschillende valuta's kan in belangrijke mate worden verklaard door de aard van onze documentatie. Het gaat hier om klachten, uitgaande of van Vlamingen of van Engelsen, over schade hun berokkend door onderdanen van het andere land. In principe raamden de benadeelden die schade in bedragen uitgedrukt in de rekenmunt die in het eigen land algemeen werd aangewend, en waarmede zij dus ook het best waren vertrouwd: het pond groten voor Vlamingen², het pond (of de mark) sterling voor de Engelsen³.

Het voorkomen van schild, nobel en frank in onze teksten dient op een andere wijze te worden verklaard. Het kwam er namelijk niet alleen op aan, het bedrag van de berokkende schade vast te stellen. Naderhand diende men ook het bedrag van de schadevergoeding van het ene land naar het andere over te maken. Het betalingsverkeer van land tot land geschiedde echter in hoofdzaak niet in speciën, wel door middel van wisselbrie-

(1) Hierboven, p. 193-239.

(2) De raming van de schade, uitgedrukt in ponden groten, ging in de volgende gevallen uit van Vlamingen: bijlage II, nrs. 4, 8, 13, 14, 17; III, nrs. 1, 4, 5; VII. In één geval slechts ging de klacht uit van Engelsen (II, nr. 23).

(3) In vier gevallen gaat het om klachten aan Engelse zijde: bijlage II, nrs. 10, 19, 24, 25. In vier andere gevallen gaat het om klachten van Vlamingen. In twee ervan is het gebruik van het pond sterling gemakkelijk te verklaren, gezien het bedragen betreft door de Engelsen als schadevergoeding in het vooruitzicht gesteld (II, nr. 6) of als zodanig reeds uitbetaald (II, nr. 10). In de twee resterende gevallen gaat het echter om een raming door Vlamingen van de door hen geleden schade, zodat een verklaring minder voor de hand ligt (III, nrs. 8, 11).

ven. Schild, nobel en frank waren munteenheden die tot de techniek van de wisselhandel behoorden. Blijkbaar stond die terminologie de opstellers van de stukken reeds voor de geest.

Vóór we hier nader op ingaan is het gewenst de verhouding speciën tot rekenmunt nader te belichten. De rekenmunt was steeds gekoppeld aan een of andere klinkende munt. Anders gezegd : de waarde van de rekenmunt werd steeds bepaald door de intrinsieke waarde van bedoeld geldstuk ⁴. Aldus werd bijvoorbeeld in Vlaanderen één ontvangen of uitgegeven groot-penning in de boekhouding opgenomen voor één penning van de aldaar algemeen gebruikte rekenmunt het pond groten. Hetzelfde gebeurde in Engeland met de zilveren sterling-penning en met de penning van de rekenmunt het pond sterling. Gevolg hiervan was dat, telkens als de intrinsieke waarde van bedoelde klinkende munten werd gewijzigd, de rekenmunten die er aan gekoppeld waren overeenkomstig hoger of lager werden genoteerd. Een dergelijke gang van zaken neemt men in Vlaanderen waar : de hoeveelheid fijn zilver die de groot-stukken bevatten vermindert er van 1337 af traspgewijze, tot men in 1389-90 tot een muntslag overgaat die de inhoud aan edel metaal van de groot met 32 % verhoogt ⁵. In Engeland ging het in die tijd anders toe : de waarde van het pond sterling bleef vrij stabiel, doordat de intrinsieke waarde van de zilveren penning onveranderd bleef ⁶.

Het mechanisme van de middeleeuwse wisselbrief en van de toenmalige geldmarkt werd door wijlen Raymond de Roover herhaaldelijk en op overtuigende wijze uiteengezet ⁷.

De wisselbrief gaf aanleiding tot een meerwaarde van het erin belegde geld, als gevolg van een verschil in koers van de eigen munt in de plaats van uitgifte en in de plaats van bestemming. Normaal was de koers van een valuta hoger in de plaats waar zij thuishoorde ; het pond Vlaamse groten werd hoger genoteerd te Brugge dan te Londen, het pond sterling hoger te Londen dan te Brugge.

Om de koersen beter tot de verbeelding te laten spreken nam men de gewoonte aan de waarde van een *onveranderlijke* hoeveelheid van de ene rekenmunt uit te drukken in een *wisselende* hoeveelheid van de andere.

(4) H. Van Werveke, *Monnaie de compte et monnaie réelle*, in : *Revue belge de philologie et d'histoire*, XIII, 1934, p. 123-152 (herdrukt in : *Miscellanea mediaevalia*, p. 133-158).

(5) H. Van Werveke, *De Vlaamse munthervorming van 1389-90*, in : *Nederlandse Historiebladen*, I, 1938, p. 336-347, nl. p. 337 (herdrukt in *Miscellanea mediaevalia*, p. 268-280, nl. p. 269).

(6) De sterling werd, behalve in een pond, ook in een (reken-)mark geteld, die de twee derde van een pond vertegenwoordigde. Zie A. Luschin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte*, 2e uitg., München-Berlijn 1926, p. 162 : „... Dies führte in England, nachdem sich neben der Gewichtmark die Zahlmark als bloße Rechnungsmünze gebildet hatte, dazu, dasz man diese auf $\frac{2}{3}$ des Rechnungspfundes (240 Pfennig), also zu 160 Pfennig festsetzte.”

In de hier besproken documenten is er tweemaal sprake van „mars” of „mars d'esterlins”. In beide gevallen gaat de klacht uit van Engelsen : bijlage II, nrs. 22, 24.

(7) O.a. in : *Money, Banking and Credit in mediaeval Bruges*, Cambridge Massachusetts 1948 ; *L'évolution de la lettre de change*, Parijs 1953 ; *The Bruges Money Market around 1400*, Brussel, 1968.

Men ging nog verder in de vereenvoudiging, door die „onveranderlijke hoeveelheid van de ene” te vervangen door een conventionele eenheid, waarvan de benaming ontleend was aan een goudmunt van het land waar die rekenmunt thuishoorde. De bespreking van de hier in aanmerking komende gevallen zal dat verduidelijken.

Om de momentele verhouding in waarde van de Vlaamse en de Engelse valuta op de geldmarkt in cijfers uit te drukken plaatste men, in de vergelijking, tegenover het Engelse pond sterling niet het pond Vlaamse groten, maar het schild, met de nadere specificering „van 24 (Vlaamse) groten”. Dat ene schild, van een *onveranderlijk* aantal groten, werd genoteerd, zowel te Londen als te Brugge, in een *wisselend* aantal sterlingen. Men zei, in dat geval, dat Brugge „het zekere” gaf aan Londen, dat zelf aan Brugge „het onzekere” gaf⁸. Een vergelijking dringt zich op met de notering van de wisselkoersen in onze tijd: nu is het Londen dat „het zekere” aan Brussel geeft; het is de Engelse munteenheid, het pond sterling, dat in een veranderlijk aantal Belgische franken wordt genoteerd.

Wat was nu dat schild? Oorspronkelijk een goudmunt, een Franse koninklijke munt (écu d'or of denier d'or à l'écu), geslagen van 1 januari 1337 af, en op dezelfde voet aangemunt tot 5 januari 1348, waarna het gehalte trapsgewijze verminderd werd. In de Gentse stadsrekeningen staan die „oude schilden” in een stijgend aantal groten genoteerd, onder meer als volgt:⁹

1338-9	18.5 groten
1343-4 tot 1346-7	22 —
1353-5	25 —
1377-8	44 —

De stijging van de notering van het „oude schild” is vanzelfsprekend een weerspiegeling van de afbrokkeling van de intrinsieke waarde van de groot: van 2,47 gram fijn zilver in 1343 tot 1,17 gram in 1373-7¹⁰.

In de wisselhandel tussen Brugge en Londen werd, we stipten het zo even aan, als eenheid van de Vlaamse valuta het schild van 24 groten gebruikt. Opvallend is nu dat in de wisselhandel tussen Brugge en Barcelona weliswaar de Vlaamse valuta ook door het schild wordt vertegen-

(8) De Roover tekent aan (*Renseignements complémentaires sur le marché monétaire à Bruges au XIVe et au XVe siècle*, in: *Handelingen Société d'Emulation*, CIX, 1972, p. 50-91, nl. p. 54, n. 6): „En Hollande, coter le certain se traduit par *vast in het binnenland*, et coter l'incertain, par *vast in het buitenland*, ce qui est clair.” Die uitdrukkingen zijn ongetwijfeld onberispelijk Nederlands. Het valt echter niet gemakkelijk ze in bovenstaande context aan te wenden. We gebruiken dan ook liever de vertalingen „zekere” en „onzekere”.

(9) H. Van Werveke, *De Gentsche Stadsfinanciën in de middeleeuwen*, Brussel 1934, p. 123-4:

1338-9	3 lb. 1 s. 8 d. payment	= 18½ groten
1343-44 tot 1346-7	3 lb. 13 s. 4 d. —	= 22 —
1353-5	4 lb. 3 s. 4 d. —	= 25 —
1377-8	7 lb. 6 s. 8 d. —	= 44 —

(10) Van Werveke, *Stadsfinanciën*, p. 140, 142.

woordigd, maar dat het schild hier slechts 22 groten waard is ¹¹. Het feit dat aan het schild volgens de richting van de wisselhandel een verschillende (conventionele) waarde in Vlaamse valuta wordt toegekend, bewijst dat het hier niet (meer) om een goudmunt gaat, maar om een willekeurig veelvoud van de (reken-)groot.

Het lijkt mij aangewezen de tijd waarin die (reken-)schilden van 22 en van 24 groten ontstonden, in de wisselhandel respectievelijk op Barcelona en op Londen, te zoeken in de jaren waarin het (oude) schild-goudstuk in Vlaanderen met die cijfers werd genoteerd, d.w.z. voor het schild van 22 groten tussen 1343 en 1347, voor dat van 24 groten kort vóór 1353 (zie de tabel hierboven) ¹².

De Roover had in zijn eerste belangrijke studie ter zake in het licht gesteld dat, door het gebruik van het schild van 24 Vlaamse groten in de wisselhandel, Brugge aan Londen het zekere gaf. In zijn laatste bijdrage dienaangaande maakte hij evenwel attent op het volgende: „ce système, il paraît, était déjà en vigueur en 1370, sauf que le cours du change pour Londres se calculait parfois aussi en gros par noble anglais”. (Wat betekent dat Londen in dat geval aan Brugge het zekere gaf.) „Le noble dont il s'agit n'était probablement pas une monnaie réelle, mais une monnaie de compte de 80 esterlins ou d'un tiers d'une livre d'esterlins” ¹³.

Mijns inziens heeft de vraag of die nobel een klinkende munt was of een rekenmunt eigenlijk niet veel zin. De intrinsieke waarde van de Engelse nobel bleef immers onveranderd van 1351 tot 1412 ¹⁴, en daar nu ook de sterlingmunt in die tijd haar intrinsieke waarde behield ¹⁵, ligt het voor de hand dat de notering van de nobel in Engelse valuta weinig variaties kon vertonen.

Anders is het natuurlijk gesteld met de notering van de nobel in Vlaamse munt, gezien het zilverstuk van één groot van 1337 af tot op de vooravond van de munthervorming van 1389-90 trapsgewijze aan intrinsieke waarde inboette, en de Vlaamse (reken-)groot uiteraard een gelijkaardige dalende beweging meemaakte.

De ons bekende noteringen van de nobel in Vlaamse valuta kunnen synoptisch als volgt worden gegroepeerd:

(11) De Roover, *Money... Bruges*, p. 60.

(12) Daar het schild een veelvoud is van de Vlaamse (reken-)groot, kan men verwachten dat het in de hier besproken documenten gebruikt wordt als het gaat om schade door Vlamingen geleden. Dat is inderdaad bijna steeds het geval (bijlage II, nr. 3; III, nrs. 3, 5, 8).

Slechts in één geval komt de vermelding van schilden voor in de klacht van een Engelsman (II, nr. 23). Zij heeft evenwel betrekking op de waarde van rijnwijn hem toebehorend, en te Sluis aangeslagen, en betreft de aankoopsom van die wijn aldaar.

(13) De Roover, *Rens. compl.*, p. 54.

(14) Ph. Grierson, *Coinage in the Cely Papers*, in: *Miscellanea mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*, Groningen 1967, p. 379-404, nl. p. 394, n. 25.

(15) De intrinsieke waarde van de sterling bleef onveranderd van 1351 tot 1411. Zie A.E. Feavearyear, *The Pound Sterling*, Oxford 1931, p. 17, 18, 35.

<i>Notering van de (reken-) nobel in de wisselhandel</i>		<i>Koers van de gouden nobel</i>	
1370 aug. 28	70 groot ¹⁶	1370 mei	69 groot ¹⁷
		1380 maart 7-17	77 groot ¹⁸

De gegevens voor 1370 stemmen vrij goed overeen: het cijfer 69, in de ordonnantie van graaf Lodewijk, is uiteraard eerder lager dan de notering in de praktijk van de handel. Het stijgen van de koers van de nobel tussen 1370 en 1377 weerspiegelt de daling van de intrinsieke waarde van de groot. Wij menen te mogen aannemen dat ook in de wisselhandel van de jaren waarin de besproken documenten werden opgesteld (1378-9) de nobel ongeveer 77 groten werd genoteerd¹⁹.

Het derde goudstuk dat in onze teksten ter sprake komt is de frank²⁰. De aldus geheten munt werd door de Franse kroon voor het eerst in 1360 geslagen. De benaming hoort eveneens thuis in de terminologie van de wisselhandel. Door middel van de frank gaf Parijs aan Brugge het zekere, d.w.z. dat in beide steden de frank in een wisselend aantal (Vlaamse) groten werd genoteerd²¹.

(16) A. Liagre-de Sturler, *Les relations commerciales entre Gênes, la Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales génoises (1320-1400)*, Brussel-Rome 1969, 2 dln, p. LXXVIII en 438, geciteerd door De Roover, *Rens. compl.*, p. 54-5. Het gegeven is ontleend aan een aantekening aangebracht op een wisselbrief op 28 augustus 1370 te Brugge op Genua getrokken.

(17) Ordonnantie van Lodewijk van Male, waarin de graaf, in mei 1370, een koers voorschrijft van een aantal goudmunten. Pr. Van Duyse-E. De Busscher, *Inventaire analytique des chartes et documents... de la ville de Gand*, Gent 1867, p. 153, nr. 434.

(18) J. Vuylsteke, *De rekeningen der stad Gent 1376-1389*, Gent 1893, p. 199.

(19) Van de nobel wordt viermaal melding gemaakt:

1° Bijlage II, nr. 1. De klacht gaat uit van Vlamingen. Hun goederen werden door Engelsen die hen overvielen voor 705 nobelen verkocht.

2° Bijlage II, nr. 4. De klacht gaat uit van een Vlaming. Hij verklaart dat zijn uitgaven met het oog op het bekomen van een schadevergoeding 60 nobel beliepen.

3° Bijlage II, nr. 23. De klacht gaat uit van een Engelsman. Het gaat om het vrachtloon voor hem toebehorende wijn die te Sluis in beslag werd genomen. Bedrag: 18 nobel.

4° Bijlage III, nr. 2. Zelfde geval als in 2°. Bedrag: 20 nobel.

(20) De frank komt in de bijlagen vijfmaal ter sprake:

1° Bijlage II, nr. 7. Klacht van Vlamingen. Bedrag van aankoopsom, te La Rochelle betaald voor wijn die naderhand door Engelsen werd geroofd.

2° Bijlage II, nr. 14. Vermelding, onder door Engelsen op Vlamingen geroofde goederen, van een kredietbrief ten belope van 80 frank.

3° Bijlage III, nr. 3. Klacht van Vlaming. Vermelding, in een opsomming van door Engelsen aangeslagen goederen, van „200 et 9 francz d'or en argent sec" (dus: klinkende munt).

4° Bijlage V. Raming van waarde van door Normandiërs aangeslagen schip en lading.

5° Bijlage X. Eis van Spanjaarden op Vlamingen te La Rochelle: schade geraamd op 4000 frank.

Men houde hierbij in het oog dat La Rochelle sinds 8 september 1372 in Franse handen was. E. Perroy, *La Guerre de Cent Ans*, Parijs s.d., 6e uitg. p. 139, 142.

(21) De Roover, *Rens. compl.*, p. 54-5. De auteur stipt tevens aan dat de notering van de frank in de wisselhandel enigszins ingewikkelder was dan die van andere valuta's. In verband met de hier behandelde problemen kunnen die complicaties echter buiten beschouwing blijven.

Men beschikt, voor de laatste veertig jaren van de veertiende eeuw, over een aantal noteringen van de frank, zowel van de rekenfrank van de wisselhandel, als van de gouden frank door de Gentse stadsrekeningen in Vlaamse munt herleid.

	<i>Rekenfrank</i>	<i>Gouden frank</i>
1361-2 tot 1365-6		27 groten
1370 aug. 28	34 groten	
1372-3		36 —
1376-7 tot 1381-2		37 tot 37½ —
1384 juli 16	38⅔ —	
1384 aug. 28	39⅔ —	
1392 okt. 5	33½ — ²²	

De twee reeksen noteringen passen wonderwel bij elkaar : van 1361 tot 1384 stijgt de notering van de rekenfrank zowel als die van de gouden frank ononderbroken ; de scherpe daling in 1392 is, eens te meer, klaarblijkelijk een gevolg van de hogere intrinsieke waarde van de zilvergroot sinds de munthervorming van 1389-90.

Bovenstaande beschouwingen over de in aanmerking komende munten en muntsystemen stellen ons in staat een antwoord te geven op de bij de aanvang opgeworpen vraag : is het mogelijk alle vermelde bedragen tot dezelfde valuta te herleiden? Het onderzoek heeft, menen wij, tot een positief resultaat geleid.

In onze documenten komen drie nationale valuta's ter sprake, de Engelse, de Franse en de Vlaamse. De eerste twee hebben dat gemeen dat zij in de tweede helft van de veertiende eeuw een constante waarde hebben. De derde, de Vlaamse, daarentegen, wordt van 1337 af tot aan de vooravond van de munthervorming van 1389-90 steeds lager genoteerd.

De Engelse valuta vindt men in de teksten door drie verschillende eenheden vertegenwoordigd (pond sterling, mark sterling, nobel), de Franse door één enkele (frank), de Vlaamse door twee (pond groten, schild). De drie eenheden van de Engelse enerzijds, de twee eenheden van de Vlaamse anderzijds, staan onderling in een vaste verhouding : het pond sterling telt 240 sterlingen, de mark sterling 160, de nobel is er 80 waard ; het schild is (in de wisselhandel op Londen) steeds synoniem van 24 groten.

Het hele probleem dat wij hebben op te lossen komt er op neer de notering van de Engelse en van de Franse valuta voor de jaren 1378-9 in Vlaamse groten te bepalen.

Wat de (Engelse) nobel betreft, zagen we hierboven dat hij in 1380 77 groten moet hebben gegolden. Indien we dat cijfer ook voor de jaren 1378-9 aannemen, dan bekomen we voor het pond sterling (drievoud van de nobel) $77 \times 3 = 231$ groten of 19 s. 3 d. groten, en voor de mark sterling ($\frac{2}{3}$ van het pond sterling) 154 groten of 12 s. 10 d. groten.

(22) De Roover, *Bruges Money Market*, p. 106 ; Id., *Rens. compl.*, p. 81-2 ; Van Werveke, *Stadsfinanciën*, p. 141-2.

Voor de frank hebben wij van 1376-77 tot 1381-82 noteringen van 37 tot $37\frac{1}{2}$ groot, die dus ook voor 1378-9 moeten gelden.

Vergelijkt men de noteringen van de nobel (77 groot) en van de frank (37 tot $37\frac{1}{2}$ groot) in die jaren, dan stelt men vast dat de frank op iets minder dan de helft van de nobel wordt geëvalueerd. Dat is inderdaad, op weinig na, de verhouding van hun respectieve intrinsieke waarden ²³.

De resultaten van ons onderzoek kunnen dus voor 1378-9 als volgt worden samengevat :

1 pond sterling	= 231 groot of 19 s. 3 d. groten
1 mark sterling	= 154 groot of 12 s. 10 d. groten
1 nobel	= 77 groot of 6 s. groten
1 frank	= 37 tot $37\frac{1}{2}$ groot of 3 s. 1 d. tot 3 s. $1\frac{1}{2}$ d. groten

Tot slot de toepassing van bovenstaande herleidingen op één bepaald geval ²⁴. Een burger van Sluis vraagt vergoeding voor door toedoen van Engelsen geleden schade. Het bedrag van de gevraagde vergoeding wordt niet afzonderlijk vermeld. Vermeerderd echter met het bedrag door hem uitgegeven om herstel te bekomen (20 nobel) beloopt het 132 pond groten. We zagen zo even dat de nobel te dien tijde (mei 1379?) 77 groten waard was. Hij bracht dus aan kosten 77 groten x 20 = 1540 groten = 6 lb. 8 s. 4 d. groten in rekening. De gevraagde schadevergoeding bedroeg bijgevolg 132 lb. — 6 lb. 8 s. 4 d. = 125 lb. 11 s. 8 d. groten.

Of ongeveer. In de practijk kan er een klein verschil zijn. De wisselnoteringen schommelden immers. Maar zij deden dat binnen enge grenzen ²⁵. Voor een vergelijkende studie van de prijzen van goederen en diensten, waartoe onze teksten stof kunnen geven, is dat zonder betekenis.

(23) Nobel en frank werden in zuiver goud geslagen, de nobel a rato van 31,75, de frank a rato van 63 in de mark.

(24) Bijlage III, nr. 2.

(25) Behalve als in een van de twee wisselmarktplaatsen de inheemse klinkende munt waaraan de rekenmunt was gekoppeld drastisch werd gewijzigd, zoals dat in Vlaanderen in 1389-90 het geval was.

Over de oorzaken van de schommelingen van de wisselkoers raadplege men in De Roover, *Bruges Money Market*, p. 31-50, het hoofdstuk 'The economic determinants of the money market'.

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

door

M. DESITTERE

Tegemoetkomend aan het meermaals geuite verzoek van een aantal van onze leden wordt dit jaar gestart met een archeologische kroniek voor Gent en omstreken. Deze kroniek zal bestaan uit een jaarlijks overzicht van de resultaten van het oudheidkundig bodemonderzoek, de lijst van de vondstmeldingen van het voorbije jaar, de kennisgeving van archeologische studies, het bespreken van tentoonstellingen, enz. Het te behandelen gebied werd zo ruim mogelijk genomen en omvat, behalve de stad Gent, ook nog de gemeenten Afsnee, Destelbergen, Drogen, Ertvelde, Evergem, Gentbrugge, Ledeberg, Lochristi, Mariakerke, Merelbeke, Oostakker, Sint-Amandsberg, Sint-Denijs-Westrem, Vinderhoute, Wachtebeke, Wöndelgem, Zaffelare, Zelzate en Zwijnaarde. Bij het op stapel zetten van deze kroniek willen wij meteen een beroep doen op de welwillende medewerking van onze lezers. Alle inlichtingen die zij ons kunnen verschaffen over privéverzamelingen met archaeologica uit het Gentse en alle nieuwe vondstmeldingen worden dankbaar ingewacht op het contactadres : M. Desittere, Seminarie voor Archeologie, Blandijnberg 2, 9000 Gent. Daar het onze bedoeling is een retrospectief overzicht te geven van alle vondsten en opgravingen, zal voorlopig het chronologisch kader van de rubriek „Opgravingen en Vondsten” zeer beperkt zijn. Zo zal in deze aflevering uitsluitend gehandeld worden over de steentijd.

A. OPGRAVINGEN EN VONDSTEN : DE STEENTIJD

Artefacten uit de steentijd werden vrij talrijk in het Gentse aangetroffen. Het meeste materiaal is evenwel afkomstig van weinig systematische amateursopgravingen of is het resultaat van toevallige vondsten. Over de archeologische kontekst waarin deze voorwerpen voorkwamen is derhalve zo goed als niets bekend. Komt daarbij nog dat het grootste deel van het materiaal verspreid is geraakt over privéverzamelingen en nu vrijwel niet meer te achterhalen is. Een chronologische differentiatie van dit materiaal binnen de steentijdperiode is daarom meestal onmogelijk.

Tot de voornaamste vindplaatsen behoort ongetwijfeld die van *Gent, Port-Arthur*¹. Tijdens de oorlogsjaren 1914-1918 werden op het toenmalige Farmanplein grootscheepse werken uitgevoerd. Het stadsbestuur dat, als gevolg van de sluiting van de fabrieken, de arbeiders wilde werk verschaffen, liet namelijk twee nieuwe dokken volledig met mankracht uitgraven. Heel wat archaeologica kwamen daarbij te voorschijn. Vele daarvan werden verzameld door de heer Boterdaele wiens collectie naderhand werd

(1) J. Maertens de Noordhout, *Catalogue du Musée des Antiquités de l'Université de Gand*, Sint-Amandsberg, 1938, pp. 48-64.

opgekocht door het Museum voor Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit te Gent. De oudste vondst hierin is een paleolithische schrabber. Een fraaie reeks microlithen behoort tot de Tardenoisienkultuur van het daaropvolgende mesolithicum of epipaleolithicum. Uit de late steentijd (neolithicum) tenslotte is een omvangrijke hoeveelheid vuursteenmateriaal bewaard waaronder een reeks gepolijste bijlen. Tot de steentijd, ten vroegste tot het mesolithicum opklimmend, kunnen verder enkele zogenaamde bijlen uit hertshoorn behoord hebben, alhoewel dergelijke voorwerpen tot laat in de ijzertijd in gebruik bleven. Over de vondsten uit recentere periodes, die te Port-Arthur werden gevonden zal in volgende afleveringen van deze rubriek gehandeld worden.

Tot de oudste archaeologica uit het Gentse behoort eveneens een vuursteenartefakt dat in 1965 werd gevonden tijdens de graafwerken voor de ringvaart te *Merelbeke*². Het is een schrabber met onregelmatige, getande rand op een gekielde kling, vervaardigd uit een grote gerolde kei van zwarte vuursteen. Het stuk behoort tot een midden- of laatpaleolithische cultuur. Vervolgens dienen enkele vuursteenspitsen vermeld te worden die in de voormalige gemeente *Mendonk* (nu Gent) en te *Wachtebeke* werden gevonden. Deze horen thuis in de Tjongerkultuur, een jongpaleolithische beschaving uit de Noordwesteuropese laagvlakte³.

Bij het uitpluizen van de oude literatuur blijken vrij veel plaatsen in en rond Gent voorwerpen uit de steentijd opgeleverd te hebben. Uit de summere beschrijvingen en de gebrekkige afbeeldingen is meestal moeilijk een chronologische of kulturele toewijzing te distilleren. Daarom volstaan wij hier met een loutere opsomming van het materiaal per gemeente. Voor de bibliografie die betrekking heeft op deze vondsten verwijzen wij naar M. Bauwens-Lesenne, *Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Oostvlaanderen*, Oudheidkundige Repertoria, II, Brussel, 1962,

Afsnee : zogenaamd moerasdorp op de plaats van de villa „Mariasteen”.

De oudste sporen van bewoning dateren uit het neolithicum. Onder de vuursteenwerktuigen zijn er die vervaardigd zijn uit silex van Spiennes (Henegouwen).

Destelbergen : bijl uit vuursteen, vóór 1833 gevonden.

Drongen : artefakten uit silex werdenesignaleerd op de plaatsen Baarleveld, Halewijn, Regenboog, Stroomken en Valkenhuis. De drie laatstgenoemde localiteiten leverden een aanzienlijke hoeveelheid materiaal op. Behalve te Baarleveld zou er (althans volgens de oudere publicaties) ook neolithisch aardewerk gevonden zijn. Voor de plaats Regenboog is er bovendien sprake van een inhumatiegraf (?). In het Museum voor Oudheidkunde van de Rijksuniversiteit te Gent worden vuursteenartefakten bewaard die in 1924 door majoor De Poorter werden geschonken en van dezelfde localiteit afkomstig zijn. Sommige klimmen vermoedelijk nog tot het mesolithicum op. Over het

(2) J. de Heinzelin de Braucourt, *Paleolithicum te Merelbeke*, Helinium, 5, 1965, pp. 136-139.

(3) F. Van Noten, *Le Tjongerien en Belgique*, Bulletin de la Société royale belge d'Anthropologie et de Préhistoire, 78, 1967, pp. 197-236.

materiaal van latere periodes uit deze verzameling zal in volgende afleveringen van deze rubriek behandeld worden.

Evergem : op meerdere plaatsen van de gemeente werden vuursteenartefakten gevonden.

Gent : talrijke vuursteenartefakten, w.o. krabbers, lemmers en gepolijste bijlen werden voor meerdere plaatsen van Gent gesignaleerd, verder worden in de literatuur bijlen uit groenachtige steen en jade en voorwerpen uit hertshoorn vermeld. Tot de genoemde vindplaatsen behoren o.a. de Opvoedingsstraat (hertshoornen piek gevonden in 1913), de Leie tegenover de Sint-Baafsabdij (bijl uit vuursteen van Spiennes, gevonden in 1911) de Kasteellaan (gepolijste bijl uit hard, groen gesteente), dat deel van de kanaalzone dat vroeger tot de gemeente Oostakker behoorde (twee lemmers gevonden in 1903 en vermoedelijk vervaardigd uit vuursteen van Spiennes) en de plaats Kalve, die vroeger deel uitmaakte van de gemeente Wachtebeke (vuursteenartefakten).

In de dertiger jaren werden tijdens de twee opgravingscampagnes van J. Maertens de Noordhout op de binnenkoer van de Sint-Baafsabdij, benevens vondsten uit latere periodes, 580 silexwerktuigen aangetroffen. Silexvoorwerpen werden ook gevonden op het grondgebied van de vroegere gemeenten Sint-Kruis-Winkel en Mendonk, die nu deel uitmaken van de stad Gent. Te Mendonk bestond, alleszins vanaf het neolithicum, een aanzienlijke nederzetting die zich uitstreckte tot over Sint-Kruis-Winkel, Wachtebeke, Zaffelare en Zeveneken. Jammer genoeg zijn over de structuur van deze nederzetting, die weinig methodisch werd onderzocht, geen preciese gegevens bekend. Uit het verzamelde materiaal blijkt evenwel een zekere economische welstand. Tot de grondstoffen die gebruikt werden voor de vervaardiging van de artefakten behoren o.a. kwartsiet van Wommersom, zwarte phtaniet, rotskristal en vooral silex uit de vuursteenmijnen van Spiennes in Henegouwen. In de oude vondstverslagen is zelfs sprake van de fraaie honigkleurige vuursteen van Le Grand-Pressigny (nabij Tours, Frankrijk), wat door een vondst van recentere datum bevestigd wordt ⁴.

Gentbrugge : vuursteenbijlen en artefakten uit hertshoorn waarvan de meeste uit de Schelde werden opgebaggerd.

Ledeberg : artefakten uit vuursteen en uit hertshoorn.

Merelbeke : een vuursteenbijl.

Sint-Denijs-Westrem : op de plaats Bugten werden in 1904 een 400-tal artefakten gevonden vervaardigd uit vuursteen van de meest diverse herkomst (Spiennes, Obourg, Orp-le-Grand, Wanzin, enz...). De oudste voorwerpen zouden nog tot het mesolithicum (Tardenoisien) opklimmen.

Vinderhoutte : een 100-tal silexartefakten en neolithisch (?) aardewerk.

Wachtebeke : op meerdere plaatsen van de gemeente, o.a. te Oudenburgse Sluis, Overledene 't Fort en Walderdonk werden artefakten gevon-

(4) H. Roosens, *Mendonk (Oost-Vlaanderen)*, L'Antiquité Classique, 29, 1960, p. 416, Pl. I, 1.

den waarvan sommige zouden vervaardigd geweest zijn uit vuursteen van Le Grand-Pressigny.

Zaffelare : een groot aantal vuursteenartefakten gevonden op de plaats Saffelaarsevaardeke en voorts op de grens met de gemeente Eksaarde.

Zelzate : een reeks silexartefakten en verder drie in 1848 samen gevonden bijlen uit hertschoorn.

B. VARIA EN PERSONALIA

De heer H. Ch. Van Bostraeten verwierf in 1966 de Pro Civitate prijs voor Geschiedenis. Zijn studie werd thans door het Gemeentekrediet gepubliceerd⁵. Het bekroonde werk handelt over de Merovingische begraafplaats te Gent, Port-Arthur en over de nederzetting Sloten. De voorwerpen van de merovingische begraafplaats die tijdens de havenwerken in 1917 werden verzameld vormen het uitgangspunt voor deze studie. Mede op basis van het onderzoek van de geschreven bronnen legt schrijver een verband tussen deze begraafplaats en de nabije nederzetting Sloten waarvan hij het ontstaan, de vroegste geschiedenis, het economische leven, de sociale verhoudingen en de religieuze evolutie schetst.

Besprekingen van dit werk vinde men in :

- *Archeologie*, zesmaandelijkse kroniek uitgegeven door het Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen in België, 1970, 1, p. 46 (H. Roosens).
- *Helinium*, 12, 1972, pp. 204-205 (G. Faider-Feytmans).
- 53 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1972, pp. 310-311 (H. Ament).

(5) H. Ch. Van Bostraeten, *De nederzetting Sloten en de Merovingische begraafplaats te Gent-Port Arthur*, Pro Civitate, Historische Uitgaven, reeks in 8°, nr. 25, 1972, 141 pp., 4 fig., IX Pl.

BIBLIOGRAFIE VAN DE GESCHIEDENIS VAN GENT 1969 - 1973

door

Marc RYCKAERT
aspirant N.F.W.O.

Over de geschiedenis van onze oude vlaamse steden is reeds behoorlijk wat gepubliceerd. Men zou kunnen gaan denken, dat daarover ongeveer alles gezegd moet zijn, en er niets nieuws meer te schrijven valt. Hoe onjuist die gedachte is, mag blijken uit de steeds aanhoudende stroom geschriften die een of ander aspekt uit het rijke verleden dezer steden belichten. Meer nog: de laatste jaren wint de zgn. stadsgeschiedenis opvallend aan belang. Er werd een *Internationale Kommissie voor Stadsgeschiedenis* opgericht, waar historici uit Oost en West hun bevindingen samenleggen en vergelijken, en grootse plannen koesteren voor de toekomst. Verslagen van de activiteiten van deze kommissie verschijnen o.m. in de te Brussel verschijnende *Cahiers Bruxellois*. In ditzelfde tijdschrift verscheen van de hand van Dr. W. BLOCKMANS het eerste deel van een lopende bibliografie van stadsgeschiedenis in België¹.

Ook Gent biedt nog steeds volop stof voor nieuwe studies. Onlangs verschenen er een paar die bijzonder belangwekkend zijn. Een summier overzicht van de recentst verschenen bijdragen is daarom niet onnuttig. Hieronder werden de voornaamste titels samengebracht uit de periode 1969-1973. Volledigheid werd daarbij niet nagestreefd. Wel werden enkele oudere werken opgenomen, die wegens hun belangrijkheid zeker niet onvermeld mochten blijven. Waar nodig werd een woordje commentaar of verduidelijking toegevoegd.

Het rangschikken van de titels vormde een klein probleem. Een zuiver kronologische indeling voldeed niet. Uiteindelijk hebben we ze thematisch verdeeld onder een vijftiental trefwoorden (inventarissen en bronnen-uitgaven, algemene werken, het oudste Gent, politici en politiek, economie, sociale geschiedenis, demografie, kerk, klooster en abdijen, vrijmetselarij, kunst en cultuur, bouwers en gebouwen, pers, onderwijs, diversen). Wij zijn er ons van bewust dat dit weinig strakke en ongestructureerde systeem voor kritiek vatbaar is; anderzijds biedt het een soepelheid die latere aanpassingen en toevoegingen gemakkelijk toelaat.

* Gebruikte afkortingen: HMGOG = Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent; SHG = Studia Historica Gandensia.

(1) Blockmans W., *Travaux relatifs à l'histoire urbaine en Belgique (1967-1970)*, Cahiers Bruxellois, XV/XVI (1970-71), 251-277.

Inventarissen, bronnenuitgaven, regestenlijsten

1. BOON J., *Regesten op de Jaarregisters van de Keure-Schepenen 1339-40 ; 1343-44 ; 1345-46 ; 1349-50*, Gent, 1968, 120 blz. ².
2. BOON J., *Regesten op de Jaarregisters van de Keure-Schepenen 1353-54 en 1357-58*, Gent, 1969, II + 140 blz. ².
3. WIJFFELS A. & HOUBRECHTS-DE CROOCK M., *Regesten op de Jaarregisters van de Keure-Schepenenjaar 1400-1401, deel 1, 15 augustus 1400 - 15 februari 1401*, Gent, 1967, 165 blz. ².
4. WIJFFELS A. & HOUBRECHTS-DE CROOCK M., *Regesten op de Jaarregisters van de Keure-Schepenenjaar 1400-1401, deel 2, 16 februari - 14 augustus 1401*, Gent, 1970, 92 blz. ².

Een zeer degelijke reeks uitgaven, die van een onschatbaar nut is.

5. DE KEYSER S., *Dokumenten over de stichting en de inrichting van de armenkamer te Gent 1535-1578*, Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, CXXXIV, (1968), 139-238.

De uitgave van op een na alle dokumenten (verordeningen, reglementen, rapporten, ...) betreffende de oprichting (in 1535) en het beheer van de armenkamer.

6. VAN WERVEKE A., *Gentse Stads- en Baljuwsrekeningen (1351-1364), met een inleiding door H. Van Werveke*, Brussel, Koninklijke Commissie voor geschiedenis, 1970, XXXI, 685 blz.

De mekanografische reproductie van de uitgave die A. Van Werveke vóór de Eerste Wereldoorlog haar verzorgd, maar waarvan tijdens de oorlog alle exemplaren verloren gingen. Bevat naast de algemene stadsrekeningen ook de speciale rekeningen (renten, werken, wevers, baljuws). Hoogst interessante inleiding en lijst van corrigenda door H. Van Werveke.

7. VAN WESEMAEL M., *Tafel op de Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, I, 1944 tot XX, 1966*, HMGOG, XXII, (1968), 251-276.

Algemeen

8. CARSON P & DANHIEUX G., *Gent, een stad van alle tijden*, Gent, 1972, 158 blz.

Vulgariserend en vlot verhaal over geschiedenis en bezienswaardigheden van de stad, zonder strikte structurering.

9. VERBEKE A. & DECAVELE J., *Gent in oude prentkaarten*, Zaltbommel, 1972.

(2) *Stad Gent. Inventarissen en indices gepubliceerd door het Archief.* (Gestencild).

In zes imaginaire wandelingen wordt ons door middel van 156 prentbriefkaarten een beeld opgehangen van het Gent uit het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw,

Het oude Gent

10. Zoals het voor de meeste steden het geval is, weet men zeer weinig over het ontstaan van Gent. Sinds de studies van F. BLOCKMANS³, die de „traditionele theorie” resumeerden, aangevuld met een eigen nieuwe hypothese, zijn echter heel wat nieuwe zaken bijgekomen in dat verband. In 1954 reeds resumeerde H. VAN WERVEKE⁴ de vernieuwingen aangebracht door A. VERHULST⁵ en M. GYSSELING⁶, en enkele resultaten van de opgravingen onder het Gravensteen in 1951-1954. In 1960 verscheen de opmerkelijke studie van H. VAN WERVEKE en A. VERHULST over *castrum* en Oudburg⁷.

Voor een synthese van alle nieuwe gegevens sinds BLOCKMANS moesten we wachten tot in 1972 :

VERHULST A., *Die Frühgeschichte der Stadt Gent*, in : Die Stadt in der europäischen Geschichte. Festschrift Edith Ennen. Bonn-Röhrscheid 1972, blz. 108-137.

Nederlandse versie :

De vroegste geschiedenis en het ontstaan van de stad Gent, HMGOG, XXVI, (1972), 5-39.

Deze bijzonder opmerkelijke studie bouwt verder op de vroegere verworvenheden, maar verwerkt ook de resultaten van de opgravingen te Destelbergen ondernomen door de ploeg van S.J. DE LAET (zie daarover verder), en bevat tevens veel originele elementen. Het resultaat is een geheel nieuwe visie op de wordingsgeschiedenis van de stad.

Een continuïteit tussen de door DE LAET ontdekte Gallo-romeinse *vicus Ganda* en het latere Gent is er niet geweest. Wel werd de in het tweede kwart van de zeventiende eeuw gestichte Sint-Baafsabdij opgericht in of nabij de overblijfselen van het Romeins *castrum* of *castellum* dat in de vierde eeuw bij de *vicus* gebouwd werd. In de zevende eeuw bestond meer stroomopwaarts van de Schelde, in de buurt van de huidige Sint-Baafskathedraal, een agrarische nederzetting, die in de vroege negende eeuw gedeeltelijk een *portus*-karakter kreeg : dit zou het oudste Gentse *portus*

(3) Blockmans F., *Het Gentse stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, (Univ. Gent, Werken uitgeg. Fac. Wijsbeg. en Letteren, 85), Antwerpen-'s-Gravenhage 1938 — Blockmans F., *De twee opeenvolgende Gentsche „portus”*, Handelingen van het Genootschap „Société d'Emulation” te Brugge, LXXXII, (1939), 52-83.

(4) Van Werveke H., *Opgravingen en navorsingen in verband met de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Bijdragen van de Geschiedenis der Nederlanden, IX, (1954), 33-37.

(5) Verhulst A., *Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te Gent*, HMGOG, VII, (1953), 1-51.

(6) Gysseling M., *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen 1954.

(7) Van Werveke H. & Verhulst A., *Castrum en Oudburg te Gent. Bijdrage tot de oudste geschiedenis van de Vlaamse Steden*, HMGOG, XIV, (1960), 3-62.

zijn. De *troebelen* van de tweede helft van de negende eeuw (Noormannen) waren enerzijds de oorzaak van en onderbreking in de ontwikkeling van het *portus*, en gaven anderzijds aanleiding tot het oprichten van een nieuwe versterking op de linkeroever van de Leie (het latere Gravensteen). Ten zuiden van dit *castrum* ontstond op de beide Leie-oeveren een tweede *portus*, dat in de tiende eeuw al flink ontwikkeld was, terwijl het oude negende-eeuwse *portus* opnieuw tot ontwikkeling kwam. In de loop van de tiende eeuw groeiden de beide kernen naar elkaar toe.

11. Voorgaand artikel steunde voor een deel op de resultaten van het opgravingswerk van het Seminarie voor Archeologie van de Rijksuniversiteit o.l.v. S.J. DE LAET. Die opgravingen leidden tot de ontdekking van een belangrijke Romeinse *vicus*, die zich op een langwerpige strook grond ten noorden van de Schelde uitstrekte over een lengte van ± 2 km. Vermoedelijk ontstaan in de eerste eeuw, bleef hij ten minste bestaan tot het midden van de vierde eeuw. In de vierde eeuw hoorde er waarschijnlijk ook een *castellum* bij. Werden tot nu toe aan een onderzoek onderworpen : het industrieterrein en een deel van het grafveld (dat vermoedelijk in totaal 2000 graven telde, maar gedeeltelijk vernietigd werd door de aanleg van de E3-autosnelweg). A. DESITTERE en H. THOEN in : *Kultureel Jaarboek van de Provincie Oost-Vlaanderen*, XII, (1958), Band II, 5-189 ; XVII, (1963), Band II, 27-71 ; XIX, (1965), Band II, 10-32 ; XXIII, (1969), Band II, 5-189.
12. Aan een grafvondst van een speciaal type (massagraf van slachtoffers van een epidemie?) werd een aparte bijdrage gewijd : DE LAET S.J., THOEN H. en VAN DOORSELAER A., *La tombe collective de la nécropole gallo-romaine de Destelbergen-lez-Gand*, Helinium, X, (1970), 3-30.
13. S.J. DE LAET wijdde ook enkele overzichtelijke artikels aan deze ontdekkingen, en aan de gevolgtrekkingen die men er uit kan maken in verband met de vroegste geschiedenis van de stad : DE LAET S.J., *Les fouilles de Destelbergen révèlent les origines gallo-romaines de la ville de Gand*, Archeologia, XXX (Sept.-Oct. 1969), 57-69.
14. DE LAET S.J., *Nieuw licht op de oorsprong van Gent*, Spiegel Historiaal, IV, (1969), 133-140.
15. Niet speciaal in verband met Gent alleen, maar toch interessant in het kader van het voorgaande is : ROGGE M., *Een bijdrage tot de studie van het gallo-romeins wegen-net in de streek tussen Schelde en Dender*, Helinium, XI, (1971), 124-153.

16. Over het verschijnsel „Oudburg” (o.a. te Gent) handelt :
WYFFELS C., „Voetnoot bij urbs, suburbium en vetus urbs, Archief-
en bibliotheekwezen in België, XLII, (1971), 289-293.

De verklaring die de auteur voorstelt, wijkt af van die welke H. VAN WERVEKE gaf in zijn „Burgus”, *versterking of nederzetting?*; over het verschijnsel „Oudburg” in diverse Vlaamse steden is nog niet alle ge-
wenste klaarheid gebracht.

Politici en politiek

17. ROGGHE P., *De Orangistische Putsch van 28 oktober 1577 te Gent*,
Appeltjes van het Meetjesland, XVIII, (1967), 143-181.

Weerlegt een aantal vroegere, onjuiste opvattingen. Interessante gegevens
betreffende de vooraanstaande rol die een aantal Gentse families in die
tijd bleven spelen.

18. ROGGHE P., *Gent in de XIVe en XVe eeuw. De Gentse politiek en
politici. Stad en vorst. Gentse koppigheid en fierheid*, Appeltjes van
het Meetjesland, XIX, (1968), 227-304; *Geloof en devotie*, aldaar,
XX, (1973), 102-145.

Ondanks een niet steeds voldoening schenkend gebruik van de bronnen en
van de bestaande literatuur, brengen de bovenstaande artikels toch een inter-
essante schets van een belangrijke periode uit de geschiedenis van Gent.

Ekonomie

19. COPPEJANS-DESMET H., *De Gentse vlasindustrie vanaf het einde
van de 18e eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrij-
ven (1838)*, HMGOG, XXII, (1968), 179-202.

Naast de sterk opkomende katoennijverheid, bleef ook in het begin van
de negentiende eeuw de interesse van de ondernemers voor de vlasindus-
trie steeds bestaan. Het artikel van Mevr. Coppejans-Desmet behandelt de
pogingen om een vlasindustrie te beginnen in Gent in de jaren voor 1838,
de oprichting van de grote vlasspinnerijen *la Lys* en *la Gantoise*, en
waarom die grote spinnerijen niet eerder werden opgericht.

20. COPPEJANS-DESMET H., *Pogingen tot opbeuring van de Gentse
wolnijverheid bij de aanvang van de XIXde eeuw*, HMGOG, XXI,
(1967), 131-162.

De pogingen tot het oprichten van een gemechaniseerde wolnijverheid in
Gent liepen op niets uit. Zeer interessante studie, ook voor wat betreft
de mentaliteit van de industriëlen in Gent. Met statistisch materiaal in
bijlage.

21. GALLE H., *La „Famine du coton” 1861-1865. Effets de la guerre de sécession sur l'industrie cotonnière gantoise*. Brussel, 1967 (Centre d'Histoire économique et sociale).

De Secessieoorlog veroorzaakte de zwaarste crisis die de Gentse katoenindustrie in de negentiende eeuw doormaakte. Dit facet van de Gentse katoennijverheid was nog niet behandeld geworden, zodat dit artikel een zeer welkome aanvulling is. Sommigen kunnen het betreuren dat het sociale aspekt niet beter uit de verf komt in deze overigens puike studie.

22. COPPEJANS-DESMET H., *De betekenis van Gent voor de expansie van de katoennijverheid in de Nederlanden (1799-1834)*. Textielhistorische bijdragen nr. 11. Jaarverslag over 1969, Hengelo, 1970, blz. 17-28.

De Gentse industriëlen speelden o.m. een belangrijke rol bij de inplanting van een gemechaniseerde katoennijverheid in het Noorden. Koning Willem I stimuleerde de katoennijverheid sterk, en na de scheiding trokken de Nederlandse autoriteiten (in beperkte mate) Gentse nijveraars aan om ginds bedrijven op gang te brengen; de Gentenaren namen dit graag aan, omdat ze vreesden in het zuiden geen voldoende afzetmarkt te vinden voor hun produkten (voor de scheiding konden ze uitvoeren o.a. naar de Nederlandse kolonies!).

23. LELEUX F., *Liévin Bauwens, industriel gantois*, Parijs, 1969.

24. LELEUX F., *Liévin Bauwens, spéculateur*, Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, XLVIII, (1970), 1240-1254.

Deze twee bijdragen over Lieven Bauwens hebben dezelfde onvolkomenheden en dezelfde kwaliteiten gemeen. Enerzijds wordt de figuur van Bauwens eenzijdig opgehemeld; het zijn echte apologieën. Anderzijds put de auteur rijkelijk gegevens uit zeer talrijke dokumenten (o.a. briefwisseling), wat aan deze teksten, ondanks hun onvolkomenheden, een onbetwistbare waarde verleent.

25. MERTENS-DE LANGHE Y., *De Gentse Katoennijveraars uit het Franse tijdperk*, Vlaamse Stam, VII, (1971), 573-575.

Biografische schetsen over Gentse industriëlenfamilies (Bernard De Paepe en Coleta Speelman; Bernard De Pauw en Sophie Bauwens).

26. VAN NECK A. & SKINKEL-RANDOUR J., *Les finances des quatre grandes villes belges 1856-1956*, Acta historica Bruxellensia, II. Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique, tome 2, Brussel, Institut d'histoire de l'Université de Bruxelles, 1970, blz. 123-251.

Vergelijking tussen Antwerpen, Brussel, Gent en Luik in 1856 en 1956.

Sociale geschiedenis

27. BLOCKMANS W., *Peilingen naar de sociale structuren van Gent tijdens de late vijftiende eeuw*, in : BLOCKMANS W., DE MEYER I., MERTENS J., PAUWELIJN C., VANDERPIJPEN W., *Studiën betreffende de sociale structuren van Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw*, Standen en Landen, LIV (1971), 215-262.

Op basis van fiskale dokumenten van het einde van de vijftiende eeuw wordt een opsomming gegeven van alle huizen van de Sint-Jacobsparochie, met hun waarde en juridisch statuut. Onderscheid kan gemaakt worden tussen armere en rijkere straten. Men krijgt een duidelijk beeld van rijkdom en armoede (vermogensklassen). Men vindt er ook gegevens i.v.m. demografie. Alles wordt in klare tabellen voorgesteld.

28. DEVREESE D., *Een vergeten Gentse arbeidersleider uit de vorige eeuw, Jan Seranne*, HMGOG, XXI, (1967), 261-280.

Zeer waardevol, omdat doorgaans weinig of niets geweten is over de plaatselijke militanten in de arbeidersbeweging in die periode.

29. HISETTE L.F., *A propos de la porte de l'église de Signeulx et des Hissette, fondateurs de fer, serruriers et mécaniciens à Gand*, Le Pays gaumais, la terre et les hommes, XXIX/XXX, 1968-69), 150-175.

Interessant voor de sociale en economische geschiedenis van Gent in de achttiende en negentiende eeuw.

30. STEENHAUT W., *De stakingen te Gent (1872-1902)*, Kultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen, XXV, (1971), Band I, 327-354.

De auteur maakt een onderscheid tussen diverse types stakingen, gaat oorzaken en doelstellingen van de stakingen na, geeft de fasen die ze doorlopen, belicht de rol van de syndikaten... zijn interesse gaat vooral uit naar de houding van de Gentse arbeiders t.o.v. de stakingen van 1886, 1891, 1893 en 1902, en naar de rol van de Gentse B.W.P.

31. VANAVERBEKE L., *Peiling naar de bezitsstructuur van de Gentse bevolking omstreeks 1738*, Brussel, 1969, 2 dln (Pro Civitate uitgaven in -8°, nr. 24).

Als bron werden gebruikt : 487 inventarissen, opgemaakt na het overlijden van personen met minderjarige erfgenamen. Uitvoerige tabellen, met o.a. per persoon een gedetailleerde opgave van alle roerende en onroerende goederen. Per socio-professionele categorie(er worden er negen onderscheiden) werd gemiddelde structuur en bedrag opgemaakt van bezit en inkomen.

32. VAN RIJSSEL D., *De Gentse huishuren tussen 1500 en 1795. Bijdrage tot de kennis van de conjunctuur van de stad*, Brussel 1967 (Pro Civitate Historische uitgaven in -8°, nr. 15).

Studie van een „index” van de Gentse huishuren over de periode 1500-1795. Verschillende grafieken laten toe te vergelijken met de Antwerpse situatie.

Demografie

33. NICHOLAS D.M., *The population of fourteenth-century Ghent*, HMGOG, XXIV, (1970), 97-111.

De auteur komt tot ongeveer dezelfde resultaten als H. Van Werveke. Hij tracht echter nog veel meer detailgegevens te berekenen, wat gevaarlijk is, want in hoever is het mogelijk betrouwbare statistische gegevens uit de middeleeuwse bronnen te distilleren?

Kerk

34. ART J., *Bronnen voor de hedendaagse geschiedenis in de kerkelijke archieven van het bisdom Gent. Een overzicht*. Belgisch Tijdschrift voor nieuwste geschiedenis, III, (1972), 73-84.

Een overzicht van de documenten die bewaard worden in het bisschoppelijk archief en in de verschillende kerkelijke instellingen van het bisdom.

35. DE CALUWE R., *Driehonderd jaar ontwikkeling van de Congregatie der Zusters van Onze-Lieve-Vrouw-Visitatie*, Heemkundige Kring de Oost-Oudburg, Jaarboek VI, (1968), 39-44.

Een soort kroniek. Eerder verward en op zwakke basis.

36. DECLERCK P., *Seminariestatuten van Gent en Ieper uit de XVIIIe eeuw*, Collationes Brugenses et Gandavenses, XV, (1969), 221-251.

37. ROEGIERS J., *Inventaris van het archief van het bisschoppelijke seminarie te Gent*, Brussel 1970.

Met goede inleiding en index van plaats- en persoonsnamen. Niet alle fondsen werden evenwel opgenomen.

38. VAN RUYSEVELT S., *De Franciskaanse kerken. De stichtingen van de dertiende eeuw*, IV. Gent. Franciscana, XIV, (1969), 123-145.

Naast een korte historiek ook een lijst van archiefbronnen en studies, waarin echter lacunes voorkomen.

39. WINNEPENNINGCKX J., *Jeruzalem in Sint-Baafs te Gent. Een bijdrage over het godsdienstig leven in de Sint-Baafsabdij*, HMGOG, XXIV, (1970), 3-94.

Behandelt alle stichtingen in deze kapel in de veertiende en vijftiende eeuw (persoonlijkheid van de stichters, motivatie). Hoewel bepaalde aspecten niet goed uit de verf komen (de bedienaars bv.), vindt men in het artikel talrijke interessante gegevens over het godsdienstig leven van die tijd.

Kloosters en abdijen

40. DE GRAUWE J., *De stichting van de Gentse kartuis „Koningsdal” te Rooigem in de parochie Ekkergem*, HMGOG, XXV, (1971), 3-30.

Belicht o.m. de invloed van de graaf en de politiek-militaire gebeurtenissen van 1328 bij deze stichting. Met lijst van de schenkers.

41. VERHULST A., *Das Besitzverzeichnis der Genter Sankt-Bavo-Abtei von ca. 800 (Clm 6333)*, Frühmittelalterliche Studien, V, (1971), 193-234, (S.H.G. 159).

Tekstuitgave van het in 1920 ontdekte handschrift (München, Clm 6333). Dit palimpsest is afkomstig van de collegiale van Freising; de geradeerde tekst werd opgesteld in de Gentse Sint-Baafsabdij. In zijn diepgaande en sterk gedocumenteerde bespreking wijst de auteur er op dat de tekst van de Sint-Baafsabdij (een bezitsinventaris) een uitzonderlijk document is in vergelijking met de andere karolingische polyptieken. Volgens hem is het een inventaris opgemaakt op bevel van de keizer, in het vooruitzicht van zijn militaire expedities, in een tijd dat de Noormannendreiging toenam. De tekst kan gedateerd worden ca. 800 à 811.

42. VLEESCHOUWERS C., *Een balans van de abdij Nieuwenbos bij Gent (1279-1288), onder abdis Maria II van Klaarhout*, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, CXXXVI, (1970), 1-47.

De tekstuitgave van een financiële balans van deze Cisterciënserinnenabdij, opgemaakt in 1288. Gewoonlijk beschikt men niet over een dergelijke dokumentatie voor zo'n vroege periode. Voortreffelijke inleiding.

43. VLEESCHOUWERS C., *Het beheer van het O.L.Vrouw-hospitaal te Gent en de stichting van de Cisterciënserinnenabdijen O.L.Vrouw-ten Bos (1215) en Bijloke (1228) door uten Hove's*, Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgeschiedenis, IX, (1971), 13-34.

Over de rol die de Gentse familie uten Hove speelde bij de Cisterciënserinnenstichtingen in het Gentse.

Vrijmetselarij

44. DE SCHAMPHELEIRE H., WITTE E., BORNE F., *Vrijmetselaars te Gent tijdens het Empire en de Hollandse periode (1804-1824)*, HMGOG, XXV, (1971), 73-209.

Uit verschillende archieffondsen werden biografische en sociale gegevens samengebracht over 752 leden van de vijf Gentse loges in de Franse en Hollandse tijd. Daarnaast een grondige studie van de verschillende ritussen.

Kunst en kultuur

45. DHANENS E., *Le scriptorium des Hiéronymites à Gand*, Scriptorium XXIII, (1969), 361-379.

Over het scriptorium van de broeders Hiëronimieten die zich in 1429 bij de Sint-Janskerk vestigden. Een kultureel centrum dat gesteund werd door de rijke Gentse families, en dat — hoewel weinig handschriften er uit bekend zijn — ongetwijfeld zeer actief moet zijn geweest.

46. NAUWELAERTS M.A., *Erasmus et Gand*, De Gulden Passer, XLVII, (1969), 152-177.

In het kader van het internationaal colloquium „Erasmus en België” werden ook de banden van Erasmus met de stad Gent aangestipt. Zowel de direkte medewerkers als de vrienden, korrespondenten en sympathisanten komen ter sprake.

Bouwers en gebouwen

47. BAELDE M., *Keizer Karel en de opbouw van de Sint-Baafskerk te Gent*, in : *Miscellanea Jozef Duverger*, Gent 1968, blz. 604-613.

Met in bijlage o.a. een uittreksel uit de bouwrekeningen van 1556.

48. DE SMIDT F., *De restauratie van de Sint-Niklaastoren te Gent. Archeologische studie*. Brussel 1967. 294 blz.

49. DUTHOY J.J., *Le XVIIIe siècle, âge d'or de l'architecture civile à Gand*, *Revue du Nord*, LIII (1971). 681-690.

Interessante vergelijking tussen Rijsel en Gent.

50. ROGGHE P., *De Gentse Bouwmeesters en Metselaars tijdens de Calvinistische republiek*, Appeltjes van het Meetjesland, XIX, (1968), 108-129.

Belicht o.m. de rol van de verschillende dekens van de metselaars uit die tijd.

Pers

51. BRAECKMAN-DEVOLDER A. *Het Gentse blad „Den Vaderlander” in oppositie tegen Willem I*, HMGOG, XXIII, (1969), 63-78.
52. BRAECKMAN-DEVOLDER A., *De oprichting van het koninkrijk België weerspiegeld in „Den Vaderlander”* HMGOG, XXIV, (1970), 129-152.

Deze krant nam een pro-revolutie, katholiek en republikeins standpunt in.

53. GAUS H., *Identifikatie van het lezerspubliek der Gentse dagbladen van het midden der 19e eeuw door een analyse van de advertenties*, HMGOG, XX, (1966), 43-80.

Gezien de nagenoeg totale afwezigheid van andere inlichtingen-bronnen over de sociale structuur van het krantenlezerspubliek, heeft de auteur de publiciteit in zeven Gentse kranten rond 1840 als vertrekpunt genomen. Hij slaagde er aldus in de belangrijkste sociale groepen onder de lezers van die kranten af te leiden, en de grote verschillen tussen de diverse kranten op dat gebied aan te tonen.

54. LAMBERTS E., *De pogingen tot fusie tussen de Gentse katolieke kranten (1838-1839). Religieuze en politieke achtergronden*, Bulletin de l'Institut historique belge de Rome, XL, (1969), 389-467.

Gedetailleerde uiteenzetting over het verloop van de zaak, de rol van de bisschop en vooral van de ultramontanen.

55. VANDERHEYDEN M.A., *Reactions of the liberal and neutral press of Ghent to the events of March 1886*, HMGOG, XXIII, (1969), 79-87.
56. VANDERHEYDEN M.A., *The events of March 1886 and the „Vooruit”*, HMGOG, XXIII, (1969), 89-108.

De twee bovenstaande artikelen vormen een degelijke analyse van de persreacties tijdens en onmiddellijk na de ernstige arbeiderswoelingen van 1886. De houding van de liberale kranten, van de neutrale, en van de socialistische „Vooruit”.

Onderwijs

57. ART J., *Het lager onderwijs te Gent en op het omliggende platteland rond het einde van het Ancien Régime*, HMGOG, XXIII, (1969), 13-37.

Opmerkelijke en diepgaande studie over toestand, kenmerken, diverse vormen, en evolutie van het lager onderwijs in de Oostenrijkse en Franse periode.

58. BUNTINX J., *Post-Graduate onderwijs in de rechten te Gent (1777)*, Archief- en Bibliotheekwezen in België, XLII, (1971), 26-33.

Omdat er een grote kloof was tussen de theoretische vorming en de praktijk van de advocaten in de achttiende eeuw, steld F.D. d'Hoop de oprichting voor van een private school waar men o.a. „den Transport van Vlaanderen” zou onderwijzen.

Diversen

59. CEYSSSENS L., *Pierre Marcellis. La première moitié de sa vie*, Bulletin de l'Institut historique belge de Rome, XXXVIII, (1967), 403-473.

Raakt, bij gebrek aan bronnen, niet verder dan 1681 in de levensbeschrijving van deze Gentse intellectueel die nauwe contacten onderhield met de Jansenisten.

60. HAESAERT J.-P., *Louis XVIII à Gand en 1815*, Revue du Nord, XLIX, (1967), 521-533.

61. LAMBERTS E., *De Heilige Stoel en de zaak Laurent-Brasseur*, Belgisch Tijdschrift voor nieuwste geschiedenis, II, (1970), 83-111.

De zaak van twee professoren van de R.U.G. die beschuldigd werden van het zwaar krenken van de gelovigen onder hun studenten; en de rol die toen gespeeld werd door het Vaticaan en de Kerk in België, die van de gelegenheid wilden gebruik maken om zich meester te maken van het hoger onderwijs. Op basis van Vatikaanse archieven.

62. NICHOLAS D.M., *Crime and Punishment in fourteenth-century Ghent (first part)*, Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis, XLVIII, (1970), 289-334.

63. ROGGHE P., *De Tempelridders en hun Hof te Gent*, Appeltjes van het Meetjesland, XXI (1970), 133-157.

Niet zozeer de Tempelridders worden hier behandeld, als wel het leven van burggraaf Sohier II van Gent die hun een schenking deed.

64. WIJFFELS A., *De moeilijkheden rond de Gentse begijnhoven op het einde van de 18e en in de 19e eeuw*, Gent 1970, 12 blz. (tekst van een referaat gehouden op 28 juni 1970 voor de „Vrienden van het Oud-Begijnhof”).

Over de strijd van de Gentse begijnen tegen het Franse bewind dat hun administratieve en financiële onafhankelijkheid wilde ongedaan maken. Interessant voor de relatie politiek-godsdienst in de negentiende eeuw!

RUILDIENST

Verenigingen en tijdschriften waarmee de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent een ruildienst onderhoudt *

BELGIE

AARSCHOTSE KRING VOOR HEEMKUNDE
p/a A. Cumps, Fabiolalaan 17, 3220 AARSCHOT

ANALECTA BOLLANDIANA
St. Michielslaan 24, 1040 BRUSSEL

AUGUSTIANA
Pakenstraat 109, 3030 HEVERLEE

BELGISCH HISTORISCH INSTITUUT TE ROME
Ruysbroeckstraat 2-6, 1000 BRUSSEL

BIJDAGEN TOT DE GESCHIEDENIS
Prinsstraat 13, 2000 ANTWERPEN

CAHIERS BRUXELLOIS
Stadsarchief, Stadhuis, Grote Markt, 1000 BRUSSEL

CERCLE ARCHEOLOGIQUE D'ENGHIEN
120 rue d'Hover, 1390 ENGHIEU

CERCLE ARCHEOLOGIQUE DE MONS
Maison Leon Losseau, rue de Nimy 37, 7000 MONS

CERCLE ARCHEOLOGIQUE DU CANTON DE SOIGNIES
N. Demanet, 4 Chaussée de Braine, 7400 SOIGNIES

CERCLE D'ETUDES HISTORIQUES DE L'ENTRE-SAMBRE-ET-MEUSE
6434 YVES-GOMEZEE

CERCLE HISTORIQUE ET ARCHEOLOGIQUE DE WAVRE ET DE LA REGION
7, rue du Petit Sart, 1350 LIMAL

CERCLE ROYAL D'HISTOIRE ET D'ARCHEOLOGIE D'ATH ET DE LA REGION
ET MUSEES ATHOIS
Chaussée de Bruxelles 39, 7800 ATH

* De tijdschriften worden in depot bewaard in het Stadsarchief te Gent, Abrahamstraat 13, en zijn daar door de leden van de Maatschappij konsulteerbaar.

CITEAUX IN DE NEDERLANDEN
2140 ABDIJ WESTMALLE

COMMISSION COMMUNALE DE L'HISTOIRE DE L'ANCIEN PAYS DE LIEGE
5 rue Hors Château, 4000 LIEGE

EUPENER GESCHICHTS- UND MUSEUMSVEREIN
Alter Malmedyerweg 12, 4700 EUPEN

EIGEN SCHOON EN DE BRABANDER
Ransbeekstraat 79, 1120 BRUSSEL

ENQUETES DE MUSEE DE LA VIE WALLONNE
Cour des Mineurs, 4000 LIEGE

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
Gen. Dumonceaulaan 79, 1190 BRUSSEL

GEMEENTEKREDIET VAN BELGIE
Pachecolaan 44, 1000 BRUSSEL

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIGE KRING VOOR LEUVEN EN OMGEVING
Oude Baan 30, 3040 KORBEEK-LO

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN OUDENAARDE
Stadhuis, 9700 OUDENAARDE

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN RONSE
EN HET TENEMENT VAN INDE
Glorieuxlaan 17, 9600 RONSE

HEEMKUNDIG HANDBOEKJE VOOR DE ANTWERPSE RANDGEMEENTEN
Vosstraat 87, 2000 BORGERHOUT-ANTWERPEN

HEEMKRING SCHELDEVELD
Azalealaan 1, DE PINTE

HEEMKRING ZUID-BULSKAMPVELD
Sint-Michielsstraat 11, 8020 OOSTKAMP

HEEMKUNDIG GENOOTSCHAP VAN HET MEETJESLAND
Achterstege 22, 9050 EVERGEM

HEEMKUNDIGE EN HISTORISCHE KRING „GENT”
p/a Mevr. Van Geluwe-Eggermont
Maisstraat 235, 9000 GENT

HEEMKUNDIGE KRING VAN HET LAND VAN NEVELE
Muizendale 10, 9840 LANDEGEM

HEEMKUNDIGE KRING „DE OOST-OUDBURG“

Valkenstraat 13, 9110 SINT-AMANDSBERG

HEEMKUNDIGE KRING VAN HET LAND VAN BEVEREN

Hoogstraat 28, 2748 KALLO

HEEMKUNDIGE KRING VOOR TIELT EN DE GEMEENTEN VAN DE

VROEGERE ROEDE VAN TIELT

Kastanjelaan 1, 8880 TIELT

HEEMKUNDIGE KRING TURNINUM

Anselmostraat 81, 2000 ANTWERPEN

HEEMKUNDIGE VERENIGING VAN HET LAND VAN AALST

Dwarstraat 50, 9470 DENDERLEEUEW

IEPERS KWARTIER

Ooievaarlaan 23, 8900 IEPER

INSTITUT ARCHEOLOGIQUE DU LUXEMBOURG

13, rue des Martyrs, 6700 ARLON

INSTITUUT VOOR FRANCISKAANSE GESCHIEDENIS

Minderbroedersstraat 5, 3800 SINT-TRUIDEN

KONINKLIJKE COMMISSIE VOOR DE UITGAVE VAN DE OUDE WETTEN

EN VERORDENINGEN VAN BELGIE

Alphonse Renardstraat 4, 1060 BRUSSEL

KONINKLIJKE GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN DE

ANTWERPSE KEMPEN

Wetenschappelijke Stadsbibliotheek, Grote Markt, 2300 TURNHOUT

KONINKLIJKE GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN KORTRIJK

Stadsbibliotheek, O.-L.-Vrouwstraat 45, 8500 KORTRIJK

KONINKLIJKE HOOGSTRATENSE OUDHEIDKUNDIGE KRING

Vrijheid 232, 2320 HOOGSTRATEN

KONINKLIJKE KRING VOOR OUDHEIDKUNDE, LETTEREN EN KUNST
VAN MECHELEN

Kon. Astridlaan 137, 2800 MECHELEN

KONINKLIJKE MUSEA VOOR SCHONE KUNSTEN VAN BELGIE

Museumstraat 9, 1000 BRUSSEL

KRING VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE VAN OOSTKERKE

Boudewijnlaan 17, 8300 KNOCKE-HEIST

KRING VOOR HEEMKUNDE EN GESCHIEDENIS „ST.-GUTHAGO”
Dorp 26, 8364 OOSTKERKE

KUNST EN OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN DEINZE
Emiel Clausplein 6, 9800 DEINZE

T' LAND VAN RIJEN
Stadsbiblioteek, Schoolstraat 8, 2500 LIER

DE LEIEGOUW
Lentedreef 11, 8500 KORTRIJK

DE MIDDELAAR TUSSEN GENEALOGISCHE VORSERS
Haachtsesteenweg 147, 1030 BRUSSEL

NATIONALE DIENST VOOR OPGRAVINGEN
Jubelpark 1, 1040 BRUSSEL

OFFICE GENEALOGIQUE ET HERALDIQUE DE BELGIQUE
Jubelpark 10, 1040 BRUSSEL

OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN KALMTHOUT
Kapellensteenweg 78, 2180 KALMTHOUT

OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN HET LAND VAN DENDERMONDE
Dosfelstraat 18, 9330 DENDERMONDE

OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN HET LAND VAN WAAS
Zamanstraat 49, 2700 ST.-NIKLAAS-WAAS

LE PAYS GAUMAIS
Musée Gaumais, 6760 VIRTON

REGIONALE HEEMKRING „BACHTEN DE KUPE”
Kokstraat 53, 8450 NIEUWPOORT

SOCIETE ARCHEOLOGIQUE DE NAMUR
Hôtel de Croix, Rue Saint-Aubain, 5000 NAMUR

SOCIETE D'ART ET D'HISTOIRE DU DIOCESE DE LIEGE
Musée diocésain, 6 rue Bonne-Fortune, 4000 LIEGE

SOCIETE D'EMULATION TE BRUGGE
Komvest 22, 8000 BRUGGE

SOCIETE ROYALE BELGE D'ETUDES GEOLOGIQUES ET ARCHEOLOGIQUES
Les Chercheurs de la Wallonie.
R. De Paux, avenue Marcel Cools 22, 4110 FLEMALLE-HAUTE

SOCIETE ROYALE SAMBRE ET MEUSE
avenue de la Pairelle 47, 5000 NAMUR

SOCIETE DES SCIENCES DES ARTS ET DES LETTRES DU HAINAUT
rue de Nimy 37, 7000 MONS

VERENIGING DER ANTWERPSE BIBLIOFIELEN
Zetel : Museum Plantin-Moretus
Vrijdagmarkt 22, 2000 ANTWERPEN

VERENIGING VOOR NAAMKUNDE TE LEUVEN EN DE COMMISSIE VOOR
NAAMKUNDE TE AMSTERDAM
Blijde Inkomststraat 5, 3000 LEUVEN

VERBOND VOOR HEEMKUNDE
Christus Koninglaan 50, 2510 MORTSEL

VLAAMSE VERENIGING VOOR FAMILIEKUNDE
Wolstraat 39, 2000 ANTWERPEN

WEST-VLAAMS ARCHIEF VOOR GESCHIEDENIS, OUHEIDKUNDE EN
FOLKLORE
Annunciatenstraat 82, 8000 BRUGGE

ZOTTEGEMSE KULTURELE KRING
Meerlaan 31, 9620 ZOTTEGEM

DUITSE BONDSREPUBLICK

VEREINS VAN ALTERTUMSFREUNDEN IM RHEINLANDE UND
RHEINISCHES LANDESMUSEUM BONN
Colmanstrasse 14-16, 53 BONN

FREUNDE MAINFRANKISCHER KUNST UND GESCHICHTE E.V.
Domerschulgasse 16, WURZBURG

GESELLSCHAFT FÜR BILDEND. KUNST UND VADERLANDISCHE
ALTERTÜMER
Grosse Strasse 46, EMDEN

GESELLSCHAFT FÜR RHEINISCHE GESCHICHTSKUNDE
Historisches Archiv, Severinstrasse 222-228, 5. KÖLN 1

INSTITUT FÜR GESCHICHTLICHE LANDESKUNDE D. RHEINLANDE
Poppeldorfer Allee 25, 5.300 BONN/RHEIN

OBERHESSISCHEN GESCHICHTSVEREINS
Bismarckstrasse 37, 63 GIESSEN

RÖMISCH-GERMANISCHE KOMMISSION DES DEUTSCHEN
ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS
Palmengartenstrasse 10/12, FRANKFURT

STAATSARCHIV DER FREIEN HANSESTADT BREMEN
Carl Schünemann Verlag, BREMEN

ENGELAND

EXCHANGES DEPARTMENT
Main Library - University of Birmingham
P.O. Box 363, Edgbaston, BIRMINGHAM B15 2TT

FRANKRIJK

ACADEMIE NATIONALE DE METZ
20 en Nexirue, 57 METZ

SOCIETE ACADEMIQUE DES ANTIQUAIRES DE LA MORINIE
36, rue Carnot, 62 SAINT-OMER

SOCIETE DES ANTIQUAIRES DE PICARDIE
Musée de Picardie, 48, rue de la République, 80 AMIENS

SOCIETE ARCHEOLOGIQUE ET HISTORIQUE DE L'ARRONDISSEMENT
D'AVESNES
Editions de „L'Observateur", 59 AVESNES-SUR-HELPE

SOCIETE ARCHEOLOGIQUE ET HISTORIQUE DE L'ORLEANAIS
1 rue Dupanloup, 45 ORLEANS 1

GROOTHERTOOGDOM LUXEMBURG

HEMECHT,
41, rue Th. Eberhard, LUXEMBOURG

INSTITUT GRAND DUCAL DE LUXEMBOURG
Section Historique
Maison de Cassal, 5 rue Large, LUXEMBOURG

NEDERLAND

BRABANTS HEEM
p/a Drs. A. Mandois, Willebrorduslaan 112, WAALRE (N.Brabant)

FRIES GENOOTSCHAP VAN GESCHIED-, OUDHEID-, EN TAALKUNDE
EN DE FRYSKE AKADEMY
Provinciale Bibliotheek van Friesland
Boterhoek 1, LEEUWARDEN

GEMEENTELIJKE ARCHIEFDIENST AMSTERDAM
Amsteldijk, AMSTERDAM

GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIGE KRING VAN STAD EN LAND VAN
BREDA
Gemeentearchief, Stadserf 2, BREDA

INSTITUUT VOOR MIDDELEEUWSE GESCHIEDENIS DER RIJSUNIVERSI-
TEIT
Kromme Nieuwe Gracht 20, UTRECHT

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP VOOR GESLACHT-
EN WAPENKUNDE
Bleyenburg 5, 's-GRAVENHAGE

KONINKLIJK OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP
Rijksmuseum, AMSTERDAM

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP TE
MAASTRICHT
Postbus 83, MAASTRICHT

MAATSCHAPPIJ VOOR LETTERKUNDE TE LEIDEN
Universiteitsbibliotheek
Rapenburg 70-74, LEIDEN

OUDHEIDKUNDIGE KRING DE „VIER AMBACHTEN“
Lyceumstraat 10, HULST

PROVINCIAAL GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN
IN NOORD-BRABANT
Parade 17, 's-HERTOGENBOSCH

VEREENIGING TOT BEOEFENING VAN OVERIJSSELSCH REGT
EN GESCHIEDENIS
Stadhuis, DEVENTER

VERENIGING „GELRE“ TOT BEOEFENING VAN GELDENSCH
GESCHIEDENIS, OUDHEIDKUNDE EN RECHT
Markt 1, ARNHEM

WESTERHEEM
Volendamlaan 1094, DEN HAAG

ZEEUWS GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN
Abdij 9, MIDDELBURG

POLEN

GANSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
Ul. Chocinska 18, WARSZAWA

POLSKA AKADEMIA NAUK
Instytut Historii Kultury Materialnej
Palas Staszica
Nowy Swiat 72, WARSZAWA

TJECHOSLOVAKIJE

ARCHEOLOGICKE ROZHLEDY
Ceskoslovenka Akedemie Ved., PRAHA

U.S.A.

ABC Center
Riviera Campus, 2040 Alameda Padre Sena, Box 4397
SANTA BARBARA, California 93103

SMITHSONIAN YEAR
U.S. Government Printing Office
WASHINGTON, D.C. 20402

ZWEDEN

FORNVÄNNEN
Storgatan 41 Box 5405, 114 84 STOCKHOLM

KUNGL. HUMANISTICA VETENSKAPSSAMFUNDET
Tjänste Universiteitsbiblioteket, LUND